

EDUCATIO®

PEDAGÓGIA SZOCIOLÓGIA HISTÓRIA ÖKONÓMIA PSZICHOLÓGIA POLITOLÓGIA

FIATALOK

VÁLTOZÓ IFJÚSÁG	175	<i>Somlai Péter</i>
NEM-ET MONDÁS? IGAZ-MONDÁS	191	<i>Tibori Tímea</i>
EGYETEMISTÁK SZABADIDŐS TEVÉKENYSÉGE ÉS MENTÁLIS STÁTUSA	203	<i>Murányi István</i>
TÖRÉSVONALAK	214	<i>Bocsi Veronika</i>
A FELSŐOKTATÁS TÁRSADALMI FELELŐSÉGE A HALLGATÓI ÉRTÉKKÉSZLETEKBEN	230	<i>Veroszta Zsuzsanna</i>
EGYETEMI ÉS FŐISKOLAI HALLGATÓK ELHELYEZKEDÉSI MOTIVÁCIÓI	241	<i>Fábri István</i>
TANULÓI ÉS TANULÁSI UTAK A 90-ES ÉVEKBEN	251	<i>Imre Anna</i>
KAPCSOLATOK	264	<i>Horkai Anita</i>
VANNAK-E FIATALOK?	274	<i>Nagy Péter Tibor</i>

EDUCATIO® INTERDISZCIPLINÁRIS SZEMLE AZOK SZÁMÁRA, AKIK
AZ OKTATÁS TÁRSADALMI ÖSSZEFÜGGÉSEIT KERESIK
TIZENKILENCEDIK ÉVFOLYAM MÁSODIK SZÁM 2010 – NYÁR – MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT

ALAPÍTÓ FŐSZERKESZTŐ: KOZMA TAMÁS

FŐSZERKESZTŐ HELYETTESEK: CSÁKÓ MIHÁLY ÉS FEHÉRVÁRI ANIKÓ
E SZÁM TANULMÁNYAIT SZERKESZTETTE: FEHÉRVÁRI ANIKÓ ÉS SZEMERSZKI MARIANNA
LEKTORÁLTA: SZABÓ ILDIKÓ

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BAJOMI IVÁN, BIRÓ ZSUZSANNA HANNA (*VALÓSÁG*) CSÁKÓ MIHÁLY, FEHÉRVÁRI ANIKÓ
(*KUTATÁS KÖZBEN*), FORRAY R. KATALIN, HRUBOS ILDIKÓ, LUKÁCS PÉTER,
NAGY PÉTER TIBOR, POLÓNYI ISTVÁN, SÁSKA GÉZA, TOMASZ GÁBOR (*SZEMLE*)

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: 1051 BUDAPEST, DOROTTYA UTCA 8.
TELEFON, FAX: (06-1) 235-7200

AZ EDUCATIO NEGYEDÉVES FOLYÓIRAT, ÉVENTE KÖZEL HATSZÁZ OLDALON,
ÖTVEN NYOMDAI ÍVEN, MINTEGY NYOLCVAN SZERZŐI ÍV KÖZREADÁSÁRA VÁLLALKOZIK.
LAPUNK KAPHATÓ A KIADÓBAN ÉS AZOKBAN A FŐVÁROSI KÖNYVESBOLTOKBAN, AMELYEK
FOLYÓIRATOK ÁRUSÍTÁSÁVAL IS FOGLALKOZNAK ÉS ELFOGADTÁK LAPUNKAT,
ILLETVE KÖZVETLENÜL IS MEGRENDELHETŐ AZ EDUCATIO HONLAPJÁN KERESZTÜL
<http://www.hier.iif.hu/hu/educatio.php/>
ELŐFIZETHETŐ KÖZVETLENÜL A KIADÓ CÍMÉN. AZ ELŐFIZETÉS DÍJA EGY ÉVRE 4896 FT.

EDUCATIO®

QUARTERLY REVIEW OF SOCIAL SCIENCES
FOCUSED ON EDUCATION

EDITOR IN CHIEF: TAMAS KOZMA

THE JOURNAL IS PUBLISHED FOUR TIMES A YEAR (600 PAGES).

POSTAL ADDRESS: H-1051 BUDAPEST, DOROTTYA UTCA 8., HUNGARY

ANNUAL SUBSCRIPTION: \$ 300 ON SURFACE DELIVERY OR \$ 450 BY AIR

(OR THE EQUIVALENT IN ANOTHER CURRENCY), TO ANY ADDRESS.

ORDERS MAY BE PLACED TO OUR POSTAL ADDRESS OR DIRECTLY THROUGH OUR WEBSITE

<http://www.hier.iif.hu/hu/educatio.php/>

PLEASE, MAKE THE CHEQUE PAYABLE TO OFI, EDUCATIO.

© Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, 2010. Minden jog fenntartva.

ISSN 1216-3384

Felelős kiadó: az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet főigazgatója

Nyomdai munkák: Szerif Kiadó

Tipográfia: font.hu

E szám tanulmányainak szerzői

SOMLAI PÉTER – egyetemi tanár, ELTE TÁTK ✂ TIBORI TÍMEA – kultúrakutató, MTA Szociológiai Kutatóintézet ✂ MURÁNYI ISTVÁN – egyetemi adjunktus, DE ✂ BOCSI VERONIKA – egyetemi adjunktus, DE ✂ VEROSZTA ZSUZSA – szociológus, Educatio Kft ✂ FÁBRI ISTVÁN – szociológus, vezető elemző, Educatio Kft ✂ IMRE ANNA – tudományos főmunkatárs, OFI ✂ HORKAI ANITA – ifjúságkutató ✂ NAGY PÉTER TIBOR – tudományos tanácsadó, OFI ✂ CSIHA TÜNDE – PhD hallgató, DE ✂ ENGLER ÁGNES – PhD hallgató, DE ✂ NESZT JUDIT – PhD hallgató, DE ✂ JULESZ MÁTÉ – tudományos kutató, SZE ✂ TOMASZ GÁBOR – tudományos munkatárs, OFI ✂ JANCSÁK CSABA – PhD-hallgató, DE ✂ TAMÁS ZSÓFIA – PhD-hallgató, ELTE PPK ✂ BICSÁK ZSANETT ÁGNES – PhD-hallgató, DE ✂

(a tartalommutató folytatása)

VALÓSÁG -----	293
Az „ifjúság” csak egy szó. Interjú Pierre Bourdieu-vel	
KUTATÁS KÖZBEN -----	301
Ifjúsági szervezetek és önkormányzatok kapcsolata (<i>Csiha Tünde</i>) – A felsőfokú tanulmányok hatása a munkaerőpiaci reintegrációra (<i>Engler Ágnes</i>) – A tanítói pálya elnöiesedésének történeti előzményei (<i>Neszt Judit</i>) – A környezeti edukáció alkotmányos és társadalmi alapjai (<i>Julesz Máté</i>)	
SZEMLE -----	329
Átmenetek – fiatalok a globalizált világban (<i>Tomasz Gábor</i>) – Az ifjúkor átmenetei – a társadalmi bevonódás folyamatai és a sebezhetőség mintái a globalizált világban (<i>Jancsák Csaba</i>) – Kelet- és nyugatnémet fiatalok az újraegyesítés után – folyamatok és perspektívák (<i>Tamás Zsófia</i>) – Oktatásügyi körkép Európában (<i>Bicsák Zsanett Ágnes</i>)	
SUMMARY -----	341

SZERZŐINKHEZ

Az *Educatio*® minden tárgyilagos álláspontnak helyet biztosít. Minden közleményért szerzője felel. A beérkező kéziratokat megőrizzük.

Az elfogadott kéziratok *copyrightja* a folyóiratot kiadó Oktatókutató és Fejlesztő Intézeté, hacsak szerződés erről másként nem rendelkezik. A tartalmat nem érintő kisebb változtatások és a lap arculatához való igazítás jogát a szerkesztőség fenntartja.

A beküldött dolgozatokkal akkor áll módunkban érdemben foglalkozni, ha azok terjedelme nem haladja meg az egy szerzői ívet (40 000 karakter), és két nyomtatott példányban érkezik (elégéses oldalmargóval, lapszámozva). Külön lapon kérjük mellékelni a dolgozat egy-két bekezdésnyi kivonatát és a szerző fontosabb adatait (ahogyan szerzőink között definiálni szeretné magát, a szerződéskötéshez szükséges személyi adatokat és azt a címet, ahová a kefelevonatot kéri). Elektronikusan is kérjük az állományt (adathordozón vagy elektronikus postafiókunkba). Ha a dolgozat ábrát is tartalmaz, kérjük külön lapon mellékelni, a folyóirat tördelési méretének megfelelően (színes ábrákkal egyelőre sajnos nem tudunk mit kezdeni), grafikon esetén az adatokat is kérjük. A hivatkozásokra, lábjegyzetekre nézve formai kikötésünk nincs, azokat átszerkesztjük a lap tipográfiájának megfelelően.

A kefelevonatokot elküldjük, hogyha erre elégéses idő marad. A javított példányokat három napon belül kérjük visszajuttatni, e határidőn túl nem áll módunkban a szerzői javításokat elvégezni. Jelentősebb változtatásokat nem tudunk elfogadni.

IFJÚSÁG

Az EDUCATIO *Ifjúság* száma 1995-ben jelent meg, vendégszerkesztője *Gábor Kálmán* volt. Most tizenöt év múltán a szerkesztő bizottság ismét aktuálisnak találta, hogy készítsen egy számot a fiatalokról. Ennek azonban egy szomorú apropója is volt, kollégánk *Gábor Kálmán* hirtelen halála. 2009 decemberében került megrendezésre *Kálmán emlék-konferenciája Oktatás-Ifjúság-Társadalom* címmel. Számunknak több olyan szerzője is van, akik munkatársai vagy barátai voltak és a konferencián előadóként is megjelentek (*Tibori Tímea*, *Murányi István*, *Imre Anna*, *Fábri István*), de olyan tanulmányíróink is vannak, akik *Kálmán*hoz nem kapcsolódtak szorosan, ám ugyancsak e témában folytatnak kutatásokat. A *Fiatalok* szám tanulmányainak válogatásakor a szerkesztők törekedtek arra, hogy az írások minél tágabb körben járják körül e témát, nevezetesen, hogy azon kívül, hogy az ifjúság egy életkori csoport, milyen más megfogható jellemzői, sajátosságai vannak ennek a korosztálynak.

Somlai Péter tanulmánya bemutatja az ifjúság történeti kialakulását, az európai modern társadalmakban játszott szerepét a 18. századtól napjainkig. Képet ad arról is, hogy hogyan alakult ki az ifjúságszociológia és milyen alapvető diskurzusai voltak a különböző korszakokban. A tanulmány a történeti bemutatás mellett reflektál a jelenkor ifjúságára is, hangsúlyozva a családi nevelés és a kortárs kapcsolatok változását, kitér a társadalmi nemek elemzésére is. Az ifjúság kapcsán elengedhetetlen az iskoláról, az iskolarendszer változásairól, az oktatási expanzióról is írni és az értékrendről. *Somlai* kiemeli, hogy az új-kapitalista társadalmakban két ifjúság él: a leszakadó, mélyszegénységben élő rétegek ifjúsága és a „poszt-adoleszcens” fiatalok.

Tibori Tímea cikke azt a gondolatmenetet folytatja, amit *Somlai Péter* írása. Míg *Somlai* történeti, nemzetközi szempontból elemzi az ifjúságot, addig *Tibori* a magyar sajátosságokról ír, utalva és kapcsolódva a nemzetközi tendenciákhoz. A tanulmány problémákra fókuszál, bemutatja az ifjúsággal és az ifjúság kutatásokkal kapcsolatos nehézségeket. *Tibori* felhívja a figyelmet arra, hogy a fiatalok egyre kisebb arányban kapcsolódnak kulturális és közösségi értékekhez. Az ifjúságkutatásokról pedig megjegyzi, hogy a magyar kutatások többsége – ahogy a nemzetköziek is – a fiatalok életmódját, szabadidő felhasználását, oktatási és munkaerő-

piaci elhelyezkedést vizsgálja, míg más kérdések háttérbe szorulnak. Erre számunk is jó példa, hiszen a következő cikkek javarésze éppen ilyen kutatásokat mutat be, bár igyekszünk ellensúlyozni ezeket a témákat Veroszta Zsuzsanna és Nagy Péter Tibor írásával.

Murányi István tanulmánya a Debreceni Egyetem nappali tagozatos hallgatóinak életmódját, mentális állapotát mutatja be a különböző képzési szinteken. Megállapítja, hogy az egyetemisták csoportokhoz és/vagy szervezetekhez kötődő alacsony aktivitást mutatnak, szabadidejükben leginkább az individuális és passzív tevékenységeket preferálják, interneteznek, zenét hallgatnak, televíziót vagy videót (DVD-t) néznek. Intenzívebb kulturális tevékenységet csak kevesen végeznek.

Bocsi Veronika tanulmánya részben kapcsolódik az előzőhöz, hiszen terepe nagyon hasonló, egy három ország határán fekvő régió (Észak-Alföld, Partium és Kárpátalja) felsőoktatási intézményeiben tanuló nappali tagozatos hallgatók értékvizsgálatával foglalkozik. Az egyetemisták négy csoportját mutatja be: a hallgatói-altruista, a vallásos, a társasági élettől elforduló és az én-központú anyagi csoportokat, majd az írás részletesen ismerteti, hogy nemek, települések és országhoz való tartozás szerint milyen különbségek vannak az egyes csoportok között.

Veroszta Zsuzsanna is értékeket vizsgál, de vizsgálatának tárgya egyetlen szempont, a társadalmi felelősségvállalás kérdése. A szerző bemutatja, hogyan vált egyre hangsúlyosabbá a felsőoktatás nemzetközi dekrétumaiban és szervezeteiben – közülük is elsősorban a hallgatói szervezetek állásfoglalásaiban – a szociális szerepvállalás kérdése, illetve az esélyegyenlőség eszméje. Elemzi, hogy a bolognai folyamat nemzetközi dokumentumaiban miként jelenik meg ez az eszmény, utalva arra, hogy az idő előre haladtával még inkább megerősödött az esélyegyenlőség és méltányosság fogalmainak előtérbe helyezése. Ezzel szemben Veroszta azt is bemutatja egy hazai empirikus vizsgálat kapcsán, hogy a magyar egyetemisták különböző csoportjai számára mennyire kevésbé fontos, sokadrangú ez a kérdés, hiszen a felsőoktatás társadalmi felelősségének kérdéseit az alulértékelés jellemzi a praktikus és akadémiai szempontokhoz képest.

Fábri István cikke éppen ezen a ponton kapcsolódik az előbbi tanulmányhoz, ő kifejezetten a felsőoktatási végzettségek munkaerőpiaci kapcsolódását vizsgálja, amely – mint Veroszta tanulmányából kiderül – a hallgatók által legfontosabbnak tartott felsőoktatási érték. A vizsgált téma szintén azon népszerű kutatási területek közé tartozik, amelyek Tibori Tímea is jelzett tanulmányában: az egyetemisták munkaerőpiaci várakozásait mutatja be egy friss hallgatói empirikus vizsgálat eredményei alapján. A szerző megállapítja, hogy az egyetemisták többségének a karrierválasztása tudatos szak(terület) és intézményválasztás eredménye, többségük arra a képzési területre került felvételre, ahová eredetileg is jelentkezett és azon a területen is szeretne majd munkába állni. Tanulmányában utal ugyanakkor a képzési területek szerinti eltérésekre is, s további elemzéseket lát szükségesnek részben a

szakok szerinti eltérések vizsgálatára, részben a hallgatók társadalmi-lakóhely szerinti rétegzettségét is figyelembe vevő eltérések vizsgálatára.

Imre Anna tanulmánya a kilencvenes évek társadalmi alrendszerének átalakulásán belül az oktatás terén bekövetkezett változásokat és annak hatásait mutatja be. Az oktatási rendszer átalakulása mellett az iskolai pálya utak módosulásának bemutatására helyezi a hangsúlyt. Elemezi a formális iskolarendszert és az abban való átmenetek típusait, áttekintést ad a nem formális iskolarendszer sajátosságairól, illetve a pálya utak eredményességéről. Megállapítja, hogy a formális oktatási rendszerben való növekvő részvétel mellett a nem formális oktatásban való részvétel is kitüntetett szerepet kap a későbbi iskolai utak szempontjából.

Horkai Anita tanulmánya a fiatalok társas kapcsolataival foglalkozik. Empirikus vizsgálati adatok eredményein keresztül mutatja be az ifjúság legfontosabb kapcsolatait, a családi, kortársi és az iskolához fűződő viszonyait. A kortárs kapcsolatok bemutatásakor kiemeli, hogy a felsőoktatás tömegesedésével megjelent a hallgatók elidegenedésének, elmagányosodásának folyamata is. A fiatalok iskolához fűződő kapcsolatát elemezve a szerző arra az eredményre jut, hogy a magas anyagi státusú, de alacsony kulturális státusszal rendelkező családok gyermekei kevésbé preferálják a felsőfokú továbbtanulást, mint azoknak a családoknak a gyermekei, akik mindkét státus szerint az alacsonyabb kategóriába tartoznak. Horkai vizsgálati eredményei némileg megkérdőjelezzik Fábri eredményeit, miszerint a hallgatók többségében a tanult képzési területen kívánnak elhelyezkedni. Horkai szerint a hallgatók kevés munkaerőpiaci információval rendelkeznek és minél közelebb állnak a diplomához, annál több kétséget fogalmaznak meg elhelyezkedésükkel kapcsolatban.

Nagy Péter Tibor tanulmánya arra keres választ, hogy milyen jellemzők alapján tudjuk megkülönböztetni a fiatalokat a felnőtt társadalomhoz képest. A szerző azt vizsgálja, hogy a fiatalok értékválasztása, vallásossága mennyiben tér el az idősebb korosztályokhoz képest. Számba veszi azokat a speciális körülményeket, amelyek a mai fiatalok vallásosságát befolyásolják, bemutatja a fiatalok különböző korosztályainak jellemzőit, és megállapítja, hogy a fiatal nemzedékben növekszik a nem vallásosak aránya.

A lapszámban bemutatott cikkek számos fontos aspektusát érintik ugyan a mai fiatalok jellemzőinek, nyilvánvaló azonban, hogy a korlátozott terjedelem miatt sok témakör kimaradt. Számunkban igyekeztünk olyan szerzőket megszólaltatni, akik személyükben, vagy témaválasztásukban kapcsolódnak Gábor Kálmánhoz és az általa képviselt ifjúságkutatáshoz. Ezért is kapott számunkban kiemelt figyelmet az oktatás, ezen belül a felsőoktatás és az oktatási szintek közötti átmenetek, amelyeknek negyedszázadot kivető ifjúságkutatásaiban Kálmán is kiemelt figyelmet szentelt. Az ifjúsági korszakváltás egyik fő gondolataként az iskolai ifjúsági korszak fogalma kiemelt szerepet kap csaknem valamennyi írásában, csakúgy, mint a fiatalok fogyasztói, kommunikációs státusának hihetetlenül gyors emelkedése és ezek következményeinek, kockázatainak vizsgálata. Tanulmányaiban rendre hangsú-

lyozza, hogy az individualizálódási folyamat az értékorientációk átrendeződéséhez is vezet, amely a saját döntések kockázata révén az ifjúság sebezhetőségét is növeli. A lapszámot Gábor Kálmán emlékének ajánlva igyekeztünk ezeket a témaköröket szerepeltetni az írások között.

A SZERKESZTŐK

VÁLTOZÓ IFJÚSÁG

AZ IFJÚSÁG ÁTALAKULÁSÁNAK ELEMZÉSE, az „ifjúsági korszakváltás” értelmezése az 1980-as évektől foglalkoztatja a társadalomtudományokat. Ekkoriban sokasodtak meg a publikációk a fiatalok életviszonyainak, társas kapcsolatainak, magatartásának, gondolkodásmódjának és értékrendjének változásairól. Mára elegendő tapasztalat és magyarázat gyűlt össze ahhoz, hogy választ adjunk a kérdésre: milyen lett az „új ifjúság”?

Tanulmányom első részében történeti szempontokból közelítek ehhez a kérdéshez, a második részben pedig megkísérlem vázlatosan összefoglalni a változások általam legfontosabbnak tartott eredményeit. Rövid utalásokkal kell majd megelégednem végig, hiszen igen sokféle és szerteágazó problémákat tárgyalok majd.¹ Elsősorban magyarországi kutatásokra támaszkodtam, de a változások globális jellegűek, hivatkozni fogok tehát több helyen nemzetközi szakirodalomra is. Írásomban azonban nem az ifjúságkutatás teljes témakörével foglalkozom, hanem csak azt kívánom összefoglalni: a korábbi ifjúsághoz képest hogyan és miben változott meg a mai fiatal nemzedék?

A jelenkor felé

Az európai modernizáció vezetett ahhoz, hogy a gyerekkor és felnőttkor között egy nemzedéket kijelölő új életszakasz formálódott ki, az ifjúságé. A korábbi társadalmak és kultúrák kiskorúként határozták meg azokat, akik nem felnőttek és nem férfiak. Felnőttté válni egy vallásos rítus, a beavatási szertartás keretében lehetett. A 16.-tól a 19. századig tartó népesedési átmenetek, gazdasági és társadalmi átalakulások, kulturális változások vezettek a gyerekkor és felnőttkor között élő nemzedék kialakulásához.

Viharos nemzedék volt ez, a „Sturm und Drang”-é, az európai romantikáé, a Márciusi ifjaké, a „Fiatal Németország”-é. Stendhal, Victor Hugo, Petőfi és Jókai, majd Flaubert és Tolsztoj tiszta jellemeknek, a lelkesült idealizmus fiainak és lányainak, tehetségeseknek és becsvágyóaknak festette az ifjú nemzedék tagjait, aztán pedig, a 19. század közepétől, a forradalmak bukása után kiábrándultaknak és megcsömörlöttnek. Olyan fiataloknak, akik elutasították a konvencionális erkölcsöt, az álszent világot, az idősebbek hazug viselkedését és ósdi ízlését. Ezek a fiatalok a szülők és nagyszülők világa helyett egy új világot kívántak teremteni.

Az új nemzedék persze nemcsak híres fiatalokból állt. A változás átfogta az ifjúság teljes körét, kihatott egész életére, sőt, az idősebb korosztályokéra is. Ennek lé-

¹ Némileg bővebben elemeztem az „új ifjúság” kialakulásának összetevőit egy korábbi tanulmányomban (*Somlai 2007b*).

nyegét így fogalmazta meg K. Mannheim: „A statikus viszonyok az áhítat érzelmi értékét teremtik meg, amikor az ifjúság hajlik arra, hogy alkalmazkodjék az öregekhez, s még külső megjelenésében is idősebbnek mutatkozzék. A fokozódó dinamika tudatosítása arra készíti az idősebb nemzedéket, hogy nyitottabb legyen a fiatalsággal szemben.”² A folyamatos megújulás és élénk mobilitás miatt van ez így. A modern társadalmakban a fiatalok előnyben vannak az idősebbekkel szemben az élet olyan területein, ahol felgyorsul a régi tudás elavulása és ahol egészen új eszközök, eljárások jelennek meg. Ez a gyorsulás és változás figyelhető meg az európai felvilágosodás óta.

A 18. századtól a haladás, a mobilitás és teljesítmény elvének megfelelően értelmezték át az emberek lehetőség szféráit. Az ifjúság feladata ettől kezdve már nem annyira a múlt megőrzése, a szülők és nagyszülők világának fenntartása, hanem sokkal inkább a fogékonyság, az újat akarás és fejlesztés, a jövő beteljesítése lett. A haladás alapját a világi műveltség, a tudományok és művészetek elsajátítása jelentette. Így lett a fiatalság fő tevékenysége a tanulás. Hiszen bennük kell látni a jövő zálogát, a tudomány és az ipar jövőjét, a javuló közállapotokét, az igazságosabb társadalomét és a jobb világét.

Ezt szolgálta az általános tankötelezettség törvénybe iktatása a 19. században, amit követett a *közoktatás* elterjesztése, illetve az európai iskolarendszer terjeszkedése sokféle irányba. A korábbi évszázadokban kevesen gondolták, hogy valamennyi gyereknek iskolában kell tanulnia, s hogy az önkormányzatoknak és az államnak közoktatási feladatai vannak. A modernizáció hatására viszont egyre szélesebb körben terjedt el s kezdett magától értetődővé válni ez a gondolat. Hosszú ideig tartott, amíg a szülők túlnyomó többsége nélkülözhetetlennek tartotta azt, hogy gyerekeik iskolába járjanak. Az iskolarendszer expanziójának első szakaszában, a tizennyolcadik század végétől a 20. század közepéig terjedt el az alsó fokú (elemi) iskolák hálózata, ezután pedig, nagyjából az 1980-as évek végéig a különféle középiskolák váltak a közoktatás általános intézményeivé.³

A 20. század elején kezdik felfedezni a *kamaszok lélektanát* is.⁴ Elsőként S. Hall, majd E. Spranger elemezte alaposabban azokat a viselkedési, érdeklődési és gondolkodási sajátosságokat, amelyek megkülönböztetik ezt a korosztályt a gyerekektől és a felnőttektől. De főleg Charlotte Bühleré az érdem, hogy felhívta a figyelmet a fokozott befelé fordulásuk, énjük iránti intenzív érdeklődésük sajátosságaira.⁵ S. Freuddal vitatkozva fejtette ki álláspontját arról, hogy felnőtt énünk nem a csecsemőkori mélységeiben, hanem a kamaszkor reflektív világában alakul ki. Naplókat elemezve hívta fel a figyelmet arra, hogy milyen mély lenyomatot hagynak a pubertáskori élmények a későbbi személyiségen. Pszichológusok és pedagógusok már ekkor írnak arról, hogy az ifjúkort ne csak előkészületként és átmenetként értelmez-

2 Mannheim 2000:230.

3 Meyer, Ramirez & Soysal 1992.

4 Ekkoriban kezdődik a tudományos igényű ifjúságkutatás. Ennek történetéhez lásd Rosenmayr 1976; Cohen 2006.

5 Bühler 1922.

zük, hanem vegyük észre azt a sajátos világot és kultúrát is, ami e nemzedék tagjait – és csak őket – egybefogja.⁶

Az új lélektan tehát a gyerekkor sajátosságait, az életkori sajátosságokon alapuló fejlődés szükségleteit hangsúlyozta. Nem a gyerekek alárendelését tűzte ki célul, hanem azt kívánta a pedagógusoktól, szülőktől és oktatási hatóságoktól, hogy az egészséges fejlődéshez teremtsék meg a szükséges feltételeket. Az ilyen szemlélet nagy hatással volt a pedagógiai reformokra (például a koedukáció bevezetésére), de a családi nevelésre is.

Főként a 20. század közepétől lehetett megfigyelni azt, hogy a *gyerekközpontú nevelés* egyre szélesebb körben terjed el, a tekintélyelvű szülői magatartás viszont kezd visszaszorulni.⁷ T. Parsons az 1960-as évek elején megállapította, hogy a szülők új nemzedéke megérteni próbálja az ifjúsági kultúrát és arra törekszik, hogy nagyobb önállóságot biztosítson gyerekeinek.⁸ Az egymás iránt toleránsabb szülő és gyermek tudomásul veszi a másik nemzedékhez tartozó családtag értékeinek és életstílusának eltéréseit a sajátjától. A nevelés tehát partneribb lett, de nem egyszerűbb. Szülő és gyermek egyaránt tehetetlennek érezheti magát sokszor, vagyis a nemzedékek közötti kapcsolatok problematikusabbak lettek, tele ambivalenciával.⁹

De másfajta fejleményekre, például *ifjúsági tömegmozgalmakra* is felfigyelhetünk a 20. század első felében. 1917-ben Oroszországban győz a bolsevik forradalom, az új rendszer pedig betiltja a régi ifjúsági szervezeteket, s létrehoz egy újat, a Komszomolt. Ez a szervezet nem választható, hanem kötelező lesz a fiatalok számára, s miközben a világ átalakítását hirdeti, szorososan követi a kommunista párt irányítását. Nyugat- és Közép-Európában is létrejönnek kommunista ifjúsági szervezetek, de teret nyernek másfajta eszmék és mozgalmak is. Például az anarchisták vagy a demokratikus szocializmus híveié. Népszerűek lesznek – főleg Németországban – a hagyományőrző, nacionalista, sőt, a militarizmus képviselő diákegyletek, s mindinkább a szélsőjobb, a nemzetiszocializmus szervezetei.

Korábban sokan hitték azt, hogy a fiatalok eleve haladók. Ilyen feltételezésekkel szemben találta szükségesnek hangsúlyozni már az 1920-as években Mannheim Károly: „Semmi sem helytelenebb annál a vélekedésnél – amit a generációk teoretikusainak többsége kritikátlanul előfeltételez –, hogy a fiatalság progresszív, az öregek meg eo ipso konzervatívok. A mai tapasztalatok bőségesen jelzik, hogy az idősebb, liberális nemzedék politikailag progresszívabb is lehet bizonyos ifjúsági köröknél (»legény egyletek« stb.)”.¹⁰

A későbbi európai fejlemények Mannheimet igazolták. Például Németországban 1931-ben a 18–30 év közöttiek aránya a népességben 31 százalék, a Nemzetiszocialista

6 A pszichoanalitikus szemléletnek persze később is rendkívül nagy hatása volt a kamaszkor kutatására. Elegendő itt E. Erikson munkásságára utalni (*Erikson 1968*).

7 Torrance 1998.

8 Parsons 1964.

9 Lüscher & Liegle 2003.

10 Mannheim 2000:224.

Párt tagságában viszont 61 százalék volt.¹¹ (Ugyanakkor a Német Szociáldemokrata Párt, az SPD tagságában 19 százalék volt e korosztály részesedése. Az esetleges „áthallást” előidézni e sorok írójának szándékában állt.)

Mussolini, majd pedig Hitler győzelmével új politikai rendszerek, a fasizmus különféle változatai jöttek létre Olaszországban és Németországban, aztán pedig Spanyolországban, Portugáliában. Ezek a *diktatúrák ifjúság-kultuszt intézményesítettek*, totális szervezeteket és ellenőrzést próbáltak bevezetni, miközben az „új rend” és „új ember” eljövetelét hirdették. Tiltották az autonóm ifjúsági kultúrát és intézményeket, felügyelték a szubkultúrákat és rendezvényeket, viszont létrehozták saját ifjúsági szervezeteiket – mint pl. a Hitlerjugendet – amelyek „önkéntes engedelmességet” vártak el a fiataloktól.

A 2. Világháború és az antifasiszta koalíció győzelme véget vetett a fasiszta rendszereknek. Az 1950-es évektől Nyugaton a fogyasztói társadalmak és jóléti államok korszaka jött el. Mindenütt emelkedett a nemzeti jövedelem és az életszínvonal, növekedett a foglalkoztatás és a fogyasztás, gyarapodott a népesség jóléte. Történelmileg példátlan gyarapodás ment végbe a családokban s új korszak kezdődött az ifjúság körében is. Ekkortól bomlott ki az *autonóm „ifjúsági kultúra”* a maga sajátos jel- és jelentésvilágával, városi nyelvezetével, tömegsajtójával, reklámozott példaképeivel és sztárjaival, zenéjével és társastáncaival, újra meg újra változó divatjaival. Ennek keretében fognak majd tömeg-gyártani olyan ruhákat, cipőket, divattárgyakat és eszközöket (pl. hangszereket vagy nyári és téli sporteszközöket), amelyeket elsősorban e korcsoport számára terveztek.

Közép és Kelet-Európa szocialista rendszereiben nem az egyéni fogyasztást serkentették, hanem tervgazdasági keretekben próbálták szabályozni az ifjúság életviszonyait. Teljes foglalkoztatás volt, munkakényszerrel és anyagi biztonsággal, a párt-elit vezetésével és osztályharcos káderpolitikával. Pártállami ellenőrzés nélkül nem alakíthattak fiatalok közéleti szervezeteket.¹² Mégis serkentek új kezdeményezéseket, s már az 1960-as évektől megfigyelhető volt a nyugati ifjúsági kultúra hatása az itteni fiatalok gondolkodására, ízlésére, nyelvhasználatára, hajviseletére és öltözködésére.

Az 1960-as évek végén köszöntött be a *beat-nemzedék „ellenkultúrájának” és alternatív életstílusának kora* Európában, illetve a világ más részein. A fiúk rövidere fésült, lesimított és rendezett hajviseletét hosszú haj váltja fel, a zakós, öltönyös, kiskosztüms divat helyett pedig Kelet-Berlinben, Varsóban és Moszkvában is farmer-ruházatot szeretnek – vagy szeretnének – hordani a fiatalok. Népszerűek lesznek a hippik és a protest-songok, újabb és újabb csoportkultúrák alakulnak ki (rockerek, metálosok, punkok, szkinhedek, alternatívok, stb.), hódít a tekintélyellenes nonkonformizmus és pacifizmus („make love not war”), egyre-másra alakulnak kommunák.

1968 újabb korszakhatárt jelöl a fiatal nemzedék történetében. Berkleyben, Párizsban, Nyugat-Berlinben és másutt diáklázadások rázták meg a fogyasztói

¹¹ Dudek 1993:312.

¹² A szocialista pártállamban zajló politikai szocializációhoz lásd Szabó 2000.

társadalmakat, Prágában viszont a demokratikus átalakulásért tüntettek a fiatalok.¹³ Az új *baloldali ifjúság* bírálta a kapitalista és az államszocialista rendszereket egyaránt. Úgy látták, hogy mindkettőben olyan erők uralkodnak, amelyek elidegenítik az embereket a legfontosabb értékektől. A manipulált fogyasztás vágya elnyomja a kreativitás és spontaneitás szükségleteit, a bürokratikus uralom kiüresíti a közéletet. Ezekben a rendszerekben, a pénz és a politikai hatalom irányítása alatt elsovadnak a közösségek, eltorzulnak, „egy dimenzióssá” válnak az emberek. „Át kell vágni az intézményeken!” („Marsch durch die Institutionen”) hirdette meg a célt Rudi Dutschke, az új baloldal egyik vezető személyisége. Ez nem sikerült. A lázadó fiatalok sehol nem győztek, de hatásuk mindenütt maradandó lett a gondolkodásra, ízlésre, szükségletekre.

Eközben alakult ki az *ifjúságszociológia*. Előzményei visszanyúlnak még az 1920-as évek Franciaországára¹⁴ és a weimari Németországra, ahol Mannheim Károly értelmezte a nemzedéki problémát és az ifjúság társadalmi szerepét.¹⁵ Az 1950-es évek elején bontakozott ki polémia az amerikai szociológiában arról, van-e önálló ifjúsági kultúra,¹⁶ az évtized végén pedig fontos vitairatot publikált Németországban H. Schelsky a háború utáni apolitikus, pragmatikus és főként szkeptikus nemzedékről.¹⁷ Az 1960-as évek elején főleg az új nemzedék értékrendszere, életmódja, szerkezeti helye és szociálintegratív jelentősége foglalkoztatta az amerikai szociológiát, míg F. Tenbruck egy fontos tanulmányban foglalta össze az ipari társadalmak fiatalságának legfontosabb attribútumait.¹⁸ Eszerint az új nemzedékre jellemző a *fiatalkori életszakasz megnyúlása, a helyzetéből fakadó bizonytalanság, a saját kultúra igénye (miközben a fiatalok kultúrája egyre inkább rányomja bélyegét az egész kultúrára) és a nemzetköziesedés* (ma így mondanánk: „globalizáció”).

Előremutató elemzés volt ez. F. Tenbruck olyan tendenciákra figyelt fel, amelyek majd csak az ezredfordulón fognak kikristályosodni.¹⁹ Aztán a 20. század utolsó harmadában olyan változások mentek végbe a világon, amelyek döntően határozzák meg a mai ifjúság arculatát.

Az 1970-es évek olajválságát követően átalakult a világgazdaság. A legfejlettebb országokban a szolgáltatások gazdaságán alapuló, „*poszt-indusztriális*” *társadalmi rendszerek* jöttek létre, a nagyipari termelés tekintélyes hányada pedig átkerült a vi-

13 Feuer 1969.

14 F. Mentré „Lés générations sociales”, Paris, 1920. Ennek kapcsán írja Mannheim: „A franciákat az utóbbi időben egyébként már csak azért is érdekli a nemzedékváltás, mert közvetlen tanúi voltak annak, hogyan kerekedett hirtelen a liberális-kozmpolita hullám fölébe a feltörekvő nacionalista ifjúság” (*Mannheim 2000:205*).

15 Mannheim 2000. Ez a tanulmány máig is legfontosabb klasszikusa a témakörnek. Mannheim mélyrehatóan elemzett benne olyan szerteágazó problémákat, mint a korosztályi határok, az egyes nemzedékek egysége és a különböző nemzedékek összetartozása („az egyidejű nem-egyidejűség”), a nemzedékváltás menete és a kulturális átörökítés, a nemzedéki konfliktusok, stb.

16 A vitát ismerteti és tagadja az önálló ifjúsági kultúra létét Elkin & Westley 1955.

17 Schelsky 1957.

18 Tenbruck 1965:87–89.

19 S tette mindezt még a „második demográfiai átmenet” előtt, hiszen abból indult ki, hogy felgyorsult a fiatalok felnőttségé válása, mert hamarabb házasodnak és hamarabb érik el a gazdasági önállóságot.

lág más régióiba. A 20. század végén összeomlott a szocialista rendszer Európában és felbomlott a Szovjetunió. Ez a változás is hozzájárult ahhoz, hogy a kapitalizmus antiszociálisabbá, széles társadalmi rétegek helyzete pedig bizonytalanabbá vált. Stagnálni, sőt, csökkenni kezdtek a reálbérek, meggyengültek a szakszervezetek, a tőke adóterheit áthárították a munkára, növekedtek a jövedelmi-vagyoni egyenlőtlenségek, meginogtak a jóléti intézmények és masszív mélyszegénység („underclass”) alakult ki.²⁰

Az új-kapitalizmus egyik fontos tendenciája lett az áruviszonyok fokozott behatolása olyan területekre (közoktatás, szakoktatás, felsőoktatás, gyógyítás, tömegsport, stb.), amelyeket korábban az újraelosztáson keresztül a jóléti politika szempontjai révén szabályoztak. A mai fiatalok életviszonyait nyomatékosan érintik ezek a változások.

Ezzel párhuzamosan a 20. század utolsó harmadában nagyon fontos népesedési változások is bekövetkeztek a fejlett országokban. A népességtudomány „*második demográfiai átmenet*”-ként tárgyalja ezeket:²¹

– Változtak a párkapcsolatok: csökkent a házasodások, növekedett a házasságon kívül együtt élők száma.

– Később házasodnak a fiatalok.

– Növekszik a válások száma.

– Mind több szülő egymástól külön élve neveli gyermekét.

– Gyarapodik az egyedül élők („szinglik”) száma.

– Évekkel később szülik meg első gyermeküket a nők.

– Növekszik a házasságon kívüli születések száma.

– Terjed az abortusz, és mind több olyan pár található, amelynek tagjai nem vállalnak gyereket.

– Csökken a termékenység. A születések száma már nem biztosítja a népesség egyszerű reprodukcióját sem.

– Ritkábbak a veszélyes járványok, visszaszorult a csecsemők és gyerekek halandósága.

– Sokat javultak a higiéniai feltételek, növekedett a születéskor várható élettartam és a népesség átlagos életkora.

– Öregszik a népesség; a természetes szaporulat helyett mind több országra jellemző a népesség-fogyás; egyre több vizont az olyan család (főleg Észak-Európában), mely már négy nemzedék tagjaiból áll.

Ezzel elérkeztünk a jelenkorhoz s annak ifjúságához.²²

²⁰ Szalai 2006.

²¹ Van de Kaa 1987.

²² Persze még sok más *hosszabb és rövidebb időtávú változást* is figyelembe kellene venni ahhoz, hogy világosabb történeti képünk legyen. Például azt, hogy a 20. század végére mennyire vált mintaadóvá az idősebbek számára a fiatalok kultúrája az érintkezésben és nyelvhasználatban, fogyasztásban és szabadidő-töltésben. Át kellene tekinteni azt is, ahogyan átalakultak a fiatalok életének térbeli és időbeli keretei. Például ahogyan megváltozott a pubertás és az érés tempója, a gyermekkori fejlődés. De vizsgálni kellene a táplálkozás és a lakáshelyzet változását, a különböző függőségek (alkoholizmus, kábítószer-függés) vagy a sokféle játékszenvedély alakulását; a fiatalkori devianciákként számoltartott viselkedések vagy a korosztályi bűnözés

Kamaszkor után: a jelenkori ifjúság.

A kitolódó életkor átalakította az emberek életútját is.²³ Megváltoztak az egyes életszakaszok, a különböző nemzedékek útjai, s ennek keretében alakult át a fiatalkor is. Az átalakulás legfontosabb eredményének azt tartom, hogy *meglazultak a tanulás, a munka, a párkapcsolatok és a családi élet közötti összefüggések szálai*. Nem úgy időzíti a legtöbb fiatal a tanulmányok befejezését és a munkavállalás, illetve állandó jövedelemszerzés megkezdését, a tartós párkapcsolat kialakítását, házasságkötést és családalapítást, mint ahogyan a szülei, s főleg nagyszülei tették még az ipari társadalmak korában.²⁴ A fiatalkor hamarabb kezdődik és tovább tart, a tanulás és munka időszaka egybecsúszik, a pályaválasztási és a párválasztási döntések nem véglegesek, partnerek, lakóhelyek és életmódok váltakozhatnak, s ezáltal a felnőtté válás menete egyre bizonytalanabbá válik.

Elsőként K. Keniston nevezte „*poszt-adoleszcens*”-eknek – tehát „kamaszkor utániak”-nak az ilyen fiatalokat,²⁵ az ifjúságszociológia pedig főként a 80-as évek óta foglalkozik az új jelenségekkel.

*Mindez persze csak a fejlett, poszt-indusztriális társadalmakra érvényes.*²⁶ De a fejlett országokban is csak a korosztály kisebbsége illik bele teljesen a poszt-adoleszcens ideáltípusába. Azok, akik egyetemre, főiskolára járnak vagy jártak, szakképzettek (esetleg többszörösen), még nincs családjuk, stb. Összes jövedelmük sokféle vegyes forrásból (pl. ösztöndíjak, alkalmi megbízások, részmunkák) tevődik össze, de jövedelmük tetemes hányadát szülei biztosítják – miközben sokan már nem élnek közös háztartásban szüleikkel. A korosztály tekintélyes hányada nem ilyen.²⁷ Más helyzetben vannak a mélyszegénységben élő fiatalok, a szakma nélküli és a beván-

történetét, az ifjúsági szubkultúrákat, stb. A fiatal nemzedék részletesebb társadalomtörténetében feltétlenül írni kellene arról, hogy paraszt-fiatalok tették ki az ifjúság nagy tömegeit a 20. század elején a kelet-európai agrár-társadalmakban és Magyarországon is, száz év múlva viszont szinte eltűnt a parasztság. Vagy arról, hogy a 19. század végén és 20. század elején európai fiatalok milliói indultak az USA-ba munkát találni, szerencsét próbálni. A 20. század végén viszont inkább Európa a cél, Nyugat- és Kelet-Európa egyaránt, de más-más országokból, régiókból, földrészekből érkező fiatalok célpontja. Mindennek feldolgozására itt nincs lehetőség. Az eddigiekkel is csak jelezni tudtam az ifjúság újabb kori történetének néhány korszakát és vonulatát. A témakör előmunkálatai már régebben megkezdődtek és többen próbálkoztak részletes feldolgozással is (Mitterauer 1986), de sok elméleti feladatot és empirikus kutatást kell elvégezni, hogy tisztábban láthassunk.

23 Szociológusok és demográfusok közül többen írnak arról, hogy a 20. század végén *standardizált életút-moddell* helyébe *de-standardizált változatok* kerültek (Brückner & Mayer 2004). E folyamatok eredményeként új (a szakirodalomban „*differenciálódott*”-nak, „*nem-sztenderd*”-nek nevezett) életút-minták terjedtek el. U. Beck szerint egy-egy építőközből, az „életútbeli kombinációs lehetőségek”-ből jön létre a „*barkácsolt*” életút (Beck 2003:245).

24 Wyn & Dwyer 2006; a magyarországi időzítésekhez lásd Kabai 2005.

25 Keniston 1970.

26 Ázsia, Afrika és Latin-Amerika legtöbb országának népességében továbbra is a fejletlen országokra jellemző helyzetet és tendenciákat találjuk: korai halálozást, magasabb csecsemő- és gyermekhalandóságot, rossz táplálkozást, alacsony (bár a korábbi évtizedeknél magasabb) iskolázottságot, stb. A fiatalság helyzete is más. A világ nagyobb régiói közötti különbséget jól érzékeltetik például a házassági tendenciák eltérései: első házasságkötésük idején a nők átlagos életkora az OECD országokban 25 év fölött volt 2000-ben, viszont Fekete-Afrikában 20 év alatt, Indonéziában, Indiában, Közép- és Dél-Amerika legtöbb országában pedig 20–21 év között (PRB 2000).

27 Laki 2006.

dorló szülők gyerekei, egyes etnikai és vallási kisebbségek tagjai. Mindazok tehát, akik bár húsz év körüliek, legfeljebb csak alkalmi munkához jutnak vagy egyáltalán nem dolgoznak és nem is tanulnak, kirekesztett helyzetben élnek. A társadalmi törésvonalak és egyenlőtlenségek a fiatalok nemzedékén belül is megfigyelhetők.²⁸

Mindenesetre a „poszt-adoleszcencia” elterjedt a fiatalok között. A következőkben megpróbálom röviden összefoglalni az új ifjúság életének egyes területeit s az ott bekövetezett változásokat!

Nemzedéki kapcsolatok a családban és a kortársak között

Korábban érintettem már a családi nevelés változását. *A fiatalok közül sokan élnek hosszabb ideig együtt, közös lakásban szüleikkel.* Ez főként Európa déli országai-ban van így. Például a mediterrán országokban a 25–29 éves fiúk két harmada élt még együtt szüleivel egy közelmúltbeli felmérés szerint.²⁹ De Magyarországon is kitolódott az elköltözés tervezett ideje.³⁰ Ilyen terveiket nem annyira tanulmányaik befejezésével vagy munkába állásukkal, hanem sokkal inkább házassági vagy azon kívüli együttélésükkel kapcsolják egybe a fiatalok.³¹ Persze előfordulnak egyéb változatok is. Például olyan fiataloké, akik egy sikertelen együttélés vagy házasság után költöznek vissza a szülői házba.

Az évek múlásával a szülők egyre inkább elfogadják velük együtt élő gyerekeik autonómiáját.³² Sok helyen igyekeznek „számottevő kölcsönös szabadságot kialakítani” egymástól.

De kapcsolataik nem szűnnek meg azt követően sem, hogy a fiatalok elköltöztek s aztán saját háztartást, otthont, esetleg családot alapítottak. Szociológiai kutatások megcáfolták T. Parsons-nak az „izolált” nukleáris családok elterjedéséről szóló tézisé³³ és azt igazolták, hogy a családtagok és rokonok között a mai társadalmakban is erős személyközi kötések találhatók. Tóth Olga folytatott erről vizsgálatokat Magyarországon. Eredményei azt mutatják, hogy a 22–27 éves fiatalok 75 százaléka élt együtt és 87 százalék *rendszeresen találkozott* egyik vagy mindkét szülővel. Legszorosabb kapcsolata szüleivel a diplomás, illetve egyetemista fiataloknak volt.³⁴

Szüleik és rokonaik segítik a mai fiatalok nagy hányadát például lakásszerzésben, tartós fogyasztási cikkek beszerzésében, tandíjuk és utazási költségeik befizetésében, a munkanélküliség áthidalásában. Ezt állapította meg Gábor Kálmán is a budapesti Sziget Fesztivál résztvevői között.³⁵ Hasonlóan vélekedtek egy, az egész

28 A társadalmi szerkezet magyarországi törésvonalaihoz lásd Szalai 2006.

29 Kertzner & Barbagli 2003a: XLIII.

30 Bognár 2007; Murinkó 2009.

31 Gábor 2004.

32 De Singly & Cicchelli 2003.

33 A téziséhez: Parsons & Bales 1955; a vitához és cáfolatokhoz lásd Skolnick 1992:105–108.

34 Tóth 2002.

35 Gábor & Szemerszki 2005.

kontinensre vonatkozó elemzés szerzői, akik szerint „szerte Európában egyre nyilvánvalóbb, hogy az elégtelen szintű állami támogatások korában a fiatalok mindinkább szüleik támogatására szorulnak”.³⁶

Fontos elméletet fogalmazott meg a nemzedéki problémáról S. Eisenstadt az 1950-es évek közepén.³⁷ Szerinte a család életkorilag inhomogén és funkcionálisan univerzális csoport, amely az agrártársadalmak szerkezeti egységét, termelési közösségét képezte. A modernizáció során azonban funkcióváltás következett be. A család visszavonult a magánélet területére, s részben vagy egészben más, hivatásos szervezetek vették át a családok termelési, oktatási, ápolási és egyéb funkcióit. Az így bekövetkezett változások az *életkorilag heterogén közösségek* háttérbe és az *életkorilag homogén csoportok* előtérbe kerülésével jártak. Ennek során a kortárs-csoportok váltak fontos kapocssá a család és a társadalom között.

A *kortársi kapcsolatok* létrejöttében és fennmaradásában továbbra is meghatározó a territorialitás elve. A fiatalok ma is elsősorban azokkal ismerkednek, barátkoznak, azok közül választanak partnert és párt maguknak, akik a közelükben élnek. De a jelenkori diák-élet meghatározó összetevője lett a rövidebb-hosszabb ideig tartó *külföldi tartózkodás* és tanulás. Az Európai Unió egyik fontos törekvése az, hogy elősegítse a fokozott felsőoktatási mobilitást, a diákcserét, ösztöndíjak alapítását, nemzetközi programok folytatását. A határokon átnyúló személyes érintkezést segítik elő az új telekommunikációs eszközök is, főként pedig az e-mailek és internet. A fiatalok azt tapasztalják, hogy *szubkultúráik is igen hasonlóak* a fejlett országokban.

Fiúk és lányok

A fiatalok életét nagyban meghatározza a *társadalmi nemek* („gender”) *kapcsolata, a nemi identitás és szocializáció*. A 20. század egyik legfontosabb társadalom- és kultúrtörténeti folyamata során sok minden kiegyenlítődött a nemek közötti egyenlőtlenségekből. A lányok hosszú ideig oktatási hátrányban voltak: közülük kevesen tanultak középiskolákban s még kevesebben egyetemeken. A század végére viszont ez megváltozott, s napjainkban már több lány, mint fiú vesz részt a felsőoktatásban. Továbbra is vannak jellegzetesen női pályák és fennállnak egyenlőtlenségek például a vezető beosztások betöltésében. De sok olyan munkakör nőiesedett el, ahol száz évvel ezelőtt csak férfiakat lehetett találni. Ma már egyre több fiatal nőt találni a fejlett országok közigazgatásában, igazságszolgáltatásában, de rendőrségein, határőrségében és a hadseregekben is. A női sportágak száma (még a küzdősportokban is) megközelíti vagy eléri a férfiakét. Egységesebb lett a két nem öltözködése, hajviselete.

Közben, e folyamattal párhuzamosan alakultak át a férfiak tevékenységei és szerepei. Közülük egyre többen vesznek részt olyan feladatok ellátásában (csecsemő-

---

36 Furlong, Stalder & Azzopardi 2003:44.

37 Eisenstadt 1956.

gondozás, gyereknevelés, háztartási munkák), amelyek korábban a nők kizárólagos területéhez tartoztak. S talán az „apás szülés” mutatja legjobban azt, hogyan változtak meg a hagyományos nemi szerepek.

Mindez szorosan összefügg a fiatalok szexuális életének és normáinak átalakulásával. Erre legnagyobb hatással valószínűleg az orális fogamzásgátlók elterjedése volt az 1960-as évektől. Ez a folyamat radikálisan oldotta a fiatalok félelmét a terhességet és veszélyétől. A szexuális érintkezés felszabadultabb lett s mind többen kezdték elfogadni azt, hogy együttlétük célja a kölcsönös örömszerzés. A fogamzásgátlás új eszközei kitágították a férfiak és nők új nemzedékeinek szabadságát, megszabadították őket a terhesség sorsszerű vállalásától és növelték személyes felelősségüket döntéseikért.

Fiúk és lányok tartós párkapcsolatai hamarabb kezdődnek, mint évtizedekkel ezelőtt és ritkábban végződnek házassággal szerte Európában. Gyakoribb a partnersere és sokféle kapcsolati formára figyelhetünk fel a fiatalok között Magyarországon is.³⁸ Évről-évre csökken a házasságkötések száma, emelkedik viszont az *élettársi kapcsolatban élőké*. A *szinglik* száma is növekszik. Ezt a jó módú poszt-adoleszcensek egyik életformájának tartja Utasi Ágnes.³⁹ Az ilyen életformát választók számára kiemelkedően fontos a függetlenség, a szakmai teljesítmény, siker és karrier, a szabadidő eltöltésében pedig a változatosság és a magas szintű fogyasztás. Nagyra becsülik a barátságot – s ez fontosabb lehet körükben, mint a tartós párkapcsolatban élő, esetleg már családot alapító kortársaik számára.

A párkapcsolatok és életformák új világa együtt alakult ki a termékenység csökkenésével egész Európában. De a jelenkori népesedési és társadalmi tendenciákban fontos szerep jutott az iskolaévek és tanulás változásainak is.

Iskolák, művelődés, új médiumok

A poszt-indusztriális gazdaság egyik paradoxona a tudással kapcsolatos. A gyors technológiai és szervezeti fejlesztések leértékelik a hagyományos szaktudást („deskilling”), de mindezzel párhuzamosan a különféle képzésekre fordított idő egyre tovább tart. A szaktudásnak és a munkavégző készségeknek rendszeresen meg kell újulniuk. Ezt kívánják a gyors és gyakori változások a technikai eszközökben és a kommunikációs eljárásokban, az intézményekben és szervezetekben. „*Élethosszig tartó tanulás*” – ez lett a jelenkor legfontosabb közoktatási programja. Mindeközben folytatódik az iskolarendszer expanziója, s közben romlik az oktatás és az iskolai tudás színvonala. A legtöbb OECD-országban a 25–64 közötti korosztálynak közel a fele vesz részt valamilyen képzési programban.⁴⁰

Korábban már utaltam az *iskolarendszer expanziójának* két évszázados menetére. Ennek jelenlegi szakaszában a felsőfokú képzés vált tömegessé. Egy-két nemzedékkel ezelőtt a 18–23 évesek töredéke járt egyetemre (túlnyomórészt fiúk), aztán a 20. szá-

38 Utasi 2002.

39 Utasi 2004.

40 OECD 2009.

zad végén gyors ütemben növekedett a hallgatói létszám egész Európában, főleg pedig az egykori szocialista országokban.⁴¹ 2000-ben már a 40 százalékot is meghaladta azok aránya az OECD-országokban, akik a középiskola után továbbtanultak.

A terjeszkedés és tömegesedés hatására romlik az oktatás színvonala az iskola-rendszer minden szintjén. Magyarországon különösen érezhető a romló színvonal. Az általános iskolák, sőt, egyes középiskolák is funkcionális analfabétaként válnak meg sok gyerektől, de a felsőoktatásban szerzett diplomák is gyakran lepeznek ürességet, gyenge képzettséget. Az oklevelek nem ígérnek azt, hogy a fiatalok megfelelő munkához vagy álláshoz jutnak, s ennek megfelelően sokan tolják ki évekre a diplomák megszerzését. Ezáltal mind többen töltenek hosszabb időt annál, mint amennyi feltétlenül szükséges a képzési követelmények teljesítéséhez. „*Parkoló pálya*” lett így a felsőoktatás a fejlett országokban, ahol a fiatal nemzedék nagy hányada próbálja elhárítani a munkanélküliséget.

Más értelmet kap a színvonal romlása, ha figyelembe vesszük a *művelődés átalakulását*, például az elektronikus médiák jelentőségét. E folyamat hosszabb távú hatásai és eredményei ma még homályban vannak. Az újabb korosztályok sokkal kevesebb könyvet használnak, viszont sokkal több időt töltenek különféle képernyők előtt. A „Gutenberg utáni” világban tehát megváltozott az olvasás (és az írás) módja, menete, de nem világos, hogy ez miként függ össze a gondolkodás és a beszéd változásával, egyéb kognitív folyamatokkal, a tudásfajták állományaival, illetve a megismerés egész folyamatának módosulásaival.

Az biztos, hogy az ifjúság főszereplője lett a nemzedéki átalakulásnak, a művelődés, tájékozódás és kommunikáció megújulásának. Az ezredvég huszonevései nőttek fel abban a környezetben, ahol új meg új informatikai eszközöket kezdtek használni az emberek. A szöveg, a kép- és a hang rögzítésének, továbbításának és felhasználásának új eszközeiből, a számítógépekből, mobil-telefonokból, videomagnókból, cd-lejátszókból, „sétáló magnók”-ból, mp3-lejátszókból főleg a fiatalok között lettek tömeges használati eszközök.

Munka és munkanélküliség

Az ezredforduló Európájában a 18 év feletti fiatalok nagy hányada, sok országban a túlnyomó többsége tanuló, de többségük nem számíthat végzettségének megfelelő állásra. Sokan kezdik pályájukat *szakképzettségüknél alacsonyabb szintű munkakörben*. Közben viszont különféle alkalmi munkákat, időszakos megbízásokat végeznek a fehér, szürke és fekete gazdaság munkaerőpiacain.

Változások történetek azok életében is, akiket teljes munkaidőben foglalkoztatnak. Az alacsonyabb beosztásban dolgozók – s főleg a magánvállalatok alkalmazottai – közül sokan kényszerülnek ingyen túlórázni, mert féltik állásukat. De jóval meghaladja a törvényesen előírtat a fiatal menedzserek (a „yuppie”-k) munkaideje is.

A fiatalok bizonytalanságának érzését nagy erővel fokozza a *munkanélküliség*. Már a 80-as években felfigyeltek arra Európában, hogy a pályakezdők nemcsak néhány

⁴¹ Ladányi 2003.

hónapot, hanem hosszú éveket várhatnak arra, hogy teljes munkaidőben végezhető tartós munkához, stabil munkahelyhez jussanak (Kohli 1994:229). Magyarországon a rendszerváltás következtében csökkent a foglalkoztatottság, s ezen belül a foglalkoztatott fiatalok aránya is. A mélypont 1996 volt, azután javultak a foglalkoztatás mutatói, de a 2008-ban kezdődő újabb válság nyomán megint nőtt a munkanélküliek száma. Arányuk a 25–29 évesek között 2004-ben még 6,5 százalék, 2009-ben már közel a duplája, 12,2 százalék volt.

A pályakezdő munkanélküliek legnagyobb hányadát az alacsony iskolai végzettségű, szakképzetlen fiatalok adják. A magasabban képzetteknek egész Európában jobb esélyeik vannak a munkaerőpiacokon (Müller-Gangl 2003a).

Persze nemcsak a fiatalok kerülnek ilyen helyzetbe. De az már az új nemzedék szocializációját határozza meg, hogy számíthat rá: élete folyamán – talán többször is – pályát kell módosítania. A poszt-indusztriális társadalmak jellegzetes tendenciája a *sztenderd munkaviszonyok felbomlasztása és az atipikus foglalkoztatás elterjesztése a munkamegosztás minél több ágazatában*. Ezek a tendenciák aláásták a szakmák és hivatások erejét az egyének társadalmi státuszának meghatározásában. Így aztán az, amit *szakmai identitásnak* tekintettek az ipari társadalmakban csak korlátozott mértékben fejlődhet ki a mai fiatalok körében. A korszellem is a rugalmasságot hirdeti és azokat díjazza, akik a „lazább megoldások” híveiként állnak készen az új feladatokra.

Mentalitás, értékrend, horizont

Az ifjúság életszakasza tovább tart, mint régen, a felnőtté válás elhúzódik s ez fokozott bizonytalansággal jár. Jól példázza ezt, hogy már a 90-es évek Európájában is minden második-harmadik diák változtatott tanulmányai közben szakot, tagozatot vagy maradt ki éppen arról az egyetemről, ahova beiratkozott.⁴²

A fiatalok azért nem terveznek hosszabb távra, mert az életpályák alakulását diffúzúnak látják maguk körül. Úgy érzik, hogy közvetlen céljaik (tanulás, munkavállalás a szülőhelytől távolabb, utazás, stb.) eléréséhez nagyobb mozgási szabadságra, kötetlenebb életfeltételekre és kapcsolatokra van szükségük. Ezért húzódoznak a tartós elkötelezettségektől – mint amilyen a gyerekvállalás –, ezért terveznek rövidebb távra s kapcsolataikat is ilyen megfontolások szerint alakítják. A bizonytalanság nehezíti az olyan döntések meghozatalát (például a pályaválasztásban és a párválasztásban, s még inkább a családalapításban), amelyek tartós elkötelezettséggel járnak. A „yo-yo-nemzedék” tagjainak nevezi azokat a fiatalokat J. M. Pais, akik nem akarják feladni a *visszafordíthatóság* („revesibility”) lehetőségét.⁴³

A mentalitás problémáival függ össze az *értékrend és életstílus* átalakulása. Elsőként R. Inglehart figyelte fel arra még az 1970-es években, hogy *poszt-materiális értékek*⁴⁴ a fiatalok körében. Később mindenfelé találták jeleit kutatók az önkifejezésre és

⁴² Ladányi 2003.

⁴³ Pais 1995:203

⁴⁴ Inglehart 1977.

önmegvalósításra irányuló törekvéseknek, amelyek a „végső értékek” keresésével, ökológiai és spirituális érzékenységgel, az életminőség és jól-lét (wellbeing) hangsúlyozásával függenek össze.⁴⁵

De vannak más, ellentmondó tendenciák is. A „materiális” szükségletekre vonatkozó *fogyasztási* statisztikák azt tanúsítják, hogy egyre fontosabb *piaci célcsoport* az ifjúság. Sok vizsgálat pedig azt mutatta ki, hogy az *individualista szemlélet* vált az értékrend szervező elvévé. Ezt tanúsítják például Magyarországon H. Sas Judit kutatási eredményei. Ő nyolcszáz fiatal értékrendjét vizsgálta előbb az 1970-es évek végén, majd pedig az 1990-es évek végén. Azt találta, hogy amíg a korábbi nemzedék terveinek középpontjában a családi élet állt, addig a jelenkori fiatalok elsősorban pályaterveken, főként értékes diplomák megszerzésén gondolkodnak jövőjüket tervezve.⁴⁶ Az individualizáció tendenciáit hangsúlyozta Gábor Kálmán is,⁴⁷ aki a Pepsi Sziget fiatalságának mentalitását és értékrendjét vizsgálta.

Ez az individualizmus azonban *kétarcú*. Szabadságra serkent a kényszer-integrációval szemben, de megfoszt a közösségtől. Egyéni ítéletre, ízlésre, önálló döntésekre készítet, s közben sóvárgást generál az együttes élmények, a közös értékrend és erős kötések iránt.

A poszt-modern kultúra *relativizmussal és intézményes toleranciával* jár együtt. Mintha egyfolytában tágulna az ifjúság világának az a területe, amelynek bejáratára az van írva, hogy „*megengedhető*” és az is, hogy „*válassz!*”. Vajon tényleg toleránsabb ez a nemzedék a felnőttekénél? Egyes felmérések szerint igen.⁴⁸ De a relativizmus átalakította a fiatalok világlátásának horizontját is. Az átalakulás legfontosabb eredménye pedig a haladás elvének elutasítása lett.

A modernizáció eredményeiben bizakodó nemzedékek a jövő felé fordultak a felvilágosodás korától kezdve. A jövőre összpontosító világszemléletük egy történelmi irányt rajzolt ki, amelyről évszázadokon át azt gondolták, hogy közös útja az egész emberiségnek. Ez az irány a vadságból a barbárság, azután pedig a civilizáció és a modern társadalmak felé mutatott, a haladás útját jelezte és eligazított a történelem menetében. A 20. század utolsó harmadában több tényező idézte azt, hogy *elhomályosult ez az irány s vele a jövő is*. E tényezők közé tartozik a szocializmus bukása és a baloldali ideológiák hitelvesztése, a felismert globális ökológiai veszélyek, a nukleáris fegyverkezéssel, etnikai és nemzeti háborúkkal, illetve a vallási fundamentalizmussal kapcsolatos félelmek. Mindezek nyomán hitelét veszítette a történelemnek a haladáson alapuló modernista szemlélete.⁴⁹

A horizont változásával kerültek előtérbe az „identitás” problémái. Míg korábban a jövő volt elsődleges, s az jelölte ki a feladatokat a fiatalok számára is, addig az

---

45 Zinnecker 1992; Wallace & Kovatcheva 1998.

46 H. Sas 2002.

47 Gábor 2004. Az individualizálódás mellett az ifjúság „középosztályosodását” is kiemelte Gábor Kálmán.

Ezt a tézisét többen bírálták lásd pl. Csákó 2004.

48 Basanez, Inglehart & Moreno 1997.

49 Sárkány & Somlai 2004.

identitás-politikai kérdések a múltra, a hagyományokra, s azokra a kérdésekre irányítják a figyelmet, hogy „ki vagyok én és hova tartozom”. A nemzeti és kisebbségi törekvések, egyházpolitikai küzdelmek, illetve a politika világában a 90-es évektől erősödő „törzsi szellem” mind ebbe az irányba hatott.

Felmérések sokasága mutatta ki, hogy *a fiatalok politikai érdeklődése erőteljesen csökkent az 1980-as évek után*. De ezt tanúsítja például a zenei ízlés átalakulása is. Amíg az 1960-as 1970-es évek rock-zenéjének sok dala, műfaja, együttese, énekesek kapcsolódott a diákmozgalmakhoz, emberi jogi küzdelmekhez, háborúellenes vagy a nukleáris fegyverkezés elleni szervezkedésekhez, addig az újabb elektronikus zenének nincs köze a politika világához. Magyarországon is egy apolitikus nemzedék szocializációját figyelték meg a kutatók.⁵⁰

De azért voltak és vannak más fejlemények is. Például a *kisebbségi fiatalok lázadásai*. 2005 októberében Franciaországban olyan fiúk kezdtek autókat égetni, akiknek nagyapái Észak-Afrikából érkeztek a második világháború után és ipari munkások lettek. Az apák már megtapasztalták a munkanélküliséget a hetvenes évek elején, az unokák pedig még nehezebben tudnak munkát találni.

A 90-es évektől figyelhető meg Európában a *szélsőjobboldal* erősödése és a rasszista, sovíniszta eszmék térnyerése is. Magyarországon elsősorban fiatalok hozták létre a „Jobbik”-ot és a „Magyar Gárdá”-t.

De más politikai áramlatok is elterjedtek az elmúlt évtizedekben. Ezek között kiemelhetők a zöld mozgalmak, amikben ugyancsak főként fiatalok szervezkednek.⁵¹ Kétségtelen, hogy az 1970-es évek olajválsága után „környezet-tudatosabb” lett az ifjúság. Ez is közrejátszott az életmód átalakulásában, például a városi ke-
rekpározás elterjedésében.

Összegezés

Tanulmányomban előbb vázoltam az ifjúság történetét a „Sturm und Drang” kora után, majd pedig azt a változást, amit az 1980-as évek óta követhetünk nyomon. A poszt-indusztriális, új-kapitalista társadalmak ifjúságában erős törésvonal figyelhető meg a leszakadó, kirekesztődő és mélyszegénységben élő rétegek ifjúsága, illetve a „poszt-adoleszcens” fiatalok között. Az utóbbiak életszakaszát elemezve bemutattam a család, a tanulás és a munka világának változásait, a párkapcsolatok átalakulását, a fiatalok új értékrendjét és mentalitását. Főként ezek a változások nyomják rá bélyegüket az „ifjúsági korszakváltásra” és a felnőtté válás elnyúló folyamatára.

SOMLAI PÉTER

---

50 Szabó & Örkény 1998.

51 Ferchhoff 1999:244 és köv.

IRODALOM

- BASANEZ, M., R. INGLEHART & A. MORENO (1997) *Human Values and Beliefs: A Cross-Cultural Sourcebook. Findings from the 1990–1993 World Value Survey*. Anna Arbor: University of Michigan Press.
- BECK, ULRICH (2003) *A kockázat-társadalom*. Budapest, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég.
- BOGNÁR VIRÁG (2007) Első elszakadás a szülői háztól: a felnőtté válás kezdetei. In: SOMLAI P. (2007a) (ed) *Új ifjúság. Szociológiai tanulmányok a posztadoleszcensekről*. Budapest, Napvilág. pp. 45–80.
- BRÜCKNER, HANNAH & KARL ULRICH MAYER (2005) The De-Standardization of the Life Course: What It Might Mean and if it Means Anything whether it Actually Took Place. In: R. MACMILLAN (ed) *The Structure of the Life Course: Standardized? Individualized? Differentiated?* (Vol. 9. pp. 27–54). Amsterdam et al.: JAI Elsevier.
- BÜHLER, CHARLOTTE (1922) *Das Seelenleben des Jugendlichen*. Jena, G. Fischer.
- COHEN, PHIL (2006) Az ifjúsági probléma újragondolása. In: GÁBOR K. & JANCÁSÁK CS. (eds) *Ifjúságszociológia. Szemelvények*. Szeged, Belvedere. pp. 157–215.
- CSÁKÓ MIHÁLY (2004) Ifjúság egy áttagolódo társadalomban. In: GÁBOR & JANCÁSÁK (eds) *Ifjúsági korszakváltás. Ifjúság az új évezredben*. Szeged, Belvedere. pp. 11–14.
- DUDEK, PETER (1993) Geschichte der Jugend. Seite 305–331 In: KRÜGER (Hrsg) *Handbuch der Jugendforschung*. Opladen, Leske und Budrich.
- EISENSTADT, SHMUEL N. (1956) *From generation to generation*. Free Press of Glencoe, Illinois.
- ELKIN, FREDERICK & WILLIAM A. WESTLEY (1955) The Myth of Adolescent Culture. *American Sociological Review*, Vol. 20. pp. 680–684.
- ERIKSON, ERIK. H. (1968) *Identity – Youth and Crisis*. New York – London: W. W. Norton
- FERCHOFF, WILFRIED (1999) *Jugend an der Wende vom 20. Zum 21. Jahrhundert*. Opladen, Leske und Budrich.
- FEUER, LEWIS S. (1969) *The Conflict of Generations*. New York – London, Basic books.
- FURLONG, ANDY, BARBARA STALDER & ANTHONY AZZOPARDI (2003) *Sebezhető ifjúság*. Szeged, Belvedere.
- GÁBOR KÁLMÁN (2004) Globalizáció és ifjúsági korszakváltás. In: GÁBOR K. & JANCÁSÁK CS. (eds) *Ifjúsági korszakváltás. Ifjúság az új évezredben*. Szeged, Belvedere. pp. 28–72.
- GÁBOR KÁLMÁN & SZEMERSZKI MARIANN (2005) *Sziget Fesztivál 2005*. <http://www.nepinfo.hu/doc.php?doc=MjcyNA%3D%3D&f=.%2Fsziget-fesztival-kozonsége-2005.doc>
- H. SAS JUDIT (2002) „Egy napom tíz év múlva”. *Educatio*, No. 3. pp. 365–383.
- INGLEHART, RONALD (1977) *The Silent Revolution*. Princeton University Press.
- KABAI IMRE (2005) *Társadalmi rétegződés és életeseemények*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- KENISTON, KENNETH (1970) Youth: As a stage of life. *American Scholar*, Vol. 39. pp. 631–654.
- KERTZER, DAVID I. & MARZIO BARBAGLI (2003) Introduction. In: D. I. KERTZER & M. BARBAGLI (eds) *Family Life in the Twentieth Century*. New Haven – London, Yale University Press, XI–XLIV.
- LADÁNYI ANDOR (2003) Az európai felsőoktatás az 1990-es években. *Statisztikai Szemle*, No.1. pp. 28–37.
- LAKILÁSZLÓ (2006) Az ifjúság a magyar társadalomban. In: KOVÁCH I. (ed) *Társadalmi metszetek*. Budapest, Napvilág. pp. 177–205.
- LÜSCHER, KURT & LUDWIG LIEGLE (2003) *Generationen-beziehungen in Familie und Gesellschaft*. Konstanz, UVK Verlagsgesellschaft.
- MANNHEIM, KARL (2000) A nemzedékek problémája. In: MANNHEIM K. *Tudásszociológiai tanulmányok*. Budapest, Osiris. pp. 201–254.
- MEYER, JOHN W., F. O. RAMIREZ & Y. N. SOYSAL (1992) World Expansion of Mass Education, 1870–1980. *Sociology of Education*. Vol. 65. (April) pp. 128–149.
- MITTERAUER, MICHAEL (1986) *Sozialgeschichte der Jugend*. Frankfurt am M. Suhrkamp.
- MURINKÓ LÍVIA (2009) Első elköltözés a szülői házból. In: SPÉDER ZS. (ed) *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón*. Budapest, NKI. pp. 107–134.
- OECD (2009) *Education at a Glance 2009*. http://www.oecd.org/document/24/0,3343,en_2649_39263238_43586328_1_1_1_1,00.html
- PAIS, JOSÉ M. (1995) Growing up on the EU-Periphery: Portugal. pp. 195–208. In: L. CHISHOLM, P. BÜCHNER, H-H. KRÜGER & M. DU BOIS-REYMOND (eds) *Growing Up in Europe*. Berlin – New York, Walter de Gruyter.
- PARSONS, TALCOTT (1964) Youth in the Context of American Society. In: PARSONS, T. *So-*

- cial Structure and Personality*. New York, Free Press. pp. 155–182.
- PARSONS, TALCOTT & R. F. BALES (1955) *Family Socialization and Interaction Process*. Glencoe, Free Press.
- ROSENMAYR, LEOPOLD (2006) *Jugend. Handbuch der empirische Sozialforschung*. Band 6. Stuttgart, F. Enke.
- SÁRKÁNY MIHÁLY & SOMLAI PÉTER (2004) A haladástól a kontingenciáig. (Vázlat a szocio-kulturális evolúció változó elméleteiről). In: SOMLAI P. (ed) *Az evolúció elméletei és metaforái a társadalomtudományokban*. Budapest, Napvilág. pp. 11–52.
- SCHESKY, HELMUT (1957) *Dieskeptische Generation*. Düsseldorf-Köln, Eugen Diedrichs Verlag.
- SINGLY, FRANCOIS DE & VINCENZO CICCHELLI (2003) Contemporary Families: Social Reproduction and Personal Fulfillment. pp. 311–349. In: D. I. KERTZER & M. BARBAGLI (eds) *Family Life in the Twentieth Century*. New Haven – London, Yale University Press.
- SKOLNICK, ARLENE S. (1992) *The Intimate Environment: exploring marriage and the family*. New York, HarperCollins, 5th ed.
- SOMLAI PÉTER (2007a) (ed) *Új ifjúság. Szociológiai tanulmányok a posztadoleszcensekről*. Budapest, Napvilág.
- SOMLAI PÉTER (2007b) A posztadoleszcensek kora. Bevezetés. In: SOMLAI (2007a) *i. m.* pp. 9–44.
- SZABÓ ILDIKÓ (2000) *Apártállam gyermekei*. Budapest, Új Mandátum.
- SZABÓ ILDIKÓ & ÖRKÉNY ANTAL (1998) *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Minoritás Alapítvány.
- SZALAI ERZSÉBET (2006) *Az újkapitalizmus és ami utána jöhet...* Budapest, Új Mandátum.
- SZALAI JÚLIA (2007) *Nincs két ország...?* Budapest, Osiris.
- TENBRUCK, FRIEDRICH H. (1965) Moderne Jugend als soziale Gruppe. S. 87–98 In: VON FRIEDBURG (ed) *Jugend in der modernen Gesellschaft*. Köln-Berlin, Kiepenheuer und Witsch.
- TORRANCE, K. (1998) *Contemporary childhood: Parent-child relationships and child culture*. Leiden: DSWO Press.
- TÓTH OLGA (2002) Kamaszkor után. *Fordulópont*, No.16. pp. 24–30.
- UTASI ÁGNES (2002) *A bizalom hálója*. Budapest, Új Mandátum.
- UTASI ÁGNES (2004) *Feláldozott kapcsolatok. A magyar szingli*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete.
- VAN DE KAA, DICK (1987) The Second Demographic Transition. *Population Bulletin*, 42: 3–57.
- WALLACE, CLAIRE & SIJKA KOVATCHEVA (1998) *Youth in Society. The Construction and Deconstruction of Youth in East and West Europe*. Houndsmill, etc. MacMillan-St. Martin's Press.
- WYN, JOHANNA & PETER DWYER (2006) Új irányok az ifjúsági életszakaszok átmeneteinek kutatásában. In: GÁBOR K. & JANCÁSÁK CS. (ed) *Ifjúságszociológia. Szemelvények*. Szeged, Belvedere. pp. 249–268.
- ZINNECKER, JÜRGEN (1992) Gyermekkor, ifjúság és szociokulturális változások a Német Szövetségi Köztársaságban. In: GÁBOR K. (ed) *Civilizációs korszakváltás és ifjúság: a kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái*. Szeged, József A. Tudományegyetem. pp. 29–48.

NEM-ET MONDÁS? IGAZ-MONDÁS

EMLÉKEZÉS GÁBOR KÁLMÁNRA

ISMERETSÉGÜNK A 70-ES ÉVEK KÖZEPÉRE nyúlik vissza, amelyből a 80-as években már munka- és baráti kapcsolat alakult ki. Már korán, az ún. „ifjúsági problémák” társadalmi összefüggései foglalkoztatták, és soha nem csak a helyi viszonyokra vonatkoztatva, hanem nemzetközi összefüggésében. Az európai – különösen a német – ifjúságkutatókkal kapcsolatba került, és részben tanulmányait, köteteket interpretálta, fordította le a hazai érdeklődők számára, részben pedig fontosnak tartotta azt az összehasonlító elemzést, amelynek eredményeképpen vizsgálatainak két markáns témája kialakult. Az egyik a felsőoktatásba belépő, illetve tanuló fiatalok kulturális és értékválasztására, életmódjára vonatkozott, a másik a Sziget-lakókra. (Gábor Kálmán nevéhez fűződik a kifejezés is, hiszen a Hajógyári Szigeten történt másfél évtizedes kutatásaiból értelemszerűen adódott a „Sziget-lakó” elnevezés, amely utal arra a megváltozott szemléletre, ahogyan ifjúságszociológusként a fiatalokról gondolkodik.)

Már a 80-as évek végén, a 90-es évek elején jelezte, hogy a fiatalok Magyarországon is korszakváltó csoporttá erősödtek, de differenciálódtak, attól függően, hogy milyen az iskolai életútjuk, milyen attitűdök, értékek, normák mentében tervezik jövőjüket. Világosan látta a tömegoktatás hátrányait, ezért az oktatási expanzióról mindig kritikusan szólt. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy az új típusú tudások, készségek és képességek fejlesztése az egyetlen járható útja az ifjúság középosztályosodásának. Sok vitát váltott ki ezzel a nézetével, de mára már tudjuk, az idő őt igazolta.

Vitatkoztunk vele elméleti és módszertani megközelítésmódokon, a hazai és a nemzetközi ifjúságkutatás eredményeiről, végül mégis tovább dolgoztunk. Létrehoztunk az MTA Szociológiai Kutatóintézete mellett működő multidiszciplináris ifjúságkutató csoportot abban a reményben, hogy az évtizedeken át összegyűjtött nagymintás vizsgálati anyagokat szisztematikusan feldolgozzuk. A napi feladatok azonban valamennyiönket gátoltak abban, hogy elképzeléseinket valóra váltsuk. Adósak vagyunk Gábor Kálmánnak a szaktudomány és a barátság szempontjából egyaránt. Remélem, Gábor Kálmán tanítványai, fiatal kutatótársai folytatják a megkezdett munkát. Magam részéről a következőkben bemutatandó rövid dolgozattal szeretnék hozzájárulni Gábor Kálmán tudományos eredményei továbbéléséhez.

Változás és változatlanosság az ifjúság életmódjában

Az ifjúság életmódjával kapcsolatban néhány olyan gondolatot vetnék föl, amiről azt feltételezem, meghatározó lehet a valóság föltárásában. Egyszerre beszélünk

azonban állandóságról és változásról, melyhez – képzettségünknek, értékeinknek és tapasztalatainknak megfelelően – különféle kultúra felfogásokat társítunk. Kommunikációs zavarokat észlelünk, és félreértések adódnak, amit a kultúra fogalmi módosulásához kötünk. Az ismert adatok (felnőtt és ifjúsági mérések, hazai és nemzetközi adat együttesek) alapján elég markánsan körvonalazódik az a felismerés, hogy végre érdemes volna túllépnünk azon a korábbi kultúrafelfogásunkon, amely hol szűken, hol tágan, különböző értékszempontok hangsúlyozásával megpróbálta leírni mindazt, ami magatartásunkat, viselkedésünket, és gondolkodásunkat, végső soron egész életmódunkat döntően befolyásolja. A változás ma már nem írható le a kultúra a szűk, vagy tág értelmezése szerint, de pusztán értékalkazatokkal sem. A kultúra úgy alakult át, hogy sokkal inkább az egyén egyfajta képességének és készségének tekintjük, sajátos adaptációs lehetőségnek. Az a tulajdonságunk, hogy felismerjük és a szituációkat értelmezni tudjuk, megfelelő válaszokat, de új jelentést is ad(hat) a dolgoknak.

Mi jellemzi a magyar társadalom kulturális állapotát, művelődési, szabadidős szokásait, különösen az ifjúságot figyelve? A közgondolkodásban, de esetenként a tudományos elemzésekben is tetten érhetőek sommás ítéletek, előítéletek, önműnősítések azzal kapcsolatban, művelt, kultúrált nép-e a magyar, avagy sem? Az optimista állásponton lévők gyakran hivatkoznak a Nobel-díjasokra, a művészekre, sportolókra, ezzel bizonyítván igazukat, a pesszimisták negatív érveiket arra alapozzák, hogy Magyarország a perifériára szorult már a 20. század első évtizedeiben és emiatt jelentős a lemaradásunk. Akik a vészharangokat megkondítják, figyelmeztetnek a nagyfokú társadalmi intoleranciára, a tanulási hiányokra (funkcionális analfabétizmus), a korrupcióra, az önbecsülés hiányára, esetenként a balkanizálódás jeleire. Ebből adódóan a közgondolkodásban gyakran olyan leegyszerűsítő és a jelenségeket dichotómiával magyarázó véleményekkel találkozunk, ahol a világteljesítményeket az írni-olvasni nem tudással állítják szembe, vagy a modern kultúrával az ásatagot, a civilizált társadalommal a civilizálatlant. E jelenség mögött – felfogásunk szerint – részben az a bizonytalanság áll, amely sokakat jellemez. Ha a kultúra tartalmával, befogadásával kapcsolatban kérdezzük őket, gyakran szerény érdeklődést mutatnak, azzal indokolva válaszaikat, hogy az egyre gyorsuló élettempó miatt nincs elég idejük az elmélyülésre. A kiemelkedő, igényes alkotások üzeneteit csak részlegesen tudják a maguk javára fordítani, beépíteni mindennapjaikba. Rombolja a személyiségüket az a félelem, hogy valamitől lemaradnak, valamiből kimaradnak, és ez nyomot hagy viselkedésükön, értékválasztásukon.

Az, hogy mit gondolunk a kulturális magatartásformákról nem egyszerűen definíció kérdése, hanem mindannyiunk eddigi közös tapasztalataiból adódik. Úgy véljük, mindazon tevékenységek, amelyek együttesen számunkra hozzáférhetővé teszik a legszélesebb értelmű kulturális információt, vagy annak megszerzését, élvezetét és használatát – kulturális magatartásnak tekinthetők. A megközelítés feltételezi, hogy olyan komplex rendszerről van szó, amelyben ugyanakkor a különféle egyéni kulturális aktivitások összegződnek, illetve szintetizálódnak. Ha a

társadalmi rétegződés oldaláról vizsgáljuk a kérdést, úgy is fogalmazhatunk, hogy a rétegződés egyik független változója a kultúra és a mobilitás, melyre igen erősen hatnak a különféle viselkedésmódok. Az eltérő motivációk, értékek és érdekek alapján sokféle kulturális cselekvés alakul ki, de ezek sosem függetlenek egymástól – még ha egyéni, vagy csoportspecifikus jellegük kimutatható is –, hanem bonyolult szerkezetet alkotnak.

Ez tehát az egyik olyan fordulat a kultúra felfogásában, amelynek hatására az életmódban ténylegesen változás történt, különösen a fiatalok körében. Használják a tudástársadalom számos elemét, a digitális kultúrát, és használnak intézményeket a szó legjobb értelmében, amikor adaptálják a szolgáltatásokat a tudásukon keresztül, és a különböző kultúrákat készséggé, képességgé fejlesztik a saját személyiségükben. Eközben saját véleményüket és értékeiket is megjelenítik.

A hazai vizsgálatokban – a nemzetközi trendeknek megfelelően – a publicitást azok a munkák jelentik, amelyekben a jóléti és a kevésbé fejlett országoknak az összehasonlítása áll az ifjúság munkaerőpiaci helyzetével, az oktatással, a szabadidő felhasználásával összefüggésben. De az identitásra, a felfogásbeli különbségekre, az előítéletességekre csak kevés olyan adatunk van, amely differenciáltan megmutatná azokat a társadalmi szempontokat, összefüggéseket, amelyek a változást vagy igazolják, vagy megcáfolják. Az előrejelzések azt mutatják, hogy felértékelődnek a kutatásokban a helyi és a lokális vizsgálatok, valamint ezeken belül jól kimutatható, hogy a fiatalok személyes szerepe, és felelősségvállalása az, amelyre ezek a kérdések irányulnak.

Az aktivitások közül – különösen az ifjúságkutatásban, és az életmód váltás szempontjából – kísérletet tettek több alkalommal arra, hogy a politikai attitűdökről információkat kapjunk. Ezek a vizsgálatok többnyire a választások előtti évben történtek, így ezek zömében egy-egy ciklus problémáira reflektáltak, részben pedig előre vetítették azokat a szándékokat, amelyekkel az ifjúság a politikát magához közelinek, vagy távolinak érzi. Az utóbbi időben a politikához való viszonyt a fiatalok körében nagyon sajátos ambivalencia jellemzi, amire a politológusoknak megvan a maguk jó válasza, hiszen az az élethelyzet, amelyben éppen az iskolai végzettségnek és a lakókörnyezetnek a hatása megmutatkozik, azt is érzékelteti, hogy a politikai döntések hátterében ott húzódik a habitus kérdése, valamint a családi neveltetés. Fontos magyarázó ereje van annak, milyen családi élethelyzetből, milyen iskolai háttérből, milyen környezeti feltételek mellett, milyen szituációból mondanak igit, vagy nemeket egy adott kérdéssel kapcsolatban. Számos olyan eleme van az így megjelenített valóságnak, ami a növekvő elszigetelődésre, a praktikus értékek választására, az erős érdekérvényesítésre utal. Ez az egyik legfőbb tanulsága az életmódkutatásoknak, de a magatartás-kutatásoknak is. Amiben lényegesen, és negatív értelemben változott a világ, hogy nemcsak a kisebbség és a többség esetében, hanem a fiatalok és kortárs csoportjaik esetében, de az idősek és a fiatalok között is a megértésnek és az elfogadásnak egyre kisebb a mértéke. Ennek megfelelően a szolidaritási képessége vagy pozitív, vagy pedig negatív irányban, de változik. Az a

tény – és ezt valamennyi hazai és nemzetközi kutatás is pregnánsan megmutatja –, hogy fizikailag, szexuálisan lényegesen korábban érnek, és erőteljesebbek a fiatalok, más területeken viszont később lépnek be a felnőtt társadalomba, lassabban jutnak el a teljes körű felelősségvállalásig, így a meghosszabbított tanulási időszak egy új életmódot alakít ki. Különösen azoknak a körében, akik valamilyen felsőfokú intézménybe járnak, illetve ennek az idejét a lehető leghosszabb mértékben meg tudják hosszabbítani. De éppen a „fent”-hez és a „lent”-hez való viszony gyors alkalmazkodási kényszere, a gazdasági függőség a tanulás miatt, illetve az életmódváltásban – jelzik a radikális átalakulás szükségét.

A másik változás, ami szintén a kultúra fogalmával függ össze, az a jelenség, amelyet lehet egyfelől identitás válságnak nevezni, de a mostani mérések alapján precízebb, ha azt mondjuk, integrációs gondok keletkeztek. Életkortól függetlenül látszik, nem lehet jól definiálni azt, hogy mit jelent fönt, és lent, akár kultúráról, akár gazdaságról legyen szó. Sokkal inkább arról beszélhetünk, hogy át tudunk-e lépni egyik helyzetből a másikba, és vannak-e eszközeink ahhoz, hogy az akadályokat legyőzzük? Nézetem szerint sokkal inkább integrációs problémáról van szó akkor, amikor az ún. paradigmaváltásra hivatkozunk.

A harmadik elem, amit érdemes megemlíteni ebben a megváltozott kultúra-felfogásban, az az, hogy a kultúra olyan lehetőség, amely az egyén számára, mint életvezetési stratégia jelenik meg. Ezáltal sokkal fontosabb a kultúrának az a funkciója, hogy a kultúra különböző területeit gondozza, ápolja, fejleszti, majd továbbadja. Semmiképpen nem azt jelenti ez az átalakulás, hogy zárttá teszi az értékeket, épp ellenkezőleg, nyitottá, hogy a közösségek egymás számára közvetíteni tudják.

Nyilvánvaló, hogy ezek a funkciók együttesen működnek. Az egyes elemek adott helyzetben hol erősebbek, hol gyengébbek, a tárgytól függően, és mégis, ebben a megváltozott kulturális környezetben. Ezzel a megváltozott tartalommal értelmezhetjük megközelítő pontossággal az új jelenségeket, eseményeket, amelyek velünk történnek. Azokat a társadalmi háttérváltozókat pedig, amelyeknek mindig kitüntetett szerepe volt az életmód szempontjából: az iskolai végzettség és a lakókörnyezet, mára gyengülni látjuk, de még mindig jelentős súllyal bírnak.

Meg kell említeni a területi különbségeket is. A nagyvárosi élet keretei között mindenki számára nehézséget okoz saját személyisége érvényre juttatása. A kívülállás, a szeszély, az individuális magatartásformák nagyvárosi túlzásai egyre élesebben elkülönítik az ifjúság egyes csoportjait és a meghosszabbodott ifjúsági korszakon belül jelentős váltások figyelhetők meg a fiatalok életmódjában. Ebben különösen nagy szerepe van a területi egyenlőtlenségnek. Elsősorban a nagyvárosi életben jelentkeznek azok a mérhető távolságok a csoportok között, amelyek nemcsak a tudásban és az anyagi javak birtoklásában mutathatók ki, hanem a tér- és időfelhasználásban is. Az egyén sokkal kevesebb időt áldoz a többiekre, ha városlakó, mintha kisebb településen él. Ezáltal sokkal nagyobb a kísértés arra, hogy az egyén kiélezzetett, sűrítve, a lehető legjellemzőbb módon nyilvánuljon meg (ld. szubkultúrák), mint ott, ahol a gyakori és hosszan tartó együttlétek révén a többiekben egyértelmű

kép alakul ki az egyén személyiségéről. Ha feltesszük a kérdést, mi a történelmi helye az individualizmus két, – az egyéni függetlenségnek és a személyes kölcsönösség kialakulásának – a nagyváros mennyiségi viszonyaiból fakadó formájának, akkor a nagyváros egészen új értéket kap.

Még akkor is így van ez, ha folyamatosan hozzáadjuk az értelmezésünkhöz, hogy milyen kultúrával, milyen tartalommal töltődik meg egy adott iskolai végzettség. Másik oldalról – és ez nagyon fontos gyakorlati kérdésekkel kapcsolódik össze – komoly szerepe van a lakókörnyezetnek, amely befolyásolja az egyénnek a közösségi léthez való viszonyát, dinamikáját. Ez az a tér, ahol a változás létrejöhet. A mobilitás – különösen a fiatalok életében – meghatározó jelentőségű. Úgy jellemezhetnénk, életmódjában az válik mobillá, aki a kultúra egyes elemeinek adaptációját folyamatosan és tudatosan végzi, képességeit fejleszti. Új és új lépéseket tesz, kipróbálja részben saját magát, részben pedig kérdéseket tesz föl, tehát nem csak közvetíti a véleményét, hanem megfogalmazza, mi az, ami ebből a bonyolult világból ténylegesen érdekli és mi az, ami kevésbé vagy egyáltalán nem. Ez valóban mérhető, új eleme az életmódváltozásnak. Ahogyan a városok és más településformák között is eltéréseket tapasztalhatunk, ha a fiatalok fogyasztói szokásait vizsgáljuk, úgy különbségek mutatkoznak abban is, hogy a fiatalok hol találják meg a helyüket: az utcán, a kocsmában, a moziban, a jazz klubban stb. Ebből a szempontból előnyösebb helyzetben vannak azok a fiatalok, akik tradicionális, tőkével rendelkező polgári városban élnek, mert ott a tőke a szolgáltatás területére is kihat, és lehetőségeket teremt az ifjúsági szolgáltatások kiépítésére.

A fogyasztói magatartás hatással van a fiatalok élettervezésére, életvitelére, amelyet jól mutat, hogy a középiskolások a legfontosabb fogyasztói pl. a gyorséttermeknek. Egyre általánosabbá válik, hogy a jogosítvány mellett az első bankkártya megszerzése is 17–18 éves korra tehető. A fogyasztói és szórakoztató ipar (divat- és sportcikk, valamint a legtöbb szórakoztató eszköz) célzott rétegei a fiatalok.

E magatartásforma hatással van a fiatalok párkapcsolataira és szexuális tapasztalatainak megszerzésére is. Mivel a személyi önállósodásuk életkorban egyre korábbra helyeződik, ezért egyre korábban szereznek szexuális tapasztalatokat és járnak el önállóan szórakozni (13–14 életév). A vizsgálatok azt mutatják, hogy a fiatalok mintegy egynegyedénél nem kapcsolódik az első szexuális tapasztalat megszerzése az első komoly párkapcsolat kialakításához, hanem azt megelőzi egy „nem komoly” párkapcsolat.

Tóth László (2000) „Hamburger-szex” és konzervatív ifjúság c. tanulmányában a következőket írja: „A legifjabb generáció körében terjed a szexualitás területén is az a fogyasztói mentalitás, aminek már státusszimbóluma a hamburger, gyorsan megvesszük, méltatlan körülmények között befaljuk, az egyen-íz még a jóllakottság érzését sem adja meg, és egy fél óra múlva már elfelejtettük az egészet”. A kutató ezt azzal magyarázza, hogy a fogyasztói társadalomban a fogyasztás iránti vágy korlátlan, lényegében a szex elfogyasztására is, ugyanúgy, mint ahogy a fogyasztási javak elfogyasztására is hasonló logika érvényesül.

A személyi önállósodás ugyan életkorban korábbra helyeződik, de növekszik a szülőkhöz való kötődés ideje. A fiatalok átlagosan 22 éves korukban tervezik, hogy elköltöznek otthonról. Az elköltözés a tanulmányok befejezéséhez, a munkába álláshoz kötődik leginkább, és nagyrészt független a házasságtól, ami időben későbbre, átlagosan 25 éves korra tolódik, viszont egyre többen élnek házasság nélküli tartós párkapcsolatban.

A fogyasztói kultúra részeként megjelenik az agresszív ifjúsági kultúra is. Ennek egyik területét ún. maskulin kultúrának nevezik. Középpontjában a testépítés, az aerobic, az energiatalok fogyasztása és egyáltalán a testi, fizikai és a megfelelő anyagi erő fitogtatása áll.

A fiatalok életviteléhez hozzátartoznak a különböző feszültségoldó technikák (alkohol- és drogfogyasztás) alkalmazásai, ezek ugyanis az intenzív szabadidő részei lehetnek. Gyakoribb előfordulásuk jól elkülöníthető a különböző ifjúsági rétegekben. Akik kipróbálják a drogot, egyre fiatalabb korban teszik. A fokozott versenyhelyzetekből származó stressz levezetésére éppúgy alkalmazzák, mint az egyes, a szórakoztatóipar kínálta életformaminták (pl. rave, techno) átvételére.

A saját identitás kialakításának legnagyobb része a kortárs csoportok körében zajlik, melyben igen nagy szerepe van az e csoportokban elterjedt mintáknak. A különböző csoportokban megjelenő fiatalok egy közös társadalmi valóságban, többféle társadalmi modell közül választanak követendőket. Ilyen követendő csoportok az eltérő zenei irányzatok mentén szerveződő ún. ifjúsági szubkultúrák.

A tőkeféleségekkel kapcsolatban – Bourdieu-re utalva – szintén változás történt az életmódban. A '90-es évek kulturális tőke erősségét fölváltotta – és ez az ifjúság körében is mérhető – a kapcsolati tőke fontossága. Ez bizonyára sokáig még így lesz, mindaddig, amíg ki nem egyenlítődik az identitás válságból adódóan az a felemás helyzet, ami az adaptációs készség nehézségeiből következik. Ha egyre szélesebben, egyre inkább a bensővé válásból következik a reflexió a társadalmi, a tudásbeli kihívásokra, annál kevésbé válik féloldalassá az a működés, amelyben inkább a kapcsolati tőkékre, semmint a tudásra, és a kulturális tőkékre támaszkodik az egyén.

Ahogy a nemzetközi és a hazai ifjúságkutatók állítják, az életmódkutatásban is megtörtént egy jelentős modellváltás, ami megkerülhetetlenül a politikai és gazdasági folyamatokkal függ össze, és amelynek középpontjában egy új, a fiatalokhoz kapcsolódó intézményrendszer áll, az információs társadalom számos új formációjával. Bár még csak a kezdetén vagyunk ennek a lényegi átalakulásnak, a hatása máris megosztotta a benne élőket.

Nincs illúzióm abban a tekintetben, hogy hazánkban a politikai, és gazdasági rendszerváltással párhuzamosan fölépültek ifjúsági és intézményi közösségek, akik válaszokat képesek adni a kor, a környezet, és a kortárs csoport kihívásaira. Ezek a válaszok részlegesek, nagyon sokszor csoporton belül maradnak, és nem kerülnek a nyilvánosság elé, nem fogalmazódnak meg elég világosan. Simmel (1973) jóslata bevált a divat osztály-jellegével kapcsolatban, és szorosan összefügg az ifjúság megítélésével. A nemzetközi és a hazai vizsgálatok alapján gyakran megfogalmazódik,

hogy a fiatalok a mai társadalmak életében sokkal fontosabb szerepet játszanak a korábbiaknál, ezért az ifjúsági divatok fogják meghatározni összességükben a divatot, mégpedig az ifjúságnak a modern társadalomban elfoglalt, strukturálisan megváltozott helyzete szerint.

A másik oldalról viszont az látszik, hogy a fiatalok szerepe felértékelődött a nyilvánosságban. Érdeemes volna – és sajnos ezzel az ifjúságkutatás adós – valóban megnézni, megmérni, milyen mértékben nőtt meg a fiatalok átalakító szerepe a társadalomban. Nincsenek folyamatos ifjúsági vizsgálatok, életmód- és kultúrakutatások, ezért egy-egy területről csak részinformációk állnak rendelkezésünkre. A meglévő kutatások adatainak feldolgozása lassú, féloldalas, hiszen a kutatói szabadság gyakorta a személyes érdeklődéstől indítva olyan területeket emel ki, amelyek valószínűleg számára nagyon fontosak, de nem minden esetben tartanak számot hosszú távú, általánosabb érdeklődésre.

Miközben a meghosszabbított tanulási folyamatban viszonylag nagy biztonsággal, és jó közérzettel vesznek részt a fiatalok, a másik oldalon azok, akik kimaradnak, leszakadnak az iskolai képzésekből, idővel végleg szegregálódnak. Egyre esélytelenebbek a munkaerőpiacon, a hátrányaik az életmód szempontjából pedig azt jelentik, hogy egyre zártabbá válnak, egyre kisebb a mobilitási igényük még a kortárs csoportok irányba is. Ezt a bezárkózást teljesen másképpen élik meg, mint azok, akik életprogramként vállalják az egyedüllétet, egy olyan önállósulást, ahol ennek a homlokterében a karrierépítés, és az egyén kiteljesedése áll.

Mivel a fiatalok az elsődleges és a másodlagos szocializációban nagyon ellentmondó példákat látnak a környezetükben, ezért a viselkedésük, a véleményük, és a jövőkéjük is nagyon különböző. Nincsenek összefüggő kutatások, markáns adatok arra – különös tekintettel a ritka nagymintás felvételekre –, hogy azt mondhatnánk, az életmód alapján nagyon határozottan jellemezhetünk és elkülöníthetünk korcsoportokat, az ifjúság 15–29 éves sávjában.

Azt lehet mondani, hogy vannak tanuló, magasan kvalifikált, jól képzett fiataljaink, van egy holdudvara ennek a körnek, akik őket követik viselkedésben, külsőségeikben, és kimutatható a nagy leszakadás, ahol folyamatosan lecsúsznak, és egyre inkább kiszakadnak a kortársaik közül azok, akik az iskolai versengésben alul maradnak, illetve a szocializációs folyamatokból kimaradtak. Az életmód szempontjából lehetősége van a fiataloknak bizonyos, a korai önállósodást követően egy nagyon határozottan megfogalmazott életpálya kialakítására, de ugyanígy a lemaradásra.

Még egy kérdésre utalnék, és ez az individualizáció, az én és a másik kapcsolata. Ha a szlenget értelmezzük, akkor ez az együtt járás, együtt lógás, a „skalpgyűjtés” elég pontosan megjeleníti azt, amit a másikkal való viszonyban értenek. Ezek megléte, folyamatos deklarálása azt feltételezi, hogy a korai önállósodásnak a tárgyi jelei – a mobiltelefon, az internet, a bankkártya használat, és hasonló, mért adatok, összefüggések – nem azt jelentik, hogy egymás iránt kialakult a felnőtté válás és az életmódnak az a stabil háttere, amelyben a partnerségnek, az egymásra való figye-

lésnek, a biztonságnak szerepe volna. Többnyire a saját problémájáról beszél, nem a mi problémánkról, nem a mi közös dolgainkról, hanem az övéről, és az enyémről, és döntően egyes szám első személyben. Részben ezzel is magyarázható, hogy miközben sokkal hamarabb kerülnek kapcsolatba az alkohollal, a cigarettával, a drogokkal, sokkal korábban létesítenek szexuális kapcsolatokat, ezek tartalma, kimenete, veszélyei elsikkadnak a pillanatnyi öröm, az egyszerűség, az azonnali elérhetőség szempontjai mögött.

A csoportkultúrával kapcsolatban – egy közösségi életmód szempontjából – fontos mozzanatról, az alkalmazkodásról érdemes még szólni. Nagyon rövidek azok az intervallumok – és a mérésekben ezek jóllátszanak –, amelyekben a fiatalok képesek alkalmazkodni munkahelyi, vagy iskolai elvárásokhoz, ezért arra törekcsenek, hogy úgy önállósuljanak, hogy maguk határozzák meg a lehetőségeiket, és a maguk urává válás mögött nem egyszerűen a tudással felépített, kellőképpen megalapozott én vállalása áll. Sokkal inkább annak az igénye, hogy a lehető legtávolabbra helyezték azokat a korlátokat, amelyeket a pillanatnyi helyzetben zavarónak, kellemetlennek és a nehézségek szempontjából lényeginek találnak. Ebben az átalakulásban tehát a finom rétegzettség, a környezet hatása pillanatonként változtatja meg az ifjúságban kialakult mintákat, felfogásokat. Igyekeznek erőteljesen háritani a külső körülményeket, mondván, hogy mindazok a megszerzett ismeretek, amelyekre szert tett, őket a tudás társadalmába vihetik, alkalmasak arra, hogy a mindennapi problémákat megoldják. Döntően azonban csak a felszínt lehet így rendben tartani.

A tendencia a 2000-es évektől tovább erősödik, elvékonyodik az ifjúságnak az a korábban sem túl széles köre, akik többféle irányban aktívan érdeklődtek mind a kortárs kultúrák, mind pedig más szabadidős aktivitások (sport, speciális tudások megszerzése, egyéni önkifejezési formák) iránt. A jelenlegi áttekintés háttérben 5 olyan felvétel áll, amely a különböző életkorú, társadalmi helyzetű és eltérő térségben lakó, differenciált iskolai végzettségű csoportok véleményét gyűjtötte össze, elsősorban az iskolai életút, a jövőtervezés szempontjából, és csak másodsorban foglalkozott a fiatalok szabadidő eltöltésével, a különféle kultúrák befogadásával, és használatával.

Az adatok áttekintésének legfontosabb tanulsága az, hogy a korábbinál sokkal nagyobb azoknak a száma, akik csekély érdeklődést mutatnak a kultúra iránt, bármely megjelenési formájáról legyen is szó, és időháztartásukban összemosódik a fiziológiai, a társadalmi és a szabadidő használata, és a tevékenységek fajtái.

Ezek az általános észrevételek mindkét nagymintás ifjúságkutatásban (*Ifjúság 2000, Ifjúság 2004*) és Gábor Kálmán reprezentatív felvételeiben (*a felsőoktatásba belépők, a kollégisták körében végzett kérdésés, az MTA Szociológiai Kutatóintézet „Diákjogok” vizsgálatának adatai*) tetten érhetők, különösen, ha az ifjúság kulturális fogyasztását, időfelhasználását elemezzük. Az adatokat nézve először arra adunk választ, hogy *milyen mértékben nem kapcsolódnak kulturális értékekhez*, aktivitásokhoz a megkérdezettek. Fontos ez a megközelítés azért is, mert hiányzik az utóbbi időben az a szembenézés a tényekkel, amely helyén kezeli, és jól megkülönbözteti a

„nem” válaszokat abból a szempontból, hogy ez a tagadás magára a tevékenységre vonatkozik-e, vagy a kérdés tartalmára, meg nem értésére, avagy a teljes megtagadására. Az alábbiakban teljes részletességgel bemutatjuk a különböző kutatásokból leválogatott listákat, amelyek az inaktivitás mértékét jelentik.

Az Ifjúság 2004 felvételében a 8000-es mintából az alábbi kérdésekre általában 7500–7800 válaszolótól kaptunk információt, tehát a százalékok majdnem a teljes mintára érvényesek. A kérdezés kiterjedt azokra a szervezetekre és intézményekre is, amelyek korábban nemcsak kötelező voltuk miatt, hanem elérhetőségük folytán eléggé vonzóak voltak. A jelenlegi állapotot tükrözi az alábbi összefoglalás (1. táblázat).

1. táblázat: Az ifjúság részvétele a társadalmi szervezetekben

Szervezet típus	Nem tagja a szervezetnek (%)
Úttörőszervezetek	100,0
Emberjogi mozgalom, szervezet	99,9
Lelki szociális problémákkal foglalkozó szervezet	99,9
Határon túli vagy határon túliakkal foglalkozó szervezet	99,9
Politikai ifjúsági szervezet	99,8
Jótékonyági szervezet	99,7
Párt	99,7
Polgári kör	99,7
Cserkész szervezet	99,7
Környezetvédelmi, természetvédelmi, állatvédő szervezet	99,6
Ifjúsági szervezet	99,5
Szakmai egyesület	99,5
Nem intézményesült, informális szervezet (pl. klubok, körök)	99,4
Érdekvédelmi szervezet	99,3
Önkéntes szervezet	99,2
Diákszervezetek	98,9
Egyéb szervezet	98,8
Kulturális, hagyományörző, művészeti csoportnak, szervezet	98,2
Egyházi szervezetnek, vallási közösség	97,8
Sportklub vagy egyesület	92,9
A képzett csoportok szerint	
Párt, politikai szervezet	99,5
Emberjogi, érdekvédelmi szervezet	99,3
Diák és ifjúsági szervezet	98,6
Egyházi szervezet, vallási közösség	97,8
Sport és kulturális szervezet	91,3

Forrás: Ifjúság2004. Gyorsjelentés. (szerk.: Bauer Béla, Ságvári Bence, Szabó Andrea).

Az elutasítások minden esetben meghaladják a 90 százalékot, sőt néhány szervezetet illetően 99,9 százalékos (úttörő-, emberjogi- lelki-, szociális-, határon túli szerveze-

tek). A diákszervezetekben is mindösszesen a megkérdezettek 2 százaléka érintett, az egyházi szervezetekben 3, a sport- és kulturális egyesületekben, szervezetekben 8–9 százalékuk vesz részt.

Ez az arány megdöbbentően alacsony ahhoz képest, hogy a 2000-es években lényegesen korszerűbb infrastruktúra áll rendelkezésre. A radikális elutasítás és elfordulás az ifjúsági szervezetektől, de még a művészeti csoportoktól, a hagyományörzéstől, a sportkluboktól és a diákok érdekeit védő szervezetektől azt mutatja, hogy a gazdasági és társadalmi átalakulás és az egyéni perspektívatlanság negatív hatású. Az egyéni kibontakozás és a fogyasztás megannyi új lehetőséget, új stratégiát teremt, amely inkább kedvez az individuális értékek és érdekek érvényesítésének. A közösségek szerepe tökéletesen megváltozott. A korábbi együttműködés és csoportos élmény- és örömszerzés helyett a dolgok és a tárgyak megszerzése és használata vált fontossá, s ezzel együtt az egyénnek csoporttársaihoz való kapcsolata fellazult, egymást is jobbra alkalmilag és a személyes érdekeknek megfelelően „használják”. A magatartáskutatók jelzik, hogy a társadalmi elégedetlenség hátterében a csoportidentitás megváltozásának fontos szerepe van, és a kortárs csoportokról való eltávolodás, a szervezetek teljes elutasítása, a rendszeres csoportmunka (akár kulturális, akár sportjellegű) hiánya végső soron elvezet a korai társadalmi depresszióhoz. Az egészségügyi, az életmód- és demográfiai felvételek pedig jelzik a kamaszkortól a lelki betegségek és különösen a depresszió számosságát, általánossá válását.

Az adatok fölvetnek megválaszolandó kérdéseket a formális és informális közösségekkel kapcsolatban is. Ha a válaszokat – esetünkben ezt a rendkívül magas „nem” választ – kontextusba helyezzük, a formális hovatartozás magyarázható az azal az ismert ténnyel, hogy a fiatalok (és egyre többen a társadalom más csoportjaiból is) a szervezett, intézményesült kapcsolatokat kevésbé tartják elfogadhatónak, inkább a spontaneitást vállalják. Azok a mérések, amelyek alapján az elemzés készült, arra nem adtak lehetőséget, hogy az informális közösségi kapcsolatokra fény derüljön. Így csak feltételezni tudjuk, hogy léteznek olyan, a közös érdeklődés mentén szerveződő csoportosulások, amelyek rendszeresen összehozzák, és egyben tartják a fiatalok meghatározott csoportjait. Kutatási tapasztalataink szerint ezek között a csoportok között (sport, zene, divat, digitális network-ök, ideológiai megfontolások stb.) sokkal inkább átjárás, mint rivalizálás van. Gábor Kálmán szerint „már nem csak a fiatalokból a felnőttkor felé, de visszafelé is vezetnek utak” – ez esetünkben jelzi a megváltozott ifjúság infantilizálódását, azaz az elvárásokkal és a versennyel szembeni védekezésüket, és azt az állapotot, amelyet a szakirodalom a hunédzserek ideológiájaként ír le. Ez a külvilággal, a felnőttekkel kialakult felemás helyzet, a szembenállás és az alkalmazkodás kényes egyensúlya fellazította a kötődéseket. A fiatalok szocializációjában az „én” meghatározása és a különállás megerősítése nagyobb hangsúlyt kap, mint a megértés és az elfogadásé. Döntően érdekből, nem pedig belső késztetésből adódóan kapcsolódnak, vagy nem kapcsolódnak a közösségekhez, legyen szó a családi kapcsolatokról, tanulói vagy érdeklődési körökről. Megjelenik, és egyre erőteljesebbé válik a felelősség áthárításának

számos mechanizmusa (szublimálás, nivellálás, a fogyasztói társadalom veszteséinek lenézése, kirekesztése), és a problémák elkerülése, esetleg menekülés az egyedüllétbe. A kiforratlan társadalmi helyzetek növelik a fiatalokban azt az érzést és gondolatot, hogy a közösség lemondással jár, az egyéni ambíciókat korlátozza, a viszonyokat erőteljesebben szabályozza, mintha kívül marad.

Az egyes tevékenységeket vizsgálva szintén azt kell látnunk, hogy sorra dőlnek össze azok a korábbi időfelhasználási- és tevékenységstruktúrák, amelyek alapján tipizálták a kutatók a válaszadókat.

A 2. táblázatban olyan tevékenységeket választottunk, amelyek részben arra a hagyományos megközelítésre adnak választ, hogy a szabadidő eltöltésében 90 százalék fölött van a tévézés, és az összes többi lehetőség nem haladja meg a 6–7 százalékot, valamint olyan elfoglaltságokat keresnek, amelyek kevés ráfordítást igényelnek, mind szellemi, fizikai, mind gazdasági szempontból.

2. táblázat: Az ifjúság kulturális aktivitása

Tevékenység	Soha nem végzi (%)
Operába jár	86,8
Komolyzenei hangversenyre jár	78,1
Art moziba jár, néz művészfilmeket moziban	68,7
Videó-, DVD kölcsönzőbe jár	51,8
Színházba jár	42,9
Kiállításra, múzeumba jár	42,6
Könyvtárba jár	42,4
Könyvesboltba jár	34,3
Hetilap, folyóirat olvasás	27,7
Más moziba vagy multiplexbe jár	26,6
Könyvet olvas (tankönyvön kívül)	26,5
Napilap olvasás	20,4
Szépirodalmat olvas (kötelező olvasmányon kívül)	13,9
Hétköznapi tévézés	4,85
Hétvégi tévézés	3,5

Forrás: Ifjúság2004. Gyorsjelentés. (szerk.: Bauer Béla, Ságvári Bence, Szabó Andrea).

A konfliktusok éppen ebből származnak, és itt érjük tetten az állandóságot: ez a hosszúra nyúlt ifjúsági életkorszak egyszerre csak terhessé válik, a korábban szerzett előnyök rosszul kezdenek fizetni. Későn tanulják meg ebben a folyamatban a fiatalok az alkalmazkodás különböző szabályait, azok értelmét, és nehezen tudják adaptálni a saját területükre. Csorbát szenvednek azok a karrier képek, azok az énképek, amelyeket gyakran hamisan alakítottak ki. Ennek eredményeképpen, mire ennek az ifjúsági életkornak a felső határára érnek, újra egy nagyon jelentős differenciálódás történik a fiatalok között. Néhányan valóban jelentősen előre tudnak lépni, kiemelkednek, de a többség számára nagyon zárt, magába forduló, és a töb-

bi réteghez csak szűk ösvényen való járást biztosít az a tudás és szerzett képesség, amely valamilyen szakmai területen megvalósulhat.

De a mindennapi élet szempontjából egy-egy olyan – a szabadidő eltöltésével kapcsolatos – aktivitási területen, amelyben tulajdonképpen a tét nem a személyiség léte, hanem valóban a jó közérzeté, szintén inkább a rivalizálás, mint az együttműködés és az alkalmazkodás a jellemző. Ilyen módon tehát egyszerre van jelen egy egészen különleges változás, mert a kultúra maga alakult át, és erre úgy reflektál az ifjúság, hogy kiemelkedő teljesítményeket ér el, vagy leszakad és kimarad, gyengítve a mobilitást, és a szolidaritás esélyeit.

TIBORI TÍMEA

IRODALOM

- BAUER BÉLA (ed) (2005) *Ifjúság 2004. Zárójelentés*. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- BOURDIEU, PIERRE (1997) Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: ANGELUSZ RÓBERT (ed) *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum. pp. 156–177.
- BUKODIERZSÉBET (1997) Származás és iskolázottsági esélyek. In: FALUSSY BÉLA (ed) *A gyermekek és az ifjúság helyzete*. Budapest, Ifjúságstatisztikai Közlemények. (Ifjúság és társadalom.)
- GÁBOR KÁLMÁN (1998) Társadalmi egyenlőtlenségek – a fiatalok esélyei. *Korunk*, No. 6. pp. 12–20.
- GÁBOR KÁLMÁN, DUDIK ANNAMÁRIA & BARANYI KATALIN (1999) „Kikből lesznek az egyetemisták?” (Kutatási beszámoló.)
- GÁBOR KÁLMÁN (2000) *A középosztály szigete*. Szeged, Belvedere Meridionale Kiadó.
- GÁBOR KÁLMÁN (2004) *Kollégisták a felsőoktatásban 2004*. Felsőoktatási Kutatóintézet. (Kézirat.)
- GÁBOR KÁLMÁN (2005) *Fesztiválok ifjúsága és a drog*. Szeged, Belvedere Meridionale Kiadó.
- GÁBOR KÁLMÁN & SZEMERSZKI MARIANNA (2006) *Sziget Fesztivál 2005. Az új fiatal középosztály és az élettervezés*. Budapest, Felsőoktatási Kutatóintézet.
- HALÁSZ GÁBOR & LANNERT JUDIT (2001) *Jelentés a magyar közoktatásról 2000*. Budapest, Országos Közoktatási Intézet.
- KOLOS TAMÁS (2000) *A terhes babapiskóta. A rendszerváltás társadalomszerkezete*. Budapest, Osiris.
- LENGYEL LÁSZLÓ (2000) Társadalmi átalakulás és ifjúság. In: GÁBOR KÁLMÁN (ed) *Társadalmi átalakulás és ifjúság. Szabadság, mint esély?* Szeged, Belvedere Kiadó. pp. 39–47.
- ÖRKÉNY ANTAL (2003) *Válaszúton*. Budapest. (Kézirat.)
- SIMMEL, GEORG (1973) A divat. In: SIMMEL, GEORG: *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Gondolat, Budapest, pp 473-508.
- SZABÓ ANDREA, LAKI LÁSZLÓ & BAUER BÉLA (eds) (2001) *Ifjúság 2000. Gyorsjelentés*. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- TIBORI TÍMEA (2006) *Diákjogok*. MTA SZKI-OM kutatás. (Zárójelentés.)
- TÓTH LÁSZLÓ (2000): „Hamburger-szex” és konzervatív ifjúság. In: BAUER BÉLA (ed) *Sűsü a társadalomban*. ÚMK, Budapest, pp 192-196.

EGYETEMISTÁK SZABADIDŐS TEVÉKENYSÉGE ÉS MENTÁLIS STÁTUSA

A GYAKRAN IDÉZETT MONDÁS („*Habent sua fata libelli*”) néha tanulmányok esetén is helytálló. A debreceni egyetemisták életmódjának vizsgálatára vállalkozó, 2009 végén lebonyolított kutatás elsősorban praktikus „megrendelői” szempontokra irányult, a Debreceni Egyetem rektori és HÖK (Hallgatói Önkormányzat) vezetésének kérése a nappali tagozatos hallgatók szabadidő eltöltésének meghatározott szempontok alapján történő leírására vonatkozott. Az empirikus szociológiai vizsgálatokkal szemben elvárt tudományos kritériumok (koherens elméleti háttér alapján konceptualizált és operacionalizált fogalmak, a mérés reliabilitásának és validitásának feltételei) maradéktalan teljesítését az online adatfelvétel módszertani lehetőségei is korlátozták.

A Debreceni Egyetemen nappali tagozatos hallgatóinak alapsokaságára érvényes következtetésekre alkalmas valószínűségi mintavételre és személyes kérdőíves interjúk alkalmazására nem volt lehetőségünk, ezért a több egyetemi linkről elérhető online adatfelvétel mellett döntöttünk.¹ A nappali tagozatos hallgatókat plakátok, szórólapok és weblapokon elhelyezett tájékoztatók mellett leginkább a (szociológus hallgatók) személyes ráhatása motiválta a kérdőívek kitöltésére. A 2010. január 15-én lezárult adatfelvétel során N=1 570, az átlagosnál feltehetően aktívabb hallgató kattintott a linkre és töltötte ki az online kérdőívet. Az egyetemi karokra jellemző nemek szerinti megoszlásnak megfelelően súlyozott, de nem valószínűségi minta alapján kapott eredmények általánosítása nem indokolt, de a „jelzésértékű” minősítés helytállónak tekinthető.

A közelmúltban végzett hazai ifjúságszociológiai vizsgálatok között nincs olyan kutatás, amely – megfelelő elméleti-módszertani háttér alapján – kizárólag az egyetemisták életmódjának és/vagy életstílusának elemzésére vállalkozott volna. A sajátos élethelyzetű ifjúsági csoport életmódjának csupán egy-egy vonására következtethetünk a nagymintás, több kutatási témára irányuló szociológiai adatfelvételek alapján. Az ifjúsági korszakváltás elméleti keretében, a felsőoktatási expanzió folyamatának empirikus vizsgálatai (*Gábor & Balogh 1995; Gábor 2000, 2003*) vagy a 2000-tól négyévente végzett nagymintás ifjúságkutatások (*Bauer & Szabó 2005; Szabó & Bauer 2009*) egyaránt fontos forrásai lehetnek az egyetemisták életmód-

¹ A WHO által támogatott iskoláskorúak egészségmagatartását vizsgáló nemzetközi összehasonlító HBSC (Health Behaviour in School-Aged Children) kérdőív kitöltésének módjára (online vagy hagyományos) végzett összehasonlító elemzés azt igazolta, hogy a számítógépes vagy papíralapú kitöltésnek nem volt szignifikáns hatása a válaszokra. A kérdőívet online kitöltő diákok kevésbé tartottak az anonimitás elvének megsértésétől (*Vereecken & Maes 2006*).

jának, azonban az eltérő operacionalizálás és mintajellemzők komoly metodikai gátjai az összehasonlító és/vagy szintetizáló elemzésnek.

A rendszerváltozást követően csupán néhány publikáció és empirikus kutatás született az egyetemisták mentálhigiénés állapotáról és rizikómagatartásuk zavarairól (*Ritókné et al. 1996; Kiss 2000; Kiss & Lisznyai 2006*). A felsőoktatásban tanulók mentálhigiénés állapotával foglalkozó survey kutatásokat egyrészt korrekten összeállított kérdőív, másrészt módszertani szempontból problémás minta és mintavétel jellemzi.¹ A 18 éves és idősebb lakosságot életkor, nem és településnagyság szerint reprezentáló nagymintás egészségfelmérések (*Hungarostudy 2002, 2006*) megfelelő empirikus adatbázisa segítséget nyújthat az egyetemisták mentális státuszának elemzéséhez. Két vastkos monográfia imponáló színvonalon és mennyiségben foglalja össze a nemzetközileg elismert és megfelelően adaptált mérőeszközök alkalmazásával nyert adatok feldolgozását, azonban a fiatal korcsoportok sajátosságait elemző tanulmányok nem különítik el az egyetemisták csoportját (*Kopp & Kovács 2006; Kopp 2008*).

A bolognai rendszer tapasztalható ellentmondásai és a felsőoktatási tömegképzés kiteljesedése előtt néhány évvel már a következőket olvashattuk: „A hallgatók jelentős része szenved az új helyzettel való megküzdés problémáitól. Az átállás szakaszában a diákok tanulási képességeibe vetett hite meginoghat, megtapasztalhatják a magányt, a kollégiumi beilleszkedéssel összefüggésben az együttélés kényszerűségeiből fakadó stresszt, a családtól való távolságot. Depresszió, szerhasználat, dohányzás és növekvő alkoholfogyasztás jellemzi a felsőoktatási populációba beilleszkedésben akadályozott csoportokat” (*Kiss & Lisznyai 2006:5*). A többnyire egy-egy intézményre és képzésre vonatkozó kutatási eredmények alapján levont következtetések szintén utalnak a hasonló korú átlagnépességhez viszonyított nagyobb mértékű lelki zavarokra (*Lisznyai 2007; Bíró et al. 2008*).

A továbbiakban először a debreceni egyetemisták életmódjának és mentálhigiénés státuszának jellemzőire vonatkozó eredményeket ismertetjük, majd többváltozós modellek alapján arra a kérdésre próbálunk választ adni, hogy a szabadidős tevékenységeket mennyiben befolyásolják a mentális jellemzők.

Az életmód jellemzői és típusai

Az egyetemi városokhoz hasonlóan, a vonattal utazók számára Debrecenben is komoly kihívást jelent a csütörtök vagy péntek délutáni személyes jegyvásárlás. A bőröndöket húzó vagy hátizsákot cipelő egyetemistákkal zsúfolt debreceni váróteremre vagy az egyetemi campusok hétvégén kongó ürességére egyaránt választ ad, hogy a szorgalmi időszakban a „vidéki” hallgatók kétharmada (65 százalék) hetente legalább egy alkalommal hazautazik.² Mi motiválja a hallgatók ilyen gyakori hazautazását? A kérdőívben felsorolt lehetséges magyarázó okok közül a csa-

² A szorgalmi időszakban hazautazók kétharmada (67 százalék) általában pénteken utazik, de nem elhanyagolható (18 százalék) a Debrecenből már csütörtökön elutazó hallgatók aránya sem.

ládtaggokkal találkozás (84 pont), az otthonról hozott ennivaló (68 pont) mellett a pihenésnek (63 pont) van leginkább befolyásoló szerepe. A kevésbé meghatározó, de inkább még befolyásoló szempontok között a mosás-vasalás (55 pont) a partnerrel való találkozás (53 pont) és a tisztán gazdasági szempont („otthon nem költök annyi pénzt”, 49 pont) szerepelt. A hazautazó hallgatók véleménye szerint a város és az egyetem kínálta kulturális és szórakozási lehetőségek hiánya egyáltalán nem befolyásolja a hétfégi ingázást (30 pont alatti értékek), ami azt jelzi, hogy még a vonzó programoknak sincs sok esélye a hazautazással szemben.¹² További vizsgálatok igazolhatják azt a feltételezésünket, hogy a hétfégén, az egyetemen eltöltött önálló egyetemista élet hiányát az egzisztenciális kényszerek (otthon olcsóbb az élet, érdemes kaját hozni a következő hétre) mellett a továbbélő szülői és partneri kötődések magyarázzák.

Az oktatáshoz nem kapcsolódó különböző egyetemi szervezetek és csoportok potenciális szervezeti keretét jelenthetik a szabadidő eltöltésének. Ebben a tekintetben lesújtóan alacsony részvételtől számoltak be a hallgatók, mivel csupán töredékük (3–4 százalék) tagja az egyetemen működő valamilyen kulturális, civil csoportnak, illetve sportegyesületnek, klubnak. Az egyetem oktatási struktúrájához kapcsolódó aktivitás terén sem jobb a helyzet, mivel a kétharmadot sem éri el azoknak a hallgatóknak az aránya, akik az elmúlt évben résztvevői voltak valamilyen egyetemi (60 százalék) vagy kari (63 százalék) rendezvénynek. A személyes kapcsolatokat inkább feltételező szakest (45 százalék), szakhét (43 százalék) vagy a gólyabál (42 százalék) élményét a hallgatók kisebbik része jelölte meg. Egy másik kérdésre adott válaszok is megerősítik, hogy a hallgatók számára nem igazán vonzóak a saját szakra épülő-szerveződő rendezvények, mivel a válaszadók több mint egyharmada soha nem vesz részt szakhéten (36 százalék), illetve szakesten (38 százalék). A szervezett programokkal és rendezvényekkel szembeni passzivitás nem az elégedetlenségnek köszönhető, mivel a hallgatók inkább elégedettek az egyetem és város kulturális, szórakozási és sportolási lehetőségeivel, illetve program kínálatával (66–70 pont a 0: nagyon elégedetlen, 100: nagyon elégedett skálán). A karok hasonló szempontok alapján történő megítélése kismértékben rosszabb, de mindhárom esetben nagyobb ötven pontnál (58–60 pont).

Némileg meglepő, hogy a bulizás, mint „életkor specifikus szabadidő tevékenység” nem általánosan jellemző, mivel a hallgatók egyötöde (20 százalék) soha nem szokott bulizni egyetemi, illetve kari klubban vagy rendezvényen, míg 11 százalékuk nem látogatja a városi szórakozóhelyeket sem. A hallgatók 28 százaléka legalább havi 1–2 alkalommal kari, 29 százaléka az egyetemi klubban (rendezvényen), míg 44 százalékuk havonta 1–2 alkalommal vagy gyakrabban a város valamelyik szórakozóhelyén bulizik. A hallgatók leginkább az évfolyamtársakkal buliznak (79 százalék), a karon tanuló más hallgatókat vagy az egyetem egyéb karának hallgatóit kevesebben jelölték (64, illetve 63 százalék). A bulizás azonban nem szűkül csak az egyetemi közegre, mivel a válaszadók kétharmada (68 százalék) nem egyetemista

barátot nevezett meg bulizó társnak. A párkapcsolatok számának egyfajta jelzése, hogy partnerével a hallgatóknak csak 57 százaléka jár bulikra.

A csoportokhoz és/vagy szervezetekhez kötődő alacsony aktivitás kevésbé meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy a hallgatók szabadidejükben leginkább az individuális és passzív tevékenységeket preferálják: leginkább interneteznek, zenét hallgatnak, televíziót vagy videót (DVD-t) néznek. Az internet használat és a zenehallgatás gyakorlatilag mindenkit napi gyakorisággal jellemez, míg a televízió vagy a videó/DVD filmek nézése már csak egy kisebbséget. A majdnem mindennap előforduló tevékenységek között még a (nem tankönyvek) olvasása, a sportolás és a hobbi-tevékenység számottevő. (Mindenképpen elgondolkodtató, hogy a leendő értelmiségiek 27 százaléka havonta egy-két alkalommal, 23 százaléka évente néhány alkalommal, 5 százaléka soha nem olvas könyvet ...). A szervezeti aktivitásra vonatkozó eredmények tükrében a soha válaszarányokat tekintve a művészeti csoportok, hobbi csoportok, hangszeres játék (62 százalék) és a komolyzenei koncertek látogatása a legnagyobb arányú (61 százalék).¹³

1. táblázat: Szabadidőben milyen gyakran csinálod a következő dolgokat? (főkomponens analízis, főkomponens-súlyok)

	1. típus	2. típus	3. típus	4. típus	5. típus	6. típus
Múzeumba megyek	0,801	0,137	0,167	0,151	-0,068	0,000
Kiállításra megyek	0,793	0,149	0,112	0,156	-0,001	-0,051
Színházba megyek	0,712	0,173	0,211	0,133	-0,099	-0,004
Könyvet olvasok (nem tankönyvet)	0,595	-0,249	0,124	-0,060	0,324	0,046
Komolyzenei koncertre megyek	0,555	0,154	0,514	0,159	-0,107	-0,092
Moziba megyek	0,509	0,421	0,075	0,063	-0,079	0,271
Elmegyek este bulizni	0,081	0,801	0,176	-0,064	0,201	0,052
Diszkóba megyek	0,106	0,778	-0,076	0,118	-0,030	0,122
Házibuliba megyek	0,246	0,625	0,272	0,136	-0,035	0,113
Hangszereken játszom	0,150	0,035	0,790	0,089	0,018	-0,076
Művészeti csoport próbáján veszek részt	0,392	0,143	0,609	0,161	-0,156	-0,040
Könnyűzenei koncertre megyek	0,454	0,353	0,497	-0,046	0,043	-0,029
Hobbi csoport vagy szakkör	0,382	0,223	0,434	0,348	-0,155	-0,023
Barkácsolok és/vagy kerti munkát végzek	0,121	0,028	0,144	0,779	-0,067	0,069
Kirándulni és/vagy túrázni járok	0,460	0,163	0,109	0,576	-0,108	0,042
Hobbimmal foglalkozom a lakásban	0,012	-0,190	0,430	0,519	0,207	0,200
Sportolok	0,107	0,333	-0,111	0,511	0,326	-0,251
Zenét hallgatok	-0,057	0,098	0,067	-0,037	0,795	0,120
Internetezek	-0,038	-0,002	-0,150	0,047	0,774	0,094
Televíziót nézek	0,016	0,067	-0,191	0,077	0,017	0,760
Videót, DVD-t nézek	-0,014	0,210	0,098	-0,009	0,281	0,726
Magyarozott variancia-hányad (%)	27,8	10,5	7,4	5,8	5,3	4,8

A 21 tevékenységre vonatkozó gyakorisági változó bevonásával elvégzett főkomponens elemzés hat jellegzetes szabadidő-tevékenység típust különített el. Az első típust (*Kultúra-típus*) leginkább az olvasás és moziba járás mellett az egyértelmű kulturális fogyasztás – múzeum, kiállítás, színház és komolyzenei koncert látogatása – jellemzi. A második típusban (*Buli-típus*) a bulizás és diszkózás, a harmadik típusban (*Művész-típus*) a hangszeres muzsikálás, a művészeti és hobbi csoporttagság mellett a koncertlátogatás a meghatározó. A negyedik típus (*Aktív kikapcsolódás-típus*) a valamilyen hobbit, kirándulást, illetve sportot preferálókat reprezentálja. Az ötödik típusban (*NetZene-típus*) a zenehallgatás és az internetezés, míg a hatodik típusban (*Vizuális-típus*) a televíziózás és a video/DVD filmek nézése kapcsolódik össze.

A további elemzések azt igazolják, hogy az átlagosnál intenzívebb kulturális tevékenység (*Kulturális-típus*) a lányok, a nagyvárosban élők,³ a saját lakással rendelkezők mellett az MA vagy PhD hallgatók, az idősebbek (2004-ben vagy korábban beiratkozottak) és az osztatlan képzésben tanulók csoportját jellemzi. Ennek megfelelően az átlagosnál ritkább kulturális fogyasztás a fiúk, a BA hallgatók, a fiatalabbak (1990-ben vagy később születettek) és a községekben élők csoportjában figyelhető meg. A bulizás (*Buli-típus*) a fiúk és az albérletben lakók csoportja mellett még a fiatalabb korosztályokra jellemző leginkább, míg a lányok, az idősebbek, a saját lakásban lakók, valamint az MA és PhD hallgatók és az osztatlan képzésben tanulók az átlagosnál ritkábban járnak el bulizni vagy diszkózni. A művészeti csoporttagság, a hangszeres játék (*Művész-típus*) a fiúkra és a nagyvárosban élőkre inkább, míg a lányokra kevésbé jellemző. Az *Aktív kikapcsolódás-típus* a fiatalabb és az idősebb hallgatók mellett a fiúk és a községekben élők csoportjában leginkább, míg a lányok és a kollégisták között legkevésbé figyelhető meg. Az internetezés és zenehallgatás (*NetZene-típus*) az idősebbek, az MA vagy PhD hallgatók, az osztatlan képzésben tanulók és a szülőkkel együtt lakók csoportját az átlagosnál kevésbé jellemzi. Az intenzív tévézés és videózás az albérletben vagy lakásbérletben, illetve szülőkkel együtt lakók mellett a BA hallgatók csoportjában figyelhető meg, míg az osztatlan képzésben részt vevők, az MA és PhD hallgatók, a kollégisták és az idősebbek csoportjára a *Vizuális-típus* az átlagosnál kevésbé jellemző.⁴

Eredményeink arra utalnak, hogy a hallgatók szabadidős tevékenységét a nemi hovatartozás és az életkor mellett az is erősen differenciálja, hogy milyen képzési formában tanulnak. Az MA vagy PhD, illetve osztatlan képzésben tanulóokra (és ennek megfelelően az idősebbekre) inkább jellemző a szabadidő kulturális tevékenységekre irányuló eltöltése. Így nem meglepő, hogy a többiekhez viszonyítva kevesebb időt fordítanak tévézésre (videózásra) és ritkábban járnak bulizni. A saját lakás és a lakóhely szerepe – a kulturális tevékenység gyakoribb a saját lakással rendelkezők, illetve városokban lakók körében – feltehetően a kulturális fogyasztás-

³ A továbbiakban megkülönböztetjük a hallgatók állandó lakóhelyét – nagyváros (Debrecen, Budapest, megyeszékhely), kisváros, község – és azt, hogy hol lakik az egyetem székhelyén (szülők lakása, kollégium, albérlet/lakásbérlet, saját lakás).

tási szokásokat formáló kedvezőbb szocio-kulturális környezetnek köszönhető.⁴ A családi háttér egzisztenciális és kulturális jellemzőinek részletes ismerete alapján elvégzett tevékenység-preferencia hiányában, csak feltételezhetjük, hogy a bolognai folyamat „termékeként” kialakult hármás (BA, MA, PhD) struktúra a hallgatók életmódjának minőségében is megnyilvánuló rétegződéssel jár együtt.

A mentálhigiénés státusz jellemzői és típusai

A szabadidős tevékenységekre vonatkozó eredményekhez hasonlóan, egyelőre csak különböző hipotézisekkel (szocio-kulturális és/vagy generációs sajátosságok, a felnőtt társadalom pszichés és/vagy morális állapota, tömegképzés és/vagy a bolognai-folyamat anomáliái – és még sorolhatnánk...) magyarázhatjuk, hogy önbevallás alapján a válaszadók felének (48–52 százalék) a lehangoltság/kedvetlenség, a tanulási nehézség, illetve feszültség/szorongásérzés problémát jelentett az elmúlt három hónapban. Minden harmadik (33–37 százalék) hallgató problémaként érzékelt önértékelési, életvezetési, illetve párkapcsolati problémákat, magányosságot és unalmat.⁵

A mintavétel torzító hatása ellenére is elgondolkodtató, hogy a hallgatók több mint egynegyede (27 százalék) számára az életcél hiánya, egyötödrésének (20–23 százalék) a különböző kapcsolati zavarok (szülőkkel való kapcsolati problémák, kapcsolatteremtési nehézségek, konfliktusok a társakkal) problémát jelentettek a kérdezett időszakban. Nem elhanyagolható a hallgatók kisebbik részét jellemző gondok (alkoholfogyasztás, beilleszkedési- és szexuális problémák) és a közvetlen környezet negatív életeseményei (haláleset, gyógyíthatatlan betegség, baleset) említési aránya sem (10–16 százalék). A kábítószer fogyasztásra vonatkozó 6 százalékos említési arány szintén nem csekély – különösen ha figyelembe vesszük, hogy a kérdés nem a fogyasztás előfordulására, hanem a szerfogyasztásra, mint problémára vonatkozott.⁵

A szabadidős tevékenységek tipizálásához hasonlóan, a mentális státuszt jelző változók bevonásával elvégzett főkomponens elemzés alapján a hallgatókat négy típusal jellemezhetjük. A depresszió tüneteire utaló hét probléma együttes előfordulására a *Depresszió-típus* elnevezéssel, míg a szűkebb személyes kapcsolati körben előforduló balesetet és betegséget valamint kábítószer fogyasztást problémaként megnevezőkre a *Negatív életesemény-típus* elnevezéssel hivatkozunk a későbbiekben. (A családi-rokoni körben előforduló tragédiák és a szerfogyasztás együttes

⁴ Ezt látszik alátámasztani, hogy az MA/PhD hallgatók 30 százaléka, az osztatlan képzésben tanulók 18 százaléka, míg a BA hallgatók 14 százaléka lakik jelenleg saját lakásban. Az MA/PhD hallgatók 14 százaléka, az osztatlan képzésben tanulók 16 százaléka, míg a BA hallgatók 22 százaléka községben van az állandó lakóhelye.

⁵ A felsőoktatási diáktanácsadás különböző szolgáltatásait igénybe vevő hallgatók (N=523 fő) és on-line lekérdezéssel elérhető egyetemisták (N=1 870 fő) körében végzett kutatás során alkalmazott Beck Depresszió Kérdőív (BDI) eredménye ismeretében nem annyira meglepőek a debreceni hallgatók válaszarányai: a hallgatók 4,40 százaléka súlyos, 6,88 százaléka közép súlyos, 26,96 százaléka enyhe depresszióval jellemezhető, míg 61,76 százalék a normális tartományba sorolható aránya (Kiss 2009).

előfordulása lehetséges ok-okozati kapcsolatok feltételezését is jelentheti.) A harmadik típusban (*Kapcsolati problémák-típus*) a beilleszkedési és kapcsolatteremtési nehézségek logikusan járnak együtt a magányosság említésével. A negyedik típusban meghatározó a párkapcsolati problémák súlya, de jelen vannak a szülőkkel és a kortárs csoporttal felmerülő konfliktusok is (*Párkapcsolati problémák-típus*). A szerfogyasztáshoz hasonlóan, az ok-okozati modell feltételezése bizonyára nem alaptalan az alkoholfogyasztás és a legszűkebb kapcsolatokra vonatkozó problémák egy típusba sorolódása miatt.

2. táblázat: A felsoroltak közül melyek jelentettek számodra problémát az elmúlt három hónapban? (főkomponens analízis, főkomponens-súlyok)

	1. típus	2. típus	3. típus	4. típus
Kudarcézés	0,738	0,114	0,076	0,092
Lehangoltság, kedvetlenség érzése	0,694	-0,002	0,127	0,161
Feszültség, szorongásérzés	0,668	0,080	0,195	0,098
Tanulási nehézségek	0,564	0,167	-0,082	0,148
Önértékelési problémák	0,564	0,061	0,409	0,187
Életvezetési problémák	0,530	0,127	0,305	0,060
Életcél hiánya	0,413	0,210	0,335	0,201
Baleset a közvetlen környezetben	0,142	0,742	0,025	0,058
Haláleset a közvetlen környezetben	0,108	0,661	0,183	0,004
Gyógyíthatatlan betegség	0,130	0,642	0,060	0,212
Kábítószer fogyasztás	0,001	0,613	0,239	0,393
Kapcsolatteremtési nehézségek	0,140	0,153	0,781	0,146
Beilleszkedési problémák	0,152	0,190	0,729	0,156
Magányosság érzése	0,477	-0,014	0,507	0,197
Párkapcsolati problémák	0,239	-0,056	0,077	0,689
Szexuális problémák	0,042	0,134	0,381	0,597
Alkoholfogyasztás	0,026	0,363	0,032	0,592
Szülőkkel való kapcsolati problémák	0,252	0,128	0,213	0,443
Konfliktusok a társakkal	0,193	0,237	0,201	0,431
Magyarozott varianca-hányad (%)	28,6	8,8	5,6	5,0

A depresszióra utaló jellemzők (*Depresszió-típus*) a lányok, a községekben élők és a fiatalabb hallgatók csoportját az átlagnál jobban, míg a Debrecenben élők és a fiúkat kevésbé jellemzi. A közvetlen családi-rokoni környezetben előforduló balesetről, halálesetről (*Negatív életeseemény-típus*) az idősebb hallgatók, a saját lakásban lakók csoportja és az osztatlan képzésben tanulók számoltak be leginkább, míg a fiatalabb, illetve kollégista hallgatók legkevésbé. A magányosság érzésével és beilleszkedési problémával összekapcsolódó kapcsolatteremtési gondok (*Kapcsolati problémák-típus*) az osztatlan képzésben tanulók, a saját lakásban lakók mellett az idősebb hallgatók csoportjait inkább, míg a fiatalabb hallgatókat kevésbé jellemzi. A szűkebb érzelmi kapcsolatok és az alkoholfogyasztásnak köszönhető problé-

mák (*Párkapcsolati problémák-típus*) a fiúkat, az albérletben vagy lakásbérletben lakókat jellemzi és a fiatalabbak körében az átlagosnál jobban, míg az idősebbek és a BA hallgatók csoportjában kisebb mértékben figyelhető meg.⁶

Eredményeink azt mutatják, hogy leginkább a nemi hovatartozás és az életkor alapján elkülönült csoportokat jellemezhetjük eltérő mentális státusz típusokkal. Az idősebb – és egyúttal MA, PhD és osztatlan képzésben tanuló – hallgatók csoportjában a negatív életesemények, beilleszkedési és tágabb kapcsolatteremtési nehézségek, míg a fiatalabbak – és egyúttal BA hallgatók – körében a depressziós tünetek és a párkapcsolati problémák inkább dominánsak. A lányokra inkább jellemző depressziót, illetve a fiúk körében nagyobb gondként jelentkező párkapcsolati (és alkoholfogyasztáshoz köthető) problémákat korábbi vizsgálatok is kimutatták (*Barabás & Pikó 1996; Asszmann 2008*).

Végül arra a kérdésre próbálunk válaszolni, hogy a hallgatók mentális státusza mennyire magyarázza a szabadidő eltöltésének jellemző típusait. A regressziós modellek eredménye azt igazolja, hogy a mentálhigiénés állapot azt a két tevékenység-típust befolyásolja leginkább, amelyek – ellentétben a másik négy típussal – egyértelműen társas kapcsolatokra épülnek.⁶ Joggal feltételezhetjük, hogy moziba, múzeumba vagy komolyzenei koncertre (*Kultúra-típus*), illetve bulizni vagy diszkóba (*Bulizó-típus*) nem egyedül járnak a hallgatók, míg a hangszeres játék, hobbi tevékenység, internetezés vagy a video filmek nézése többnyire egyéni cselekvés.

A két leginkább magyarázott tevékenység-típus közül a szabadidő kultúra-orientált eltöltését (*Kultúra-típus*) a kapcsolati és párkapcsolati problémák mellett – némileg meglepő módon – a közelmúltban tapasztalt negatív életesemények valószínűsítik.⁷ Másként fogalmazva: annál inkább jellemző a kulturális fogyasztás, minél inkább megfigyelhetők a partneri és más kapcsolatok problémái, illetve a szűkebb családi-rokoni körben előforduló tragédiák. A bulizást és diszkóba járást a párkapcsolati problémák és a negatív életesemények szintén szignifikánsan magyarázzák, azonban a kapcsolati problémák és a *depresszió-típus* negatív előjele lényegesen eltérő ok-okozati magyarázatot takar.⁸ A hallgatókat annál inkább jellemzi a bulizás, minél inkább párkapcsolati és negatív életeseményekről számoltak be, illetve ha nem utalnak beilleszkedési/kapcsolati és a depresszióra utaló problémákra.

Mielőtt bármilyen lehetséges értelmezést kreálnánk a fentiekre, nem szabad elfelednünk, hogy a determinációs együttható (Adjusted R Square) statisztikai magyarázatra alkalmas mutató, amely nem minden esetben biztosítja a magyarázó és függő változó közötti tartalmi ok-okozati interpretáció (magyarázat) lehetőségét

6 A lineáris (lépésenkénti módszer) regressziós modellekben a mentális státusz típusai szerepeltek magyarázó változóként. Az egyes modellek determinációs együtthatói (Adjusted R Square): 1. modell (függő változó: *Kultúra-típus*): 12,6; 2. modell (függő változó: *Bulizó-típus*): 10,2; 3. modell (függő változó: *Művész-típus*): 4,6; 4. modell (függő változó: *Aktív kikapcsolódás-típus*): 3,4; 5. modell (függő változó: *NetZene-típus*): 3,8; 6. modell (függő változó: *Vizuális-típus*): 0,6.

7 Függő változó: *Kultúra-típus* főkomponens; regressziós együtthatók: *Negatív életesemény-típus*: 0,284; *Kapcsolati problémák-típus*: 0,173; *Párkapcsolati problémák-típus*: 0,130.

8 Függő változó: *Bulizós-típus* főkomponens; regressziós együtthatók: *Párkapcsolati problémák-típus*: 0,246; *Negatív életesemény-típus*: 0,162; *Kapcsolati problémák-típus*: -0,100; *Depresszió-típus*: -0,086.

(Moksony 1999). A különböző kapcsolati problémákat és a depressziós indikátorokat logikusnak tűnik tartalmi magyarázatként értelmezni, azonban a mentális státusz negatív életesemény-típusát már nehéz lenne indokolni. A típus meghatározó jellemzői (baleset, haláleset vagy gyógyíthatatlan betegség a közvetlen környezetben, illetve kábítószer fogyasztás) mögött olyan tényezők húzódnak meg, amelyek a szabadidő kulturális eltöltését és a bulizást tartalmilag (ténylegesen) magyarázzák.

Mindezek az eredmények is megerősítik, hogy a hallgatók szabadidő felhasználására vonatkozó eredmények korrekt magyarázata megfelelő elméleti koncepciót és az online kérdőíves vizsgálatot más módszerekkel kiegészítő empirikus adatfelvételt igényel. Ennek a feltételnek maradéktalanul megfelel a Szabó Ildikó vezetésével nemrég elindult OTKA kutatás (*Campus-lét, OTKA K-81858*) munkaterve, amely az egyetemi oktatáshoz és tanuláshoz nem kapcsolódó tevékenységek csoportvilágot strukturáló hatását vizsgálja a Debreceni Egyetem hallgatóinak körében. A kutatás folytatása ily módon biztosított.

MURÁNYI ISTVÁN

JEGYZETEK

j1 A 2004-ben készült egyetemista kutatás kérdőívében a hazai és nemzetközi kutatásokban is elfogadott skálákat alkalmazták (szerhasználati mintázat kérdőív, Neurotikus Kognitív Struktúra Kérdőív, Megküzdési Preferenciák Kérdőív, Életvezetési Kérdőív, SWB kérdőív, Beck-féle Depresszió Kérdőív), azonban az öt felsőoktatási intézményben készült vizsgálat N=567 fős mintájáról és a mintavétel módjáról nem közöltek információt (*Kiss & Lisznyai 2006*). Ehhez a kutatáshoz kapcsolódó kiváló PhD disszertációban olvashatjuk: „Mintánk biztosan nem tekinthető reprezentatívnak sem a magyar 18–34 év közötti fiatalokra, de a felsőoktatásban tanulóakra sem. Valamilyen módon azonban jó merítést nyújt a pszichológiai tanácsadást potenciálisan igénybe vevő hallgatókról; már a felvételnél is ezt a fajta reprezentativitást tartottuk szem előtt. Ez a mintavétel természetesen meghatározza a következtetések érvényességének tartományát is (*Lisznyai 2007:38*)”. Az öt egyetem hallgatóit 2007–2008-ban vizsgáló kérdőíves kutatás beszámolójából nem csak a mintavétel leírását, hanem a minta nagyságát sem ismerhetjük meg (*Aszmann 2008*).

j2 A hazautazást befolyásoló tényezők (százfokozatú skála, 0: egyáltalán nem, 100: nagyon befolyásolja): Találkozás a családdal: 84 pont; Ennivalót hozok otthonról: 68 pont; Pihenés és relaxálás: 63 pont; A ruháim mosása és vasalása: 55 pont; Találkozás a partneremmel: 53 pont; Bulizás az otthoni barátaimmal: 49 pont; Otthon nem költök annyi pénzt: 49 pont; Találkozás a volt középiskolai barátaimmal: 46 pont; Hétfévégén többnyire nincs számomra megfelelő kulturális program az egyetemen: 31 pont; Hétfévégén többnyire nincs számomra megfe-

lelő szórakozási lehetőség az egyetemen: 30 pont; Hétfévégén többnyire nincs számomra megfelelő kulturális program a városban: 28; Hétfévégén többnyire nincs számomra megfelelő szórakozási lehetőség a városban: 27 pont.

j3 Szabadidőben milyen gyakran csinálod a következő dolgokat? kérdésre adott válaszok százalékos megoszlása: Internetezek (majdnem mindennap: 92, legalább hetente 1–2 alkalommal: 5, havonta egy-két alkalommal: 1, évente néhány alkalommal: 1, soha: 1); Zenét hallgatok (majdnem mindennap: 81, legalább hetente 1–2 alkalommal: 13, havonta egy-két alkalommal: 3, évente néhány alkalommal: 1, soha: 1); Videót, DVD-t nézek (majdnem mindennap: 30, legalább hetente 1–2 alkalommal: 40, havonta egy-két alkalommal: 23, évente néhány alkalommal: 5, soha: 2); Könyvet olvasok – nem tankönyvet (majdnem mindennap: 21, legalább hetente 1–2 alkalommal: 24, havonta egy-két alkalommal: 27, évente néhány alkalommal: 23, soha: 5); Sportolok (majdnem mindennap: 20, legalább hetente 1–2 alkalommal: 36, havonta egy-két alkalommal: 28, évente néhány alkalommal: 11, soha: 5); Televíziót nézek (majdnem mindennap: 46, legalább hetente 1–2 alkalommal: 30, havonta egy-két alkalommal: 14, évente néhány alkalommal: 4, soha: 6); Elmegek este a barátaimmal bulizni (majdnem mindennap: 3, legalább hetente 1–2 alkalommal: 24, havonta egy-két alkalommal: 48, évente néhány alkalommal: 19, soha: 6); Kirándulni és/vagy túrázni járok (majdnem mindennap: 1, legalább hetente 1–2 alkalommal: 4, havonta egy-két alkalommal: 18, évente néhány alkalommal: 70, soha: 7); Moziba megyek (majdnem mindennap: 1, legalább hetente 1–2 alkalommal: 3,

havonta egy-két alkalommal: 36, évente néhány alkalommal: 52, soha: 8); Hobbimmal foglalkozom a lakásban (majdnem mindennap: 17, legalább hetente 1–2 alkalommal: 26, havonta egy-két alkalommal: 29, évente néhány alkalommal: 15, soha: 12); Kiállításra megyek (majdnem mindennap: 2, legalább hetente 1–2 alkalommal: 2, havonta egy-két alkalommal: 14, évente néhány alkalommal: 67, soha: 15); Házibuliba megyek (majdnem mindennap: 2, legalább hetente 1–2 alkalommal: 4, havonta egy-két alkalommal: 21, évente néhány alkalommal: 58, soha: 15); Múzeumba megyek (majdnem mindennap: 1, legalább hetente 1–2 alkalommal: 2, havonta egy-két alkalommal: 6, évente néhány alkalommal: 72, soha: 19); Diszkóba megyek (majdnem mindennap: 2, legalább hetente 1–2 alkalommal: 10, havonta egy-két alkalommal: 35, évente néhány alkalommal: 27, soha: 26); Színházba megyek (majdnem mindennap: 1, legalább hetente 1–2 alkalommal: 2, havonta egy-két alkalommal: 10, évente néhány alkalommal: 61, soha: 26); Barkácsolok és/vagy kerti munkát végzek (majdnem mindennap: 3, legalább hetente 1–2 alkalommal: 9, havonta egy-két alkalommal: 26, évente néhány alkalommal: 35, soha: 27); Könnyűzenei koncertre megyek (majdnem mindennap: 2, legalább hetente 1–2 alkalommal: 3, havonta egy-két alkalommal: 12, évente néhány alkalommal: 56, soha: 27); Komolyzenei koncertre megyek (majdnem mindennap: 1, legalább hetente 1–2 alkalommal: 1, havonta egy-két alkalommal: 5, évente néhány alkalommal: 31, soha: 62); Hangszereken játszom (majdnem mindennap: 8, legalább hetente 1–2 alkalommal: 6, havonta egy-két alkalommal: 9, évente néhány alkalommal: 15, soha: 62); Hobbicsoporthoz vagy szakkör foglalkozásán veszek részt (majdnem mindennap: 2, legalább hetente 1–2 alkalommal: 5, havonta egy-két alkalommal: 7, évente néhány alkalommal: 13, soha: 73); Művészeti csoport próbáján veszek részt (majdnem mindennap: 3, legalább hetente 1–2 alkalommal: 4, havonta egy-két alkalommal: 5, évente néhány alkalommal: 10, soha: 79).

j4 A *Kulturális-típus* főkomponens score-átlagai (saját lakásban lakók: 0,267, osztatlan képzésben tanulók: 0,196, MA/PhD hallgatók: 0,196, lányok: 0,160, 2004-ben vagy korábban beiratkozottak: 0,159, nagyvárosban élők: 0,102, fiúk: –0,193, községekben élők: –0,143, 1990-ben vagy később születettek: –0,124, BA hallgatók: –0,112). A *Buli-típus* főkomponens score-átlagai: (1990-ben vagy később születettek: 0,246, 2009-ben beiratkozottak: 0,239, fiúk: 0,190, albérletben/lakásbérletben lakók: 0,172, 1989-ben születettek: 0,148, 2007-ben beiratkozottak: 0,102, 2004-ben vagy korábban beiratkozottak: –0,321, 1986-ban vagy korábban születettek:

–0,271, osztatlan képzésben tanulók: –0,197, MA/PhD hallgatók: –0,196, lányok: –0,157, 2006-ban beiratkozottak: –0,125, 2005-ben beiratkozottak: –0,124, saját lakásban lakók: –0,131). A *Művész-típus* főkomponens score-átlagai (fiúk: 0,197, nagyvárosban élők: 0,109, lányok: –0,163). Az *Aktív ki-kapcsolódás-típus* főkomponens score-átlagai (fiúk: 0,198, 2009-ben beiratkozottak: 0,155, községekben élők: 0,143, 2004-ben vagy korábban beiratkozottak: 0,111, 2007-ben beiratkozottak: –0,170, lányok: –0,164, kollégisták: –0,103). A *NerZene-típus* főkomponens score-átlagai: (MA/PhD hallgatók: –0,267, osztatlan képzésben tanulók hallgatók: –0,267, 2005-ben beiratkozott hallgatók: –0,267, szülőkkel lakók: –0,106, 1986-ban vagy korábban született hallgatók: –0,102). A *Vizuális-típus* főkomponens score-átlagai (albérletben/lakásbérletben lakók: 0,151, BA hallgatók: 0,119, szülőkkel lakók: 0,119, kollégisták: –0,252, 2004-ben vagy korábban beiratkozottak: –0,153, osztatlan képzésben tanulók: –0,1911, MA/PhD hallgatók: –0,121).

j5 A felsoroltak közül melyek jelentettek számodra problémát az elmúlt három hónapban? Az igen válaszok aránya százalékban (lehangoltság, kedvetlenség érzése: 52, tanulási nehézségek: 51, feszültség, szorongásérzés: 48, kudarcérzés: 40, önértékelési problémák: 37, életvezetési problémák: 35, magányosság érzése: 35, unalomérzés: 35, párkapcsolati problémák: 33, életcélhiánya: 27, szülőkkel való kapcsolati problémák: 23, kapcsolatteremtési nehézségek: 21, konfliktusok a társakkal: 20, haláleset a közvetlen környezetben: 16, beilleszkedési problémák: 15, szexuális problémák: 12, alkoholfogyasztás: 12, baleset a közvetlen környezetben: 12, gyógyíthatatlan betegség a közvetlen környezetben: 10, kábítószert fogyasztás 6 százalék).

j6 A *Depresszió-típus* score-átlagai: (községekben élők: 0,177, 2009-ben beiratkozottak: 0,161, lányok: 0,104, Debrecenben élők: –0,131, fiúk: –0,126). A *Negatív életesemény-típus* score-átlagai: (osztatlan képzésben tanulók: 0,224, saját lakásban lakók: 0,144, 1986-ban vagy korábban születettek: 0,136, 2004-ben beiratkozottak: 0,122, 2006-ban beiratkozottak: –0,130, kollégisták: –0,124). A *Kapcsolati problémák-típus* score-átlagai: (2005-ben beiratkozott hallgatók: 0,196, BA hallgatók: 0,179, 1986-ban vagy korábban születettek: 0,145, saját lakásban lakók: 0,145, osztatlan képzésben tanulók: 0,120, 2004-ben beiratkozottak: 0,119, 2008-ban beiratkozottak: –0,122, 1990-ben vagy később születettek: –0,105). A *Párkapcsolati problémák-típus* score-átlagai: (2009-ben beiratkozottak: 0,125, albérletben vagy lakásbérletben lakók: 0,123, fiúk: 0,108, BA hallgatók: –0,172, 1987–88-ban születettek: –0,105).

IRODALOM

- ASSZMANN ANNA (2008) Egyetemista fiatalok egészségi állapotának és életmódjának vizsgálata. Budapest, Egy Csepp Figyelem Alapítvány. Forrás: <http://www.egycseppfigyelem.hu/programs/egyetemek> [letöltés: 2010. 03. 11.]
- BARABÁS KATALIN & PIKÓ BETTINA (1996) Pszichoszomatikus tünetek prevalenciája egyetemi és főiskolai hallgatók körében. *Egészségnevelés*, No. 1. pp. 19–21.
- BAUER BÉLA & SZABÓ ANDREA (eds) (2005) *Ifjúság 2004. Gyorsjelentés*. Budapest, Mobilitás Ifjúságkutatási Iroda.
- BÍRÓ ÉVA, BALAJTI ILONA, ÁDÁNY RÓZA & KÓSA KAROLINA (2008) Az egészségi állapot és az egészségmagatartás vizsgálata orvostanhallgatók körében. *Orvosi Hetilap*, pp. 2165–2171.
- GÁBOR KÁLMÁN (2000) *A középosztály szigete*. Szeged, Belvedere Kiadó.
- GÁBOR KÁLMÁN (2003) Előszó. Sebezhető ifjúság. In: ANDÉ FURLONG, BARBARA STALDER & ANTHONY AZZOPARDI: *Sebezhető ifjúság. Sebezhetőség az oktatásban a munkavállalásban és a szabadidőben Európában*. Szeged, Belvedere Meridionale. pp. 7–11.
- GÁBOR KÁLMÁN & BALOG IVÁN (1995) The Impact of Consumer Culture on Eastern European Youth. *Educatio*, No. 2. pp. 311–327.
- KISS ISTVÁN (2009) *Életvezetési kompetencia. Észlelt életvezetési én-hatékonyság mintázat elemzése tanácsadói szolgáltatásokat igénybe vevő felsőoktatási hallgatók mintáján*. Budapest, ELTE. (PhD disszertáció.)
- KISS ISTVÁN & LISZNYAI SÁNDOR (2006) *Egyetemista álmok és a valóság. Módszertani kézikönyv*. Budapest, Felsőoktatási Tanácsadás Egyesület.
- KISS ISTVÁN (2000) *Életszakasz-váltás problémái: Belépés az egyetemre*. ELTE BTK. (Kézirat.)
- KOPP MÁRIA (ed) (2008) *Magyar lelkiállapot 2008: Esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban*, Bp., Semmelweis Kiadó.
- KOPP MÁRIA & KOVÁCS MÓNIKA ERIKA (eds) (2006) *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. Budapest, Semmelweis Kiadó.
- LISZNYAI SÁNDOR (2007) Depressziós tünetek egyetemisták körében A tünetintegráció és a segítő kapcsolati attitűdök. PhD disszertáció. ELTE BTK. (Kézirat.) Forrás: http://drlisznyai.hu/publikaciok/phd_full.pdf, letöltés: 2010. 03. 10.
- MOKSONY FERENC (1999) *Gondolatok és adatok. Társadalomtudományi elméletek empirikus ellenőrzése*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- RITOÓKNÉ ÁDÁM MAGDA, LISZNYAI SÁNDOR & VAJDA ZSUZSANNA (1996) *Egyetemi hallgatók mentálhigiéniés státusza*. Budapest, Felsőoktatási Tanácsadás Egyesület.
- SZABÓ ANDREA & BAUER BÉLA (eds) (2009) *Ifjúság 2008 Gyorsjelentés*. Budapest, Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet.
- VERECKEN, C.A. & MAES, L. (2006) Comparison of a computer-administered and paper-and-pencil-administered questionnaire on health and lifestyle behaviors. *Journal of Adolescent Health*, 38 (4), pp. 426–432.

TÖRÉSVONALAK

HALLGATÓI ÉRTÉKVILÁGOK BELSŐ RÉTEGZETTSÉGE EGY HÁROM ORSZÁG HATÁRÁN FEKVŐ RÉGIÓ FELSŐOKTATÁSI INTÉZMÉNYEIBEN

AZ ÉRTÉKEK VILÁGÁNAK KUTATÁSA fontos támpontokat adhat számunkra abban az esetben, ha elemzésünk terepét a különböző társadalmi csoportok gondolkodási struktúrájának, cél- és eszközrendszerének, valamint erkölcsi normáinak különbözőségei jelentik. Az egyes társadalmi rétegekre jellemző értékpreferenciák kapcsolódnak a Bourdieu-i habitus-fogalomhoz, az ideálisnak tartott életmód- és életstílus-jegyekhez, és mintegy keretbe foglalják a követendő etikai szabályokat. Az így kiformalódó értékvilágok természetesen nem tekinthetők statikus kategóriáknak, hiszen elemei beágyazottak az adott gazdasági, társadalmi és kulturális viszonyokba, és átalakulásuk folyamata illeszkedik – vagy idővel követi – az előbbieket változásait. A modernizáció, majd a modernizáció válsága ugyanis alapjaiban szabja át a társadalmak, társadalmi rétegek preferenciáit – mindez pedig kedvezett az értékszociológia utóbbi évtizedekben tapasztalható felfutásának (*Beluszky 2000*).

Az értékrendszerek kutatásának különböző módszertani technikái nem csak az eltérő kultúrák és országok értékrendszereinek összevetésére alkalmasak, hanem megragadhatják a már említett időbeli változásokat is. Az European Value System Study, amelynek az első adatfelvétele 1981-ben zajlott le, és azóta nemzetközi összehasonlító vizsgálatná nőtt ki magát, egyszerre kutatja a kultúrák közötti eltéréseket és a longitudinális tendenciákat. Ez utóbbi kutatás a következő jellegzetességekben határozza meg a sajátosan európai értékeket: individualizmus, tradícióvesztés és a tolerancia terjedése (*Tomka 2001*).

A magyar társadalom értékrendszerében megfogható változásokra – még az érték-szociológiai kutatások gyakorlata előtti időket is felölelve, 1945-től – Beluszky tesz kísérletet, aki az értékrendet átalakító folyamatok között kiemelt helyen tárgyalja a politika világát, annak a mindennapokra és az emberek életmódjára, gondolkodására gyakorolt hatását (pl. klientizáció), valamint a propagandában kirajzolódó, a magyar társadalomhoz nem szervesen illeszkedő hivatalos értékrendet. A szerző kiegészíti és tovább árnyalja a Hankiss által készített, a huszadik századi magyar társadalomban együtt élő értékrendszerekre (hagyományos keresztény, puritán-felhalmozó, fogyasztói-hedonista, valamint 19. és kora 20. századi munkásmozgalmi értékrend) vonatkozó tipológiáját is (*Beluszky 2000*). A szocialista rendszer által preferált kollektivisták kategóriák azonban nem tudták betölteni a nekik szánt helyet

a magyar társadalom gondolkodásában, hiszen hatásuk a hetvenes évektől folyamatosan csökkent, az összehasonlító kutatások pedig már egy individualista, konformista és az anyagi javakat előtérbe helyező értékvilágot mutattak ki. A kilencvenes évek – Kamarás szerint – egyfajta vákuumot eredményeztek, hiszen a központi ideológia hatása már elenyészett, ugyanakkor a közgondolkodásban a posztmodern gondolati struktúrák meggyökeresedése sem zajlott le (*Kamarás 2010*).

Bauer a fiatalok preferenciáinak vizsgálatakor egy immateriális (pl. boldog élet, barátság, családi biztonság), egy anyagi javakhoz (pl. gazdagság, változatos élet), valamint egy társadalmi tudathoz kapcsolódó (pl. hatalom, nemzeti tradíciók) értékcsoportot ír körül az ezredforduló időszakában. Az előbb felsorolt kategóriák az Ifjúság 2000 vizsgálat eredményei alapján ebben a sorrendben – csökkenő fontossággal – követik egymást a fiatalok értékrendjében (*Bauer 2002*). Az Ifjúság 2004 – a kiinduló állapotokhoz képest – egy, a posztmateriális értékek irányába tett elmozdulást mutat, valamint a materiális-egzisztenciális kategóriák háttérbe szorulását (*Bauer 2005*). Az ifjúság azonban a társadalom sajátos csoportja – pusztán ezen adatok alapján tehát nem jelenthetjük ki azt, hogy a posztmateriális értékek a magyarországi értékvilág egészében markánsabban jelennek meg az ezredforduló után. Ezen kívül nem szabad szem elől tévesztenünk az értékek tágabb környezetbe való beágyazottságot sem – a pillanatnyi gazdasági helyzet, a társadalmi stabilitás mértéke ugyanis hatást gyakorol a materiális-posztmateriális tengelyen való elhelyezkedésre is.

Jelen tanulmány célja, hogy a felsőoktatásban nappali tagozaton tanuló hallgatók preferenciáit egy regionális, de három országra kiterjedő (Magyarország, Románia, Ukrajna) mintában elemezze. A hallgatók értékrendszere minden valószínűség szerint számos ponton hasonló eredményeket fog mutatni a Bauer-féle kutatásokkal, hisz a vizsgált korosztályban átfedés található, ugyanakkor a hallgatói populáció messze nem feleltethető meg a 15–29 év közötti korosztálynak, így összevetésük lényeges differenciákat is megragadhat. A diákok értékrendszerének feltérképezésén kívül megpróbáljuk feltárni azt is, hogy gondolkodási struktúrájukat és attitűdjeiket az egyes szocio-kulturális változók milyen irányban alakítják – pl. milyen hallgatói csoportokban ragadható meg fokozottabban a materiális, és melyeken a posztmateriális értékrend. Végül kísérletet teszünk arra, hogy az egyes értékek együttjárását modellezzük, majd faktorok kialakítására teszünk kísérletet.

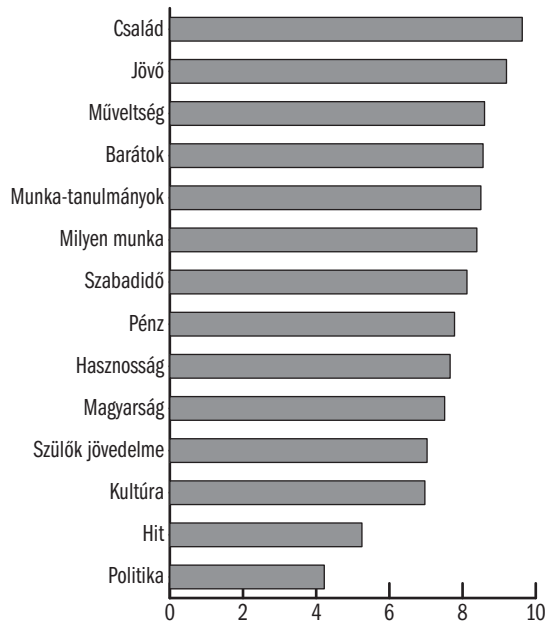
Jelen kutatás empirikus része a Regionális Egyetem Kutatócsoport 2005-ös, majdnem ezer főt érintő (n=952) lekérdezésén alapul, amely egy három ország határán fekvő régió intézményeinek Nyíregyházi Főiskola (n=253), a Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola (n=40), Kárpátaljai Magyar Tanítóképző Főiskola (n=39), Partiumi Keresztény Egyetem (n=55), és a Debreceni Egyetem következő karjai: BTK (n=93), TTK (n=142), Orvosi Kar (n=45), Műszaki Főiskolai Kar (n=68), Agrártudományi Kar (n=59), Pedagógiai Főiskolai Kar (n=40), Egészségügyi Főiskolai Kar (n=80), Állam és Jogtudományi Kar (n=24), Közgazdaságtudományi Kar (n=31) végzés előtt álló nappali tagozatos hallgatóit érintette. Az értékpreferen-

ciák feltérképezésére a kérdőívben két kérdés vonatkozott, ezek egyike megegyezett az Ifjúság 2000 kutatás során felhasznált kérdéssorral, így tanulmányunkban az ennek során nyert adatok elemzésére vállalkozunk. Ekkor a hallgatóknak egy tízes fokozatú skálán kellett megítélniük a következő értékek fontosságát: család, munka-tanulmány, szabadidő-kikapcsolódás, barátok, politika-közélet, kultúra-műveltség, hit-vallás, pénz, magyarság, milyen munkát végez, mennyi a szülők jövedelme, mennyire művelt, mennyire fontos számára, hogy hasznos tagja a társadalomnak és hogy megvalósuljanak a jövővel kapcsolatos tervei. A magyarázó változók hálóját az ország (Magyarország, Nagyvárad és Beregszász), a nem, az állandó lakóhely településtípusa, valamint az egyetemi karok (Agrártudományi Kar, BTK, TTK, Közgazdaságtudományi Kar, Orvosi Kar, Állam- és Jogtudományi Kar) beosztása képezte. Ez utóbbi változó esetében a kvótás mintavétel miatt bizonyos karok olyan alacsony elemszámmal képviseltették magukat, hogy az elemzés második és harmadik szakaszában ennek hatására már nem tértünk ki.

A hallgatói értékpreferenciák jellemzése

Az Ifjúság 2000 kutatási eredményei azt mutatták, hogy a fiatalok életében leginkább a család (9,7), a saját jövővel kapcsolatos tervek (9,4), valamint a jövedelem (9) és a pénz (8,8) fontossága volt kiemelkedő, míg a politika (4), a vallás (5,1) és a kultúra (7) a legkevésbé domináns kategóriaként jelennek meg. A két szélső pólus között találjuk – többek között – a műveltség (8,4), a magyarság (8,4) vagy a szabadidő (8,3) fontosságát (Bauer 2002). Pusztai értékszociológiai aspektussal is rendelkező kutatásai a Partium térségének középiskolás diákjait vizsgálva a határon túli területeken egy kevésbé szekularizált, konzervatívabb világképet mutatnak (Pusztai 2009). Számunkra mind a két vizsgálat eredményei relevánsak lehetnek, hiszen az egyetemista-főiskolai hallgatók populációja a jövőbeli értelmiséget képezi le, míg kutatásunk mintájának jellege a tradicionálisabb értékek fokozottabb megjelenését predesztinálhatja. Ha összevetjük saját kutatásunk eredményeit (1. ábra) az országos vizsgálattal, kijelenthetjük, hogy az értékpreferenciák két pólusán – a jövedelemtől és a műveltségtől eltekintve – azonos kategóriák találhatók (család, jövővel kapcsolatos tervek első-, míg a kultúra, a hit és a politika az utolsó helyen szerepelnek). Csupán két ponton tapasztalhatunk lényeges eltérést: a pénz (Bauer: 8,8, saját kutatás: 7,8) és a magyarság (8,4–7,5) a hallgatói mintában jelentősen kevésbé preferált érték. Emellett saját kutatásunkban csekély mértékben, de magasabb skálaértéket kapott a műveltség (8,4 – saját kutatás: 8,6), a barátok (8,4–8,6), a munka-tanulmányok (8,4–8,5), a vallásos hit (5,1–5,3) és a politika-közélet (4–4,2), alacsonyabb pontszámokat pedig a jövővel kapcsolatos tervek (9,7–9,6) és a szabadidő (8,3–8,1). A legtöbb eltérés illeszkedik a mintánk „hallgatói” jellegéhez (pl. a pénz mérsékeltebb, a műveltség, a munka-tanulmányok fokozottabb dominanciája), mások a határon túli területek tradicionálisabb jellegével is magyarázhatók (pl. vallásos hit), bizonyos eltérések magyarázata azonban már komolyabb nehézségekbe ütközik, és alacsonyabb elemzéseket igényelne (pl. magyarság, szabadidő).

1. ábra: A hallgatói minta értékpreferenciáinak feltérképezése (N=952)

Elemzésünk következő lépéseként a független változóknak (ország, egyetemi kar, nem, településtípus) a hallgatói preferenciákra gyakorolt hatását vizsgáltuk meg. A minta magyarországi, erdélyi, illetve beregszászi részekre osztása rávilágít arra, hogy a határ az értékrendek között is jelentős választóvonalat képez, és pusztán a tradicionális-modernizációs tengely mentén nem helyezhetők el rajta a különböző hallgatói csoportok (1. táblázat). A magyarországi diákok skálaértékei egy szekularizált, a politika-, a kultúra- és a műveltség fogalmára kevésbé nyitott csoportot rajzol ki, amely azonban a pénz-, az emberi kapcsolatok, valamint a szabadidő kategóriáját sem értékeli magasra. A beregszászi fiatalok csoportja vallásosabb, a közélet felé nyitottabb, és tradicionálisabb értékrendszerrel bír, amelyben a szabadidőnek és a családon kívüli baráti kapcsolatoknak szűkebb terep jut. Sajátosan magas skálaértékek jellemzik a PKE hallgatóit, akik különösen magas skálaértékkel jellemezték a vallásos hittel, a pénzzel, valamint a kikapcsolódás könnyedebb formáival összefüggő értékeket, a politika világa azonban – a határon belüli almintához hasonlóan – meglehetősen távol áll a gondolkodásuktól. Esetükben tehát a tradicionális-vallásos elemek és a materialista javak párhuzamosan jelennek meg. Kiemelendő, hogy a magyarság, mint érték, csupán ebben az almintában kap átlag feletti skálaértéket.

Az egyetemi karok független változóként való kezelése joggal válthat ki vitát, hiszen alapvető fontosságú szocio-kulturális változók bonyolult kölcsönhatásainak (pl. szülők iskolai végzettsége, gazdasági tőke nagysága stb.) eredményeképpen képezhetnek egy, a társadalmi csoport hovatartozást is reprodukáló csatornát. Az

értérendszer eltérései arra világíthatnak rá, hogy a szülői házból hozott javak nem csak „kemény” változókkal ragadhatók meg, hanem a gondolkodási struktúrákban is komoly eltéréseket mutatnak – mindemellett természetesen nem zárhatjuk ki a pályaorientációban is szerepet játszó egyéni tulajdonságok szerepét sem. Elemzésünk során a mintánkból leválasztottuk a nagyobb egyetemi karok hallgatóit, mivel a Debreceni Egyetemen kívüli intézmények esetében a karokra a mintavétel nem kvóták felhasználásával történt. Az értékpreferenciáik eltéréseit a 2. táblázat tartalmazza.

1. táblázat: A hallgatói értékpreferenciák országok szerinti bontásban (N=952)

	Család	Munka- tanulmányok	Szabadidő	Barátok	Politika- közélet	Kultúra	Hit	Pénz
Magyarország	9,6	8,5	8,1	8,6	4,2	6,9	4,9	7,7
Nagyvárad	9,9	9,0	8,5	8,7	4,2	7,6	8,9	8,3
Beregszász	9,9	8,6	7,8	8,4	5,7	7,8	8,2	7,8
Hallgatói minta	9,6	8,5	8,1	8,6	4,2	7,0	5,3	7,8
	Milyen munkát végez	Magyarság	Szülők jövedelme	Műveltség	Hasznosság	Jövőre vonatkozó tervek		
Magyarország	7,4	6,9	8,6	7,6	9,2	7,4		
Nagyvárad	8,6	8,0	9,3	8,6	9,5	8,6		
Beregszász	8,9	7,5	8,9	8,1	9,1	8,9		
Hallgatói minta	8,4	7,5	7,0	8,6	7,7	9,2		

2. táblázat: A hallgatói értékpreferenciák karonkénti bontásban (N=394)

	Család	Munka- tanulmányok	Szabadidő	Barátok	Politika- közélet	Kultúra	Hit	Pénz
Agrártud.	9,8	8,6	8,1	9,1	4,6	6,9	4,8	8,2
BTK	9,5	8,4	8,0	8,4	4,8	7,5	5,3	7,1
TTK	9,4	8,2	7,8	8,3	3,5	6,7	4,8	6,9
Közgazdaságtud.	9,1	7,6	7,4	8,2	4,1	5,6	4,1	7,1
Orvosi Kar	9,6	8,9	8,5	8,8	3,8	7,4	5,7	7,7
Jogi és Áll.tud. Kar	9,7	8,7	8,1	8,2	4,3	7,4	5,5	7,4
Hallgatói minta	9,6	8,5	8,1	8,6	4,2	7,0	5,3	7,8
	Milyen munkát végez	Magyarság	Szülők jövedelme	Műveltség	Hasznosság	Jövőre vonatkozó tervek		
Agrártud.	8,9	8,6	7,5	9,0	7,9	9,6		
BTK	8,2	7,3	6,6	8,4	7,5	9,2		
TTK	8,0	6,7	6,1	8,1	7,1	8,8		
Közgazdaságtud.	7,8	6,9	6,7	7,7	6,4	8,5		
Orvosi Kar	8,8	7,8	7,1	8,8	8,2	9,2		
Jogi és Áll.tud. Kar	8,4	7,5	6,9	8,6	7,7	9,0		
Hallgatói minta	8,4	7,5	7,0	8,6	7,7	9,2		

A táblázatról leolvasható, hogy az egyetemi karok változója a legtöbb érték esetében sokkal nagyobb differenciákat eredményez, mint az országonkénti bontás. Különösen igaz ez a munka-tanulmányok, a magyarság, valamint kiugró mértékben a hasznosság kategóriájára. Az ország változója csupán három értéket, a vallásos hitet, a politika-közélet dimenzióját, valamint a munka milyenségét magyarázta erősebben.

Az egyetemi karok hallgatóiról kirajzolódó kép sokszor egybecseng a sztereotípiákkal, más esetekben új sajátosságokkal egészíti ki azt – vagy mond annak ellent. A hallgatói minta átlagaihoz leginkább a jogászok értékpreferenciái közelítenek, ugyanakkor az ő esetükben kultúra-orientált, vallásosabb és a kortárs csoport nyújtotta kapcsolatokat alacsonyabban értékelő beállítottságot találunk. Az agrár tudományi kar hallgatóinak világképét talán legjobban egy családközpontú-gyakorlatias orientációval lehetne jellemezni, amely azonban nem jelent egy hagyományos értelemben vett „konzervatív” gondolkodást, hiszen míg a magyarságot kiugróan magasra, a vallásos hitet az átlagtól alacsonyabban értékeltik. A bölcsészek a kultúra-, és a politika-közélet kategóriáit a leginkább fogadják el, míg az anyagiakkal kapcsolatos értékek megítélése azonban elmarad a hallgatói átlagtól. A természettudományi kar hallgatói szinte minden értéket alacsony skálaértékekkel jellemeztek, de különösen igaz ez a magyarság, valamint a pénz kategóriája esetében. A közgazdász hallgatók gondolkodása ez utóbbi almintá beállítottságaira hasonlít, viszont kiemelésre érdemes, hogy a karonkénti bontás legalacsonyabb átlagait a család, a munka-tanulmányok, a szabadidő, a barátok, a kultúra, a vallásos hit, a munka milyensége, a műveltség, a hasznosság, valamint a jövőre vonatkozó tervek esetében ezen hallgatóknál találjuk. Az orvosi kar almintájában kiemelkedő fontossággal bír a hallgatók életében a szakmai elhivatottság, felértékelődik a szabadidő, de a legmagasabb értéket kapja a hasznosság és – némileg meglepő módon – a vallásos hit is. A szabadidő fontosságának egyik lehetséges magyarázata az orvostanhallgatók tanulás-központú életmódja, amelynek során a rekreációra és a szabadidőre fordított időtartamokat minimalizálják a diákok (Bocsi 2008). Az egyetemi karok változójáról tehát összességében elmondhatjuk, hogy jelentős mértékben alakítja a diákok gondolkodását, és ha az alacsony elemszámok miatt a további elemzési technikákban már nem is használjuk fel független változóként, használata más érték-szociológiai vizsgálatokban hasonló populáció esetében indokolt lehet.

A fiúk és a lányok értékrendje az eddigi bontásokhoz képest csekélyebb eltéréseket mutat – jelentősen elmaradnak az itt tapasztalható differenciák az egyetemi kar hatásától, és valamelyest tompábbak az országonkénti eltérésektől is. A hallgatói minta átlagától a fiúk értékei szinte minden esetben elmaradnak (3. táblázat) – kivétel ez alól a közélet-politika kategóriája (ahol az eltérés 0,1), valamint a szabadidő fontossága képez (az értékek megegyeznek mindkét nemnél). A legnagyobb eltérés a vallásos hit, valamint a hasznosság esetében tapasztalható – a 0,8-as különbség azonban jelentősen elmarad a korábban használt független változók hatásától. Első pillantásra meglepő eredmények tűnik, hogy a munkával és a pénzzel kapcsolatos kategóriák is a lányok esetében mutatnak magasabb skálaértékeket.

3. táblázat: A hallgatói értékpreferenciák nemek szerinti bontásban (N=944)

	Család	Munka- tanulmányok	Szabadidő	Barátok	Politika- közélet	Kultúra	Hit	Pénz
Fiúk	9,3	8,2	8,1	8,4	4,3	6,6	4,7	7,7
Lányok	9,8	8,7	8,1	8,6	4,2	7,1	5,5	7,8
Hallgatói minta	9,6	8,5	8,1	8,6	4,2	7,0	5,3	7,8

	Milyen munkát végez	Magyarság	Szülők jövedelme	Műveltség	Hasznosság	Jövőre vonatkozó tervek
Fiúk	8,2	7,4	6,8	8,2	7,1	9,0
Lányok	8,5	7,6	7,2	8,8	7,9	9,3
Hallgatói minta	8,4	7,5	7,0	8,6	7,7	9,2

A településtípus szerinti megoszlás (megyeszékhely, kisebb város, falu-tanya) hatása szintén elmarad az ország, valamint az egyetemi kar magyarázó erejétől (4. táblázat). Az egyes kategóriák megítéléskor a két szélső pólust leginkább a megyeszékhelyek és a falvak-tanyák adják – kiugró értékeket a kisebb városok csupán két esetben mutatnak fel.

4. táblázat: Hallgatói értékpreferenciák az állandó település típusa szerint (N=921)

	Család	Munka- tanulmányok	Szabadidő	Barátok	Politika- közélet	Kultúra	Hit	Pénz
Megyeszékhely	9,6	8,4	8,3	8,5	4,2	7,1	4,8	7,7
Kisebb város	9,6	8,5	8,0	8,5	4,1	6,8	5,1	7,7
Falu	9,8	8,6	8,0	8,6	4,5	7,0	6,0	8,0
Hallgatói minta	9,6	8,5	8,1	8,6	4,2	7,0	5,3	7,8

	Milyen munkát végez	Magyarság	Szülők jövedelme	Műveltség	Hasznosság	Jövőre vonatkozó tervek
Megyeszékhely	8,4	7,4	7,0	8,6	7,6	9,2
Kisebb város	8,4	7,3	6,9	8,6	7,6	9,2
Falu	8,4	8,0	7,3	8,8	7,7	9,2
Hallgatói minta	8,4	7,5	7,0	8,6	7,7	9,2

Előzetes elvárásainktól eltérően azonban azok a hallgatók, akiknek állandó lakóhelye a települési hierarchia alsó szegmense, sem írhatók le – még nagyvonalakban sem – a tradicionális jelzővel. Jellemző rájuk, hogy az emberi kapcsolatokat, a munka-tanulmány kategóriát, a vallásos hitet, a pénzzel kapcsolatos értékeket, a hasznosságot, a műveltséget, a magyarságot és a politikát-közéletet értékelik magasabbra, míg a megyeszékhelyeken élő almintá esetében a szabadidő és a kultúra kap magasabb értékeket. A legnagyobb eltérést egy adott érték megítéléskor a vallásos hit mutatja (1,2), de kiemelhetjük még a magyarsághoz kapcsolódó differenciákat is (0,7).

A független változók közül a hallgatói értékvilágokat a karonkénti hovatarozás magyarázta a legerősebben, de szintén jelentősnek bizonyult az országhatárok – értékrendeket is – elválasztó hatása. Minden egyes kategória esetében e két változó közül került ki az, amelyik a legnagyobb különbségeket eredményezte. A statisztikai eljárások elvégzése előtt feltételeztük, hogy a legnagyobb eltérésekkel a vallásos hit átlagai rendelkeznek – ezen előfeltevésünk a rendelkezésre álló adatok alapján valószínűsíthető. A vallásos hittől elmarad, de szintén nagy eltéréseket mutat a politika-közélet kategóriája is. Előzetes elvárásunk volt az is, hogy a modern értékvilág jellegzetességei a falun élők és a határon túliak esetében foghatók meg – ez az előfeltevés azonban ebben a formában nem állja meg a helyét. Az ország szerinti bontás esetében Erdélyben egyszerre jelentek meg a modern és a posztmodern értékek, Beregszászban pedig a pénz képezett egy kevésbé domináns értéket, miközben a munkára és a jövőre vonatkozó tervek skálaértékei magasak voltak. A magyarországi diákok esetében azonban nagyvonalakban a posztmodern értékek – még ha leginkább negatív formában is (a pénz, a munka és a tanulmányok, jövőre vonatkozó elutasításában) megfoghatóak. A modern-posztmodern tengely, ha nem is teljes pontossággal, de kirajzolódik a másik magyarázó változó, a településtípus esetében. Eddigi elemzésünk alapján valószínűsíthetjük tehát, hogy a modern-posztmodern értékek különválása a hallgatói életvilágok esetében – az elemzésbe bevont változók mentén – csupán a megyeszékhely-falu kategóriáinak összevetésekor ragadható meg.

Az értékek együttjárásának vizsgálata

A következő lépésben az egyes értékek együttjárását vizsgáltuk meg parciális korreláció segítségével. A modelltől kiemeltük az ország, a nem és a településtípus hatását, majd a korrelációt mind a hallgatói minta egészén, mind pedig a független változók egyes csoportjainak mentén lefuttattuk. Előzetes elvárásaink szerint a hallgatói mintában a materiális (pénz, szülők jövedelme, munka-tanulmányok, milyen munkát végez, jövőbeni tervek, műveltség), illetve a posztmateriális (szabadidő, barátok) értékek elkülönülése figyelhető meg. A kapott eredményeket az 5–7. táblázat tartalmazza. A nyílak a minta átlagában, valamint az egyes országok esetében is szereplő értékpárok esetében jelölik a korrelációs együtthatók egymáshoz viszonyított értékeit. Az öt legmagasabb korrelációs együtthatókkal bíró értékpár a táblázatokban minden esetben szignifikáns (sig.: 0,005).

A minta egészében a leggyakrabban együttjáró értékpárok közül kettő sorolható a materiális (szülők jövedelme – pénz, milyen munkát végez – pénz), egy pedig a posztmateriális (barátok – szabadidő) kategóriába. Átfedést a két értékhalmoz között ebben az esetben nem találtunk. A magyarországi alminta korrelációs táblája nagymértékben hasonlít a minta egészéhez, de kiegészül egy további materiális értékpárral (jövőbeni tervek – milyen munkát végez). A nagyváradi és a beregszászi hallgatók esetében azonban sajátosabb rajzolatokkal találkozunk, és a modern-posztmodern értékek keveredését tapasztalhatjuk (pl. műveltség – szabadidő,

milyen munkát végez – szabadidő, pénz – szabadidő). Kiemelésre érdemes, hogy a barátok – szabadidő értékpár, amely minden csoportban a leggyakoribb együttjárást eredményezi, a beregszászi almintába nem került be – a rangsort ugyanis a munka milyenségével kapcsolatos, többnyire materiális kategóriák vezetik.

5. táblázat: A leggyakrabban együttjáró öt értékpár a minta egészében és országok szerinti bontásban – korrelációs együttthatókkal (N=952)

Minta egésze	Magyarország		Nagyvárad		Beregszász
Barátok - szabadidő (0,573)	Barátok - szabadidő (0,586)	↑	Barátok - szabadidő (0,553)	↓	Milyen munkát végez - pénz (0,622)
Hasznosság - műveltség (0,520)	Hasznosság - műveltség (0,523)	↑	Hasznosság - munka, tanulmányok (0,501)		Milyen munkát végez - jövőbeni tervek (0,607)
Szülők jövedelme - pénz (0,452)	Szülők jövedelme - pénz (0,452)		Hasznosság - barátok (0,486)		Milyen munkát végez - Szabadidő (0,536)
Milyen munkát végez - pénz (0,441)	Milyen munkát végez - pénz (0,446)	↑	Művelt-e - műveltség (0,478)	↑	Pénz - szabadidő (0,516)
Művelt-e - műveltség (0,419)	Jövőbeni tervek - milyen munkát végez (0,436)		Műveltség - szabadidő (0,466)		Hasznosság - műveltség (0,516)

6. táblázat: A leggyakrabban együttjáró öt értékpár a minta egészében és nemek szerinti bontásban – korrelációs együttthatókkal (N=944)

Minta egésze	Fiúk		Lányok
Barátok - szabadidő (0,573)	Barátok - szabadidő (0,547)	↓	Barátok - szabadidő (0,588)
Hasznosság - műveltség (0,520)	Hasznosság - műveltség (0,546)	↑	Hasznosság - műveltség (0,495)
Szülők jövedelme - pénz (0,452)	Jövőre vonatkozó tervek - műveltség (0,484)		Szülők jövedelme - pénz (0,493)
Milyen munkát végez - pénz (0,441)	Hasznosság - munka, tanulmányok (0,450)		Milyen munkát végez - pénz (0,456)
Művelt-e - műveltség (0,419)	Milyen munkát végez - munka, tanulmányok (0,441)		Milyen munkát végez - jövőre vonatkozó tervek (0,427)

A nemek szerinti bontás alapján kijelenthetjük, hogy a korrelációs együttthatók tekintetében, valamint a kirajzolódó mintázatok alapján a lányok értékpreferenciái

közelebb állnak a minta átlagához. A fiúk esetében megjelenő új értékpárok mind a materiális halmazba sorolhatók, és erősen köthetőek a munka-központú értékrendhez, a lányok esetében pedig egy sajátos, pusztán az anyagiakra vonatkozó pár is megragadható (szülők jövedelme – pénz). A táblázatról leolvasható, hogy az értékek keveredését a materiális-posztmateriális tengelyen a nemek szerinti bontásban nem figyelhetjük meg.

7. táblázat: A leggyakrabban együttjáró öt értékpár a minta egészében és településtípus szerinti bontásban – korrelációs együttthatókkal (N=931)

Minta egésze	Megyeszékhely	Falu-tanya	Kisebb város
Barátok - szabadidő (0,573)	Barátok - szabadidő (0,613)	Hasznosság - műveltség (0,535)	Barátok - szabadidő (0,596)
Hasznosság - műveltség (0,520)	Szülők jövedelme - pénz (0,532)	Barátok - szabadidő (0,515)	Hasznosság - műveltség (0,526)
Szülők jövedelme - pénz (0,452)	Hasznosság - műveltség (0,505)	Szabadidő - munka, tanulmányok (0,460)	Milyen munkát végez - pénz (0,496)
Milyen munkát végez - pénz (0,441)	Milyen munkát végez - pénz (0,500)	Jövőre vonatkozó tervek - műveltség (0,444)	Jövőre vonatkozó tervek - műveltség (0,453)
Művelt-e - műveltség (0,419)	Milyen munkát végez - munka, tanulmányok (0,479)	Szabadidő - művelt-e (0,423)	Jövőre vonatkozó tervek - milyen munkát végez (0,431)

A megyeszékhelyeken élő diákok a hallgatói mintához hasonló értékpárokat produkálnak, amelyet két további materiális együttjárással egészítenek ki (pénz – szülők jövedelme, milyen munkát végez – munka, tanulmányok). A kisebb városok lakói a barátok-szabadidő értékpárt szintén ebből a halmazból egészítik ki, a faluban állandó lakóhellyel bíró hallgatók esetében azonban ismét megfoghatjuk a materiális-posztmateriális preferenciák keveredését (szabadidő – munka, tanulmányok, szabadidő – művelt-e), a leggyakrabban együttjáró kategóriát pedig a hasznosság – műveltség jelenti. Éles eltéréseket találhatunk tehát akkor, ha a mintát bontjuk a magyarországi és a határon túli területekre, nemek szerint, vagy pedig a falu-város (megyeszékhely és kisebb város) felosztásban. A materiális és posztmateriális értékek keveredése tehát fokozottabban jellemző a határon túli területeken és a falvak almintájában (v.ö.: *Pusztai 2009*).

Hallgatói csoportok kialakítása az értékpreferenciák alapján

Elemzésünk utolsó lépéseként faktoranalízist végeztünk a hallgatói minta értékpreferenciái alapján, majd a korábban is felhasznált három független változó felhasználásával megismételtük a műveletet. Célunk az volt, hogy megvizsgáljuk, a

diákok mely almintáját jellemzi az átlagtól leginkább eltérő rajzolat az értékvilágok tekintetében. Előzetes elvárásaink szerint az országhatár képezi a legmarkánsabb választóvonalat. A hallgatói minta egészének faktoranalízisét a 8. táblázat mutatja be. A kialakítandó faktorok számát előzetesen nem adtuk meg. Az elvégzett elemzésekben a faktorok a mintának és az almintáknak minimum 49 százalékát fedték le. A táblázat oszlopai az egyes faktorokhoz kapcsolódó faktorsúlyokat tartalmazzák.

8. táblázat: A hallgatói minta faktorai

Értékek	Faktorok			
	Hallgatói - altruista	Vallásos	Társasági élettől elforduló	Énközpontú anyagias
Szabadidő	0,747		-0,596	
Barátok	0,736		-0,672	
Pénz	0,716	-0,525		0,406
Mennyi a szülei jövedelme	0,640	-0,334	0,320	0,381
Hasznos a társadalomban	0,627			-0,309
Kultúra	0,616	0,494		
Művelt-e	0,598			
Politika, közélet	0,596			0,492
Jövővel kapcsolatos tervek	0,557	0,608		-0,350
Hit	0,522	0,448		
Milyen munkát végez	0,522	-0,330		
Munkája, tanulmányai	0,456			-0,272
Magyar család	0,440	0,319		

Az ábráról leolvasható, hogy a faktorok kialakításakor a legmeghatározóbb szerepet a szabadidő (0,747), a barátok (0,736) és a pénz (0,716) bírt, míg a család megítélése az egyes csoportok kialakításakor szinte semmilyen szerepet nem játszott. A vallásos hit, amely az átlagok vizsgálatakor a legnagyobb eltéréseket produkálta, ebben az esetben csupán a rangsor középső szegmensében kapott helyet. A műveltség során négy faktort sikerült elkülöníteni, ezek összességében a mintánk 56,8 százalékát fedték le. A hallgatói-altruista orientáció mind a tanulmányokkal, mind pedig a szabadidővel kapcsolatos kategóriákhoz magas skálaértékeket társít. Kiemelendő, hogy a hasznosság „rátelepszik” a faktorra, hiszen más csoportokban vagy negatív, vagy semleges szerepet játszik. A vallásos csoport magasra értékeli a kultúrát és a politikát, míg a pénzzel kapcsolatos kategóriákhoz visszafogottabb viszonyulással bír. A társasági élettől elforduló csoport leginkább a barátok és a szabadidő negatív megítélése alapján határozható meg, az énközpontú-anyagias csoport pedig nyitott a pénz és a politika irányába, de elutasító a társadalmi hasznosság és a jövővel kapcsolatos tervek esetében.

A lányok almintájában három csoportot tudtunk elkülöníteni a faktoranalízis segítségével: ezek a hallgatói-altruista, a vallásos, valamint a társasági élettől el-

forduló faktorok voltak. Az énközpontú-anyagias csoport nem volt megragadható – bár esetükben az egyes értékek átlagaikor a pénzzel kapcsolatos attitűdök magasabb értéket kaptak. Kiemelésre érdemes az is, hogy a hit a lányok faktorainak minden esetben pozitív előjelű alakító tényezője. A fiúk almintájában az első két faktor esetében találtunk hasonlóságot, a társasági élettől elforduló helyett azonban egy „külvilágra nyitott könnyed” csoport formálódott ki, a negyedik faktorból pedig egy „anyagias” csoport ragadható meg (a közélet alacsonyabb, a hasznosság semleges értékeket kapott – 9. táblázat). A rokonítható faktorok kapcsán emelhetjük ki azt a ténytet, hogy a fiúk vallásos csoportjában a politika pozitív, a szabadidő- és a barátok viszont negatív irányban válik a faktorokat alkotó tényezővé.

9. táblázat: Faktorok a fiúk almintájában

Értékek	Faktorok			
	Hallgatói - altruista	Vallásos	Külvilágra nyitott könnyed	Anyagias
Művelt-e	0,739			
Hasznos a társadalomban	0,706		-0,270	
Jövővel kapcsolatos tervei	0,638		-0,250	
Munkája, a tanulmányai	0,633			-0,347
Milyen munkát végez	0,615	-0,324	-0,267	
Szabadidő	0,569	-0,327	0,464	-0,255
Kultúra	0,551	0,461		
Mennyi a szülei jövedelme	0,551			0,460
Magyar	0,528	0,283		
Barátok	0,478	-0,358	0,622	
Pénz	0,438	-0,490		0,514
Család	0,338			0,276
Politika	0,329	0,501	0,433	0,304
Hit	0,316	0,584		

A településtípus szerinti bontás során először a megyeszékhelyeken élő diákok értékvilágait vizsgáltuk meg. Az itt kialakított faktorok nagyvonalakban leképezték a hallgatói minta egészét. A kisebb városok almintája esetében (10. táblázat) azonban már komolyabb eltérés mutatkozott, hiszen a „társasági élettől elforduló” helyett egy „szabadidő-orientált” csoport jelent meg, amely elutasítja a műveltséget, a jövőre vonatkozó terveket és a társadalmi hasznosságot.

Legsajátosabb rajzollattal a falvakból érkező hallgatók rendelkeztek (11. táblázat), akiknek az esetében a „társasági élettől elforduló” csoportot egy „külvilágra nyitott” helyettesíti, a materiális javakat középpontba állító faktor pedig erős jelenorientációt kap („anyagias jelenorientált” csoport). Kiemelendő, hogy a vallásos faktor értékvilágát – a hallgatói mintával ellentétben – a jövővel kapcsolatos tervek negatív előjellel alakítják.

10. táblázat: Faktorok a kisebb városok almintájában

Értékek	Faktorok			
	Hallgatói - altruista	Vallásos	Szabadidő- orientált	Énközpontú anyagias
Művelt-e	0,706		-0,325	
Hasznos a társadalomban	0,641		-0,340	-0,278
Milyen munkát végez	0,635	-0,397		
Jövővel kapcsolatos tervei	0,622	-0,287	-0,265	
Munkája, a tanulmányai	0,570			-0,385
Kultúra	0,569	0,497		
Szabadidő	0,523		0,671	
Magyar	0,510			0,437
Mennyi a szülei jövedelme	0,508	-0,427		0,399
Pénz	0,508	-0,605		
Politika	0,480	0,327		0,473
Barátok	0,462		0,699	
Család	0,431			
Hit	0,338	0,539		

11. táblázat: Faktorok a falvak almintájában

Értékek	Faktorok			
	Hallgatói - altruista	Vallásos	Külvilágra nyitott	Anyagias jelen-orientált
Művelt-e	0,721			
Munkája, a tanulmányai	0,693			
Hasznos a társadalomban	0,692		-0,283	
Szabadidő	0,635	-0,347	0,363	
Kultúra	0,595	0,433		
Milyen munkát végez	0,577	-0,294		
Mennyi a szülei jövedelme	0,577		-0,316	0,432
Jövővel kapcsolatos tervei	0,568	-0,310		-0,446
Magyar	0,507	0,395		
Barátok	0,473	-0,277	0,618	-0,284
Család	0,405			
Pénz	0,398	-0,475		0,563
Hit	0,395	0,634		
Politika	0,321	0,519	0,420	

Az országhatárok által kialakított alminták esetében a magyarországi diákok érték-rajzolata szinte teljesen megegyezett a minta átlagával, a beregszászi, valamint a nagyváradai hallgatók esetében azonban jelentős különbségeket tapasztalhattunk. Beregszászon (12. táblázat) két megegyező faktort találtunk (hallgatói-altruista és vallásos), a külvilágtól való elfordulás azonban kiegészült a konzervatív értékek

(vallásos hit, magyarság) preferálásával („konzervatív-bezárkózó”), az anyagi javak köré csoportosuló értékek alapján pedig nem formálódott ki hallgatói csoport. Egy olyan faktor jelenik meg negyedik típusként, ahol erős a magyarság-, valamint a munka és a tanulmányok elutasítása, a hasznosság viszont kiugróan magas értéket kap („altruista gyenge nemzeti identitással”). Érdekes tény, hogy a rokonítható faktorok is kisebb-nagyobb eltéréseket mutatnak a minta átlagához képest: a hallgatói altruista csoportot pl. nem alakítja a hit, a vallásos hallgatók értékvilágában pedig negatív előjellel jelenik meg a magyarság és a jövővel kapcsolatos tervek, míg a barátok, a politika és a munka-tanulmányok támogatása fontos csoportalakító tényezővé válik.

12. táblázat: Faktorok a beregszászi almintában

Értékek	Faktorok			
	Hallgatói - altruista	Vallásos	Konzervatív bezárkózó	Altruista gyenge nemzeti identitással
Milyen munkát végez	0,832			
Művelt-e	0,700			
Szabadidő	0,698			-0,313
Kultúra	0,679	0,425		
Pénz	0,656	-0,469		-0,252
Jövővel kapcsolatos tervei	0,626	-0,346	0,274	0,350
Munkája, a tanulmányai	0,584	0,375		-0,390
Magyar	0,567		0,463	-0,482
Hasznos a társadalomban	0,566			0,606
Mennyi a szülei jövedelme	0,528	-0,448		
Politika	0,385	0,484	-0,473	
Barátok	0,385	0,547	-0,358	
Család			00,714	
Hit		0,593	0,511	

A nagyváradi hallgatók értéktérképe mutatja a legsajátosabb rajzolatot – mintánk egészével csupán egyetlen ponton, a „hallgatói-altruista” csoportban mutat hasonlóságot (13. táblázat). Az újonnan megragadható faktorok a következők: „politika felé orientálódó” (gyenge magyarságtudattal, a család- és a barátok elutasításával), „közélettől elforduló gyenge magyarságtudattal”, „társasági élettől elforduló vallásos” és „műveltségcentrikus-jövőközpontú” (a család és a hit elutasításával). Kiemelésre érdemes az is, hogy a magyarság mint érték magas fokú elfogadása a politika két teljesen ellentétes megítélési módjával alakít kis sajátos faktorokat. Azt a hipotézisünket, miszerint az értékrendek mentén kialakítható csoportok esetében az országhatárok jelentik a legmarkánsabb törésvonalat, pontosítanunk kell. A nagyváradi hallgatói mutattak ugyanis a minta egészétől teljesen eltérő rajzolatot, a beregszászi hallgatók sajátosságának mértéke megfeleltethető volt más alminták eltéréseinek (pl. fiúk, falusiak). A korrelációs elemzés azonban a materiális-poszt-

materiális értékek gyakoribb összekapcsolódása miatt mégis alátámasztja azt az elképzelésünket, hogy a határ egyfajta törésvonalként működik a hallgatók értékpreferenciájának esetében.

13. táblázat: Faktorok a nagyváradi almintában

Értékek	Faktorok				
	Hallgatói - altruista	Politikai felé orientálódó	Közélettől elfor- duló gyenge ma- gyarságtudattal	Társasági élettől elforduló vallásos	Műveltség- centrikus- jövőközpontú
Munkája, a tanulmányai	0,699	-0,327		0,298	
Szabadidő	0,679			-0,438	
Pénz	0,646				
Hasznos a társadalomban	0,645	-0,346	-0,337		
Barátok	0,641	-0,378		-0,490	
Kultúra	0,610	0,297	-0,369		0,268
Mennyi a szülei jövedelme	0,596	0,260	0,492		
Milyen munkát végez	0,567			-0,328	
Művelt-e	0,531	0,266			0,619
Család	0,327	-0,449		0,442	-0,333
Hit, vallás	0,322		-0,251	0,587	-0,304
Magyar		0,483	-0,597		
Politika		0,524	-0,476		
Jövővel kapcsolatos tervek		-0,349	0,283		0,595

Összegzés

A három országra kiterjedő vizsgálatban az értékpreferenciák területén a legmélyebb törésvonalat az egyetemi karok, valamint az országhatárok képezték, míg a nemek szerinti bontás differenciái csekélyebb mértékűnek mutatkoztak. Elemzésünk rámutatott arra a tényre, hogy az az elképzelés, amely a határon túli és a határon belüli területeket egy tradicionális-modern tengelyen képzelel el, nem állja meg a helyét – a nagyváradi hallgatók ugyanis mind a modern, mind pedig a posztmodern kategóriákat magasan értékelték, míg a beregszászi fiatalok gondolkodása már tradicionálisabb vonásokat mutat. A határ éles választóvonalat képez a vallás esetében is – a magyarországi hallgatók szekularizáltabb világvégét a hit alacsony skálaértéke valószínűsíti.

Elemzésünknek azonban számos elvarratlan szála maradt (pl. az egyetemi karok bevonása a többváltozós eljárásokba), amelyek akár statisztikai, akár területi okokból nem képezhettek vizsgálatunk tárgyát. Mégis mintánk segítségével sikerült megragadnunk bizonyos törésvonalakat és tendenciákat, kiegészíthettünk már megállapítást nyert tényeket, és új, korábban nem, vagy alig elemzett kutatási problémákra is bukkantunk.

BOCSI VERONIKA

IRODALOM

- BAUER B. (2005) A fiatalok értékvilága, társadalmi közérzete. In: BAUER B. & SZABÓ A. (eds) *Ifjúság 2004. Gyorsjelentés*. Budapest, Mobilitás Ifjúságkutatási Iroda. pp. 81–97.
- BAUER B. (2002) Az ifjúság viszonya az értékek világához. In: SZABÓ (et al) (eds) *Ifjúság 2000. Tanulmányok I.* Budapest, Nemzeti Ifjúságkutatató Intézet. pp. 202–219.
- BELUSZKY T. (2000) Értékek, értékrendi változások Magyarországon 1945 és 1990 között. *Korall*, No. 1. pp. 137–154.
- BOCSI V. (2010) Differences between the time usage of students in the light of the scale of values and religiousness. In.: PUSZTAI G. (ed) *Religion and Higher Education*. Debrecen, Center for Higher Education Research and Development. (Megjelenés alatt.)
- BOCSI V. (2008) *Az idő a campusokon. Felsőfokú tanulmányokat folytató hallgatók időszociológiai vizsgálata*. Debrecen, Debreceni Egyetem. (PhD-értekezés.)
- KAMARÁS I. (2010) Érték, értékelés és értékrend (szociológiai és szociálpszichológiai nézőpontból) http://www.metaelmelet.hu/pdfek/tanulmanyok/ertek_ertekeles.pdf [Letöltve: 2010. 02. 23.]
- PUSZTAI, G. (2007) The long-term effects of denominational secondary schools. *European Journal of Mental Health*, No. 2. pp. 3–24.
- PUSZTAI G. (2009) *A társadalmi tőke és az iskola*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- SZILVÁSI L. (2005) *Szervezetpszichológia*. Eger, EKF.
- ТОМКА М. (2001) Hagyományos (vallási) értékek a modern társadalomban. *Educatio*, No. 3. pp. 419–433.

A FELSŐOKTATÁS TÁRSADALMI FELELŐSSÉGE A HALLGATÓI ÉRTÉKKÉSZLETEKBEN

AHALLGATÓK, MINT A FELSŐOKTATÁSI ÉRTÉKEK hordozói és alakítói és a felsőoktatás társadalmi felelősségének kérdésköre több nézőpontból is vizsgálható. Elemezhető egyrészt ezen értékek hallgatói szervezetek révén artikulált, sőt stratégiákban, cselekvésekben manifesztálódott megjelenése, másrészt finomabb eszközökkel az egyének – hallgatók – érték-készletében elfoglalt helye és viszonylagos súlya is. Az alábbiakban e két közegben végzett vizsgálataink¹ eredményeinek fényében ragadjuk meg a felsőoktatás társadalmi felelősségéről alkotott hallgatói képzeteket, társadalmi felelősségként értelmezve elsősorban az esélyegyenlőség és méltányosság értékeit, ám az oktatás tágabb értelemben vett érték-, norma- és kultúra közvetítő feladatát is. Mindezek előtt a társadalmi felelősség-értékek felsőoktatásban betöltött általános szerepét tekintjük át.

A felsőoktatás szociális felelősségének eszmei és társadalmi közege

A felsőoktatás társadalmi felelősségének megragadásához elengedhetetlen az oktatástól hagyományosan elvárt értékekhez visszanyúlnunk. A felsőoktatási expanziót követően az érintett korú populáció felsőoktatási részvételi aránya korábbi korok közoktatási arányainak volumenét éri el, a gazdasági, politikai és társadalmi változásokból egyaránt táplálkozó hallgatói expanzió alapvetően változtatta meg a felsőoktatás természetét, struktúráját, társadalmi funkcióit, miközben folyamatos változásban voltak a felsőoktatástól társadalmilag elvárt követendő értékek is (Hrubos 2006). Ezért alkothatják a modern felsőoktatás értékészletét olyan, egymással ellentmondó viszonyban és hangsúlyukat tekintve változó dominanciában lévő értékek, mint a közoktatásból átemelődött (*esély*)*egyenlőség*-eszmény, a felsőoktatást elitképzésként értelmező *tehetséggondozás*, valamint a megváltozott társadalmi-gazdasági körülményekkel előtérbe kerülő *hatékony*ság (Hrubos 2009). A felsőoktatás tömegessé válása a demokratizálódási tendenciák erősödését hozta, az oktatás addig csak kevesek számára elérhető legmagasabb szintje a hallgatói létszám megugrásával szélesre nyílt a társadalom nagy tömegei előtt. Az oktatási lehetőségek e kiszélesedésétől a teoretikusok a meritokratikus tendenciák erősödését remélték, melynek során a széles körű elosztás az egyenlőtlenségek leküzdésének eszközévé, egyben a modern demokratikus társadalmak alapjellemezőjévé vál-

¹ A tanulmány alapját a szerző „Felsőoktatási értékek-hallgatói szemmel. – A felsőoktatás küldetésére vonatkozó hallgatói érték-struktúrák feltárása” címmel írt doktori disszertációja képezi.

hat (*Koucký, Bartušek & Kovařovic 2009*). E várakozásokat azonban a társadalmi háttér meghatározó szerepével foglalkozó nagy elméletek és vizsgálatok egész sora² döntötte romba, bizonyítva hogy a modern demokráciában formálisan garantált egyenlő hozzáférés érvényesülését erős társadalmi-háttérváltozók alapvetően akadályozzák. A meritokrácia mítosza arra szolgál, hogy elfedje az oktatás alapvető társadalmi funkcióját, amely épp a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelése (*Bourdieu & Passeron 1977*). E mítosz egyébként – melyet az oktatásba vetett hitként is megfogalmazhatunk – a reprodukciós tézis ellenére tartja magát a közvélekedésben, túlzott várakozásokat eredményezve például a felsőoktatási expanzió felé a volt szocialista államok demokratizálódó társadalmában (*Gaber 2006*).

A felsőoktatás és társadalmi igazságosság viszonyának értelmezését a sokféleséggel foglalkozó elméletek tovább árnyalják. E szemléletmódnak kulcsszerepe van annak felismerésében, hogy a modern társadalomban az egyenlőség eszméje a diverzitás két formájával – az egyének és az egyenlőtlenségi dimenziók sokféleségével – szükségszerűen konfrontálódik, nagyban hozzájárulva a társadalmi dinamikához. E dinamikát egyébként a felsőoktatás szintjén is alapvetően épp az igazságosság-egyenlőség és hatékonyság közti feszültség táplálja (*Gaber 2006*). A modern felsőoktatásban a diverzifikálódás egyenlőtlenségi viszonyok alakulására gyakorolt hatását elemezve a kutatók a hierarchiák új formáira hívják fel a figyelmet. A jelentősen felduzzadt hallgatói létszám következtében a felsőoktatás által kínált fő társadalmi választóvonal már nem a belépés ténye, hanem a résztvevők elosztása – hallgatói oldalról nézve választás, pozícionálizálódás – a rendszeren belüli szintek és képzési területek között. A hozzáférés limitáltsága továbbra is fennmaradt (*Koucký, Bartušek & Kovařovic 2009*).

A felsőoktatás társadalmi felelősségének megragadásában több irány is kínálkozik. A méltányosság, hozzáférés, esélyegyenlőség szociális vonatkozásokkal bíró aspektusai mellett a képzés társadalom iránti felelőssége tradicionálisan magába foglalja a következő generációk felkészítését, az értékek átadását is. Tág értelemben a társadalmi felelősséget, azaz a felsőoktatás társadalmi hozzájárulását Ford (2004) alapján úgy fogalmazhatjuk meg, mint a társadalom hosszú távú egészséges működéséért viselt felelősség, amely a fenti szempontok feletti dimenziót is magába foglal: a felelősségteljes, normavezérelt cselekvések középpontjában a társadalmi folytonosság és szolgálat biztosítása áll. A társadalmi felelősséget, mint az értékek átadását a felsőoktatás morális felelősségeként is megfogalmazhatjuk, amely a hallgatói dimenzió mellett a társadalom széles értelemben vett etikai, morális kérdéseire is kiterjed, mint például az emberi élet méltósága, a környezetvédelem, vagy a rendelkezésre álló javak igazságos elosztása. Különösen erős e felelősségi dimenzió

² Az oktatási egyenlőtlenségek témája köré a hatvanas-hetvenes évek szociológiájában módszeres és intenzív kutató munka szerveződött, amely egyebek mellett az USA-ban Coleman (1991), az Egyesült Királyságban Halsey és Goldthorpe, Franciaországban Bourdieu (1978) és Boudon (1981), hazánkban mindenekelőtt Ferge Zsuzsa (1976), Gázsó Ferenc (1971), Ladányi János (1994) Ladányi és Csanádi (1983), Csáková Mihály és Liskó Ilona (1978) nevéhez fűződött. A téma kutatása nemzetközi összehasonlító vizsgálatok keretei közt is zajlott (*Boudon 1974*).

hangsúlyozása az egyházi felsőoktatás területéről, amelynek teoretikusai folyamatosan az etikai vonatkozások kitágított és társadalmi szempontú értelmezése mellett érvelnek, szembeállítva ezzel például az eljárásokra koncentrált kutatói etika instrumentális jellegét (Miller 2006). A felsőoktatás morális felelőssége az értékek átadásában a végzetek egyfajta morális felvértezésének feladata is, ami a társadalom felé aktív és felelős állampolgárok kibocsátásában testesül meg. Ezen értékek átadását Marga (2009) olyan, gondolkodásmódot kifejező fogalmakba rendezi, mint a fegyelmezett, a szintetizáló, a kreatív, avagy az etikus elme fogalmai.

A méltányosság, a felsőoktatás társadalmi felelősségének másik alapvető dimenziójaként lényegében az esélyegyenlőség területét fedi le. A nemzetközi szakirodalomban és állásfoglalásokban e téma jellemzően a méltányosság – equity – fogalmában tematizálódik. E fogalom gyakran kapcsolódik össze, sőt mosódik egybe az egyenlőség – equality – fogalmával, mögöttes tartalmuk azonban lényegesen eltérő. Az egyenlőség ideológiai bázisát adó egyformasággal, sőt ha úgy tetszik uniformizáltsággal szemben a méltányosság a morális igazságosság talaján állva épp a társadalmi különbségekből adódó igazságtalanságok kiküszöbölését, kompenzálását célozza meg.³ A méltányosság szemben az egyenlőséggel mindig individuális élethelyzetekhez kötődik (Koucký, Bartušek & Kovařovic 2009).

A tömegessé vált felsőoktatás nemzetközi dekrétumaiban számos aspektusból vizsgálható a társadalmi felelősség kérdéskörének megjelenése. Közülük azonban deklaráltan a társadalmi felelősségvállalást hangsúlyozó dokumentumként az 1998-ban kiadott UNESCO Dekrétumot (*World Declaration 1998*) azonosíthatjuk, amelynek központjában a demokratizálódás, esélyegyenlőség, társadalmi nyitás eszméi állnak. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 26. cikkelyének 1. pontjára⁴ támaszkodó dokumentum a felsőoktatás feladatait morális, szociális sőt lelki dimenziókra is kiterjeszti, kitágítva szerepét egészen az emberi jogok, a béke, a demokrácia és a fenntartható fejlődés biztosításáig. A dokumentum 1998-as megjelenése óta eltelt több mint egy évtizedben⁵ a felsőoktatás helyzetét elemző diskurzusok a bolognai folyamat sodrásában e nemzetközi állásfoglalásra kevésbé reflektáltak (Hrubos 2009), jóllehet az itt lefektetett elvek jelentős mértékben köszönnek vissza vezérmotívumként az Európai Felsőoktatási Térség megte-

³ Az OECD (2008) fogalomhasználatában a méltányosságon alapuló felsőoktatási rendszerek feladata annak biztosítása, hogy a hozzáférés, a részvétel és a kimenet egyaránt az egyéni képességeken és teljesítményen alapuljon. Az Európai Bizottság (European Commission 2006) a méltányosság definiálásában a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek széles körére (egyebek mellett a nemi, etnikai, vallási hovatartozásból, fogycsoportokból fakadó hátrányokra) támaszkodik. Definíciója szerint a méltányos rendszerek lényegi jellemzője az oktatás társadalmi-gazdasági háttértől független kimenetének biztosítása. E megközelítés az egyéni szükségletek talaján állva hangsúlyozza a tanulási sajátosságokon alapuló differenciált bánásmódot is.

⁴ „Minden személynek joga van a neveléshez. ...a felsőbb tanulmányokra való felvételnek mindenki előtt – érdeméhez képest – egyenlő feltételek mellett nyitva kell állnia.” (*Az emberi jogok egyetemes nyilatkozata 1948.*)

⁵ Az 1998-as konferenciát az UNESCO részéről folyamatos regionális szintű egyeztetések, majd 2009-ben egy újabb deklaráció megfogalmazása követte. Az ugyancsak a felsőoktatás jövőjével foglalkozó dokumentum (*The New Dynamics 2009*) elődjéhez hasonlóan a társadalmi felelősséget helyezi a középpontba, ugyanakkor reflektál a gazdasági válság révén bekövetkezett új kihívásokra is.

remtéséért folytatott munka későbbi szakaszaiban. Különös mértékben jellemzi ez a hozzáférés kérdéskörét, amely – mint a későbbiekben láthatjuk – jórészt hallgatói nyomásra az ezredfordulótól kezdődően folytonosan erősödő hangsúlyt kap a bolognai folyamatban (Joensen 2008). A méltányos hozzáférés témája először a 2001-es Prágai Közleményben (2001) kapott hivatalos formát. Innentől tekinthetjük a szociális dimenziót a bolognai folyamat integráns alkotóelemének.

Szociális felelősség a nemzetközi hallgatói állásfoglalásokban

A bolognai folyamathoz kapcsolódó nemzetközi állásfoglalásokat elemezve a felsőoktatás szociális felelősségének erős hangsúlyával találkozhatunk. Az európai hallgatókat tömörítő legnagyobb nemzetközi hallgatói szervezet, az European Students' Union (ESU)⁶ dokumentumainak elemzése jól mutatja e téma hallgatói dominanciáját a nemzetközi szinten. Az elemzés során a szervezet deklarált értékeire fókuszálva háromféle, a hivatalos álláspontot artikuláló szervezeti dokumentumot dolgoztunk fel: nyilatkozatokat (declaration), jelentéseket (policy paper) és elemzéseket. Az esélyegyenlőség az ESU nyilatkozataiban alapcélként jelenik meg, olyan szempontokban megjelenítve, mint a bejutási szelekció, a felsőoktatási rendszernek az egyenlőtlenlégek rejtett továbbélésében illetve erősítésében betöltött szerepe, vagy a tandíj gyakran tárgyalt kérdésköre. A hallgatói szervezet álláspontja a szociális szempontokat tekintve következetes és egyértelmű: a felsőoktatást közjónak, a közszolgáltatások egyikének tekinti és mint ilyen, mindenki számára egyaránt hozzáférhetőnek. A hallgatói állásfoglalások egyértelműek a tekintetben is, hogy az esélyegyenlőséget, az egyéni választás és nem társadalmi kényszer alapján meghozott tanulási döntéseket mind a rendszer bemeneti szakaszában, mind a tanulmányok alatti időszakokban alapvető jogként elvárni és támogatni szükséges. Az esélyegyenlőség és méltányosság – átfogóan a szociális szempontok – tematikájának időbeni alakulását vizsgálva állandó jelenlétet és határozott felerősödést tapasztalhatunk. A hallgatók képvisellete a felsőoktatás szociális szempontjait tekintve úttörő és lényeges nyomásgyakorló szerepet tölt be a bolognai koncepcióban.

Az ESU már az 1999-es nyilatkozatban (*Bologna Students Declaration 1999*) hangsúlyt fektet a felsőoktatás teljeskörűsége alapuló modelljének, mint egyetlen elfogadható alternatívának a deklarálására, az elérés bármely korlátozását elfogadhatatlannak minősítve. A 2001-es dokumentum (*Brussels Students Declaration 2001*) a szociális szempontok felerősödését tanúsítja. A hallgatók e téren egyrészt elismerik és örömmel üdvözlik a bolognai döntéshozók által deklarált elveket, ugyanakkor részletesebbé is teszik ez irányú elvárásaikat. A Luxemburgi Nyilatkozatban

⁶ A belgiumi székhelyű, 1982-ben WESIT (West European Student Bureau) néven alapított ESU az európai hallgatók széles körű – oktatási, társadalmi, gazdasági és kulturális – érdekképviseletét vállalta fel, tevékenysége során egyre befolyásosabban kapcsolódva be az Európai Felsőoktatási Térség megteremtéséért zajló munkába (*Programme of principles 2004*). A szervezet súlyát mutatja, hogy a bolognai folyamat megkerülhetetlen szereplőjeként az E4-ek, illetve a Bologna Follow Up Group (BFUG) tagja. Az ESU-nak jelenleg (2009) 38 európai országból 42 nemzeti hallgatói szervezet a tagja, ami több mint 11 millió európai hallgató képviselétét jelenti.

(*Luxembourg Students Declaration 2005*) az esélyegyenlőség és döntési szabadság témaköre immár a kétciklusú képzési rendszerre is vonatkozik, érintve a képzési szintek közti átmenet és választás szabadságának biztosítását és a bementi szelekció elutasítását, a koncepció szerint teret adva az egyéni preferenciáknak és a tiszta tudásversenynek.

Az esélyegyenlőség és a hozzá kapcsolódó társadalmi háttérű vonatkozások beszűrődnek a hallgatók által szorgalmazott egyéb célok artikulálásába is, láthatjuk e tényező szerepét a finanszírozási kérdésekben, a mobilitás valós céljainak megvalósításában, vagy akár az összevethető adatgyűjtés szorgalmazásában. Ez utóbbi szempont lesz majd kiemelten fontos a 2007-es nyilatkozatban (*Berlin Students Declaration 2007*), ahol az ESU immár konkrétan hangsúlyozza a hallgatók szociális helyzetének részletes és összehasonlítható statisztikai alapokon nyugvó feltárását. Az esélyegyenlőség kérdésköre mindemellett tematikai bővülésen is átesik 2007-ben, hiszen az ESU tételesen sorolja fel azokat a területeket, ahol törekedni kell a társadalmi diszkrimináció visszaszorítására, a gazdasági alapú hátrányos megkülönböztetés mellett a nemi, vallási, kulturális, szexuális identitáson alapuló, politikai diszkriminációt is elítélve. Az időben ez idáig utolsó, 2009-es dokumentum (*Prague Student Declaration 2009*) egyfajta értékelése a szociális dimenzió beépülésének, mégpedig erősen kritikus látószögből. Az ESU véleménye szerint a 2001 óta a bolognai koncepció részét képező szociális szempontok inkább csak papíron léteznek, a felsőoktatást emelkedő anyagi terhek, tandíjak és egyenlőtlen hozzáférés jellemzi. A szervezet által kiadott, rendszerint egy-egy témára összpontosító jelentésekben az esélyegyenlőség a vizsgált tíz év alatt kétszer is tárgyalásra kerül (*Policy Paper 2009; 2003c*). A két, hat év különbséggel keletkezett dokumentum összevetése rámutat arra, hogy az esélyegyenlőség a bolognai folyamattal kapcsolatos hallgatói nézőpont egyértelmű sarokköve. A két jelentésben a hallgatók attitűdje, céljai lényegében változatlanok, az ESU következetesnek bizonyult a tekintetben, hogy az esélyegyenlőség kérdését a helyi és európai felsőoktatás-politika középpontjában kívánja tartani. Ez a szociális dimenzió kapcsán mutatkozó stabilitás a hallgatói vizsgálatokban ismétlődni látszik.

A társadalmi felelősség a hallgatók felsőoktatásra vonatkozó értékészletében

Elemzésünk nézőpontját új irányba mozdítva azt vizsgáljuk, hogy vajon az előbb elemzett nemzetközi szervezeti, sőt európai oktatáspolitikai szinten azonosított súlyponti hallgatói értékek relevanciával bírnak-e a hazai hallgatói közegben is? Vajon a hallgatók, ezúttal az őket tömörítő szervezetek hivatalos kommunikációján kívül eső szférában hogyan értékelik a felsőoktatás társadalmi felelősségét?

A magyar felsőoktatási hallgatók felsőoktatással kapcsolatos értékészletének – ezen belül a társadalmi felelősség aspektusainak vizsgálatára egy 2009-ben zaj-

lott kérdőíves vizsgálat⁷ eredményei alapján nyílhat lehetőségünk. A kutatás vizsgálati populációját az államilag elismert felsőoktatási intézmények nappali alap- és osztatlan képzésben részt vevő hallgatói alkották, a mintavétel során a kutatók a hallgatókra képzésterület/szak, évfolyam és nem szerinti, valamint az egyes karokon arányos kvótás mintavételt alkalmaztak. Az összes képzési területre kiterjedő kutatás mintanagysága 7835 fő. Jóllehet a kérdések főként a képzés, az intézmények értékelésére, a tanulási és elhelyezkedési tervekre fókuszáltak, a kérdőívhez csatolt célzott omnibusz kérdéssor révén 9 itemes, ötfokú Likert skála beépítésével lehetőségünk nyílt a felsőoktatáshoz kapcsolódó hallgatói értékek feltérképezésére. Ezen értékek gazdag közegéből kiemelve a felsőoktatás társadalmi felelősségének aspektusait, az általános felelősség kérdése mellett az értékek átadásának és az esélyegyenlőség megteremtésének fontosságát vizsgáljuk meg az alábbiakban, a hallgatók körében.

A társadalmi felelősség általános fogalmát elemeire bontva két fő irányban vizsgáldtunk.

1) Hogyan alakul általában a társadalmi felelősség értékeinek fontossága a hallgatók körében, az egyéb felsőoktatási értékekhez képest?

2) Hogyan alakul a társadalmi felelősség értékeinek súlya ez egyes hallgatói érték-csoportokon belül, különös tekintettel a hierarchikus szempontokra?

A társadalmi felelősség értékeinek általános fontosságát vizsgálva a hallgatók igencsak eltérnek a nemzetközi dekrétumok által felvázolt képtől. Három összevont érték-dimenziót – akadémiai, praktikus, illetve társadalmi felelősséghez kapcsolódó értékeket – vizsgálva az általunk fókuszba állított társadalmi szempont mutatkozott szignifikánsan a legkevésbé fontos felsőoktatási értéknek, küldetésnek.

1. táblázat: Az egyes felsőoktatási értékek fontosságának megítélése (a válaszok megoszlása ötfokozatú skálán, átlag)

Felsőoktatási értékek fontossága	Átlag
A munkaerőpiacon jól felhasználható végzettség biztosítása	4,50
Tanárok és diákok együttműködése, partneri kapcsolata	4,34
Rugalmas képzési rendszer (váltás, újrakezdés biztosítása)	4,21
Függetlenség a politikai hatalomtól	4,20
Társadalmi esélyegyenlőség elősegítése	4,08
Széles körű nemzetközi hallgatói mobilitás biztosítása	4,01
Kulturális, társadalmi és erkölcsi értékek átadása	3,91
Felelősség az egész társadalom iránt	3,91
Tudományos kutatás	3,89

⁷ A hallgatói elemzés alapja az Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft – Országos Felsőoktatási Információs Központ (OFIK) irányításában 2009-ben lezajlott „Diplomás Pályakövető Rendszer – Hallgatói motivációs vizsgálat”, illetve az ennek kérdőívéhez csatolt érték-vonatkozású omnibusz kérdésblokk adatai. A kutatásra a *Diplomás pályakövetés 2009.* című kutatási program részeként, a TÁMOP 4.1.3 Központi Diplomás Pályakövető Rendszer kiemelt projekt keretében került sor. A kutatás vezetője Fábri István.

A dimenziókat visszafejtve azokhoz a felsőoktatási feladatokhoz jutunk el, amelyek fontosságának értékelésére kértük a hallgatókat. A társadalmi felelősség három változója – a társadalmi esélyegyenlőség elősegítése, a kulturális, társadalmi és erkölcsi értékek átadása és a felelősség az egész társadalom iránt – e részletesebb vizsgálat számára is rendre alacsony érték-átlagokat mutatott.

A társadalmi felelősség-dimenzió három értékének másik lényeges tulajdonsága volt, hogy az egymás közt mért viszonylag erős korrelációjukon kívül jellemzően gyenge összefüggést mutattak a felsőoktatási értékek egyéb változóinak alakulásával.

2. táblázat: Felsőoktatási érték-változók korrelációs mátrixa* (Pearson-féle korrelációs együtthatók)

	Tudomá- nyos ku- tatás	Függet- lenség a politikai hatalom- tól	Tanárok és diákok együtt- műkö- dése	Jó vég- zettség biztosí- tása	Nemzet- közi mo- bilitás biztosí- tása	Rugal- mas képzési rendszer	Értékek átadása	Felelős- ség az egész társada- lom iránt	Társadal- mi esély- egyenlő- ség
Tudományos kutatás	1	0,257	0,235	0,283	0,297	0,204	0,363	0,282	0,208
Függetlenség a politikai hata- lomtól	0,257	1	0,350	0,342	0,294	0,321	0,301	0,389	0,309
Tanárok és diá- kok együttmű- ködése	0,235	0,350	1	0,394	0,324	0,474	0,307	0,301	0,425
Jó végzettség biztosítása	0,283	0,342	0,394	1	0,291	0,357	0,256	0,216	0,242
Nemzetközi mobilitás bizto- sítása	0,297	0,294	0,324	0,291	1	0,342	0,348	0,238	0,307
Rugalmas kép- zési rendszer	0,204	0,321	0,474	0,357	0,342	1	0,272	0,339	0,365
Értékek átadása	0,363	0,301	0,307	0,256	0,348	0,272	1	0,439	0,367
Felelősség az egész társada- lom iránt	0,282	0,389	0,301	0,216	0,238	0,339	0,439	1	0,425
Társadalmi esélyegyenlőség	0,208	0,309	0,425	0,242	0,307	0,365	0,367	0,425	1

* A kapcsolat minden cella esetében (tehát minden változó értékei között) szignifikánsnak bizonyult 0,01-es kritériumszint mellett.

A hazai hallgatók vizsgálata alapján tehát úgy tűnik, hogy a felsőoktatás társadalmi felelősségének kérdéseit általánosságban az alulértékelés jellemzi az egyéb – főként a praktikus, részben az akadémiai szempontokhoz képest. Mindemellert az eredmények – a dimenzió belüli magas együttjárás, párosulva a többi érték-tí-

pussal mutatott alacsony korrelációval – arra utalnak, hogy ezek az érték-típusok meghatározott hallgatói háttérhez, avagy az azzal jellemezhető érték-csoportokhoz kötődhetnek. A részletesebb hallgatói vizsgálat ezt a feltevést megerősíti. A felsőoktatás társadalmi aspektusainak értékelése és a hallgatók képzési és társadalmi háttér-változói között lényeges és jellemzően hierarchikus tendenciákat mutató összefüggéseket találtunk. A képzési háttér tekintetében ez az összefüggés legmarkánsabban az elit-képzések⁸ és a többi képzés hallgatóinak értékelése közti különbségekben mutatkozik meg. Ennek elméleti hátterét abban látjuk, hogy a tudás alapú társadalomban megváltozott egyetemi értékek újraértelmezését a hagyományos értékek hanyatlása mellett, részben a hallgatói expanzió révén új, társadalmi irányultságot hozó értékek megerősödése is jellemzi (Scott 2004). Az elitképzéshez – a klasszikus „elefántcsont-torony” megközelítés alapján – hagyományosan kötődő zárt és a társadalom valóságával, hatásaival szemben távolságtartó jelleg és alacsonyabb bevonódás a tömegessé vált felsőoktatás „elitje” esetében is tetten érhető. A variancia-analízis eredménye azt mutatja, hogy az elit-változó által „kettéválasztott” hallgatói csoportok társadalmi felelősség érték-átlagai szignifikánsan térnek el egymástól, az elit csekélyebb társadalmi affinitása irányában.

3. táblázat: Az elitképzési jelleg és a társadalmi felelősség érték-dimenzió kapcsolata (átlag, esetszám, egyutas variancia analízis F-statisztikájának szignifikancia értéke)

Elitképző jelleg	Társadalmi felelősség értékek		
	Átlag	Esetszám	Sig.
Elitképzések hallgatói	11,7191	534	0,040
Egyéb képzések hallgatói	11,9139	7164	
Összesen	11,9004	7698	

Amennyiben a társadalmi felelősség összevont érték-dimenzióját változóira bontjuk, azt láthatjuk, hogy az elitet megkülönböztető speciális jegy e kontextusban a kulturális, társadalmi és erkölcsi értékek átadásának, mint felsőoktatási értéknek az alulértékelése. Egyéb szempontból az elit nem tér el a felsőoktatási hallgatók teljes körétől. Úgy tűnik, a tömegoktatás elitje a képzéshez kötődő személyes céljait, preferenciáit tekintve igazodik a hagyományos elit-fogalomhoz, társadalmi affinitását tekintve azonban inkább tömegképzési jellemzőket mutat. A felsőoktatás társadalmi felelősségének megítélése és a képzési háttér más ponton is összefüggést mutat. Így például az intézmény fenntartója – az egyházi kötődés – mindhárom társadalmi érték-változó tekintetében meghatározó erővel bírt. E kapcsolatot természetesen képzési területi sajátosságok is erősíthetik, hiszen a hallgatói értékek alakulásában a képzési területi – mondhatni szakma-specifikus – meghatározottságoknak számos kutatás alapján kiemelten nagy jelentőséget tulajdoníthatunk (Verkasalo, Daun & Niit 1994; Myyry 2003).

⁸ Az elit képzési jelleget egy általunk konstruált változóba sűrítettük, amelynek definícióját a hozzáférés szűkössége jelentette. A változót a legkisebb bekerülési eséllyel jellemezhető képzések (s nem szakok!) alkották. A létrejött elit-képzés változó a hallgatók „felső” 7 százalékát tömöríti.

A felsőoktatás társadalmi felelősségével kapcsolatos hallgatói értékeket befolyásoló képzési és szocio-demográfiai háttérváltozók felvázolásához arra a hét hallgatói érték-csoportra⁹ támaszkodhatunk, amelyeket klaszteranalízis segítségével az egyes felsőoktatási értékek megítélése alapján hoztunk létre. Ezen érték-csoportok képzési és társadalmi-demográfiai háttérének elemzése jól mutatja a társadalmi érték-orientáció és az alacsonyabb presztízű képzési, szocio-demográfiai háttér kapcsolatát. A klaszterközpontok által interpretált hallgatói érték-csoportok közül a társadalmi felelősség értékeinek relatív felülértékelésével egyértelműen jellemezhető hallgatói csoport a „Szociálisan érzékenyek” elnevezést kapta. A felsőoktatás hagyományos elitista értékei (tudományos kutatás, nemzetközi mobilitás) helyett a szociális felelősségnek fontosságot tulajdonító hallgatói csoport háttértényezőiben a társadalmi érzékenység együtt mutatkozik a képzési hierarchia alsóbb szegmenseivel. A csoport felsőoktatási és társadalmi-demográfiai mögöttesének feltárása során a háttérváltozó-értékek jellegzetes felül-reprezentációinak¹⁰ kiemelése azt mutatja, hogy a tagok a felsőoktatási hierarchia alsó szintjeit képviselő olyan kategóriákban vannak relatív túlsúlyban, mint a főiskolai kari intézményi háttér, a főiskolai képzések, az elitképzésen kívül eső szakok, vagy a csekélyebb presztízű pedagógusképzés, miközben alulreprezentáltak a klasszikus tudományegyetemi karokon és az egyetemi, BA/BSc képzéseken is. Természetesen emellett körükben gyakoribbak az olyan, nagyobb társadalmi orientációt mutató kategóriák, mint az egyházi fenntartású intézményi háttér, az orvosi- vagy pedagógus szakma választása, vagy az alkalmi munka-tapasztalat.

A társadalmi felelősség értékeinek egyértelmű kiemelése mellett e szempontok más hallgatói csoportokban is megjelennek. Így például az „értéktelített elvontak” csoportjában, ahol a tendenciózus magas értékek között is kiugrik e szempont a gyakorlatiasabb értékekhez képest. Ez a csoport – nevezhetjük őket idealistának is – háttérét tekintve a klasszikus tudományegyetemi karokon, illetve az elvontabb művész-, bölcsész-képzéseken felülreprezentált, szemben a gyakorlatiasabb gazdasági, műszaki, informatikai képzésekkel. A csoportot a munkaerőpiaci tapasztalatok hiánya, valamint a fővárosi és női hallgatók felülreprezentáltsága jellemzi.

A hallgatói érték-csoportok magasabb presztízű szegmensében, a magas képzési és társadalmi-demográfiai státussal jellemezhető csoportok esetében – mint a konzervatív-elitisták, a gyakorlatiasak avagy a haszonelvűek – a felsőoktatási értékek társadalmi vonatkozásait a gyakorlatias avagy hagyományos akadémiai érték-szempontok egyértelműen felülírják.

⁹ A klaszteranalízis révén létrehozott hallgatói érték-csoportok neve és elemszáma: Gyakorlatiasak (N=1117), Haszonelvűek (N=826), Konzervatív-elitisták (N=1115), Értéktelített elvontak (N=2101), Piacelv-elutasítók (N=1035), Szociálisan érzékenyek (N=850), Alulértékelők (N=468).

¹⁰ Ennek megállapításához a keresztábrás elemzés eredményeire (az egyes rész-megoszlások eltérése az alap-megoszlástól), illetve a χ^2 -négyzet próba adjusztált standardizált reziduálisainak („ASR”) a cella-átlagok eltérésnek erősségét jelző mutatószámára támaszkodunk.

A kétirányú vizsgálat eredményeinek inkoherenciája

A felsőoktatási érték-változók hallgatói megítélésében a társadalmi felelősség szempontjai rendre a legalacsonyabb átlagokat produkálták, s a hallgatói vizsgálat eredményeképpen született érték-csoportok közül is a kevésbé kedvező képzési-szocio-demográfiai háttérrel jellemezhető mutattak csupán érzékenységet a felsőoktatás szociális aspektusai iránt. A hallgatói közeget jellemző társadalmi érdektelenségnek azonban a nemzetközi hallgatói szervezetek küldetéseiben nyoma sincs.

A hallgatók felsőoktatás társadalmi felelősségével kapcsolatos értékeire irányuló kétirányú vizsgálódásunk tehát meglehetősen inkoherens képet nyújt. Az eltérés számos irányból – akár a szervezetszociológia, politológia, avagy a pszichológia nézőpontjából is – megközelíthető, s a téma kapcsán számos vizsgálandó, avagy megfontolandó kérdést vehet fel, elsőként is azt, hogy – amennyiben az európai hallgatók érték-készletében alapvetően ellentétes tendenciákat nem feltételezünk – hallgatói érték-bázis nélkül miből táplálkozik a nemzetközi hallgatói szervezet dinamikája?

VEROSZTA ZSUZSANNA

IRODALOM

- Berlin Students Declaration, 2007. http://www.esib.org/documents/declarations/0703_berlin-declaration.pdf 2009. 08. 24.
- Bologna Students Declaration, 1999. <http://www.esib.org/index.php/documents/statements/403-bologna-students-joint-declaration> 2009. 08. 24.
- Brussels Students Declaration, 2001. http://www.esib.org/documents/declarations/0111_brussels-students-declaration.pdf 2009. 08. 24.
- BOUDON, R. (1974) *Education, Opportunity, and Social Inequality: Changing Prospects in Western Society*. John Wiley & Sons Inc.
- BOUDON, R. (1981) *The Logic of Social Action*. London-Boston-Henley.
- BOURDIEU, P. & PASSERON, J. (1977) *Reproduction in Education, Society and Culture*. London, Sage.
- BOURDIEU, P. (1978) A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Budapest, Gondolat.
- COLEMAN, J. S. (1991) *Equality and Achievement in Education*. Westview Press, Boulder, Colorado.
- CSÁKÓ M. & LISKÓ I. (1978) Szakmunkásképzés és társadalmi mobilitás. *Valóság*, No. 3.
- EUROPEAN COMMISSION (2006) Efficiency and equity in European education and training systems (2006). http://www.esib.org/documents/publications/LWSE_full.pdf 2009. 08. 25.
- FERGE ZS. (1976) *Az iskolarendszer és az iskolai tudás társadalmi meghatározottsága*. Budapest, Akadémiai.
- FORD, D. F. (2004) The Responsibilities of Universities in a Religious and Secular World. *Studies in Christian Ethics*.
- GABER, S. (2006) Equity, Efficiency and Educational Policy. Conference on Lifelong Learning, Equity and Efficiency, 28–29 September 2006. Helsinki, Finland
- GAZSÓ F. (1971) *Mobilitás és iskola*. Budapest, Társadalomtudományi Kutatóintézet.
- HRUBOS I. (2006) A 21. század egyeteme. Egy új társadalmi szerződés felé. *Educatio*, No. 4.
- HRUBOS I. (2009) A sokféleség értelmezése és mérése. Kísérlet az európai felsőoktatási intézmények osztályozására. *Educatio*, No. 2.
- JOENSEN, A. (2008) Social dimension – the lost dimension? Budapest Bologna Seminar on Social Dimension, Budapest, Hungary, 10–11 November 2008.
- KOUČKÝ, J., BARTUŠEK, A. & KOVAŘOVIC, J. (2009) *Who is more equal? Access to tertiary education in Europe*. Charles University in Prague, Faculty of Education, Education Policy Centre, Prague.
- LADÁNYI J. (1994) *Rétegződés és szelekció a felsőoktatásban*. Budapest, Educatio Kiadó.

- LADÁNYI J. & CSANÁDI G. (1983) *Szelekció az általános iskolában*. Budapest, Magvető Kiadó.
- Luxembourg Students Declaration, 2005. http://www.esib.org/documents/declarations/0503_luxembourg-student-declaration.pdf
- MARGA, A. (2009) Values of the University. Paper prepared for the UNESCO Forum on Higher Education in the Europe Region: Access, Values, Quality and Competitiveness, 21–24 May 2009, Bucharest, Romania
- MILLER, M. J. (2006) Conclusions – Towards a Renewed Humanistic Paradigm for the European University. *Higher Education in Europe*, No. 4.
- MYRY, L. (2003) Components of Morality. A Professional Ethics Perspective on Moral Motivation, Moral Sensitivity, Moral Reasoning and Related Constructs Among University Students. *Social Psychological Studies* 9. Department of Social Psychology, University of Helsinki.
- OECD (2008) *Tertiary Education for the Knowledge Society*, Vol. 2. Paris, OECD.
- POLICY PAPER (2003) Equal Opportunities in Higher Education. ESIB, 2003. május 9. <http://www.esib.org/index.php/documents/policy-papers/310-policy-paper-qequal-opportunities-in-higher-educationq> 2009. 08. 24.
- POLICY PAPER (2009) Equal Opportunities in Higher Education. ESU, 2009. január 7. <http://www.esib.org/index.php/documents/policy-papers/469-equal-opportunities-policy-paper> 2009. 08. 24.
- PRÁGAI KÖZLEMÉNY (2001) Towards The European Higher Education Area Communiqué Of The Meeting Of European Ministers In Charge Of Higher Education In Prague On May 19th 2001. http://www.mab.hu/doc/Prague_communicuTheta.pdf 2009. 11. 09.
- SCOTT, P. (2004) Ethics “in” and “for” Higher Education. *Higher Education in Europe*, No. 4.
- The New Dynamics of Higher Education and Research For Societal Change and Development (2009) World Conference on Higher Education, Paris, UNESCO.
- PRAGUE STUDENTS DECLARATION (2009) http://www.esib.org/documents/declarations/090222_Prague_Student_Declaration-final.pdf
- VERKASALO, M., DAUN, Å. & NIIT, T. (1994) Universal values in Estonia, Finland and Sweden. *Ethnologia Europaea*, No. 2.
- World Declaration on Higher Education for the Twenty-first Century: Vision and Action (1998) World Conference on Higher Education, Paris, UNESCO.

EGYETEMI ÉS FŐISKOLAI HALLGATÓK ELHELYEZKEDÉSI MOTIVÁCIÓI

PÉLDÁUL: „A MAGYARORSZÁGI EGYETEMEK és főiskolák nem veszik figyelembe a munkaerőpiaci trendeket, nem elég gyakorlatorientált a képzésük.” Vagy: „A fiatalok divatszakkokra jelentkeznek, ahelyett, hogy piacképes, keresett képzéseket választanának.”

Ismerős megállapítások ezek manapság mind felsőoktatás-kutatók, mind pedig szakértők, kutatók, elemzők részéről. Új típusú helyzetértékelésnek természetesen nem tekinthetjük őket, mint ahogy azt sem mondhatjuk, hogy a képzés és a munkaerőpiac közötti asszimetria problémájának felvetése korábban hiányzott volna akár a hazai, akár a nemzetközi felsőoktatás-kutatások, felsőoktatási szakmai diskurzusok köréből (az állítások relevanciájának kérdését a tanulmány későbbi részében érintjük). A képzés és a munkaerőpiac kapcsolata fontosságának hangsúlyozása, a két, eltérő logika alapján működő és egymás igényeire nem eléggé reflektáló szférának, és az ebből adódó működési problémáknak a részletes tematizálása a kilencvenes években került a nyugat-európai és egyesült államokbeli felsőoktatási viták homlokterébe.¹ Ezzel szoros összefüggésben a diplomások pályakövetése, az egyes végzettségek piacképességének vizsgálata is egyre fontosabb szerepet kapott az oktatási szféra hatékonyságának elemzésére irányuló kutatásokban. A meghatározó magyarországi szakmai műhelyek által folytatott kutatások nem sokkal lemaradva követték ezt a trendet, s erre a rendszerváltással bekövetkező gazdasági átalakulás és az azt követően rohamléptekkel beinduló felsőoktatási expanzió okozta megváltozott felsőoktatási környezet is komoly inspirációs erővel hatott.² Az utóbbi években pedig már a hivatalos oktatáspolitikai szintjére emelkedett az az elvárás, hogy a hazai egyetemek, főiskolák egyrészt minél erőteljesebb kapcsolatot ápoljanak a munkaerőpiac szereplőivel, másrészt rendszeresen kövessék nyomon az intézményükben diplomát szerzettek munkaerőpiaci életútját, részletesen ele-

¹ Lásd erről részletesen: The European House of Education (1999) *Education and Economy – a new Partnership*. Bonn. és Diana G. Oblinger & Anna-Lee Verville (1998) *What Business Wants from Higher Education?* American Council on Education, The Oryx Press Phoenix, Arizona, USA.

² A legjelentősebb hazai pályakövetéses vizsgálatok között kell megemlíteni az Oktatási Minisztérium megbízásából lefolytatott *Fiatal Diplomások Munkaerő-piaci Életpálya Vizsgálata (FIDÉV)* című, 2000–2004 között zajló kérdőíves kutatást, amelyet az akkori Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Emberi Erőforrás Tanszéke koordinált; a *PhD életpálya kutatást*, amely szintén longitudinális kérdőíves, illetve mélyinterjú vizsgálatból állt 2000–2007 között (az Universitas Press Felsőoktatás-kutató Műhely, a JELTÁRS Jelenkor Társadalomkutató Műhely és a Doktoranduszok Országos Szövetsége közös vizsgálata). Ezenkívül a Központi Statisztikai Hivatal és az Állami Foglalkoztatási Szolgálat kötelező adatszolgáltatáson alapuló és kiegészítő empirikus adatfelvételei tartalmaznak hasznos adatokat a diplomások elhelyezkedésének főbb tendenciáiról. Lásd részletesen: Horváth Dániel (2008) *Hazai gyakorlatok a diplomások pályakövetésben*. In: *Diplomás pályakövetés – Hazai és nemzetközi tendenciák*. (eds) Fábri I., Horváth T., Kiss L. & Nyerges A. Budapest, Educatio Társadalmi Szolgáltató Kht. pp. 9–51.

mezzék az elhelyezkedés során szerzett tapasztalataikat, felhasználva ezen információkat képzéseik fejlesztésekor, illetve általában a képzési kínálatuk kialakításakor. Fontos felhívni a figyelmet továbbá arra, hogy a 2005. évi CXXXIX. Törvény a felsőoktatásról kötelezővé teszi az intézményi pályakövetést minden hazai egyetem és főiskola számára.

A 2008-ban elindított központi diplomás pályakövetési programot (DPR) is a fenti megfontolások hívták életre. Jelen elemzés e többemű kutatási programnak az első jelentősebb adatgyűjtésére, a hallgatók körében végzett kérdőíves vizsgálat eredményeire fókuszál, azon megfontolásra alapozva, miszerint a végzetek munkaerőpiaci életútjának értelmezésekor fontos szerepet kell tulajdonítanunk az elvárások és a megvalósuló karrierút közötti viszonyrendszernek. A tanulmány a hazai egyetemisták elhelyezkedési terveinek jellemzőit és összefüggéseit elemzi. Arra keressük a választ, hogy az egyes képzésterületek hallgatói milyen várakozásokkal tekintenek a diploma megszerzési utáni időszakra: a szakterületükön kívánnak-e maradni vagy „pályaelhagyók” lesznek, illetve ezzel összefüggésben hogyan látják érvényesülési esélyeiket a munkaerőpiacon. Hipotézisünk szerint elsősorban szakterületi sajátosságok befolyásolják elhelyezkedési motivációikat, így lényeges különbségek mutathatók majd ki a különböző szakokon és képzésterületeken tanulóknak között. Mivel azonban a hallgatói karriertervek elemzésekor nem hagyhatjuk figyelmen kívül a korábbi pályaválasztási döntéseket, ezért először röviden áttekintjük a legutóbbi évek szakos és képzésterületi jelentkezési statisztikáit is.

Szakterületi preferenciák a felsőoktatási jelentkezéseknél

A felsőoktatási jelentkezési statisztikák adatainak részletes elemzése azt mutatja, hogy az egyetemekre, főiskolákra bekerült hallgatók szakterületi preferenciái a hallgatók nagy része esetében nem kényszerválasztásokon alapulnak. Ezt egyrészt a hallgatók intézmény- és szakválasztási motivációira vonatkozó kutatási eredmények,³ másrészt a felvételik eredményességi statisztikái támasztják alá. A hallgatók nagy része az első helyen megjelölt helyre nyert felvételt, és aki második vagy sokadik helyre, azoknál is a szak (de legalább a képzésterület) megegyezik az első helyen megjelölttel, és csak az intézmény vagy kar különbözik. A szakmai kötődésen kívül mindemellett jelentős a hallgatók intézményi kötődése is.⁴ Vessünk egy pillantást az ideji, 2010. évi legfrissebb jelentkezési statisztikákra (1. táblázat)!

³ A hallgatói vizsgálatok eredményei szerint a szakválasztásnál a szakmai érdeklődés volt szinte minden esetben a meghatározó szempont, és csak az adott szakot oktató intézmények közötti választás esetében – nyilvánvalóan az olykor lényegesen eltérő bekerülési esélyek miatt is – mutatható ki olyan szempontoknak a mérlegelése, mint pl. a középiskolai eredmények vagy éppen a lakóhelyi közelség. Fábri György & Roberts Éva (eds) (2004) *Egyetemek mérlegen*. Budapest, Educatio Társadalmi Szolgáltató Kht. – Országos Felsőoktatási Felvételi Iroda. pp. 40–51.

⁴ A Felvi rangsor egyik fontos eleme az intézményi kötődés mérése, amely gyakran még az adott egyetem, főiskola oktatási színvonalával vagy egyéb szolgáltatásával való elégedetlenséget is felülírja: intézményenként és karonként a válaszadók minimum több mint kétharmada ugyanazt a kart és szakot választaná, ha ismét döntenie kellene a továbbtanulásról. Fábri György & Torda Júlia (eds) (2005) *Felvi Rangsor 2006*. Országos Felsőoktatási Információs Központ.

1. táblázat: Jelentkezők száma az egyes képzési területeken*

Képzési terület	Jelentkezők száma (fő)	A képzésterület két legnépszerűbb szakja és azok helyezése	
1. gazdaságtudományok	16 381 ↓	turizmus-vendéglátás (1.)	gazdálkodási és menedzsment (2.)
2. műszaki	11 717 ↓	gépészmérnöki (6.)	villamosmérnöki (13.)
3. bölcsészettudomány	8 611 ↓	pszichológia (11.)	andragógia (16.)
4. társadalomtudomány	6 138 ↓	kommunikáció (8.)	nemzetközi tanulmányok (15.)
5. jogi és igazgatási	6 067 ↑	jogász (3.)	bűnügyi igazgatási (20.)
6. orvos- és egészségtudomány	5 798 ↑	általános orvos (9.)	ápolás és betegellátás (12.)
7. informatika	4 947 ↓	mérnök informatikus (4.)	programtervező informatikus (14.)
8. művészet	4 756 ↑	színművész (27.)	előadó művészet (32.)
9. agrár	3 516 ↑	gazdasági és vidékfejlesztési agrármérnöki (45.)	környezet-gazdálkodási agrármérnöki (57.)
10. természettudomány	3 208 ↑	biológia (28.)	földrajz (31.)
11. pedagógusképzés	3 003 ↑	óvodapedagógus (18.)	tanító (29.)
12. sporttudomány	2 081 ↑	testnevelő-edző (23.)	sportszervező (41.)
13. nemzetvédelmi és katonai	748 ↑	katonai vezető (55.)	katonai gazdálkodási (106.)
14. művészetközvetítés	701 ↑	képi ábrázolás (84.)	mozgóképkultúra és médiaismeret (90.)

* A nappali munkarendes alap- vagy osztatlan képzésre jelentkezőket figyelembe véve – az első helyre beadott jelentkezési lapok alapján, 2010. év, normál eljárás.

Forrás: Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. – Országos Felsőoktatási Információs Központ. A táblázatban szereplő adatok a jelentkezési lapok 95 százalékos feldolgozottságát mutatják.

Az utóbbi évtized a képzési területek népszerűségében nem hozott érdemi változást. Kiseb-nagyobb ingadozások megfigyelhetők, de ezek nem tendenciaszerűek.⁵ A hivatalos statisztikák alapjául szolgáló első helyes jelentkezések szerint az utóbbi években a képzésterületek sorrendje ugyanaz. A három legnépszerűbbnek számító területhez, a gazdaságtudományhoz, a műszakihoz és a bölcsészettudományhoz tartozó szakok teszik ki az összes első helyes jelentkezés közel felét (2010-ben 47 százalékát). A felvett hallgatók képzési területi megoszlása a jelentkezési mutatóktól azonban évek óta némileg eltér. Az oktatáspolitikai prioritásoknak megfelelően valamelyest magasabb arányokkal találkozunk a műszaki, az informatikai és természettudományi szakokon. Mindezek a tendenciák, mind a jelentkezési népszerűség, mind az oktatáspolitikai prioritások esetében többé-kevésbé illeszkednek a nemzetközi trendekhez.

Szakterületi motivációk és „pályaelhagyás”

A képzés és a munkaerőpiac kapcsolatával foglalkozó vizsgálatok jelentős része a végzettséggel nem megegyező szakterületen történő elhelyezkedések arányát,

⁵ Fábri István (2009) A hazai felsőoktatás legnépszerűbb szakjai 2009-ben. *Felsőoktatási Műhely*, No. 1:59–72.

vagyis a „pályaelhagyás” nagyságát a felsőoktatási képzési struktúra egyfajta működési mérőszámának tekinti: minél nagyobb a pályaelhagyók aránya egy szakon, képzésterületen, annál kevésbé „piacképesebb” képzésről van szó, illetve annál komolyabb a munkaerőpiac és a felsőoktatási képzés közötti ellentmondás. Úgy véljük azonban, ez a megközelítés több szempontból sincs tekintettel a felsőoktatás és a gazdaság terén az utóbbi évtizedekben lezajlott alapvető változásokra. A felsőoktatási expanzió egyik fontos, kísérő eleme ugyanis, hogy a gazdaság dinamikus átalakulásával és folyamatos szerkezetváltozásával összefüggésben egyre nagyobb azoknak a végzettségeknek, diplomáknak az aránya, amelyek nem feleltethetők meg egyértelműen meghatározott foglalkozási pozícióknak, tevékenységeknek. Vagyis csökken azoknak a szakoknak az aránya, amelyek elvégzése nagyrészt jól körülírható elhelyezkedési irányokat, a foglalkoztatási piac által kínált tipikus karrier utak lehetőségét hordozzák magukban – mint ahogy ez még mindig jellemző olyan hagyományos végzettségek, mint az orvosi, a jogi vagy több mérnöki diploma esetében (bár már ez utóbbiaknál is egyre kevésbé). Sőt, mint ezt számos hazai kutatás is kimutatta, az ezen tendenciákkal való számvetés jellemzi egy idő óta már a közoktatásban résztvevő diákok és szüleik intézményválasztását is.⁶ Érdeemes utalni továbbá a felsőfokú képzés során megszerzhető szakterületi tudás mellett azokra a szakmai és egyéb általános kompetenciákra, amelyeknek egyre nagyobb szerepe van az érvényesülésben. Nem véletlen, hogy a munkaerőpiaci elhelyezkedés vizsgálatokor újabban számos nemzetközi kutatás különös hangsúlyt fektet az egyes felsőoktatási képzéseket jellemző kompetencia kimenetekre.⁷

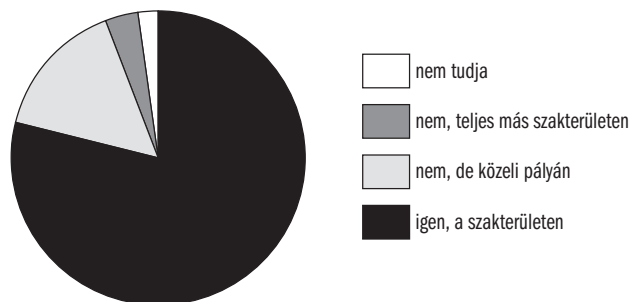
Kutatásunk során először megkérdeztük az egyetemi és főiskolai hallgatókat, hogy a diploma megszerzése után azon a szakterületen akarnak-e elhelyezkedni, amelyen jelenleg tanulnak, vagy más szakterület iránt orientálódnak. Felkínáltunk ugyanakkor egy „köztes” válaszlehetőséget is, amely a szakterülethez közeli pályát jelentette. A válaszok megoszlásából látható, hogy a hallgatók közel egyötöde nem a szűken vett szakterületén akar elhelyezkedni (1. ábra). Az is figyelemreméltó ugyanakkor, hogy utóbbiak között lényegesen kevesebben vannak azok (a teljes minta mindössze néhány százaléka), akik munkaerőpiaci motivációjukban már teljes mértékben eltávolodtak eredeti pályaválasztásuktól. Véleményünk szerint mindössze az utóbbiakat lehet csak, szigorú értelemben véve, a pályaelhagyást már hallgatói éveik alatt is tervező válaszadóknak tekinteni. Igaz, ha évfolyamonkénti bontásban nézzük az adatokat, akkor azt találjuk, hogy az évek előrehaladtával valamelyest csökken a szűken vett szakterületen maradni szándékozók aránya, de a végzéshez közeledve ez utóbbiak többsége is csak a szakmai határterületekre tervez „átvándorolni”, az egyértelmű pályaelhagyók aránya szignifikánsan nem növekszik (a végzősöknél is csak 5 százalék körüli).

⁶ Mártonfi György (1998) Pályaválasztás és a munkaerőpiac. *Educatio*, No. 3. pp. 454–469.

⁷ Lásd erre vonatkozóan pl. a Tuning projekt nevű európai kezdeményezést. Tuning project (2007)

Introduction to Tuning. http://tuning.unideusto.org/tuningeu/images/stories/template/General_Brochure_final_version.pdf, 2008. 02. 26.

1. ábra: A diploma megszerzése után azon a szakterületen akar-e dolgozni, amin jelenleg tanul?

N=7 825

Forrás: Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. – OFIK, DPR hallgatói motivációs vizsgálat, 2009.

Ezek a kutatási eredmények természetesen nem értelmezhetők tényleges foglalkoztatási adatokként. Fontos jelzésül szolgálnak ugyanakkor a hallgatók munkaerőpiaci percepcióira vonatkozóan, s egyúttal közvetve visszaigazolják a korábbi továbbtanulási-pályaválasztási döntéseket, amelyekben – sok más tényezővel, mint pl. a várható egzisztenciális előnyökkel vagy éppen a középiskolai tanulmányi eredményekből adódó lehetőségekkel szemben – elsősorban a szakmai érdeklődés volt a meghatározó. A szakterületen való, a végzés utáni egy-két éven belüli elhelyezkedési esélyek megítélésében is nagyrészt optimistáknak bizonyultak a fiatalok.

Az elhelyezkedési motivációk irányára vonatkozó válaszok ábrázolásával azonban semmiképp sem akarjuk leegyszerűsíteni az egyre bonyolultabbá váló, és egyre kevésbé „lineáris” hallgatói életutat. A képzési időszak ugyanis a hallgatók folyamatosan növekvő hányadánál számos olyan pályaaorientációs vonatkozású elemet tartalmaz, amely a szakmai életút hármasszátú (szakválasztás-képzés-végzés utáni elhelyezkedés) egyes periódusait jelentősen árnyalhatja. Erre utalnak a válaszadók többségének azon vélekedései is, miszerint a szakterületen való elhelyezkedéshez valamilyen szintű továbbképzésre mindenképp szükségük lenne. A hallgatók elhelyezkedési motivációi már a tanulmányi éveik alatt összekapcsolódnak egy olyan tanulási stratégiával, amely az egyre rugalmasabb élettervezés részeként újabb képzésekben való részvételt jelent.⁸ Természetesen számos összefüggésben lehet elemezni ezt a folyamatot: lifelong learning, az ifjúsági életszakasz meghosszabbodása,⁹ a bolognai átalakulás részeként a háromszintű képzés megjelenése stb.

Mind a felsőoktatási képzési kínálat és szerkezet, mind a munkaerőpiac azonban sokkal differenciáltabb annál, mint hogy egy „általános” helyzetkép felvázolásával megelégedhessünk. Azon feltevésünket, miszerint a hallgatók munkaerőpiaci várakozásai, karrierstratégiái, át- és továbbképzési tervei képzésterületenként eltérő tendenciákat mutatnak majd, a kutatási eredmények visszaigazolták. Az alábbi táb-

⁸ Veroszta tanulmányában a hallgatók tanulási stratégiáinak tipizálásához nem csak a Clark által használt horizontális-vertikális fogalompárt használja, hanem kiegészíti azt a „munkaerőpiaci érintettség tételző” képzési tervekkel is. Veroszta Zsuzsa (2009) A hallgatói tanulási stratégiák sokfélesége. *Felsőoktatási Műhely*, No. 3. pp. 27–60.

⁹ Gábor Kálmán (2002) A magyar fiatalok és az iskolai ifjúsági korszak. Túl renden és osztályon? In: Szabó A., Bauer B. & Laki L.: *Ifjúság 2000 – Tanulmányok I.* Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet. pp. 23–41.

látat jól mutatja, hogy a megkérdezett hallgatók képzésterületenként eltérő irányú motivációkkal rendelkeznek, amiben nyilván fontos szerepet játszik az adott szakterület sajátosságaival és elhelyezkedési perspektívaival már a hallgatói évek alatt történő folyamatos számvetés (2. táblázat).

2. táblázat: A diploma megszerzése után azon a szakterületen akar-e dolgozni, amin jelenleg tanul? (képzésterületi megoszlás)

Képzési terület	Igen, azon a szakterületen	Nem, de a szakterülethez közeli pályán	Nem, teljesen más szakterületen	Összesen
Agrár	494 88,7%	50 9,0%	13 2,3%	557 fő 100,0%
Bölcsészettudomány	793 71,2%	234 21,0%	87 7,8%	1114 fő 100,0%
Gazdaságtudományok	906 72,6%	299 24,0%	43 3,4%	1248 fő 100,0%
Informatika	514 87,3%	61 10,4%	14 2,4%	589 fő 100,0%
Jogi és igazgatási	406 82,4%	80 16,2%	7 1,4%	493 fő 100,0%
Műszaki	1286 87,4%	161 10,9%	24 1,6%	1471 fő 100,0%
Művészet	277 93,3%	18 6,1%	2 ,7%	297 fő 100,0%
Művészetközvetítés	51 60,7%	28 33,3%	5 6,0%	84 fő 100,0%
Nemzetvédelmi és katonai	66 67,3%	25 25,5%	7 7,1%	98 fő 100,0%
Orvos- és egészségtudomány	461 91,5%	24 4,8%	19 3,8%	504 fő 100,0%
Pedagógusképzés	131 68,9%	42 22,1%	17 8,9%	190 fő 100,0%
Sporttudomány	87 87,0%	5 5,0%	8 8,0%	100 fő 100,0%
Társadalomtudomány	258 67,0%	96 24,9%	31 8,1%	385 fő 100,0%
Természettudomány	461 84,9%	60 11,0%	22 4,1%	543 fő 100,0%
Összesen	6191 80,7%	1183 15,4%	299 3,9%	7673 fő 100,0%

Forrás: Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. – OFIK, DPR hallgatói motivációs vizsgálat, 2009.

A szakterülettől történő részbeni eltávolodás mértéke, illetve az ennek mentén megmutatókozó különbségek a képzési területek többsége esetében nem okozott meglepetést. A gazdaságtudományok, a társadalomtudomány, a bölcsészettudomány, a művészetközvetítés esetében az átlagnál érezhetően alacsonyabb azok aránya, akik szűken vett szakmájukban kívánnak majd elhelyezkedni, ám még itt is a több-

ség (60–70 százalék) ebbe a körbe tartozik. Ezzel szemben nagyon magas az aránya (87–91 százalék) a választott szakterületükhöz elkötelezetteknek az orvosi, a művészeti, a műszaki, az informatikai és az agrár szakokon. Figyelemreméltó eredménye kutatásunknak azonban, hogy minden területen 10 százalék alatt marad a más szakterületen elhelyezkedni szándékozók – vagy más megfogalmazásban: a teljes pályaelhagyást tervezők – aránya. A szakterülettől való eltávolodás és a szűken vett szakterületen maradás mellett a „köztes” típust választók esetében értelmezésünk szerint nem arról van szó, hogy egyes képzési területeken a hallgatók bizonyos hányada a megszerzendő diploma „piacképességét” mérlegelve más területen akar boldogulni, hanem arról, hogy valójában a szakterület maga nem kínál egyértelmű foglalkozási tevékenységeket. Más megközelítésben úgy is fogalmazhatunk, hogy egyes területeken a munkaerőpiaci szféra állandó átalakulása és dinamikus fejlődése-diverzifikálódása soktípusú tevékenység, s így ezzel változatos és előre nehezen tervezhető szakmai karrierutak lehetőségét rejt magában.

Elhelyezkedési várakozások

Az elhelyezkedési tervekben tetten érhető, már a képzés évei alatt megtörtént eltávolodás a szakterülettől nyilván számos okból bekövetkezhet. A „pályaelhagyás”-t tervező hallgatók válaszai alapján ebben szerepet játszhat a szakmai érdeklődés megváltozása éppúgy, mint a jobb karrierépítési vagy éppen egzisztenciális lehetőségeket kínáló pályák iránti vonzerő. Ennek részletes elemzésére azonban itt most nem térünk ki. Vizsgáljuk meg inkább röviden, vajon az elhelyezkedési motivációk összefüggnek-e az adott szakterület által kínált elhelyezkedési lehetőségekkel! Vajon a szakma, a hivatás iránti elkötelezettség nem abból is adódik, hogy a hallgatók komoly perspektívákat látnak anyagi és egzisztenciális szempontból saját szakterületükön?

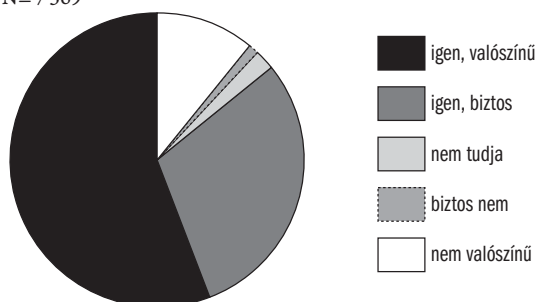
A hallgatók egy kisebb csoportja, valamivel több, mint negyede (29,9 százalék) tekint maximális optimizmussal munkaerőpiaci kilátásaira. A válaszadók több mint fele (55,7 százalék) is bizakodó, hiszen úgy véli, a diploma megszerzése után valószínűleg majd a neki megfelelő munkakörben tud elhelyezkedni, ám ők már közel sem biztosak ebben. Mivel a kifejezetten pesszimisták táborát csak durván minden tízedik megkérdezett alkotja, így összességében azt mondhatjuk, hogy a szakterületen való elhelyezkedési hajlandóság általában bizakodó munkaerőpiaci várakozásokkal társul (2. ábra). Nem tekinthetünk el ugyanakkor attól a körülménytől sem, hogy az adatfelvétel már jóval a világgazdasági válság kirobbanása utáni időszakban történt. A megegyező módszertan alapján lebonyolított, többször megismételt hallgatói vizsgálat lehetőséget ad arra, hogy az aktuális gazdasági helyzet figyelembevételével összehasonlítást tegyünk a hallgatók elhelyezkedési kilátásainak változása között. 2006-ban, vagyis a válság előtt is megkérdeztük a hallgatókat arról, hogy milyennek látják az elhelyezkedési esélyeiket a végzés után, egy-két éven belül. Nos, szinte teljesen megegyező válaszadási arányokat kaptunk mindkét adatfelvétel során. A három évvel korábbi hallgatói adatfelvétel alkalmával a leendő diplomások döntő többsége

(83,9 százalék) vélte úgy, hogy jó esélye van arra, hogy a végzés után 1–2 éven belül a szakterületén, számára megfelelő munkakörben tud majd elhelyezkedni, és mindössze 13,7 százalék volt azok aránya, akik pesszimistának bizonyultak e téren. Az elsöre mindenképp meglepőnek tűnő eredmények mögött a gazdasági válság elsődleges percepciói, a „válság” megítélésével kapcsolatos elvárásoknak (vagy feltételezett elvárásoknak) való megfelelés érhető tetten, mintsem annak tényleges hatása az elhelyezkedési esélyek megítélésére. Ezek a kutatási eredmények megerősítik a diplomaszerezés várható előnyeire való rákérdezés során nyert tapasztalatainkat, miszerint általában a magas iskolai végzettséghez kifejezetten kedvező munkaerőpiaci kilátásokat fűznek a hallgatók. Ezen várakozások megalapozottságát az utóbbi évtized hivatalos statisztikai adatai (pl. a diplomások körében tapasztalható kis munkanélküliségi arány) és pályakövetéses vizsgálatok azon eredményei is megerősítik, miszerint folyamatosan nő a felsőfokú végzettséget igénylő szakmák köre.¹⁰

2. ábra: Mennyire valószínű, hogy a végzés után 1–2 éven belül a szakterületeden, az általad megfelelőnek tartott munkakörben tudsz majd elhelyezkedni? (azok körében, akik nem terveznek pályaelhagyást)

N= 7 369

Forrás: Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. – OFIK, Diplomás pályakövetés 2009, Hallgatói vizsgálat, 2009.

Ha az elhelyezkedési várakozásokat képzési területek vonatkozásában is megvizsgáljuk, akkor ugyan szembetűnő különbségeket találunk néhány terület javára, ám mindenütt abszolút többségben vannak az optimista kilátásokról beszámoló hallgatók (3. táblázat). Összességében kifejezetten pozitívan vélekednek az agrártudományi, a jogi, a gazdasági, az informatikai, a műszaki szakon tanulók; igazán számottevő arányban (47,2 százalék) pedig csak a művészetközvetítő szakosok látják borúlátóan a jövőjüket, bár nem jelentéktelen a pedagógus és a bölcsészettudományi szakos hallgatók között sem azok aránya (25–30 százalék), akik szerint nem valószínű, hogy a végzés után rövid időn belül megfelelő álláshoz jutnának a szakterületen.

Az, hogy a gazdasági válság sem érezteti hatását a fiatalok munkaerőpiaci kilátásaiban, összecseng azokkal a tapasztalatokkal, miszerint az utóbbi években már a felsőoktatási jelentkezések szakos preferenciáit sem befolyásolják rövid távon ak-

¹⁰ Galasi Péter (2002) Fiatal diplomások a munkaerőpiacon a tömegesedés időszakában. *Educatio*, No. 2. pp. 227–236.

tuális társadalmi és munkaerőpiaci jelenségek, hanem hatásuk hosszú távon épül csak be a továbbtanulási szándékokba.¹¹

3. táblázat: Mennyire valószínű, hogy a végzés után 1-2 éven belül a szakterületeden, az általad megfelelőnek tartott munkakörben tudsz majd elhelyezkedni? (képzésterületi megoszlás)

Képzési terület	Igen, biztosan	Valószínű	Nem valószínű	Biztos nem	Összesen
Agrár	162 30,9%	293 55,8%	63 12,0%	7 1,3%	525 fő 100,0%
Bölcseztudomány	167 16,5%	573 56,6%	252 24,9%	21 2,1%	1013 fő 100,0%
Gazdaságtudományok	276 23,5%	784 66,8%	102 8,7%	12 1,0%	1174 fő 100,0%
Informatika	301 53,0%	243 42,8%	24 4,2%	0 0,0%	568 fő 100,0%
Jogi és igazgatási	142 29,4%	295 61,1%	44 9,1%	2 0,4%	483 fő 100,0%
Műszaki	613 43,2%	722 50,9%	68 4,8%	16 1,1%	1419 fő 100,0%
Művészet	53 19,3%	180 65,5%	40 14,5%	2 0,7%	275 fő 100,0%
Művészetközvetítés	9 12,5%	29 40,3%	27 37,5%	7 9,7%	72 fő 100,0%
Nemzetvédelmi és ka- tonai	56 61,5%	34 37,4%	1 1,1%	0 0,0%	91 fő 100,0%
Orvos- és egészségtu- domány	206 42,7%	249 51,6%	27 5,6%	1 0,2%	483 fő 100,0%
Pedagógusképzés	17 10,1%	102 60,4%	48 28,4%	2 1,2%	169 fő 100,0%
Sporttudomány	12 13,0%	76 82,6%	4 4,3%	0 0,0%	92 fő 100,0%
Társadalomtudomány	85 24,9%	203 59,4%	46 13,5%	8 2,3%	342 fő 100,0%
Természettudomány	107 21,2%	327 64,9%	61 12,1%	9 1,8%	504 fő 100,0%
Összesen	2206 30,6%	4110 57,0%	807 11,2%	87 1,2%	7210 fő 100,0%

Forrás: Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. – OFIK, DPR hallgatói motivációs vizsgálat, 2009.

A fentebb röviden felvillantott kutatási eredményekkel csak jelzésszerűen kívántuk érzékelteni a felsőoktatásban résztvevő fiatalok elhelyezkedési terveit és munkaerőpiaci várakozásait. Terjedelmi okokból nem volt módunk átfogóan megvizsgálni a teljes motivációs sor mind időben, mind logikai értelemben egymásra következő fázisait. További elemzés tárgyát kell, hogy képezze azoknak a szocio-demográfiai tényezőknek a vizsgálata, amelyek feltételezésünk szerint befolyásolhatják az egyete-

¹¹ Fábri István i.m.

mi hallgatók szakmai karrierterveit. Ezek közül is egyrészt a kulturális háttér, a szülők iskolai végzettségének bevonása látszik szükségesnek, hiszen az erre vonatkozó hazai szociológiai szakirodalomból¹² egy ideje ismerhetjük azt a jelenséget, miszerint a felsőoktatásba bejutók szak- és intézményválasztási preferenciáit, illetve esélyeit és – előzetes hipotézisünk szerint – ebből fakadóan későbbi kilátásait, elhelyezkedési motivációit jelentősen meghatározhatják a jövedelmi és anyagi helyzet mellett a családi háttér olyan összetevői, mint a szülők foglalkozási pozíciója és képzettsége. Másrészt további tanulságul szolgálhatnak a hallgatók lakóhelyi különbségeire is kiterjedő elemzések, amelyek sajátos módon szövik át a hazai felsőoktatási területi struktúrájából is adódó intézményválasztási-és kínálati adottságokat.¹³

Végül a fenti, képzési területek szerinti adatsorok relevanciának kérdése megkövetel egy általános megjegyzést. A hazai hallgatói vizsgálatok között szinte egyedülálló mintanagyság ellenére, szintén terjedelmi okokból, nem volt módunk a szakos szintű összehasonlításokra. Úgy véljük azonban, hogy minden hasonló tárgyú kutatásnak számot kell vetnie azzal, hogy a pályakövetés valódi relevanciája a szakok szintjén mutatkozhat meg. Így ha a minta nem teszi lehetővé statisztikai szempontból megbízható következtetések levonását az egyes szakokra vonatkozóan, akkor ezt a képzési területekre, képzési ágakra, illetve szakcsoportokra vonatkozó megállapításoknál hangsúlyosan figyelembe kell venni. A hivatalos képzési területi besorolások mind a képzés jellegét, mind a végzettségekhez kötődő jellemző karrier utakat tekintve igen heterogén szakstruktúrát eredményeznek, amelyeken belül igaz ugyan, hogy a képzési ágak már jóval homogénebb csoportosítást jelentenek, ám gyakran még ez utóbbiak sem alkalmasak megragadni az elhelyezkedés szakspecifikus összefüggéseit. A hivatalos képzési területi besorolások módosulása pedig olykor még rövidebb távú trendek felvázolását is megnehezíti – gondoljunk csak az évek óta egyik legnépszerűbb hazai képzés, a kommunikáció szak átsorolására a bölcsészettudomány képzésterületből a társadalomtudományba, vagy a nem is olyan rég még a műszakihoz sorolt informatikai szakok önálló képzésterületté minősítésére. És akkor még nem is beszéltünk a szakok besorolása kapcsán a szakcsoportokról a képzési területekre történő átállásról, ami szintén rendkívül megnehezíti nem csak az időbeli összehasonlításokat, de az ugyanabban az időben a munkaerőpiacra kilépő, hagyományos és bolognai képzésben diplomát szerzők munkaerőpiaci pozíciójának az összevetését, a hallgatók esetében pedig az elhelyezkedési motivációkra vonatkozó különbözőségek kimutatását. Így vizsgálatunk következő lépése mindenekelőtt az egyes szakokra vonatkozó eredmények elemzése kell, hogy legyen.

FÁBRI ISTVÁN

12 Lásd erre vonatkozóan például Róbert Péter és Gábor Kálmán korábbi kutatásait. Róbert Péter (2000) Bővülő felsőoktatás: ki jut be? *Educatio*, No.1. pp. 79–94.; Gábor Kálmán & Dudik Éva (2000) Középosztályosodás és a felsőoktatás tömegesedése. *Educatio*, No.1. pp. 95–114.

13 A hallgatók intézményválasztási motivációival és bejutási esélyeivel kapcsolatban figyelemreméltó elemzések: Kasza Georgina & Kovács Benedek (2007) Honnan hová? *Felsőoktatási Műhely*, No.1. pp. 81–90.; Kiss Paszkál (2008) Falusiak (és nem falusiak) a felsőoktatási tanulmányaik kezdetén. *Felsőoktatási Műhely*, No.1. pp. 45–58.

TANULÓI ÉS TANULÁSI UTAK A 90-ES ÉVEKBEN¹

A 90-ES ÉVEK HAZÁNKBAN A NAGY átalakulások időszaka, az oktatási rendszer számára az oktatási expanzió, s a rendszer szerkezeti átalakulásának az évtizede volt. A szerkezeti változások mindenekelőtt a középfok szintjét érintették, jelentős mértékben átalakítva annak mind horizontális, mind vertikális szerkezetét. Számos elemzés született a rendszerszintű változásokról, az átalakulás intézményi oldaláról, jóval kevesebbet tudunk azonban arról, hogy mindez hogyan befolyásolta a továbbhaladási folyamatokat, a tanulók iskolai és későbbi pályautját, életesélyeit. Nemzetközi tendenciák elemzése azt mutatja, hogy a hazai változások a fejlett országokban általában megfigyelhető tendenciák irányába mutatnak, ahol a legtöbb országban megfigyelhető az iskolában eltöltött idő meghosszabbodása a középfokú és felsőfokú végzettségek megtérülésének és a tanulás iránti társadalmi igények növekedése következtében. Ezzel párhuzamosan megfigyelhető a kilépést követő szakasz, azaz a tanulás és a munkába állás között eltelt szakasz meghosszabbodása, valamint az a jelenség, hogy a tanulói illetve a pályautak linearitása is változóban van, a tanulás és a munka nem egymást követi az életpálya során, hanem egymással párhuzamosan, vagy egymással váltakozva fordul elő. Mindezzel összefüggésben az oktatási rendszer fő továbbhaladási irányain átvezető „királyi” utak kizárólagossága és egyértelműsége is megkérdőjeleződik, a sokféle legitim tanulási út léte válik párhuzamosan lehetőségessé (*From Initial... 2000*).

Magyarországon az oktatási rendszer szerkezeti változásai és ezzel összefüggésben az iskolai és pályautak alakulása összefügg a rendszerváltás, a demográfiai helyzet, a munkaerőpiac, s az oktatáspolitikai változásaival. Hazánkban a 90-es években mind a munkaerőpiac, mind az iskolázottság jelentős változáson ment keresztül, amelyeket a demográfiai változások is befolyásoltak valamelyest. Az iskolázottság tekintetében a 90-es évek közepétől határozott javulás tapasztalható a felsőfokú végzettséggel, vagy legalább érettségivel kilépők arányát tekintve: az évtized a középiskolai oktatás kiterjedésének s ezzel párhuzamosan a szakiskolai oktatás viszszafejlésének időszaka volt.

Ez az átstrukturálódás az oktatási rendszer radikális átalakulásával függ össze, amely a 90-es években igen átfogó méreteket öltött. Az oktatási rendszer strukturális átalakulásáról azonban ez időszakban elmondható, hogy jellemzően nem oktatáspolitikai szándékok, tudatos törekvések mentén zajlottak, hanem nagyrészt spontán módon, társadalmi, gazdasági és intézményi érdekek összességéből.

¹ A jelen írás egy, a HEFOP 3.1. program által támogatott, 2005–2006 között az Országos Közoktatási Intézetben megvalósuló, *Tanulási utak elemzése* című projekthez kapcsolódik.

re vezethetőek vissza (*Jelentés...2000, 2003*). A változások jelentős mértékben az iskolázás felértékelődése következtében történtek, ami az oktatás megtérülésének növekedését, az alacsony iskolázottság további leértékelődését eredményezte. A következmény az iskolázás általános kiterjedése, az iskolázottság emelkedése, ezzel a leszakadás veszélyének növekedése, az iskola, és az iskolarendszer szerepének átalakulása, az egyes szintekhez kapcsolódó iskolai bizonyítványok értékének változása, az egyéni döntések és stratégiák jelentőségének növekedése.

A tipikus tanulási útvonalak és ezek főbb változásai 90-es években a középfokon:

– *Gimnázium*. A gimnázium 4 évfolyamos, elsősorban továbbtanulásra felkészítő program. A 4 évfolyamos gimnáziumi képzés mellett a 90-es évek elejétől a 6 és 8 évfolyamos gimnáziumi osztályok indulásával korábbi beiskolázási pontok nyíltak 10 és 12 éves korban. Más gimnázium-típusokban (pl. korábban a két tannyelvű gimnáziumokban, újabban a nyelvi előkészítő évfolyamokon) tanulók számára a 0. évfolyam jelentett egy évvel hosszabb tanulást.

– *Szakközépiskola*. A szakközépiskola 4 évfolyamos, érettségire illetve munkaerőpiaci beilleszkedésre előkészítő program. A szakközépiskolai oktatás az általános képzés meghosszabbodása és a szakképzés jelentős részének érettségi utánra toldása következtében a 90-es évek második felében 1–3 évvel meghosszabbodott.

– *Szakiskola*: A szakiskola (korábban szakmunkásképző) program rövid képzési idejű, munkaerőpiaci beilleszkedésre felkészítő program. A szakiskolai oktatás az általános képzés meghosszabbodása következtében szintén meghosszabbodott, a korábbi 3 éves szakmunkásképző 4 éves képzési programmal működő szakiskolává vált.²

A 90-es évek oktatási expanziója és szerkezeti változásai következtében a tipikus tanulói utak egy-két évvel hosszabbak lettek, sőt, mellettük megjelentek olyan nem tipikus tanulási útvonalak is, melyek nem (csak) az adott program elsődleges célját követik, hanem egyéni célok érdekében eltérő módon alakulnak, illetve más kimenethez vezetnek. Ezek azt mutatják, hogy bár az oktatási rendszer komplexebbé vált, több választási lehetőséget kínál, mint korábban, az egyéni igényeket nem képes teljes mértékben lefedni, ezért megindult a tanulási utak individualizálódása a rendszer adott keretein belül. Hogy ez a változás milyen mértékű és kiket érint elsősorban, arról azonban kevés információ áll rendelkezésre.

A kérdés az elemző számára több oldalról és több diszciplína felől is megközelíthető. A közgazdasági szempontú kérdésfeltevés az oktatás megtérülésére kíváncsi az egyes oktatási szintek és korcsoportok esetében, s az oktatás külső hatékonyságának változásait firtatja (*Semjén, 2005*). Az oktatáspolitikai szemszögből feltett kérdést megfogalmazó azt igyekszik vizsgálni, hogy hogyan tud az iskolarendszer alkalmazkodni a változásokhoz, illetve hogyan tudja elősegíteni azokat (pl. egyéni döntések segítségével, a különböző tanulási tevékenységek, a formális, nem for-

---

² Ktv. 27 § (1)

mális és informális tanulás integrálási törekvéseivel), illetve kompenzálni egyes következményeit (például a leszakadás megakadályozásával, illetve a leszakadók számára a tanulásba való visszakapcsolódási lehetőségek kialakításával, munkaerőpiaci integráció segítségével) (*Education Policy Analysis 2004*). A szociológiai típusú vizsgálódás pedig abban az irányban keresgél, hogy a változások milyen tanulói csoportokat érintenek, s hogy az iskolai és azon túli életutakat milyen befolyásoló tényezők alakítják, s hogy például milyen mértékben alakulnak strukturális hatások következményeképpen, s milyen mértékben egyéni döntések és képességek függvényében?

A használt egyik *kulcsfogalom*, a *tanulói utak* alatt többnyire az iskolarendszeren átvezető, nagyrészt a rendszer által a tanulók számára kijelölődő, különböző oktatási szinteket érintő útvonalakat értjük. A tanulói út a tanulás ismert kategóriái közül elsősorban a formális oktatásban, azaz a különböző hierarchikus szintekbe sorolt oktatási programokban való részvétellel hozható összefüggésbe (*Classification 2005*), s megközelítésünkben elsősorban ezen elemében különböztethető meg a tanulási úttól, amely a különböző tanulási formákban való részvételt egyaránt figyelembe veszi egy adott tanulási tevékenység esetében (pl. idegen nyelv, számítástechnikai ismeretek. stb.). Elemzésünkben – egyéni szintű adatok birtokában – ezen egy kevéssel túl tudtunk lépni, mivel a nem formális tanulásra vonatkozóan is rendelkezünk adatokkal. Ezáltal, lehetőségeinket kihasználva a tanulói utak elemzése mellett a tanulási utak elemzésére is igyekeztünk figyelemmel lenni és a formális és nem formális tanulásban való részvételt együtt vizsgálni ebben a munkában. Így elsősorban azokat az utakat vizsgáljuk, amelyet a fiatalok a formális oktatási rendszerben megtettek, s emellett azonban azokat a tanulási tevékenységeket is, amelyekre a nem formális tanulási keretben került sor, kiegészítve, vagy megerősítve a formális rendszerben szerzett ismereteiket.

Az Ifjúság 2000 adatbázis, bár nem volt elsődleges célja a tanulók követése, korlátozott mértékben (s részben kísérleti jelleggel) lehetővé tette egy egyéni szintű elemzés elvégzését. A jelen vizsgálat *célja* annak megismerése, hogy a 90-es években hogyan változtak – részben a középiskolai expanzió nyomán – az egyes iskola-típusokba kerülő csoportok, iskolázási útvonalaik, döntéseik és nem utolsósorban az ezekkel összefüggő továbbtanulási és munkaerőpiaci esélyek. A vizsgálat jórészt feltáró jellegű, azaz nem volt elsődleges célunk az összefüggések teljes mélységének feltárása. Úgy véltük, hogy a 90-es évekre vonatkozóan már a tipikus tanulási útvonalak és az ezekben résztvevők leírása is fontos tanulságokkal kecsegtető vállalkozás lehet egy nagy elemszámú és információgazdag adatbázis segítségével. Az egyes kiemelt tanulói csoportok tanulási útvonalainak 90-es évekre érvényes leírása, ha nem is biztosít teljes képet a vizsgált időszakra és csoportokra nézve, a változások méretét és tendenciáit remélhetőleg fel tudja mutatni.

A tanulási utak leírása gyakran az utazás metaforája segítségével történik (pl. sínek, áramlatok, ösvények, alternatív utak, egyirányú utcák, zsákutcák, hidak, parkolópálya), s legjellemzőbben a tipikus útvonalak (királyi utak) leírását tartalmazza:

az általános képzés, a szakmai megalapozottságú képzés, valamint a szakmai képzés különböző életesélyeket nyújtó útjainak a leírását (*From Initial... 2000*). Jelen írás követi a fenti logikát, azaz döntően olyan útvonalakat különböztet meg, amelyek a hazai iskolarendszerben dominánsak és amelyek a fő középfokú oktatási programokhoz kapcsolódnak (gimnáziumon, szakközépiskolán, szakiskolán átvezető út). Mivel az adatbázisok arra is lehetőséget adnak, hogy az iskolarendszeren túl is követni tudjuk az adott iskolázottsággal kilépő tanulói csoportokat (azaz lehetőséget adnak arra, hogy leírjuk, hogy mi lett a különböző programokból kilépőkkel – különböző időszakokban), az elemzés a kilépők helyzetének vázlatos bemutatását is megkísérli. A tanulási utak elemzéséhez kapcsolódó kérdések szerényebbek, elsősorban a leíráshoz kapcsolható összefüggések feltárását célozzák. Az elemzés fő kérdései, szempontjai az alábbiak voltak: Mi jellemezte a 90-es években a fiatalok formális és nem formális oktatásban való részvételét és iskolázottságuk alakulását a tipikus tanulási útvonalakon? Mi jellemzi a középiskolások, a szakiskolások és az alacsony iskolázottságúak pályáját? Hogyan ragadható meg az eredményesség a tanulási utakban, s hogy alakult a vizsgált csoportok eredményessége?

A vizsgálat módszereinek kialakítása során arra törekedtünk, hogy a különböző csoportokra irányuló elemzések egymással összehasonlíthatóak legyenek, de az egyes elemzések mégis tág keretek között mozogjanak. A kutatás kérdéseinek megválaszolása olyan elemzési módszert igényelt, amellyel megragadhatóak időbeni folyamatok mind a rendszerszintű változásokat, mind az egyes csoportok pályájának esetleges változásait illetően. E célból a különböző középfokú programokban érintett csoportok elkülönítése mellett fokozottabb figyelmet fordítottunk az elemzés során a korcsoportok közötti különbségekre, valamint az egyes, különböző oktatási programokban tanuló és onnan kilépő csoportok iskolaváltásainak rekonstruálására – amennyire ezt a rendelkezésre álló adatok lehetővé tették.

Az elemzés során az Ifjúság 2000 vizsgálat adatainak másodelemzésére építettünk, amely 8000 15–29 éves fiatal részletes adatait tartalmazza. Az elemzés korlátait jelenti, hogy az elemzéshez használt adatok sem elsődlegesen ehhez az elemzési célhoz készültek. A fiatalok körében mindenekelőtt iskolázottság szerint különítettük el a csoportokat egymástól: külön elemeztük a középiskolát végzettek, a szakiskolai végzettséggel rendelkezők és az annál alacsonyabb végzettséggel rendelkezők iskolai pályáját, valamint a kistélepüléseken élők iskolázási útját.

Az iskolázottság mellett az idő dimenziójának érvényesítése érdekében három különböző korcsoportot különítettünk el: a 15–19, 20–24, és 25–29 évesek korcsoportját. A három korcsoport sajátosságai közé tartozik, hogy igen különböző létszámúak, s más időszakban léptek a be az időközben sok tekintetben változás alatt álló középfokú oktatásba, amelyek befolyásolták valamilyen mértékben a továbbhaladási útvonalak alakulását is. S nem mellékes a középfokról való kilépésük időbeni különbsége is, amely némileg eltérő munkaerőpiaci esélyeket jelent a kilépők számára (1. táblázat).

1. táblázat: Az egyes korcsoportok születési, középfokú tanulmányaik megkezdésének és befejezésének jellemző ideje 2000-ben N=8000

	Korcsoport	Születés	Középfokra lépés	Középfokról kilépés
N=1780	15-19	1981-1985	1996-1999	1999-2003
N=3362	20-24	1976-1980	1990-1995	1994-1998
N=2858	25-29	1971-1975	1985-1989	1989-1993

A korcsoportos elemzés mellett elkülönítetten igyekeztünk néhány szempontból vizsgálni az egyes csoportokat iskolázottság mentén is: így külön igyekeztünk követni a gimnáziumot, szakközépiskolát és szakiskolát végzettek iskolai és későbbi útját.

A jelenlegi, a kutatás főbb eredményeit közreadó anyagban csak a két középiskolai csoporttal foglalkozunk: a gimnazisták és a szakközépiskolások csoportjaival. Az elemzésben elsősorban az Ifjúság 2000 adatainak másodelemzésére építünk, a későbbi adatfelvételek eltérő kérdéseinek különbsége nem tette lehetővé az elemzés azonos gondolatmenet és módszerek mellett történő folytatását.

A tanulói és tanulási utak alakulása

A formális rendszeren átvezető út

A tanulói utakat mindenekelőtt mint a formális iskolarendszerben való részvételt elemeztük. Bár ténylegesen nem tudjuk a rendelkezésre álló adatok segítségével tanulói szinten követni ezeket, az adatok azért lehetővé teszik, hogy megközelítőleg rekonstruálni tudjuk a valószínű iskolai pályautakat.³

A korcsoportok szerint elkülönített elemzés jól megragadhatóvá teszi az iskolázás expanzióját, az iskolarendszerben tanulással töltött idő, iskolai utak meghoszsabbodását s az oktatási rendszer szerkezetének átstrukturálódását. A korcsoportok szerinti elemzésbe csak a közoktatásból már kilépett csoportokat vontuk be, ugyanis az ő esetükben lehetett megkísérelni csak valamiféle iskolai pályaut rekonstruálását.

A 2000-ben legidősebb vizsgálatba került korcsoport, a 25–29 éves fiatalok csoportjának 86 százaléka lépett tovább a középfokra az általános iskolát követően, a fennmaradók egy része minden valószínűség szerint valóban nem lépett tovább középfokú oktatásba, egy másik része lehetséges, hogy csak módszertani okokból nem került az elemzésbe (pl. nem válaszolt elég részletesen a feltett kérdésekre). A középfokra lépve legnagyobb csoportjuk a szakmunkásképző iskolákba lépett (41 százalék), a középiskolai oktatásba kerülő tanulók aránya együtt ezt csak kevés-

³ Az elemzés során számos korlátozó tényezővel kellett számolni. Az elemzés korlátját jelenti mindenekelőtt, hogy csak az iskolai életút során felsorolt iskolákra épül, s az, hogy a fiatal befejezett végzettséggel vagy anélkül hagyta-e el az adott iskolát, az nem derül ki. Az említett iskolaváltás és az oktatási szint váltása így nem feltétlenül esik egybe, az adatok értelmezése ezért fokozott óvatosságra int. Reméltük azonban, hogy az alábbi elemzés néhány általánosabb tendenciát így is megragadhatóvá tesz.

sel haladta meg (42,3 százalék). A következő iskolaváltás a csoport 26,1 százalékát érintette, s nagyjából felsőoktatásba való belépéssel járt (16,3 százalék), kisebb részben (másik) középfokú intézmény elvégzését jelentette. Negyedik iskolaváltás a fiatalok 7 százaléka esetében fordult elő, 4,9 százalék felsőfokú tanulmányok érdekében váltott iskolát.

2. táblázat: 25-29 évesek formális útja

	1. iskola	2. iskola	3. iskola	4. iskola
N	2857	2461	865	214
Általános iskola	99,7	0,5		
Szaktanácsképző		40,9	4	0,5
Szakközépiskola		22,4	3,6	0,6
Gimnázium		19,9	3,6	0,3
Technikum		2,3	2,6	0,2
Főiskola			10,9	2,6
Egyetem			5,4	2,3
PhD, posztgraduális				0,4
Együtt	99,7	86	30,1	6,9
Nincs válasz	0,3	14	69,9	83,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

3. táblázat: 20-24 évesek formális útja

	1. iskola	2. iskola	3. iskola	4. iskola
N	3363	3024	1846	276
Általános iskola	99,7	0,9	0,1	
Szaktanácsképző		34,7	4	0,4
Szakközépiskola		27,4	5,6	0,5
Gimnázium		24,5	4,8	0,5
Technikum		2,3	6,9	0,6
Főiskola			14,2	3,9
Egyetem			9,1	2
PhD, posztgraduális			0,1	0,2
Együtt	99,7	89,8	44,8	8,1
Nincs válasz	0,3	10,2	55,2	91,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

A 2000-ben 5 évvel fiatalabbak, a 20–24 évesek csoportja az általános iskolát követően 89,8 százalékban lépett tovább a második, kevés kivételtől eltekintve jellemzően középfokú intézménybe. A középfokra lépők közt már csak bő egyharmad (34,7 százalék) volt azok aránya, akik szaktanácsképzésbe kerültek, a középiskolai oktatásba lépők együtt a kérdezettek 51,9 százalékát adták. A következő iskolaváltás a csoport 44,8 százalékát érintette, 23,3 százalék számára felsőfokú tanulmányokat jelentett, kisebb részben technikumi vagy középfokú oktatásban folytatott ta-

nulmányokat. Negyedik iskolaváltás a csoport 8,1 százalékára volt jellemző, ezen belül 5,9 százalék volt, aki felsőfokú tanulmányokba fogott ekkor.

Más oldalról mutatja a 90-es évtizedben zajló folyamatokat, ha iskolázottság szerint különítjük el és elemezzük a válaszolók adatait. A megszerzett iskolázottság szerinti megközelítés inkább lehetővé teszi az eltérő utak megjelenítését, ha teljes pályafutások tényleges rekonstruálására nem is ad lehetőséget. Az iskolázottság szerinti megközelítés az iskolázási utak sokszínűségét engedni valamelyest sejteni, azt a tényt, hogy adott iskolai végzettséghez több út vezethet a gyakorlatban. Mindez feltehetőleg a társadalmi és munkaerőpiaci igények gyorsabb és az oktatási rendszer átstrukturálódásának ezekhez képest valamivel lassabb változására is következtetni enged.

4. táblázat: Gimnazisták formális útja

	1. iskola	2. iskola	3. iskola	4. iskola
N	1265	1266	381	43
Általános iskola	99,9	0,7	0,1	0,1
9-10. osztály		0,2	0	
Szakmunkásképző		11	3,7	0,5
Szakközépiskola		1,2	3	0,6
4 osztályos gimnázium		78,2	12,5	1,1
5 osztályos gimnázium		4,1	0,3	
6 osztályos gimnázium		2,6	0,3	
8 osztályos gimnázium		1,9	0,1	
Technikum			1,6	0,4
Főiskola			21,5	4,4
Egyetem			17,1	3,9
PhD képzés			0,1	0,3
Posztgraduális			0,1	0,7
Együtt	99,9	99,9	60,5	12,1
Nincs válasz	0,1	0,1	39,5	87,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

A gimnazisták iskolai pályafutása mindenképp a formális oktatási rendszerben való hosszabb idejű tanulásban különbözik a szakközépiskolásokétól: az iskola-rendszeren belüli tanulmányi útjuk jellemzően két (100 százalék) vagy három (60 százalék) iskolában folytatott tanulmányokat jelentett a 90-es években. A csoport túlnyomó része (78,2 százalék) eleve gimnáziumba lépett – megjelentek kis számban a szerkezetváltó gimnáziumba lépők is –, egytizedük azonban szakmunkásképzőben kezdett, s azt csak feltételezni tudjuk, hogy feltehetően a szakmunkás-bizonyítvány megszerzését követően szerzett (jelentős részben vélhetőleg a felnőttoktatásban) gimnáziumi érettségét. A 2. iskolai tanulmányok során sokan jártak ezen belül kisvárosi intézménybe, s megragadható arányban voltak a nem állami (ezen belül is főleg egyházi) iskolákban tanulók. A 3. iskola 38,6 százalékuk számára felsőfokú tanulmányokat jelentett, de 15 százalék számára középfokú (ezen belül

13,2 százaléknak gimnáziumi) tanulmányokat. A gimnazisták körében még ezen a ponton is jelentős volt a korábban szakmunkásképző iskolába járók aránya, ők feltehetően harmadik vagy negyedik lépésben értek el a gimnáziumhoz. A 4. iskola már csak alig több, mint egytizedük esetében fordult elő, ez 8,5 százalékban felsőfokú továbbtanulást, 1 százalékban PhD vagy posztgraduális tanulmányokat jelentett. Az 5. iskola előfordulása már csak egy töredéket jellemzett, s döntően szintén felsőfokú tanulmányokhoz kapcsolódóan.

A szakközépiskolások formális iskolai útja jellemzően két vagy három intézményben való tanulást jelentett, egytizedük esetében négyet. Döntő többségük (88 százalék) eleve szakközépiskolába került az általános iskola után, 8 százalékuk azonban először szakmunkásképzőbe lépett, s onnan ment tovább szakközépiskolai programba (róluk nem tudni, hogy befejezett szakiskolai végzettséggel rendelkeztek-e vagy sem), 3 százalék gimnáziumba ment. A harmadik lépésben még a fiatalok közel fele az iskolarendszerben volt, az ezen a ponton felsőfokú oktatásba (nagyobbrészt főiskolára) kerülők aránya 15 százalék, középfokon vagy technikumban tanulóké együtt 30 százalék (ezen belül legtöbben szakközépiskolában tanulnak, arányuk 13 százalék), jelentős köztük a nem nappali tagozaton tanulók aránya is. A következő lépés már csak a tanulók egytizedére terjedt ki, ezek nagyobb részben (6 százalék) felsőfokú tanulmányokba kezdtek (5,5 százalék felsőfokú, 0,5 posztgraduális vagy PhD képzésben tanul), 3,4 százalék középfokon tanult.

5. táblázat: Szakközépiskolások formális útja

	1. iskola	2. iskola	3. iskola	4. iskola
N	1628	1630	294	25
Általános iskola	99,8	0,6		
9-10. osztály		0,2	0,1	
Szakmunkásképző		8	4,2	0,8
Szakközépiskola		88,4	12,9	1,4
Gimnázium		2,9	0,9	0,4
Technikum			11,6	0,8
Főiskola			12	4,6
Egyetem			3,4	1,9
PhD képzés				0,3
Posztgraduális			0,1	0,2
Együtt			45,5	10,4
Nincs válasz			54,5	89,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

A fiúk és a lányok iskolázási útja az általános iskola szintjén természetesen egybeesik, a középfokra lépésnél azonban részben elválík egymástól: a fiúk jelentősebb arányban (40,8 százalék), léptek szakmunkásképzőbe, s ehhez hasonló, de a lányoktól elmaradó arányban középiskolába (40,8 százalék). A lányok között jóval magasabb volt a középiskolai továbbtanulást választók aránya (ezen belül hasonló

a szakközépiskolába és gimnáziumba menők aránya), csak egynegyedük választotta a szakmunkásképzőt. A 3. iskola szintjén a legjelentősebb különbség a két nem között a felsőfokon továbbtanulók különböző arányából adódik: míg a lányok átlagosan 19 százaléka továbbtanult felsőfokon, addig a fiúknak csak 13,3 százaléka. Különbséget jelent még, hogy a 3. iskolai szinten a fiúknak csak 30 százaléka tanult az iskolarendszeren belül, a lányoknak 33,5 százaléka. A 4. és 5. iskola szintjén már nem volt jelentős különbség a két nem között: 4,3 és 4,2 százalékos (4. iskola) illetve 0,6 és 0,7 százalékos (5. iskola) arányban tanultak felsőfokon és PhD képzésben.

Átmenetek

A következőkben a két fontosabb döntési pont alakulását vizsgáltuk meg közelebről: az alapfokú oktatásból a középfokú oktatásba lépést és a középfokú oktatásból a felsőfokú oktatásba lépést a két középiskolai csoport esetében. Mindkét átmeneti pont egyben fontos döntési pontot is jelent, ahol sok szempontból eldőlt a tanulók további sorsa, de egyben a módosításokra is lehetőség nyílhat ezeken – igaz, némi késsedelemmel.

A középiskolába kerülés az érintett fiataloknak átlagosan 86–90 százaléka esetén közvetlenül az előző iskolafokozat utáni lépést jelentett, kerülő úton 10–14 százaléka jutott be a középiskolába. A középiskolai végzettséget kerülő úton megszerzők jellemzően a korábban szakmunkásképzésben tanulók köréből kerültek ki, akik a szakmunkás végzettség megszerzését követően szerezték meg az érettségi bizonyítványt. A kerülő utat megjárók közt mindkét középiskola-típus esetében a két lépésben, egy másik középfokú iskolatípus érintésével ide érkezők voltak többségben, s kevesebben a harmadik vagy többedik lépésben középiskolába kerülők. Az egyes korcsoportok között azonban különbség figyelhető meg a fentiekben: a 20–24 évesek korcsoportjában a 25–29 évesekhez képest jellemzővé vált a középiskolába korrekciós úton való bekerülés,⁴ a 15–59 évesek körében ez ismét jóval ritkábban fordult elő (*Imre 2006*).

A következő iskolafokozatra még nehezebb volt a bejutás, ezt mutatja, hogy a felsőfokra való átlépés esetében alacsonyabb a közvetlenül az érettségit követően bejutók aránya, a gimnáziumból átlagosan valamivel jobb ez az arány, mint a szakközépiskolákból. A gimnáziumi háttérrel rendelkező felsőoktatásba bejutottak 22 százaléka, a szakközépiskolából érkezők 29 százaléka jutott valamivel később a felsőoktatásba. A felsőfokú oktatás esetében még nagyobb az egyes korcsoportok között a különbség, és egyértelműen a könnyebb bekerülés irányába mutat: a 25–29 éves korosztályban gimnáziumi előképzettséggel csak 70 százaléka jutott be az érettségit követően a felsőoktatásba, a 20–24 éveseknek már 81 százaléka. A szakközépiskolások esetében hasonló a tendencia. A látványos javulás a felsőfokra való bekerülési esélyekben a felsőfokú expanzió következménye, ami mindkét középiskolai csoport számára jelentős esélynövekedést jelentett. Az adatokból úgy tűnik,

⁴ Ennél a csoportnál a korrekciós utat megjárók jelentős arányához minden bizonnyal hozzájárul az érettségi későbbi megszerzését lehetővé tevő, a 90-es évek végén megszüntetett „szakmunkások szakközépiskolája”.

a felsőfokú expanzió a gimnazisták esélyeit javította a középiskola utáni közvetlen bejutás tekintetében, a szakközépiskolások körében valamivel fokozatosabb és részben később érvényesülő javulás figyelhető meg (*Imre 2006*).

A nem formális tanulásban való részvétel

Nem minden, az életben és a munkaerőpiacon szükséges kompetenciát lehetett megszerezni a kívánt mennyiségben és minőségben a lassan változó oktatási rendszeren belül. A formális iskolai utakon kívül létező más tanulási lehetőségek elemzése olyan tanulási utak megragadását is lehetővé tette, ami az oktatási rendszeren kívül, vagy ugyan azon belül, de annak határán helyezkedik el. Ilyen lehetőségek azok, amit az iskolai vagy iskolán kívüli különórák kínálnak (sajnos az adataink nem különítik el ezt a két lehetőséget). A különórákra járás a tankötelezettség időtartamán belül kiegészíti, pótolja, korrigálja a formális oktatás hiányosságait (pl. a nyelvoktatás esetében), esetleg erősíti a tanulót némely tanulmányokban, s elkészítést jelent a továbbtanulásra, de akár alternatív tanulási útvonalat is kirajzolhat egyes tehetségesebb tanulók számára a formális oktatáshoz képest (elsősorban művészeti pályákon).

Az általános iskolai különórákra járás mindvégig gyakori volt a kérdezett fiatalok körében, s ez egyre gyakoribbá vált a fiatalabb korosztályokban: a 25–29 évesek körében még egyharmad körüli arány volt megfigyelhető, ez 50 százalék körüli arányra nőtt a legfiatalabbak körében. Az általános iskolai különórákra járás különösen gyakori volt az általunk vizsgált „középiskolás” korcsoportoknál, s esetükben is megfigyelhető volt az életkorral párhuzamos növekedés, különösen a szakközépiskolából indulóknál. Ettől eltekintve azonban meglehetősen nagy volt a különbség az egyes iskolázottsági csoportok között, különösen a felsőfokra jutó fiatalok és a középiskolai végzettséggel rendelkező fiatalok között. Az előbbiek több mint a fele járt általános iskolai különórára, s arányuk nem változott a két idősebb korcsoport esetében. Mindez arra enged következtetni, hogy a gyakori különóra járás már korábban is része volt a továbbtanulás felé törekvő csoportok iskolázási stratégiáinak, a középiskolát végzettek, s ezen belül a szakközépiskolát végzettek/végzők körében bár korábban is jelen volt, de jelentősége még növekedni tudott. A középiskolai tanulmányok mellett a különórák súlya csak a továbbtanulás felé törekvők esetében volt megfigyelhető, a másik két csoportnál aránya alatta maradt az általános iskolai különóráknak, növekedés a fiatalabb korcsoport esetében csak a gimnazistáknál volt megfigyelhető.

Ha azt vizsgáljuk, hogy mit tanultak konkrétan a különórákon a fiatalok, akkor az általános iskola esetében a sport, az idegen nyelv, a zene és a számítástechnika területei rajzolódnak ki, mint jellemzően különóra keretében megerősített vagy kipróbált képességek. A középiskolai tanulmányok mellett már alacsonyabb volt a különórára járók aránya, ez legnagyobbbrészt az idegen nyelv tanulását jelentette, de a felsőfokig eljutók esetében számottevő volt ezen kívül a matematika és a sport, valamint a felvételi előkészítő is. A vizsgált időszakban a különórákon, a nem formális tanulásban való részvétel jelentős részben mind az általános iskolai, mind a

középfokú oktatásban jól érzékelhetően jelentős mértékben az idegen nyelvtanulás iránti, nagyon erősen megnövekedett igénynek is köszönhető volt. Mivel az oktatási rendszer az idegen nyelvtanulás terén a megváltozott igényekhez és lehetőségekhez csak lassan tudott alkalmazkodni, a 90-es években az idegen nyelvtudás terjedése és a nyelvvizsgák növekvő száma feltehetően jelentős mértékben az iskolán kívül szerzett tanulás eredménye lehetett. (A vizsgálatba bekerült fiatalok közül középfokú nyelvvizsgáig jutott el 9,4 százalék, felsőfokúig 2,7 százalékuk. Az életkor ebben is számottevő tényező volt: a legidősebb korcsoportban 8,2 százalék volt az alap- vagy középfokú nyelvvizsgával rendelkezők aránya, a 19–24 évesek körében már 12,3 százalék.)

A tanulói pályautak eredményessége

Abból kiindulva, hogy a középfokú oktatás célja a továbbtanulás illetve a munkaerőpiacon való boldogulás elősegítése, a rendszer és az egyes középfokú programok eredményessége mérhető kell legyen a kilépő csoportok iskolai és munkaerőpiaci boldogulásának mértékével. A következő részben arra tettünk kísérletet, hogy megismerjük, hogy a korábban elemzett csoportok ilyen megközelítésben és egymással is összevetésben hogyan jellemezhetőek az iskolázási és munkaerőpiaci eredményesség szempontjából.⁵ (Ebben a részben ezért csak azokkal foglalkoztunk, akik a felmérés idején már nem tanultak).

A következő lépésben a két szempont kombinálásával négy csoportot hoztunk létre: a mindkét szempontból eredményes fiatalokat (1. csoport), a bár iskolázás szempontjából sikertelennek tűnő, de a munkaerőpiacon mégis eredményesnek minősíthető fiatalok csoportját (2. csoport), az iskolázás szempontjából eredményes, de a munkaerőpiac szempontjából nem eredményes fiatalok csoportját (3. csoport), és a mindkét szempontból eredménytelen fiatalok csoportját (4. csoport). Az iskola-rendszerből kilépett fiatalok 60 százaléka került a mindkét szempontból sikeresek csoportjába, egyötöde az iskolázásban sikeres, de a munkaerőpiacon sikertelenek csoportjába, egytizedük az iskolázásban sikertelen, de a munkaerőpiacon sikeresek csoportjába és ennél valamivel kevesebben, mindössze 8 százaléknyan a mindkét szempontból sikertelenek körébe.

A mindkét szempontból eredménytelen csoport 80 százalékát az alacsony iskolázottsággal rendelkező csoport tette ki, közel 10 százalék volt a szakmunkás végzett-

⁵ Az *iskolázás szempontjából* eredményesnek tekintettük azokat, akik 8 évfolyamos általános iskolánál magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, és nem morzsolódtak le valamelyik szinten az oktatásból, hanem valamennyi megkezdett iskolát, programtípust eredményesen be is fejezték – függetlenül attól, hogy közép- vagy felsőfokú szintig jutottak-e el, vagy hogy sor került-e korrekcióra a formális rendszeren belüli iskolázás során. (Az iskola-rendszeren kívüli tanulást itt nem vettük figyelembe.) Eredménytelennek az iskolai út szempontjából ennek az ellenkezőjét tekintettük: azt, aki legfeljebb általános iskola végzettséggel rendelkezik, és/vagy belefogott valamilyen szinten olyan iskola, program elvégzésébe, amit nem tudott befejezni – szintén attól függetlenül, hogy mindez melyik szinten történt. A *munkaerőpiac szempontjából* eredményesnek azokat tekintettük, akiknek a kérdéses időpontjában volt kereső foglalkozásuk, akik biztosnak éltették meg állásukat, azaz akiknek nem kellett attól félniük, hogy elveszítik azt, valamint azokat, akiknél az elégedettségi elemek domináltak az elégedetlenséggel szemben a munkával összefüggésben megfogalmazott egyes tényezők esetében.

ségűek aránya, magasabb végzettséggel rendelkezők csak elvétve fordulnak elő ebben a csoportban. A mindkét szempontból sikeresek csoportja már összetettebb lett: a csoport legnagyobb része, kétötöde szakmunkásokból állt, egyötöde szakközépiskolásokból, egytized a gimnazisták aránya, s egynegyed a felsőfokú végzettséget elérőké. (A számarányukhoz viszonyítva a fenti csoportok közül a két középiskolás csoport a mintában való arányukhoz közel hasonló arányban került bele a sikeresek csoportjába, a szakiskolások esetében ez kevéssel, a felsőfokig jutók esetében jóval meghaladja számarányukat.) Az iskolai siker ellenére munkaerőpiaci értelemben nem sikeres csoport fele szakiskolásokból került ki, harmada a középiskolásokból (a szakközépiskolások több, mint ötöde, s a gimnazisták egytizede került a csoportba), s számarányuknál csekélyebb a felsőfokig jutók aránya. Az iskolai sikertelenség ellenére munkaerőpiaci kudarcot vallók meghatározó része alacsony iskolázottságú volt, számottevő volt még a szakiskolások és a szakközépiskolások aránya, a magasabb végzettségűek már csak szerény arányban fordultak elő.

Ha az egyes, különböző iskolai végzettséggel kilépő csoportok felől vizsgáljuk az egyes csoportokba való kerülés esélyét, jellemző különbségeket találunk. Az alacsony iskolázottsággal kilépők közel hasonló arányban kerültek a kudarcot vallók csoportjába, mint az iskolai kudarc ellenére a munkaerőpiacon boldogulók csoportjába. Ez azt mutatja, hogy nem az iskolarendszeren át vezet az egyetlen út a munkaerőpiaci boldoguláshoz, hogy az egyéni ügyesség, a személyes képességek, tapasztalatok feltehetően szintén sokat jelentenek. A szakmunkások kétharmada volt egyértelműen sikeresnek mondható, egynegyedük nem boldogult a munkaerőpiacon. Kis különbséggel lényegében hasonló volt a szakközépiskolások helyzete, de iskolai kudarc esetén valamivel nagyobb volt a munkaerőpiacon boldogulók aránya. A gimnazisták 70 százaléka volt sikeresnek mondható mindkét szempontból, s csak 30 százalék nem boldogult. A felsőfokot végzettek esetében 80 százalékra nőtt a sikeresek aránya, s csak 20 százalék a részleges kudarcot vallóké.

Összegzés

A középiskolai csoportok iskolázási útjának elemzése a vizsgált időszakban több tanulsággal szolgált, mindenekelőtt a változások tekintetében. A két középiskolai csoport között lényeges különbséget mindenekelőtt a formális iskolarendszerben való részvétel mértékében találtunk, a két iskolatípus különböző céljaira is visszavezethetően: míg a gimnazisták 90 százaléka még a harmadik intézményváltásban is érintett volt, s 50 százalékuk a felsőoktatásba is belépett, addig a szakközépiskolások esetében csak 45 százalék ez az arány, s jelentős az iskolarendszertől ezen a ponton kilépők aránya. A 4. lépésnél mindazonáltal ez a különbség eltűnt, s mindkét csoport esetében egytized körüli volt a formális oktatásban érintettek aránya (10 illetve 12 százalék). A később középiskolába kerülő módosítók aránya a két csoportban szintén hasonló volt, de a gimnazisták esetében kissé meghaladta a szakmunkások körében megfigyelhető arányt (12 és 10 százalék). A továbbtanulás szempontjából jelentős volt a különbség a két csoport között: a gimnazisták fele, a

szakközépiskolások egyötöde került be erre a szintre első vagy második próbálkozásra. A szakközépiskolásokról megállapítható, hogy jellemzően nagyobb arányban próbálkoztak, illetve kerültek be a gimnazistáknál később a felsőoktatásba. Az elért végzettség tekintetében a korcsoportok adatainak összevetésével a fenti tendenciák változása is megfigyelhető: mindkét csoport esetében jelentős mértékben megnőtt a felsőfokú továbbtanulásban érintettek aránya, mindez azonban úgy tűnik, hogy a két csoport között létező esélykülönbségekre nem volt jelentős hatással.

A formális oktatási rendszerben való növekvő részvétel mellett növekedni látszik a vizsgált időszakban a nem formális oktatásban való részvétel jelentősége is. A nem formális oktatásban való részvétel a középiskolából indulók csoportjai mentén történő közelebbi elemzése arra enged következtetni, hogy a tanulói és tanulási utak – a nem formális tanulásban való részvételt is figyelembe véve – úgy tűnik, már az általános iskola szintjén elválnak egymástól: a nem formális tanulásban való részvétel jelentős részben a formális rendszeren való áthaladást segítette elő.

IMRE ANNA

IRODALOM

- ANDOR MIHÁLY (1999) Az iskolákon átvezető út. *Új Pedagógiai Szemle*, No. 10.
- ANDOR MIHÁLY & LISKÓ ILONA (2000) *Iskolaválasztás és mobilitás*. Budapest, Iskolakultúra.
- BALÁZS ÉVA (2003) Vélemények és tények a középiskolai expanzióról. In: NAGY M. (ed) *Mindenki középiskolája*. Budapest, OKI.
- BAUER BÉLA & SZABÓ ANDREA (2005) *Ifjúság 2004*. Gyorsjelentés. Miniszterelnöki Hivatal.
- CLASSIFICATION OF LEARNING ACTIVITIES (2005). Manual. EU. May.
- EDUCATION POLICY ANALYSIS (2004) OECD, Paris.
- FORRAY R. KATALIN (1992) A középiskolázás expanziója és az intézmények differenciálódása. In: FORRAY & KOZMA (eds) *Társadalmi tér és oktatási rendszer*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- FROM INITIAL EDUCATION TO WORKING LIFE (2000) Making transitions work. Education and skills. Paris, OECD.
- GÁBOR KÁLMÁN (2004) *Ifjúsági korszakváltás*. Szeged, Belvedere.
- HALÁSZ GÁBOR & LANNERT JUDIT (2000) *Jelentés a közoktatásról*. Budapest, OKI.
- HALÁSZ GÁBOR & LANNERT JUDIT (2003) *Jelentés a közoktatásról*. Budapest, OKI.
- IMRE ANNA (2004) *A középfokú oktatás kiterjedése és hatása a tanulói továbbhaladásra*. Budapest, OKI. (Műhelytanulmányok.)
- IMRE ANNA (2006) *Tanulói utak. A középfokú oktatás átalakulása a 90-es években*. Budapest, OKI. (Műhelytanulmányok.)
- LANNERT JUDIT (2003) A továbbtanulási aspirációk társadalmi meghatározottsága. In: LANNERT JUDIT (ed) *Hogyan tovább?* Budapest, OKI.
- LISKÓ ILONA (2004) *Perspektívák a középiskola után*. Budapest, Felsőoktatási Kutatóintézet. (Kutatás közben, 259.)
- ROSENBAUM, JAMES E. (2000) Institutional Career structures and the social construction of ability. In: M. F. HALLINAN (ed) (2000) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*.
- SEMJÉN ANDRÁS (2005) Az oktatási rendszer külső hatékonysága: a gazdaság és a munkaerőpiac elvárásai. In: HERMANN Z. (ed) *Hatékonysági problémák a közoktatásban*.
- TANULÁS MAGYARORSZÁGON (2005) *Az Oktatáspolitikai Elemzések Központja nyilvános közpolitikai elemzése*. Budapest, Sulinova kht.
- TÓT ÉVA (2002) A nem formális tanulás elismerése. *Szakképzési Szemle*, No. 2.

KAPCSOLATOK

AZ IFJÚSÁG TÁRSADALMI KÖTÖDÉSEINEK NARRATÍVÁI

A FIATALOK TÁRSAS KAPCSOLATAIT ÉS EGYÉNI cselekvéseit is meghatározza az a mód, ahogyan a környezetüket is jelentő kulturális teret és időt érzékelik. Kutatásaink eredményei azt mutatták, hogy az ifjúságot a homogén térszemlélettel, polikronikus időszemlélettel és általában optimista jövőképpel jellemezhetjük (Horkai 2009). Ebből arra következtethetünk, hogy kiegyensúlyozott, sokrétű és összetett társadalmi kapcsolatokkal rendelkeznek. Feltételezhetjük továbbá, hogy ez az életkor a kapcsolati tőke kialakításának, megerősítésének időszaka, és ebből következően az egyén nyitott a társadalom többi tagja felé, ami ugyancsak a fenti tételt erősítheti.

A társadalmi kapcsolatok vizsgálata során kiemelt figyelmet érdemel a kortárs-csoporthoz (batárokhoz), a szülőkhöz (családhoz), és az iskolához (a tanulmányokhoz) fűződő viszony, hiszen ezek a vizsgált korosztály legfontosabb szocializációs és enkulturalizációs közegei.

A 2006–2007-ben végzett ifjúsági kultúrák jellemvonásait feltáró interjúk kutatásunk során vizsgáltuk a fiatalok társadalmi kapcsolatait, ezek jellemvonásait összegzi e tanulmány.¹ A kutatás egységei Magyarország hátrányos helyzetű régióihoz (Észak-Magyarország, Észak-Alföld) kapcsolódó (ott élő vagy tanuló) fiatalok voltak (15–29 éves korosztály), akik nem, vagy csak részben rendelkeztek önálló egzisztenciával és rövid távú terveik között szerepelt a továbbtanulás, vagy valamely regionális felsőoktatási intézmény nappali tagozatos hallgatói voltak.

Kapcsolat a szülőkkel

A szülőktől való anyagi függés minden interjúalany jellemvonása. Korábbi vizsgálatok alátámasztották, hogy a továbbtanulás motívumai erősen meghatározottak az apa iskolai végzettsége által (Fónai 1998; Fónai & Fábrián 1999), így fontosnak tartottunk az interjúban erre vonatkozó kérdést is feltenni. A megkérdezettek szüleinek iskolai végzettsége többségében középfokú, főleg szakmunkásképző, tehát a főiskolás vagy egyetemista interjúalanyok első generációs diplomásnak (értelmiséginek) számítanak. Ők nem tekintik önmagukat értelmiséginek. Volt olyan közöttük, aki ki is kérte a szülei iskolai végzettségére vonatkozó kérdést.

¹ A tanulmány megállapításai a következő empirikus tapasztalatokból származnak: 20+4 fő félig-strukturált interjú (és fókuszcsoportos megkérdezés); 4 fő kiegészítő minta (befejezett felsőoktatási tanulmányokkal) azok a korábbi ifjúságkutatási tapasztalatok, melyek a screenager szubkultúrára irányultak.

„Na, te is jössz ezzel a baromsággal, hogy mi a szüleim legmagasabb végzettsége. Hát szerintem tökmindegy. Tudom, tanultam szociológiát, szerintük nem tökmindegy, de szerintem tökmindegy. Engem senki ne annak alapján ítéljen meg, hogy milyen az apám végzettsége. Nem változtat semmin az én életemben.” (25 éves fiú)

A megkérdezettek szüleinek többnyire anyagi nehézségeket jelentett gyermekeik iskoláztatása felsőoktatási szinten, ezt felmérve és ennek tudatában a főiskolás és egyetemista interjúalanyok többsége nagy tisztelettel beszélt szüleiről, és arról számolt be, hogy amióta felsőoktatásban tanul, pozitívan változott meg a köztük és szüleik között lévő viszony. Ennek sok esetben a földrajzi távolság következtében kialakult önállósodott életvitel is az oka. Az is megfigyelhető, hogy a szülők áldozathozatalait nem követelik önző módon, hanem sok esetben diákmunka vállalásával könnyítenének is azokon.

„Én székesfehérvári vagyok... Keveset járok haza, még diákjeggyel is drága. Hathetente körülbelül. Na most az az érdekes, hogy a szüleimmel azóta jobb a viszonyom, meg a testvéremmel is többet beszélünk.” (21 éves lány)

„Felvettem a diákhitelt, hogy könnyebben tudjak boldogulni, mert én költséges vagyok, az albérletet meg sok mindent a szüleim fizetik, ez így nehéz, és például itt Nyíregyeni diákmunkát nem nagyon találni, Fehérváron sokkal több ilyen lehetőség van.” (21 éves lány)

Arról, hogy szülei nem értik meg, és nap mint nap küzdenie kell velük, illetve a szülőkkel szembeni lázadó magatartásformáról csak az egyik 15 éves interjúalany számolt be, aki úgy érzi szülei korlátozzák személyes szabadságában. A többségre ez a viszony egyáltalán nem jellemző, a felnőtt társadalom ellen irányuló lázadás célkeresztjében sokkal inkább megtalálhatóak voltak a média szereplői vagy a politikusok, de a szülők többnyire példaértékűek, és tisztelet övezi őket. Az idősebbek több esetben megszólták a fiatal testvéreiket, kiemelve, hogy felháborítónak tartják azt a hangnemet, amit a szüleikkel szemben megengednek maguknak.

A megkérdezett fiatalok havonta hétezer és huszonötezer forint között költöttek magukra, ez az összeg a szórakozási és egyéb költségeiket fedezte, nem tartalmazta az útiköltséget, az albérletet, sem a kollégiumi díjat, vagy a tandíjat (költségtérítést). Ezzel az összeggel is főként szülei támogatják őket, mert bár többen említették, hogy szeretnének tanulmányaik mellett munkát vállalni, nincs a térségben rá lehetőségük.

2005-ben egy pilot kutatás keretében két 10. évfolyamos osztályban végeztünk fókuszcsoporthoz megkérdezést,² mely a jövőkép-elemekre vonatkozott. A válaszokban több utalás történt a szülőkkel való kapcsolatra, amely a szakiskolások esetében nem mutatkozott felhőtlennek. Saját élethelyzetükért, sikerélményeik hiányáért elsősorban szüleiket okolják, különösen akkor, ha gyenge a család megtartó ereje. A lázadó magatartás egyértelműen megjelent, a szülők élete, mint negatív példa lebegett előttük, ami egyeseket arra motivált, hogy küzdjön azért, hogy többre vigye, és jobb élete legyen. Ha neki nem is, legalább az ő gyerekeinek. Voltak viszont

2 A megkérdezés helyszíne a Déri Miksa Szakközép és Szakmunkásképző Iskola és az Esze Tamás Gimnázium volt Mátészalkán. A vizsgálatban összesen 53 tanuló vett részt.

olyan megnyilvánulások is, akik a szülői viselkedést és életmódot egyfajta öngazdáltságnak tekintették, s így magukra nézve is megengedhetőnek vélték például az alkoholfogyasztást, a játékgépezést, vagy a társadalmi kihágásokat. Az indok ebben az esetben az volt, hogy ha a szülőknek lehet, akkor ez számukra is megengedett kell, hogy legyen. Esetükben is megjelent a gyerekvállalás, a saját család lehetősége, de mint külső társadalmi elvárás, ami elkerülhetetlen, és nem, mint személyes igény. Esetükben a meglévő társadalmi és kulturális jellemvonások újratermelődnének, míg az előző csoport esetében van remény az attitűdök, és az életvezetés tartós megváltozására is, bár mindez a megszerzett társadalmi-, kapcsolati-, és kulturális tőke gazdasági tőkére történő átválthatóságának a függvénye.

A szülőkkal való kapcsolatot tehát alapvetően meghatározta a tőlük kapott személyes, lelki és anyagi áldozat és támogatás mértéke, amelyre a fiatalok a későbbi boldogulásuk zálogaként is gondoltak. Ha ez elmaradt, és még erős kontroll is társult hozzá, akkor szinte garantáltan szembefordultak a szülőkkal, eluralkodott a lázadó magatartásforma, és állandósult a rossz viszony. Elmondásaik alapján ezt a rossz viszonyt a szülők nem mindig érzékelték, vagy nem akarták tudomásul venni, így „látszatra” fenntartották a jó viszonyt, amit a fiatalok képmutatásnak és nevetségesnek értékeltek. A magasabb tőkevolumennel rendelkező családok esetében a személyes, a szülő és a gyerekek közötti kapcsolatrendszer kevesebb önző elemet tartalmazott, és őszintébbnek hatott, mint ahogy azt az alacsony tőkevolumenű családok esetében megfigyelhettük.

Korábbi kutatásainkban a szülőkkal szembeni lázadó magatartás a magas tőkevolumennel rendelkezők esetében is megfigyelhető volt, aminek az oka elsősorban a személyes szabadság feletti túlzott felügyelet-vállalás érzése volt (*Horkai 1999*). Csaknem egy évtized elteltével az interjúalanyok többsége arról számolt be, hogy a tőlük fiatalabbaknak sokkal többet megengednek a szülők és a társadalom is elfogadóbb velük. Az az érzésük, hogy a korábban erős ellenőrzés folyamatosan lazul, és hamarabb bekövetkezik, mint ahogy az az ő esetükben történt; volt olyan fiatal a válaszadók között, aki ezt a jelenséget egyértelműen a mobiltelefonok elterjedésével magyarázta. Mindez azt jelenti, hogy a személyes szabadság, és a szülői felügyelet gyengülésének vagy megszűnésének ma már nem feltétele az önálló egzisztencia megteremtése, szemben az egy-két évtizeddel korábban megélt gyakorlattal.

Barátságok

A társas kapcsolatok tekintetében a fiatalok többnyire a „barát”, a „haver”, és az „ismerős” fogalmát különítették el. A kötődések erősségét tekintve a barát a legfontosabb, számszerűsítve a középiskolások több baráttal rendelkeznek (átlag 6–10 fő), mint a főiskolások (átlag 2–4 fő). Az idősebbek kevesebb, de mélyebb barátságokról számolnak be, amelyek kezdetei többnyire a középiskolás évekhez kapcsolódnak. A főiskolás, egyetemi kapcsolatokat sokkal inkább gondolják érdekvezéreltnek, társaikkal a mélyebb kapcsolatok kialakítását sokszor nem is keresik. A haverok, ismerősök számában általában nincs különbség a két korcsoport tagjai között, ezek a

laza kapcsolatok nem is mindig kizárólag valós csatornákon keresztül jelennek meg, így a haverok, ismerősök száma a „sok” és „nagyon sok” között ragadható meg. A vizsgált korosztály esetében felértékelődnek a különféle közösségi oldalak a kapcsolatok ápolása és nyilvántartása céljából.

„Az a barát, akiben megbízok. Akinek el merek mondani dolgokat, nem mondja tovább, érti, hogy miről van szó. Nem feltétlenül az, akivel minden nap találkozom.” (21 éves lány)

„Na, most nekem vannak barátaim Fehérváron, középiskola óta tart. Ritkán találkozunk, de rengeteget e-mailezünk, meg most van az iwiw, ott is, és amikor hazamegyek, mindig szólok nekik, és akkor összejövünk, beülünk egy kávézóba, és három-négy órát is ülünk ott.” (21 éves lány)

Az életkori sajátosságokat tekintve társas kapcsolatai függvényében mindegyik interjúalany be van zárva saját szűk korcsoportjába. Idősebbek társaságát keresik ugyan, de a fiatalabbakat (tőlük 3–4 évvel fiatalabbakat) teljesen elutasítják. Nem szívesen töltik velük a szabadidejüket, és nem járnak közös szórakozóhelyekre. Az okok között a fiatalabbak másságát emelik ki, viselkedési normáikkal nem értenek egyet, generációs problémákat emlegetnek. A fiatalabbaktól való elzárkózást a hajdúnánási kutatási eredményeink is teljes mértékben alátámasztották (*Horkai, Varga & Szabó 2007*).

„Én nem szeretem, ha sokkal fiatalabbak vannak egy szórakozóhelyen, idősebbek se legyenek, hanem az én korosztályom legyen. Ne legyen kicsi a hely, ahol le lehet ülni, lehessen táncolni. Ahol fiatalabbak vannak, oda nem szívesen mennek az idősebbek. Amíg nem volt barátom, addig ugye azért ment az ember, hogy ismerkedjen. De a fiatalabbakra nem vagyok kíváncsi. Meg érdekesek a mostani lányok is, ahogy öltözködnek, miniszoknyába, mély dekoltázzsal, és akkor azt hiszik ők a menők. Na, most ők inkább azokat a helyeket keresik, ahol az idősebbek vannak, ha beengedik őket, akkor egyre többen lesznek. És akkor az idősebbek el fognak menni azokról a helyekről.” (21 éves lány)

Az ismerkedés helye egyértelműen a buli, a szórakozóhely. Az info-kommunikációs eszközök alapvetően a kapcsolattartást szolgálják, de nem alakítanak ki nagy számban baráti kapcsolatokat a megkérdezett korosztály körében. Az interneten keresztül történő ismerkedés főleg az idősebbek sajátja, köztük is azok részesítik előnyben, akik elmondásuk alapján nem szívesen járnak szórakozóhelyekre. Minden interjúalany a személyes kapcsolattartást részesíti előnyben a barátaival, de kiemelt fontosságú még a chat, az e-mail, és az sms is, kevésbé jellemző a telefonos beszélgetés. Elmondásuk alapján ennek anyagi okai vannak elsősorban, a telefonálás drága.

A társas kapcsolatok befolyásolják az egyének viselkedését, „a barátok azok, akik a jóba viszik az embert, de ők azok, akik a rosszba is”, fogalmaz az egyik 23 éves lány, amikor a dohányzása indítékairól kérdeztük az interjú során. A rendszeresen cigiző fiatalok többségének szülei nem tudnak dohányzásukról, titkolják előttük. Aki dohányzik, főként középiskolás korában kezdte, elsősorban a baráti társaság

„nyomására”, de konkrét indítékot csak ritkán neveznek meg, ez lehet: stresszhelyzet vagy éppen szerelmi bánat megélése.

„Aki a középiskolában kezd el dohányozni, az nehezen szokik le. És hát többnyire ott kezdődik, ott kezdődik az élet. Megjelennek az első szerelmek, csalódások, és akkor sokkal jobban fáj. Az egyik barátnőm épp emiatt kezdett dohányozni, mert volt egy fiú, aki csak játszadozott vele, és akkor kezdett dohányozni.” (21 éves lány)

„Dohányzom, egyszerű pótcselekvés szerintem. De nem tudom, mit pótolok vele.” (20 éves fiú)

„Baráti társaságban mindenki dohányzik, így szerintem egyenes út volt, hogy én is rászokjak.” (23 éves lány)

És kikkel, milyen emberekkel barátkoznak szívesen a fiatalok? Mindenki olyan személyeket említett, aki hasonlít órá. A másság, a különbözőség nem keresett, a másságból való tanulás vagy annak igénye nem jelent meg az interjúalanyok körében.

„Humoros, közvetlen emberekkel barátkozom szívesen, olyanokkal, mint én vagyok. Hozzám hasonló emberekkel.” (17 éves fiú)

„Hát többnyire olyanokkal, mint én vagyok. Tehát barátkozó, könnyen megnyíló, hasonlítson rám. Barát, az kevés van, 4–5 fő, a többi ismerős. Közös baráti társaság, és a szakközépiskolában. Többnyire idősebbek tőlem.” (17 éves lány)

Az interjúalanyok többségének nincs példaképe, nem is tartotta fontosnak, hogy legyen. Véleményük szerint az, akinek van, az nem is egyéniség, mert valaki más konkrét példáját követi, és így nem önmaga, hanem valaki másnak a másolata. Az idősebbek többnyire a szüleiket jelölték meg példaképüknek, ha jó volt velük a kapcsolat, ami legfőképpen a tisztelet jele, egyfajta hála a tőlük kapott anyagi és érzelmi támogatásért. A médiából egyetlen fiú emelt ki példaképnek tartott személyt, az interjúalanyok közül az, aki katolikus gimnáziumban tanult. Ő se a színész valós személyét,³ hanem annak egy virtuális alakját emelte ki, egy filmsorozatban lévő szerepe kapcsán.

„David Hasselhoff a példaképem. Karizmatikus személyiség, főleg a Knight Riderban, ami példamutató a fiatal emberek számára.” (17 éves fiú)

„Nincs példaképem. Nem is szerettem volna soha példaképet, nem akarok senkire hasonlítani, én én vagyok, és úgy gondolom nincs szükségem senkire példaképnek.” (17 éves lány)

A fiatalok a későbbi boldogulásuk lehetőségeit elsősorban a kapcsolati tőkében látták. Erről azt gondolták, hogy valahogy kialakul az emberek körül, és nem feltétlenül tudatos „tőkeépítés” következménye. Ők maguk elbeszéléseik alapján „önző céllal”, csak azért, mert attól jobb boldogulást remélhetnek, nem tartanak fenn kapcsolatokat különféle emberekkel. Az idősebb interjúalanyok azonban már fontolóra vették ennek lehetőségét.

³ A valós életben David Hasselhoff elsősorban súlyos alkoholproblémáiról híresült el, de egyre jellemzőbb, hogy a fiatalok által sztárolt „feltörekvő hírességek” életéből is elsősorban a drogokkal való kapcsolatukat, a pszichológiai, pszichiátriai problémáikat, a különféle szektákhoz való csatlakozásukat domborítja ki a (bulvár) média.

Az oktatási expanzió következményeként minden főiskolai vagy egyetemi hallgató csoporttársak százával is találkozhatott tanulmányai megkezdésekor, különösen a nagy érdeklődésre számot tartó szakokon. Ha a jövőkilátásokat is mérlegre tesszük, akkor ez elég ijesztően hathat arra az egyénre, aki speciális, egyéni lehetőségeket remél a felsőoktatási tanulmányaitól, ehelyett azonban azzal szembesül, hogy milyen nagy létszámú lehet majd végzéskor a munkaerőpiaci konkurencia. A 150 vagy 200 fős csoportok, évfolyamok hallgatói közösségei esetében megfigyelhető volt, hogy azok az egyének, akik az előadásokon kívül nem találkoznak, találkozhatnak a többiekkel, mert mondjuk bejárók, vagy erős az otthoni szülői kontroll, nagyon elmagányosodtak. Ők azok, akiknek a többiek nem tudták a nevét, nem nagyon számíthattak segítségre, a hasznos információk késve értek el hozzájuk. Az ő esetükben az a bőséges „emberanyag” ami körülvette őket, nem alakult át kapcsolati tőkévé. Amik a mélyebb kapcsolatokat a tömegben lehetővé tették, azok elsősorban az iskolán kívüli közös foglalatosságok, a kollégium, az albérlet, a közös szórakozóhelyek voltak. Akik ezeken a helyeken nem találkoztak, nem ismerték egymást, nem ültek egymás mellé az előadásokon, még harmad éves korukra sem tudták egymás nevét. Az oktatók ismerete sem jelent erős kapcsolati tőkét azon hallgatók számára, akik igyekeztek „megbújni” a tömegben, hiszen nemcsak társaik, de tanáraik sem ismerik őket igazán. A kis létszámú szemináriumok, főleg a szakosodás, szakirány-választás időszakát követően oldanak valamit a tömeg magányosságán, de pusztán a benyomások és „ránézés” alapján akkorra már kialakultak a kirekesztődöttekkel szembeni előítéletek, sztereotípiák. A tömegoktatásban tehát megjelent a hallgatók elidegenedésének, elmagányosodásának folyamata, amelyet a korábbi kutatásaink során nem találtunk jellemzőnek (*Horkai 1999*).

A tömeg megélése, a társak konkurenciaként való felfogása azonban nem készíteti a hallgatókat az intézmény elhagyására vagy a tanulmányaik befejezésére, sem lemorzsolódásra, más tanulmányi terület keresésére, sem a szakképzés irányába történő elmozdulásra. Sokkal inkább azt az érzést erősíti bennük, hogy végig kell csinálni, bármi legyen is a vége, mert ha nem is jelent majd előnyt a diploma megléte, hiánya bizonyára hátrányosan fogja befolyásolni a jövőbeni lehetőségeiket.

A társas kapcsolatok között a párkapcsolatokról való gondolkodás és a megélésvők megélése nemenként és korcsoportonként eltérő attitűdöt mutatott. A lányok középiskolás korban is komolyabbnak érzik párkapcsolataikat, mint a fiúk, gyakrabban gondolják, hogy éppen a jelenlegi partnerük lesz jövőbeni társuk is. A fiúk lazább kötődésekről számoltak be, ők inkább várakozóbbak, kevésbé biztosak jelenlegi partnerükben. A főiskolások körében nem ritka az együttélések megjelenése közös albérletben, vagy albérletrészben, a középiskolások esetében ez egyáltalán nem jellemző. Minél több későbbi tanulmányt tervez valaki középiskolás korban, annál lazább párkapcsolat-építés jellemzi. A továbbtanulás eltérő helyszíne ugyanis a középiskolás kapcsolatok végét is jelenti, ezért sokszor megfigyelhető volt a továbbtanulási motivációkban és az intézményválasztásban az is, hogy a vélt jövőbeni társnak milyen elképzelései voltak.

Az ifjúság szexuális szokásairól általánosságban megoszlott az interjúalanyok véleménye. Nem tettünk föl erre vonatkozó (provokatív) kérdéseket, a főiskolás lányok maguktól felhozták a beszélgetés során a szexualitás témáját, a fiúk egyáltalán nem beszéltek róla, a középiskolás lányok is zavarba jöttek, ha esetlegesen ebbe az irányba terelődött a beszélgetés fonala. A főiskolás lányok többnyire felvilágosultnak, de meggondolatlanok tartották a fiatalokat, főként a középiskolásokat. Kiemelték szexuálisan kihívó öltözködésüket, és magatartásukat, amelyet a fiatalok valószínűleg a felnőttesség megjelenítésének szántak, de szerintük az idősebb fiúk figyelmét sem pozitív értelemben vonják magukra. A szülői felelősség kérdését kulcsfontosságúnak tartották a viselkedés alakulásában, ahol meglátásuk szerint a túl szigorú és a túl laza felügyelet egyformán káros lehet.

Az iskolához és a tanulmányokhoz fűződő kapcsolat

Az iskola, az oktatási intézmény fontos, de nem központi tere az ifjúsági kultúrának, hiszen – jó esetben – összességében legalább annyi időt töltenek ott, mint az otthonukban. Fónai Mihály kutatásainkhoz hasonló földrajzi területen végzett vizsgálataiban (*Fónai 1998; Fónai & Fábián 1999*) a megkérdezett korosztály jelentős része kapcsolatban állt valamilyen oktatási intézménnyel, a 14–18 éves korosztály 6 százaléka azonban nem. Az akkori országos adatokkal összevetve a vizsgált terület fiataljainak iskolázottsági mutatóit kedvezőnek ítélte, és ezek a mutatók az oktatási expanzió hatásainak következtében csak tovább javultak.

Az iskolához kapcsolódó érzelmek, az intézménnyel szembeni egyéni és társadalmi elvárások azonban iskolatípusonként, és életkoronként változnak. Ezek az elvárások konkrétan megfogalmazódnak azokban a leírásokban, amelyek az ideális iskoláról szólnak, vagy azoknak a lehetőségeknek a felsorolásában, amelyekhez véleményük szerint az iskola, az oktatási intézmény közreműködésével juthatnak annak felhasználói. Az iskolára vonatkozó értékelés a tanulmányok befejeztével válik igazán konkrétá, amikor az egyén számára is a kulturális, társadalmi és gazdasági kontextus az, ami az értelmezési keretet adja. Alapvetően különbözik a tanulmányok megítélése az iskolarendszerű oktatásban részt vevők, és az abból már kikerültek körében. Míg az első csoport esetében az oktatási intézményhez kötődő érzelmek kapnak kiemelt szerepet, addig a második csoport esetében ezeket mellőzve, szinte kizárólag a tényleges hasznosíthatóság mértéke, és gazdasági tőkére való átválthatósága válik mérvadóvá.

Az interjúalanyok többsége hasznosnak gondolja tanulmányait, bár a kérdésfeltevés kapcsán mindegyikük kivétel nélkül a jelenlegi vagy a legutoljára végzett tanulmányaira gondolt. A középiskolások abban az esetben is hasznosnak érzik tanulmányaikat, ha tudják, a munkaerőpiacon az nem sokat ér.

A középiskolás interjúalanyok elsősorban a későbbi tanulmányok szempontjából mérik a jelenlegi helyzetüket, ha lehetőségük adódik a továbbtanulásra, akkor majd az ottani tanulmányaikat tartják a későbbi boldogulásuk zálogának. A tanulmányok hasznosságát nem a tudásmennyiség és minőség szempontjából ítélik meg,

hanem sokkal inkább gazdasági tőkére (munkaerőpiaci esélyek), és kulturális tőkére (érettségi bizonyítvány, diploma) történő átválthatóság szempontjából.

„Mivel katolikus gimnáziumba járok, így úgy gondolom, hogy általános ismereteket szerzek a mindennapi életre, és hogy szakmai kérdéseket nem tanulok. Többet szeretnék foglalkozni pénzügyi dolgokkal, és a politikával, mert ez érdekel, ezen a területen szeretnék elhelyezkedni majd.” (17 éves fiú)

„Én mindent hasznosnak tartok, amit ott tanultam, kivéve talán az ének-zene, amit nem kellett volna szerintem három évig tanulnom. Szerintem csak azt kellett volna jobban tanítani a tanároknak, ami az érettségi tárgyunk is.” (17 éves lány)

Megfigyeléseink alapján elmondható, hogy a gazdasági orientáltságú magas tőkevolumen, amelyhez a szülők esetében nem társult hasonlóan magas kulturális tőke,⁴ csökkenti a gyermekben a felsőoktatási továbbtanulási szándékot. Ezeknél a fiataloknál a szakmai ismeretek, gyakorlati tapasztalatok mihamarabbi megszerzése, és nem az elméleti tudás felhalmozása a fő cél. Többen úgy gondolják, hogy ha később szükségét érzik, akkor majd elvégeznek „valami főiskolát”, de a közeljövőben a boldogulásuk szempontjából erre nincs szükségük. Abban az esetben, amikor a szülői kulturális tőke alacsony, és a magas gazdasági tőkevolumen sem garantált, sokkal valószínűbb a továbbtanulás, és erősebb a diplomaszerzés elvárása gyermekektől, akkor is, ha ez erő fölötti gazdasági áldozatokkal jár a szülők számára.

„Hasznos, mert a szüleimnek van egy vállalkozása, a tudom majd ezt hasznosítani, kereskedelmi és marketing szakon tanulok. Továbbtanulni nem akarok.” (17 éves lány)

A főiskolások, egyetemisták szintén alapvetően hasznosnak tartották tanulmányaikat, de nem elégségesnek, legfőbb problémaként a gyakorlati tapasztalatszerzés hiányát említették. Minél kisebb településről származik a főiskolás vagy egyetemista fiatal, annál inkább elégedett, és annál inkább látja optimistán saját munka-erőpiaci esélyeit is, még abban az esetben is, ha tömegszak hallgatója. Ilyen optimista hozzáállást tapasztaltunk egy harmadéves, kommunikáció szakos hallgatónál (aki egy 250 fős évfolyam tagja), és a kommunikáció szakos túlképzésről szóló hírek, és aggályok ellenére úgy gondolta, hogy az a terület, ahol tanulmányait végzi: *hiányterület*. A megkérdezettek között ez nem volt egyedi eset, más tömegszakok hallgatói is jó elhelyezkedési esélyeket gondoltak maguk számára tanulmányaik során, és optimistán néztek a jövőbe. A negyedéves hallgatók esetében viszont már megjelent a lehetőségeik megkérdőjelezése, a főiskolán a nem tanulással töltött idő, mint elvesztegetett idő is definiálódott.

Az egyik végzős egyetemista az interjúban megdöbbenve és felháborodva számolt be munkaerőpiaci próbálkozásairól, önéletrajza elküldése után elhívták egy-két állásinterjúra. Az interjú fél napot vett igénybe, pszichológiai tesztek sokaságát töltették ki vele, majd levizsgáztatták az eddigi tanulmányai anyagából, konkrét tényada-

⁴ Ha a szülők esetében magas a kulturális tőkevolumen, akkor ez a jelenség már nem figyelhető meg. Az egyik interjúalany (23 éves lány) például egy kocsmát örökölt jogász édesapjától, aki azonban azzal a feltétellel adta át a jól jövedelmező vállalkozást, hogy lánya közgazdasági diplomát szerez. Mindezt azzal magyarázta, hogy nem akarta, hogy azt mondják a lányára, hogy „csak egy kocsmáros”, hanem legyenek tisztában az emberek azzal, hogy ő „egy diplomás közgazdász, aki vendéglátással foglalkozik, még ha kocsmá is az, és nem ötcsillagos szálloda”.

tokat, elméleteket visszakérdezve, egy gyakornoki álláslehetőség kedvéért. Ezeknél a példáknál reflektálhatunk Zinnecker (2006:78) megállapítására, miszerint lehet, hogy a kulturális tőkét jelző megszerzett titulust nem kérdőjelezzük meg a társadalomban, de a mögötte lévő tudást időről időre ellenőrizzük. Lehetséges azonban, hogy mindez csupán az átalakuló oktatási rendszer és a sokszor bizalmatlan és elégedetlen munkaerőpiac viszonyrendszerét tükrözi, de önmagában egyik szegmensét sem minősíti, és nem az egyén és munkaerőpiac viszonyáról tanúskodik.

„Én például azért is jelentkeztem ide, mert a kommunikáció szerintem a mai világban a legfontosabb, az hogy az emberek jól megértsék egymást. Hogy jól át tudják adni magukat, persze a többi szakma is fontos, de szerintem ebben hiány is van, ez az ok, ami miatt erre jelentkeztem, és remélem, hogy munkalehetőségem is lesz.” (23 éves lány)

„Van, amit lehet hasznosítani, de az anyag nagy része lexikális. A gyakorlat hiányzik.” (21 éves lány)

A hasznosság érzése többeknél az első ténylegesen megélt gyakorlati tapasztalat átélésekor tudatosult. A nehezen megfogható, napi tevékenységekre nem egyértelműen átváltható szakterületek, mint például egy PR menedzser szakirány tovább tartja bizonytalanságban annak hallgatóit. Sokan még a végzés évében sincsenek tisztában azzal, hogy ha felveszik őket erre a területre dolgozni valahová, akkor mit is kell majd napi szinten csinálniuk. Ezzel ellentétben, a hallgatókban meglévő tényleges tapasztalati tudás következtében „szakmaibbnak” tartott területek, mint például a tanár szak, a jogi, vagy orvosi tanulmányok hasznosabbnak értékelődnek az elvont, nehezen megfogható szakoknál.

„Hát roppant hasznosnak tartom, mert egyrészt emberileg megismerem magam, a tanár szak miatt, másrészt megismerem a biológiát, meg a biológiai környezetet, ami roppantul érdekel.” (20 éves fiú)

„Ha azt vesszük, hogy diák vagyok, akkor elégedett vagyok, meg nem kell sokat tanulni a főiskolán. De sokszor beszéljük, hogy nem is kapunk sokat, így nem fogunk tudni elhelyezkedni szerintem. Nagyon tapasztalatlanok leszünk, sok mindenben. Jó most jó, hogy nem kell csinálni semmit, de később kárát látjuk ennek.” (24 éves lány)

A tanulás, főiskolás-egyetemista lét életmódként való megélése vágyott és irigyelt állapot a középiskolások körében, az önállóság érzete miatt. Igyekeznek ezzel a korosztállyal keveredni a szórakozóhelyeken, szívesen látogatják a főiskolás törzshelyeket, amit az idősebb korosztályhoz tartozók nem néznek jó szemmel. Ennek ellenére, ha valaki középiskolában jó tanuló, az nem feltétlenül számít „menő” dolognak. A „stréberség”, ha valaki „tanulós”, az elsősorban negatív jelzője az egyéneknek. Ez a fajta értékrendszer addig van érvényben, amíg az „acid perspektivizmus” jelenközpontúsága jellemzi az egyént, és akkor változik meg, amikor felelősséget kezd érezni saját jövője iránt. A főiskolások emiatt rossz véleményekkel is vannak a középiskolásokról, és megfigyeléseink szerint az egyetemisták körében jelenik meg a tanulmányi teljesítmény kifejezetten státuszjelző értéként.

Minden interjúalany elbeszéléséből világosan kiderül, hogy az oktatási intézménytől kész, előre csomagolt, és speciális helyzetekben is alkalmazható gyakorlati tudás biztosítását várják. Nem az érződik az attitűdjeikben, hogy aktív részt-

vevőként szeretnének elsajátítani valamit, hanem szeretnék, ha megtanítanának nekik valamit, aminek ők passzív befogadói. Konkrét recepteket várnak, és ők maguk nem kísérleteznek sem helyzetekkel, sem feladatokkal, hanem jól vagy rosszul megtanult cselekvési sémák sokaságát alkalmazzák.

A főiskolai vagy egyetemi hallgatói lét egy magasabb kulturális tőke megjelenítője, amit az interjúalanyok státuszjelzőként értelmeznek az ifjúságon belül. Fontosnak tartják jelezni egymás számára, hogy melyikük az, aki felsőoktatási intézmény hallgatója. Ez leginkább abban mutatkozik meg, hogy nem szívesen keverednek szabadidő eltöltése céljából a középiskolás réteggel, annak ellenére, hogy a fiatalabbak igyekeznek úgy tűnni (úgy öltözködni, olyan magatartásmintákat követni), mint ha idősebbek lennének. Ezt a főiskolás korosztály azonban nem szívesen veszi, és a státuszjelző öndefiníció nem a korcsoporton belül zajlik, hanem a fiatalabbak felé nyer értelmet. Az egyén baráti társasága, szűkebb környezete erősen kötődik saját korcsoportjához, ahol a korcsoport jelentős része ugyanolyan oktatási intézménnyel áll kapcsolatban, ott egymás felé nem jelenik meg a státuszjelzés fontossága. Zinnecker (2006:78) megállapításaira visszautalva megfigyeléseink tapasztalatai alapján elmondható, hogy a kulturális tőke kifejeződése viselkedésbe kódolva is tárgyiasul, és nem láthatatlan többé.

HORKAI ANITA

IRODALOM

- FÓNAI MIHÁLY (1998) *Szubkultúra, kulturális aktivitás, ízlés és művelődési szokások nyíregyházi középiskolások körében*. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola, Neveléstudományi Tanszék. (Kézirat.)
- FÓNAI MIHÁLY & FÁBIÁN GERGELY (1999) Nyíregyházi fiatalok politika és demokrácia képe. In: *A demokrácia 10 éve*. V. Politológus Vándorülés. Nyíregyháza, pp. 112–122.
- HORKAI ANITA (1999) *Screenagerek. A techno-kultúra megjelenései a mai Magyarországon*. Bp., MTA-PTI Etnoregionális Kutatóközpont.
- HORKAI ANITA (2009) Tér és idő. Ifjúsági kultúrák Északkelet-Magyarországon. In: JANCSÁK CSABA (ed) *Fiatalok a Kárpát-medencében. Motivációk az ifjúság világáról*. Szeged, Belvedere Kiadó, pp. 193–205.
- HORKAI ANITA, VARGA ILONA & SZABÓ ISTVÁN (2007) „A fiatalok mindenre fogékonyak, csak kezdeményezni kell”. Ifjúsági helyzetkép Hajdúnánáson 2005–2006. *Új Ifjúsági Szemle*, No. 1. pp. 112–123.
- ZINNECKER, JÜRGEN (2006) A fiatalok a társadalmi osztályok terében. Új gondolatok egy régi témához. In: GÁBOR KÁLMÁN & JANCSÁK CSABA (eds) *Ifjúságszociológia*. Szeged, Belvedere Kiadó. pp. 69–94.

VANNAK-E FIATALOK?

VALLÁSSZOCIOLÓGIAI LEHETŐSÉGEK A FIATALSÁG MEGHATÁROZÁSÁHOZ

AKÉRDÉSFELTEVÉS – BEISMERHETJÜK – súlyosan provokatív.¹ Kicsit tudományosabban úgy hangzana, hogy „mennyire döntő faktor a fiatalság a társadalmi térben elfoglalt hely kijelölésében, az értékvilág meghatározásában”. Azaz két versengő hipotézis nézhet szembe egymással.

1) A fiatal felnőttekre jellemző mutatók úgy különböznek a társadalom „átlagos” mutatóitól, hogy a közvetlenül előttük járó nem fiatal nemzedék mutatói lényegesen közelebb vannak a társadalmi átlagra jellemző mutatókhoz, mint a fiatalok mutatóihoz. Ez esetben fiatalok *vannak*. Pontosabban: amilyen vonatkozásokban igaz ez, abban a vonatkozásban vannak fiatalok.

2) A fiatal felnőttekre jellemző mutatók úgy különböznek a társadalom „átlagos” mutatóitól, hogy a közvetlenül előttük járó nem fiatal nemzedék mutatói lényegesen közelebb vannak a fiatalok mutatóihoz, mint a társadalmi átlagra jellemző mutatókhoz. A fiatal felnőttek ez esetben egy nagyobb – tehát nem fiatalokat is magában foglaló – társadalomrész egyik elemét jelentik. Ez esetben fiatalok *nincsenek*. Pontosabban: amilyen vonatkozásokban igaz ez, abban a vonatkozásban nincsenek fiatalok.

* * *

Fiatalok, tehát a szó *hétköznapi* értelmében olyan emberek, akiknek viszonylag „kevés” életévük van, nyilvánvalóan minden időpontban, minden társadalomban fellelhetők. A fiatalokról, a fiatalok sajátosságairól minden modern² társadalomban zajlik diskurzus. Innen erednek a fiatalsággal kapcsolatos közhelyek: „a boldogult ifjúkoromban”, a „fiatalság bolondság”, „fiatal farkasok” – vagy éppen az ezeknek megfelelő szofisztikáltabb megfogalmazások: „A fiatalok mindig érzékelik, hogy *még* nem övék a világ, *még* nincsenek hatalmon stb.” „A fiatalok *még* megtehetik, amit a társadalmi-gazdasági hierarchiába beilleszkedett felnőttek már nem.” stb.

A fiatalság történelmi fogalma persze változik, ahogy határai is: az ifjúsági élet szakasz kitolódik – minden nemzedékben nagyjából addig, amíg a társadalmon belül nem az évek számának hasonlósága, hanem a saját, megszerzett foglalkozá-

1 A tanulmány a Wesley Vallás és Egyházzociológiai Kutatóközpont munkája keretében született. A szerző köszönettel tartozik az OTKA-nak, illetve a Microsoft Unlimited Potential-nak.

2 A modernitás ebben az esetben nem egyszerűen a hozzánk közelebb eső történelmi-szakaszt jelenti, hanem az erősebben individualizálódott társadalmakat. Azaz az antikvítás társadalmainak egyes korszakait is.

si/jövedelmi státusz hasonlósága alapján formálódnak meg a tényleges csoportok. A „fiatalokat” a „nem fiataloktól” a mindennapi érzékelés szerint *mindig* elválasztó tényezők azonban a *konkrét* személyek vonatkozásában ideiglenes, az egyéni életút során *elmúló* tulajdonságok.

Vannak azután *nemzedékek* (a szó Mannheim-i értelmében): születési csoportok,³ melyek valamennyire hasonló gondolkodásúak maradnak akkor is, ha (mint bármely együtt induló nemzedék tagjait) középkorú vagy idősebb korokban szétszórja őket a történelem – nemzedékek, melyeknek a későbbi mentalitását meghatározza, hogy valamilyen alapvető történelmi (kulturális, gazdasági, politikai, katonai, ökológiai) eseménysor tanúi vagy résztvevői voltak. Nyilvánvaló, hogy a nemzedékek egy részére egyértelműen jellemző, hogy az őket konstituáló közös élmények *éppen fiatalkorukban* következnek be (*Mannheim 1969*).

A fenti provokatív kérdést tehát a fentiek értelmében tovább differenciálhatjuk:

a) mennyiben igaz egyik vagy másik hipotézis, hogyha a fiatalságot, mint „elmúló” jelenséget vizsgáljuk és

b) mennyiben igaz egyik vagy másik hipotézis, ha a történelmi szocializációs időpontok szerint formálunk „ifjúságokat” – azaz a nemzedékek legfőbb tulajdonságának tekintjük azt, hogy mikor voltak fiatalok.

Miért épp a vallás?

A fiatalok helyzete – a munka világában illetve a családi szervezetben – nyilvánvalóan *másmilyen*, mint a társadalom *nem fiatal* tagjaié. Utóbbiak tömegükben rendelkeznek valamilyen önálló jövedelemmel és háztartással, illetve maguk kialakította családi kötelekben élnek, melyet közös gyerekek vagy egzisztenciális kényszerek sokkal inkább összetartanak, mint a fiatalokat az ő kapcsolataik stb. Kérdés azonban, hogy ha valamilyen olyan vonatkozásban vizsgáljuk meg a fiatalokat, amelyben a fiataloknak a felnőtt társadalomtól való különbözőése *nem* ilyen strukturális adottságokon alapszik, hanem *értékválasztásokon*, mennyire tudjuk a fiatalokat erősen elkülöníteni. Azaz első kérdésünk úgy szólhat, hogy olyan kérdésekben, ahol a fiatal felnőttek éppúgy döntéseket hozhatnak,⁴ mint az idősebbek, különböznek-e a fiatalok a nem fiataloktól. A döntéseken alapuló kérdések *egyikeként* használjuk a vallásossággal kapcsolatos önbesorolásokat, illetve a tényleges vallásos magatartást. (Hasonló kérdés lehetne a pártszimpátia, az azonos anyagi erőfeszítést igénylő kulturális fogyasztási döntések közötti választás, vagy az elő-

³ Tanulmányom eredeti változatának „alaphipotézise” az *átmenetileg létező* korcsoport és a *tartósan létező* születési csoport kettőssége volt. Utóbbit – bevallom – csak Csáki Mihály kommentárjai és egy Bíró Zsuzsanna Hannával folytatott hosszabb beszélgetés hatására azonosítottam be a Mannheim-i nemzedék-fogalommal. Köszönet nekik (s a szövegemhez szintén hozzászóló Karády Viktornak és Polónyi Istvánnak is). A manheimi „nemzedékfogalomhoz” persze ma már egy egész értelmezési diskurzus tartozik: lásd az alábbi elektronikus kötetet: http://www.gesellschaftswissenschaften.uni-frankfurt.de/uploads/images/413/Vilgoss_Mannheim_Kroly_I.pdf

⁴ Mármost liberális antropológiai értelemben. Úgy is fogalmazhatjuk, hogy *ugyanannyira* determinált döntéseket hozhatnak.

ítéletes gondolkodás mértéke. A magyar párt spektrum átalakulása 1989 és 2010 között azonban olyan gyors, hogy ennek segítségével igen nehéz lenne megmondani, hogy a 20 évesek 1990-ben tapasztalt politikai megoszlásának mennyire és hogyan „kellene” azonosnak maradnia 24, 28, 32, 36 éves korukra, hogy „generációnak” nyilváníthatassuk őket – olyan embereknek, akiket a rendszerváltás élménye, s az akkori szocializációs mozzanatok egy életre meghatároztak. A „politikai piac” szereplőinek, a pártoknak a változékonyságával szemben a „vallási piacon” a világnézeti alternatívákat hordozó egyházak legalább nominálisan állandók.⁵⁾

Amikor eldöntjük, hogy a „fiatalok” létének vagy nem létének tesztelésére használjuk a vallásos viselkedést, egy fontos kitérőt kell tennünk: a fiatalok vallásossága ugyanis *magának* a vallásszociológiának is kiemelt témája. Abban a nagy vitában ami a „szekularizációs hipotézis” igazolhatóságáról vagy igazolhatatlanságáról szól (*Horváth 1996, Tomka 1989*) igen fontos érv lehet, hogy e szempontból a fiatalok hogyan viselkednek. Az elmúlt évtizedek *bármely* akkori fiatal korcsoportját vonnánk vizsgálat alá, az európai és észak-amerikai országok fiataljaira *mindig igaz lenne*, hogy kevésbé élnek falun, mint az idősebbek, hogy kevésbé iskolázatlanok, mint az idősebbek – ergo a szekularizációs hipotézis szerint kevésbé kellene vallásosnak lenniük. Ráadásul a tradicionális értékvilággal szemben alternatív értékvilágot hordozó televíziót is nagyobb arányban nézik a fiatalok. Az 1. ábrán látható adatok elég jelentős ingadozást mutatnak ugyan, de a trend egyértelmű: mindhárom nagy modell-országban – Nyugat-Németországban,⁶ Nagy Britanniában és Franciaországban – a fiatalok lényegesen alacsonyabb arányban tartoznak a heti templomjárók csoportjába, mint a középkorúak (akiknek a körében egyébként leginkább tapasztalhatunk ingadozást), az 55 felettiak pedig mindenütt egyértelműen gyakoribb templomjárók.⁷

Másfelől fontos körülmény, hogy a fiatalokat – mindenütt Európában – a fakultatív hitoktatás a közelmúltban sokkal többször hozta kapcsolatba az egyházzal, vagy a vallásos gondolkozással, mint az idősebbeket az ő közelmúltbeli élményeik. A fiatalokra jobban és másképpen hat az új vallási mozgalmak sajátos dinamizmusa is.⁸

Kelet-Európában speciális vallásszociológiai körülmények vannak. Az 1949-ig kötelező hitoktatást nem egyszerűen a fakultatív hitoktatás váltotta fel, hanem elmentéses irányú állami ideológiai nevelés, s a hitoktatásra történő beiratkozás kisebb-nagyobb mértékű akadályozása. Magyarországon azzal is foglalkozni kell, hogy a pártállam kemény korszakában gyermekkorukban hittanra járók, heti temp-

5 Látni fogjuk, hogy az „új szereplők” (némelyik kisegyház), a fiataloknak csak töredékét mozgatják.

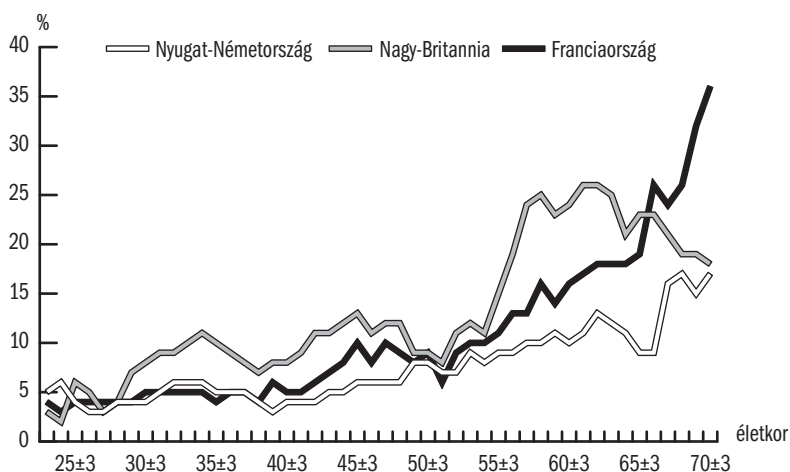
6 Azokra a német tartományokra szűkített adatok szerint, amelyek 1990 előtt az NSZK-hoz tartoztak, hiszen ezt a közeget lehet jól összevetni a másik két nyugat-európai ország társadalmával.

7 Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés – *TDATA-F50: ISSP 1998. Vallás II. nemzetközi adatok*. A szöveget nem terheltek meg a táblázatanyaggal. A „nagypetertibor.uni.hu” oldal esetleges megszűnése esetén a nagypetertibor.uni.hu, *kifejezésre* a google-ban rákeresve az olvasó a világháló egy másik pontján bizonyosan megtalálja a táblázatokat. <http://nagypetertibor.uni.hu/t/10013.xls>, <http://nagypetertibor.uni.hu/t/10014.xls>

8 Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés – *TDATA-D06: ISSP 1991. Vallás I. nemzetközi adatok*

lomjárók nem egyszerűen családjuk *vallási* normáinak tesznek eleget, hanem a család – beíratásuk mozzanatával – kifejezi szembenállását a rendszerrel,⁹ az állami iskolák hivatalos eszmeiségével, még akkor is, ha a család (mármint főleg az apa) vallási normáiból ez nem is következne.

1 ábra: A heti templomjárók aránya az egyes 7 éves korcsoportokban három országban, 1998

A keményebb pártállam idején ezért volt *magasabb* a *nem vallásos* emberek gyermekeinek hitoktatásra járása! (1975 körül a *templomba* sosem járó apák gyermekeinek 14 százaléka járt fakultatív iskolai hittanra –1965 körül ez még 26 százalék volt, 1955 körül pedig 58 százalék!¹⁰) A „szocialista fogyasztói társadalom” előretörése (mint minden fogyasztói társadalomé) pedig erősen lecsökkentette a kifejezetten egyházas emberek arányát a szülők között.¹¹ A hittanlátogatás arányának csökkenése annak ellenére konstatálható, hogy a hetvenes évektől az iskolai hittan mellett templomi hittanra is lehetőség nyílik. Akármilyen megfontolásból is járt valaki iskolai hittanra, tekintettel arra, hogy az Magyarországon – és Kelet-Európában – *felekezeti keretek között szerveződött*, pusztán e tény máig kihathat pl. a felekezethez tartozással kapcsolatos felnőttkori nyilatkozatra. Ha elfogadjuk azt az általánosan megfigyelt jelenséget, hogy a gyerekkori szocializációs hatások a fiatal felnőttekre jobban hatnak, mint az idősebbekre, akiket már más, a gyerekkorival ellentétes szocializációs hatások is értek, akkor ez a hittanra járára, mint szocializációs hatásra is igaz. Így a gyermekkori hittan-jarást vagy nem járást a *fiatal felnőttek* jelenlegi vallásosságát erősebben befolyásolja, mint az *idősebbek* jelenlegi vallásosságát.

⁹ Ennek empirikus megragadhatóságáról lásd: Nagy 2006.

¹⁰ TDATA-c80 Társi Mobilitás 1992, kutatásvezető Róbert Péter.

¹¹ A heti templomjáró apák aránya a Horthy korszak második felében 40 százalék körüli volt, majd folyamatosan csökkenni kezdett: 1960 körül már csak 21 százalék, 1970 körül már csak 12 százalék volt. A templomba sosem járók aránya 1927 és 1949 közötti megfigyelési időpontban stagnált 17 százalék körül, majd emelkedni kezdett, hogy 1960-ra 33 százalékra, 1970-re 44 százalékra emelkedjen. <http://nagypetertibor.uni.hu/t/10021.xls>

Az 1990 után gyermekkorukat élők viselkedésének vallásszociológiai megítélésakor újabb speciális körülmények jelentkeznek. Ilyen körülmény lehet, hogy beindultak az egyházi általános és középiskolák. E folyamat ellentmondásosan érinthette a tanulókat, hiszen az egyházi iskolát tudatosan választók számára elvileg lehetőséget biztosíthatott a spontán vagy maga módján értelmezett vallásosságból az intézményes és egyházas vallásosság felé történő elmozdulásra, de arra is – számos interjú tanúbizonysága szerint¹² –, hogy az egykor egyházasnak megélt vallásosság a konkrét egyházi iskola megismerésének hatására az egyháztól távolodó individuálisabb vallásosság felé mozduljon. Másfelől az ingatlanrendezési csaták eredményeképpen „átvett” illetve „elköltöztetett” iskolák diákjaiban a közömbösséget akár aktív ateizmussá formálhatták a konfliktusos tapasztalatok (*Harcza & Tomka 1994; Keller 2010; Kovács & Pikó 2009; Laki 2008; Martos et al. 2009; Moksony & Hegedüs 2006; Pusztai 2009; Rosta 2004; Szántó 1998; Tomka 2006, 2009*).

Hasonlóképpen 1990 utáni specialitás, hogy a fiatalok politikai szocializációjában a nyugat-európainál nagyobb tér nyílik az egyházaknak, s a vallásos neveltetésnek (*Murányi 2004*). A vallásosság, a vallásos viselkedés, az egyházkonform magatartás a magyarországi politikai jobboldalhoz tartozó emberek számára erős „marker” – így a felekezetiiségre, az egyháziasságra vonatkozó állítások összefüggésben állhatnak a politikai színpék eltolódásával, illetve a baloldali, liberális illetve jobboldali politikai táborok generációs összetételével (*Örkény & Szabó 2002; Marián & Szabó 1998*). Éppen ezért a magyarországi fiatalok egyháziassága és vallásossága a hazai vallásszociológiai kutatásnak vélhetőleg még fontosabb tárgya marad, mint a nemzetközi kutatásoknak.

Térjünk át azonban saját kérdésünkre, hogy a vallásszociológiai mutatók alapján mennyiben dönthetjük el, hogy „vannak -e fiatalok”?

A kérdés megválaszolásához elsőként egy olyan adatbázist használunk fel, melyet számos egyenként 1500 fős TÁRKI-omnibusz adatbázis¹³ alapján építettünk fel. (A közel 50000 fős, a felnőtt népességre reprezentatív adatbázisban több fiatal szerepel, mint bármely ifjúsági vizsgálat adatbázisában.¹⁴) Az adatfelvétel mérete

12 A lelkiismereti és vallásszabadság a magyar oktatásügyben az ezredfordulón c. OTKA kutatás anyaga.

13 1997 januári az első és 2000 novemberi az utolsó. TDATA-D27; TDATA-D29; TDATA-D30; TDATA-D31; TDATA-D77; TDATA-D58; TDATA-D63; TDATA-D72; TDATA-D73; TDATA-D74; TDATA-D85; TDATA-D89; TDATA-E09; TDATA-D93; TDATA-D94; TDATA-D95; TDATA-D96; TDATA-D97; TDATA-E07; TDATA-D48; TDATA-E08; TDATA-E14; TDATA-E35; TDATA-E36; TDATA-E16; TDATA-E18; TDATA-E21; TDATA-E23; TDATA-E24; TDATA-E26; TDATA-E29; TDATA-E32.

14 Ennél nagyobb (fiatalokat érintő) adatbázist egyet ismerek: a Csákö Mihály vezette 1998-as kutatást, mely az éppen érettségizők teljes körére kiterjedt, s eképpen 63 ezres esetszámú volt. Sajnos ez a vizsgálat nem tartalmaz vallásszociológiailag használható adatokat, s természetesen nem teszi lehetővé sem az érettségiző fiatalok és a nem érettségiző fiatalok összehasonlítását, sem a fiatalok és idősebbek összehasonlítását. A 2001-es népszámlálás felekezethez tartozásra vonatkozó kérdésének használatát nehezíti, hogy épp a fiatalok körében igen magas volt azok aránya, akik a kérdésre nem kívántak válaszolni. Az Ifjúság 2000, 2004, 2008 sokezres elemszámú, vannak is benne vallás-releváns adatok, de minthogy a 15–29 évesekre fókuszál, értelemszerűen nem teszi lehetővé a fiatalok és nem fiatalok összehasonlítását. A TÁRKI felmérésekből épített 50000-s adatbázist már több ízben használtuk, az Educatio hasábjain lásd 2009/3. 291.p., 2006/4. 703.p., 2005/1. 75.p., illetve egy kifejezetten a generációs összefüggésekre koncentráló tanulmányban (*Nagy 2006*) és ugyanaz: <http://nagypetertibor.uni.hu/sz/2006a.htm>

mellett a kiválasztás mellett szólt, hogy történetesen 1997 és 2000 között lekérdezett adatokról van szó. Mármost a fiatalság állandó makroszociológiai munkadefiníciója a 30 év alatti életkor¹⁵ az *ő esetükben véletlenül* egybeesik a Mannheim-i értelemben vett „nemzedékkal”. Akik ugyanis 1967 után születtek, azokat az jellemzi, hogy a késő Kádár-korszak legnagyobb társadalmi és szellemi kihívásaival *már nem kellett szembesülniük*. E nemzedék legidősebbjei is már a Gorbacsov korszakban éltek fiatal felnőttkorukat – amikor a Kádár rendszer stabil viszonyai közé való beilleszkedés *helyett* már a gazdasági és politikai átalakulással kapcsolatos várakozások határozhatták meg az aktuális önpozicionálást, de az életpálya tervezését is. Viszont: még e nemzedék legfiatalabbjai (az 1982-ben születettek) is voltak kisdobosok!¹⁶ (Hozzájuk képest tehát mind az 1967 előtt, mind az 1982 után születettek másik nemzedéket képeznek.)

Annak eldöntéséhez, hogy mekkora vallásszociológiai különbségnek *kellene lennie* a fiatalok és az átlag között ahhoz, hogy a „30 év alattiaknak”, mint társadalmi kategóriának a létezéséről beszélhessünk, elsőnek számszerűsíteniünk kell a különbségesség strukturálisan adott, tehát nem egyéni döntéseken alapuló tényezőit.

a) Az ifjúsági életmód alapvető tényezője a *családi állapot*. *A hajadonok és nőtlenek aránya a 25 év alatti felnőtt fiatalok körében négyszer magasabb, mint az országos átlag (80,5 illetve 19,3 százalék). Még a 25–30 éves fiatalok körében is több mint másfélszer felülreprezentáltak a hajadonok/nőtlenek (33,4 százalék)*. Míg a 25 alattiaknál a hajadonok és nőtlenek jelentik a népesség több mint 70 százalékát, addig a harmincas és negyvenes éveiben járóknál a házások¹⁷ jelentenek ugyanekkora tömböt. Az élettársi viszony a 25 alattiaknak és 25–30 éveseknek egyaránt 10–11 százalékát jellemzi, de míg a 25 alattiak esetében ez az egyáltalán párkapcsolatban élőknek mintegy 39 százalékát jelenti, addig a 25 felettiéknél ez csak 17 százalékot jelent, a 30 felettiéknél már csak 10 százalékot.¹⁸

b) Míg a hajadonok és nőtlenek átlagnál magasabb aránya a *régebbi* fiataloknál is megfigyelhető volt a maguk korában, a *felsőfokú iskolázottság* tömegesedése *kifejezetten ezt* a fiatal nemzedéket érinti. A nyolc általánost, vagy annál kevesebbet végzetek aránya a fiatalok körében a teljes népességhez képest másfélszeresen alulreprezentált ugyan (34,0 illetve 21,8 százalék), de *erről* a nagy különbségről *az idősebb generáció iskolázatlansága tehet*. A középgeneráció és a legutolsó generáció közötti

¹⁵ Lásd: Andorka 1997:319–324. Szabó Ildikó rámutat, hogy a posztadoleszcencia szakirodalma illetve az Európai Unió ifjúságpolitikai dokumentumai a 35 éves korhatárt javasolják. A nem ifjúságzociológiai indíttatású empirikus elemzések korcsoportos adatközlései viszont általában szintén az 30. évet tekintik határnak.

¹⁶ Stílszerűen, a legfiatalabb olvasók kedvéért, álljon itt egy információ: A kisdobos-mozgalom (az úttörő-mozgalom irányítása alatt) a pártállami politikai szocializáció legfiatalabbakat érintő, az általános iskolák alsó tagozatának gyakorlatilag valamennyi tanulója kiterjedő intézménye volt, a politikai szocializáció olyan egyértelmű markereivel, mint az egyenruha, a nyakkendő, a felavatás, az órsőkebe való szerveződés, a párttagdíj-párttagkönyv mintájára megalkotott tagkönyv illetve bélyeg stb. Lásd: a Kisdobos c. folyóiratot, mely 1989-ig létezett.

¹⁷ Egészen pontosan az élettársi kapcsolatban nem élő hajadonok és nőtlenek, illetve a házastársuktól nem különváltan élő házások adatai ezek.

¹⁸ <http://nagypetertibor.uni.hu/t/10001a.xls>.

érdemi különbség viszont *a szakmunkásképzőt végzettek arányának csökkenése a középiskolát végzettek javára*. A harmincas éveikben járóknál csak úgy, mint a 25 feletti fiatalok körében 36–37 százalék a szakmunkásképzőt végzettek aránya, ez a legújabb nemzedéknél 33 százalékra csökken. Az ezredfordulón *magában a végzettségben* még nem volt érzékelhető a felsőoktatás expanziója – de ha akkor azt feltételeztük, hogy az érettségivel már rendelkező tanuló-státuszúak többségükben be fogják fejezni a főiskolát vagy egyetemet, akkor azt jóslhattuk, hogy a közeljövő fiatal felnőttjei körében a felsőfokú végzettségük aránya jelentősen meghaladja majd az országos átlagot. Ez be is következett. A 2005-ös mikrocenzus szerint a 25–29 éves fiatalok 20,1 százaléka felsőfokú végzettségű, szemben az országos átlaggal, ami 14,7 százalék, tehát a felülreprezentáció másfélszeres.¹⁹ A felsőfokú végzettség arányát tekintve ténylegesen a *legutolsó kitapintható nemzedékben* következett be az ugrás, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy a 2005-ben 25–29 éves nemzedékben 2,8 százalékkal magasabb a felsőfokú végzettségük aránya, mint az 5 évvel idősebbek körében, s egymáshoz képest vizsgálva a következő 5–5 éves kohorszokat a különbség általában 1 százalék alatt marad.²⁰ Azaz – egyszerűbben fogalmazva – a növekedés 2000 után gyorsult fel.

c) A fiatalok munkamegosztásban betöltött helyének legfontosabb sajátossága természetesen a tanulók magas aránya.²¹ Ezt a torzító faktort figyelmen kívül hagyva a dolgozó fiatalok és a teljes népesség munkaerőpiaci helyzete közötti különbséget *leginkább az önálló és alkalmazottak egymáshoz viszonyított arányában ragadhatjuk meg*. A 20 év alattiak körében még 30-szor annyi az alkalmazott, mint az önálló, a húszas éveik elején járóknál 13-szor, a húszas éveik második felében járóknál 7-szer több – míg az ennél idősebbek körében ez az arány csak ötszörös. Úgy tűnik tehát, hogy az önálló vállalkozás alapításhoz szükséges pénz és kapcsolati tőkék szignifikánsan kevésbé állnak rendelkezésre a fiatalok, mint a többi nemzedék számára.²² *Az önálló vállalkozók a 25 év alatti fiataloknál kétszeresen alulreprezentáltak a teljes népességben mért adathoz képest. Ez a kétszeres alulreprezentáció ak-*

19 http://www.nepszamlalas.hu/mc2005/mc2005_hun/kotetek/02/tables/load1_1_15_4.html <http://nagypetertibor.uni.hu/t/10004.xls>

20 Kivétel a 40–44 éves csoport, ahol 1,8 százalékkal magasabb a felsőfokot végzettek aránya, mint az öt évvel idősebbeknél. A nagy ugrás a 60–64 éveseknél látható, ahol a felsőfokú végzettségük aránya másfélszerese az öt évvel idősebbekének – ez az 1956 utáni tömegesedésnek és a felnőttoktatás együttes hatásának tudható be. Akkor nőtt 9,5-ről 14,5 százalékra a felsőfokot végzettek aránya, mindössze öt év alatt.

21 A tanulók aránya a 25 alattiak körében 22,6 százalék, mely a lakossági átlag hat és félszerese. A tanulók még a 20-as éveik második felében járóknak is közel egy százaléka, ami a harmincas éveikben járók esetében egy ezrelékre csökken. Természetesen a nyugdíjasok arányában is óriási különbség mutatkozik! Erről meszse nem csak az tehet, hogy a fiatalok – értelemszerűen – nem részesülnek öregségi nyugdíjban, hanem az is, hogy a rokkantsági nyugdíj a 40-es éveikben járóknak 12 százalékát, a 30-as éveikben járóknak 4 százalékát, a 25–30 éveseknek 1,8 százalékát, míg az az alattiaknak mindössze 1 százalékát jellemzi. Az egészségi állapot tehát az évek előrehaladásával egyenletesen romlik. (<http://nagypetertibor.uni.hu/t/10002.xls>)

22 A szülési szabadságon lévők a népességi átlagnál természetesen magasabb arányban vannak jelen, de ebben *nem a fiatalság jelenti a határt*, hanem a fertilitási ciklus vége: 35 éves korig marad 10 százalék körül a szülési szabadságon lévők aránya. Az alkalmi munkából és megbízásokból élők aránya diákkorban sem magasabb, mint a középkorúaknál, s a 25 év feletti fiataloknál ez 1 százalékra csökken, lényegesen a 30-as éveikben járóknál megfigyelhető arány alá.

kor is fennáll (5,2 illetve 2,7 százalék), ha a teljes népesség körében vizsgálódunk, s akkor is, hogyha csak az aktív²³ népességben (13,0 illetve 6,3 százalék). A fiatalokat foglalkoztató ágazatok között a mezőgazdaság erős alulrepresentációja közismert jelenség (3,2 százalék a 25 alattiaknál és 4,7 százalék a 25–30 közöttiekénél, míg az országos átlag 10,2 százalék).²⁴

A fiatalok vallásossága – és az átlag

Az első kérdésünk tehát, hogy ezekhez az objektíválható másfélszeres-kétszeres *alulrepresentációkhoz képest* – mely tehát a fiatalokból következő strukturális adottság – találunk-e bármilyen olyan vallás-releváns, (tehát értékválasztáson, önmeghatározáson alapuló) adatot, mely ehhez fogható alulrepresentációt mutat?

A felekezethez tartozásra utaló kérdésnél²⁵ a felekezethez *nem tartozásra* utaló kijelentésben *1,4-szeresen felülrepresentáltak a 25 alattiak*. (Az országos átlag ugyanis 25,6 százalék, míg a 18–25 éveseké 35,8, az öt évvel idősebbeké 32,5 százalék.) Két kisebb csoport, a görögkatolikusok és az egyéb valláshoz tartozók körében beszélhetünk 1,16-szoros, illetve 1,15-szörös felülrepresentációról. A görögkatolikusok aránya a magasabb gyerekszám miatt – s elsősorban regionálisan, észak-keleten növekedett. (Míg az országos átlag 2,4 százalék, a legfiatalabbaké 2,8 százalék.) Az egyéb valláshoz tartozók felülrepresentációja viszont az új vallási mozgalmak térnyerésével kapcsolatos – de ennek súlyát nem szabad túlértékelni: 1,3-ról 1,5 százalékra történő emelkedésről van szó. Egyébként a kisegyházak követőinek aránya a 25–30 éves nemzedékben a legmagasabb: 2,1 százalék.

A nagy történelmi egyházakat vizsgálva a 18–25 éves fiatalok alulrepresentációt leginkább az evangélikusok körében mutatnak (0,58). A reformátusok 0,77-es, a római katolikusok 0,87-es alulrepresentációja ennél lényegesen gyengébb. A szekularizáció útján történelmileg a másik két felekezetenél már 1945 előtt is inkább megindult evangélikusság szekularizációját az alacsonyabb létszámból, nagyobb szórtságból eredő vegyes-házassági mozgalom – Karády Viktor kutatásaiból ismert módon – nyilván még inkább elősegítette.²⁶

A vallásossági *öndefiníció*²⁷ kapcsán hasonló markáns eltérést tapasztalhatunk a fiatalok és az átlag között, amennyiben az *egyház tanait követő* fiatalok *kétszeresen* alulrepresentáltak az országos átlaghoz képest, (6,6 illetve 13,2 százalék), s a nem vallásosságukat deklarálók is némiképp felülrepresentáltak (36,2 illetve 26,3 százalék). A heti templomjárás arányában is több mint másfélszeres alulrepresentációról beszélhetünk, hiszen ez a népesség körében 9 százalék, a fiataloknál 5,6 százalék.²⁸

23 Ez alkalommal tehát se a tanulókat, se a gyeseen lévőket, se a munkanélkülieket, se a nyugdíjasokat nem véve figyelembe.

24 <http://nagypetertibor.uni.hu/t/10005.xls>

25 <http://nagypetertibor.uni.hu/t/10006.xls>

26 <http://www.mtapti.hu/mszt/19932/karady.htm>

27 A klasszikus Tomka Miklós féle ötös skála négy itemesre redukált változata: egyházam tanítását követem; vallásos vagyok a magam módján; nem tudom eldönteni; nem vagyok vallásos.

28 <http://nagypetertibor.uni.hu/t/10006.xls>

Az első kérdésünkre tehát egy *gyenge igen* a válasz: *a fiatalok különbözősége a teljes népességtől* a vallási/felekezeti kötődésre vonatkozó változóknál összemérhető a családi állapot, a munka világa illetve az iskolázottság vonatkozásában megfigyelt különbözőségekkel – bár ezek mértéke nem éri el az ott megfigyelt eltéréseket.²⁹

Van-e határ a fiatalok és a középkorúak között?

A következő eldöntendő probléma, hogy a fiatalok vajon valóban a „nem fiataloktól” különböznek-e, vagy a „nem fiatalokon” belül vannak olyan *törésvonalak*, melyek bizonyos generációkat hasonlatosabbá tesznek a fiatalokhoz, mint az átlaghoz. S vajon az idősebb generáción belüli osztóvonal *ugyanolyan természetű-e*, mint a fiatalokat a nem fiataloktól elválasztó. (Ugyanolyan „természetű” – a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely szerint determinált – lenne ez az osztóvonal, hogyha a nyugdíjasokat választaná el az aktívaktól, és másmilyen lenne, hogyha az aktív nemzedékben belül húzódná, valami más által determinálva.) E kérdés megválaszolása céljából *három éves korcsoportokat* alakítottunk ki.³⁰ Itt érzékelhető igazán a nagy elemszámú kutatás előnye, hiszen ez az óriási aggregált minta lehetővé teszi, hogy e mindössze hároméves korcsoportok egyenként több ezer fős almintát képezzenek.³¹

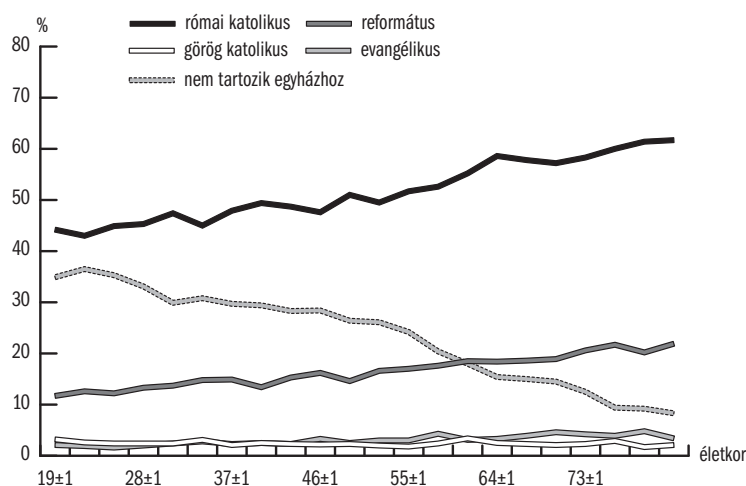
A grafikonon (2.) és a táblázatban (1.) azt figyelhetjük meg, hogy az életkor növekedésével folyamatosan csökken a felekezethez nem tartozók aránya. A csökkenés *meredekségéről, intenzitásáról* elmondható, hogy a kohorszok nagy részére igaz, hogy a felekezethez nem tartozók aránya a három évvel fiatalabbaknál mért aránynál legfeljebb három százalékkal kisebb. Ez alól *két szakasznál* tapasztalhatunk különbséget: az egyik, hogy a 22 év körüliek körében az egyházhoz nem tartozók aránya 1,6 százalékkal magasabb a 19 körül járóknak, a másik, hogy 31 és 58 év környékén 3 százaléknál nagyobb változást tapasztalhatunk. Ha pedig minden korcsoportot a nálánál hat évvel idősebbek csoportjával hasonlítjuk össze, akkor 6 százaléknál nagyobb számot (tehát ami azt jelzi, hogy egy tartósabb tendenciáról van szó) *csak az utóbbi csoporttal kapcsolatban találunk*. A felekezethez tartozók oldaláról megvizsgálva ugyanezt a kérdést: a 19 év körüliek között érdemben magasabb a felekezethez tartozók aránya, mint a kicsit idősebbek körében. A 19 év körüliek az első olyan nemzedék, melyet már általános iskolás korában elérhetett a felekezeti hittan expanziója, illetve tömegesen járhattak már egyházi iskolába is. A tény, hogy a görögkatolikusok aránya nőtt a leginkább, mégis arra utal, hogy a fő ok, a *regionális demográfiai összefüggésekben keresendő*.³²

29 További, többváltozós elemzések szólhatnának pl. arról, hogy ugyanazon iskolázottsági csoporton belül mekkora eltérések mutatkoznak az egyes generációk között, ahogy erre Szabó Ildikó felhívta a figyelmet. Az iskolázottságra kontrollálva az összefüggés nem változott meg. <http://nagypetertibor.uni.hu/t/10024.xls>. Az egyetlen kivétel, amivel külön foglalkozni kell, hogy az egyetemi diplomásoknál a templomjárás gyakoriság és a korcsoport között nincs szignifikáns összefüggés. A vallásosak szerepéről az egyes iskolázottsági csoportokban lásd korábbi tanulmányomat (*Nagy 2006a*) illetve az egyetemi hallgatókról a közeljövő diplomásairól (*Kovács 2000; Biró 2002; Szemerszki 2006*).

30 <http://nagypetertibor.uni.hu/t/10018.xls>

31 <http://nagypetertibor.uni.hu/t/10007.xls> Pearson chi négyzet szignifikanciája:0,000

32 <http://nagypetertibor.uni.hu/t/10023.xls>

2. ábra: Az egyes felekezetekhez tartozók arányának változása – hároméves korcsoportok szerint, 1997–2000

1. táblázat: Az egyes felekezetekhez tartozók arányának változása – hároméves születési csoportok szerint, 1997–2000

	Adat-hiány	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Evangélikus	Görög-keleti	Izraelita	Egyéb	Nem tartozik egyházhoz	Nem tudja	Összesen	N
19+1	2,2	44,2	3,2	11,7	2,1	0,1	0,3	1,3	34,9	0,0	100,0	2167
22+1	1,9	43,0	2,6	12,6	1,9	0,0	0,1	1,3	36,5	0,0	100,0	2969
25+1	1,5	44,9	2,4	12,2	1,6	0,2	0,1	2,0	35,3	0,0	100,0	3015
28+1	1,6	45,3	2,4	13,3	2,0	0,1	0,1	2,0	33,1	0,1	100,0	2686
31+1	1,9	47,4	2,4	13,7	2,4	0,1	0,1	2,1	29,9	0,1	100,0	2791
34+1	1,5	45,0	3,1	14,8	2,8	0,2	0,1	1,9	30,8	0,0	100,0	2569
37+1	1,6	47,9	2,1	14,9	2,3	0,0	0,1	1,3	29,7	0,0	100,0	2570
40+1	1,5	49,4	2,5	13,4	2,5	0,0	0,1	1,2	29,4	0,0	100,0	2558
43+1	1,6	48,7	2,3	15,3	2,3	0,3	0,0	1,1	28,3	0,0	100,0	2883
46+1	1,3	47,6	2,2	16,2	3,3	0,1	0,1	0,7	28,4	0,1	100,0	2991
49+1	1,7	51,0	2,3	14,6	2,5	0,2	0,1	1,1	26,4	0,0	100,0	2755
52+1	1,4	49,5	2,0	16,6	3,0	0,2	0,2	1,2	26,1	0,0	100,0	2581
55+1	1,5	51,7	1,8	17,0	3,0	0,2	0,0	0,6	24,2	0,0	100,0	2476
58+1	1,5	52,6	2,4	17,6	4,3	0,2	0,1	0,9	20,4	0,0	100,0	2337
61+1	1,0	55,2	3,4	18,5	3,1	0,2	0,1	0,5	18,0	0,1	100,0	1966
64+1	0,7	58,6	2,5	18,4	3,3	0,1	0,1	0,9	15,4	0,0	100,0	1824
67+1	0,8	57,8	2,3	18,6	3,9	0,3	0,1	1,1	15,0	0,1	100,0	1805
70+1	0,9	57,2	2,1	18,9	4,6	0,3	0,3	1,2	14,5	0,0	100,0	1762
73+1	0,6	58,3	2,3	20,6	4,2	0,4	0,3	0,8	12,5	0,0	100,0	1530
76+1	0,8	60,0	2,9	21,7	3,9	0,0	0,3	1,1	9,4	0,0	100,0	1379
79+1	0,7	61,4	1,7	20,2	4,8	0,3	0,2	1,5	9,2	0,0	100,0	922
81+ ^a	1,4	50,3	2,4	15,8	2,9	0,2	0,1	1,3	25,6	0,0	100,0	49705

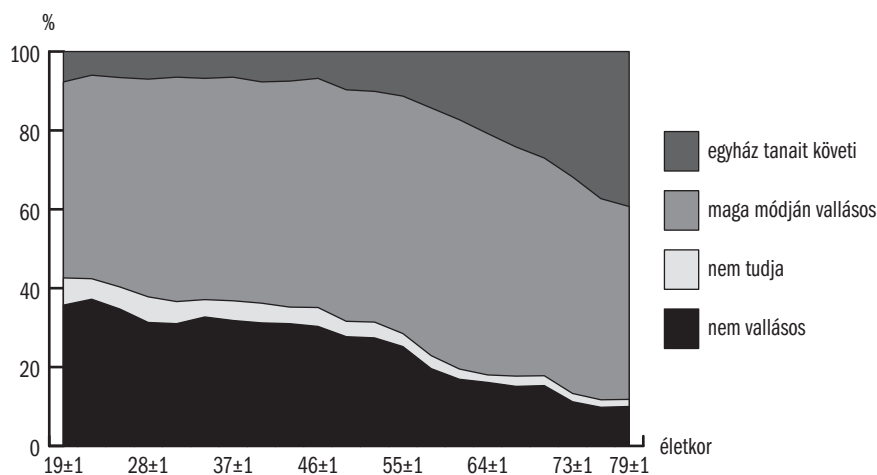
^a 81 év felett a három éves korcsoportokhoz már kevesebb, mint ötszáz ember tartozik, 93 év felett pedig kevesebb, mint 50.

Úgy tűnik tehát, hogy „*egészen fiatalok*”, mint vallásszociológiai csoport *vannak*, azaz a 19 év körüliek a felmérés idején érdemben vallásosabbak a kicsit idősebbeknél, de a következő generációtól kezdve már igaz, hogy minden nemzedék egy kicsit alacsonyabb arányban tartozik felekezethez, mint a három évvel idősebb nemzedék.

A szélesebb értelemben vett fiatalok (tehát 30 alattiak) és a középnemzedék közötti különbség szerénységét azzal is kiemelhetjük, hogy az életkorban felfelé haladva olyan szakaszokat keresünk, ahol a görbe meredekebbé válik. Találtunk ilyeneket, de ezek a szakaszok *nem a fiatalság és középkorúság határán vannak*. Ha az ábrán rápillantunk a felekezethez nem tartozók görbéjére, megállapíthatjuk, *van ugyan egy kisebb lépcső a 30 év alattiak és felettiak között, illetve a 46. életév környékén, de az igazi különbség az 55–58 éves kohorsznál idősebbek és az annál fiatalabbak között van*.

3. ábra: Vallásos önbesorolás – hároméves korcsoportok szerint, 1997–2000

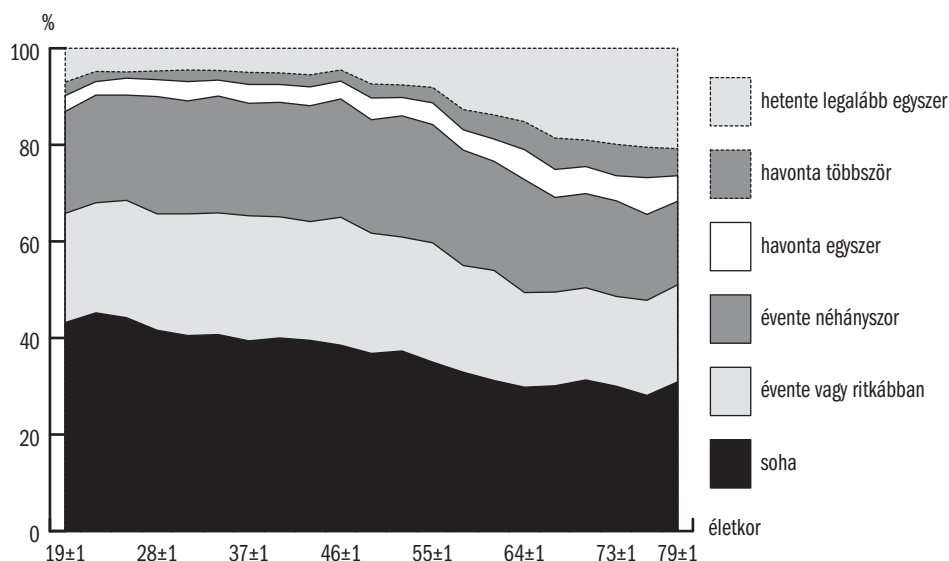
A vallásossági öndefiníció szempontjából ennél markánsabb képet kapunk. Az önmagát nem vallásosként jellemző csoport sávja az életkor növekedésével egyre kisebb, a fiatalok körében még 35 százalék körül van,³³ a 46 felettiéknél már 30 százalék alatt, az 58 felettiéknél 20 százalék alatt van. A nem vallásosak aránya minden kohorszban kisebb, mint a három évvel idősebbek körében. Két jelentős kivétel van: a 22 év körüliek és a 34 év körüliek között kicsit több a nem vallásos, mint a három évvel fiatalabbak körében. A nem vallásosak arányát jelző görbe 58–61 év körül zuhan meredeken. A másik oldalon az egyház tanítását követők aránya kevésbé egyenletesen változó képet mutat. A 19 évesekre jellemző 7,7 százalékos érték a 22 éveseknél 6,0 százalékon áll, majd 6 és 7,5 százalék között ingadozó értékeket láthatunk.³⁴ Az első nagy ugrás 46 és 49 éves kor között van, hiszen a 46 körülieknek még 6,8 százaléka, a három évvel idősebbeknek már 9,7 százaléka mondja az

33 Az Ifjúság 2000 szerint 36 százalék, a Ifjúság 2004 szerint 37 százalék, az Ifjúság 2008 szerint 43 százalék az arány! <http://www.szmi.hu/images/dok/ifkutatas/ifjusag2008.pdf> 124. p.

34 Az Ifjúság 2000 és 2004 szerint 10 százalék, az Ifjúság 2008 szerint 7 százalék ez az arány a fiataloknál.

egyház tanítását követőnek magát. Az 58 éveseknél megint a görbe meredekebb növekedését láthatjuk.³⁵ A harmadik – vallásszociológiában széles körben elfogadott – mutató a templomjárási gyakoriság.

4. ábra: Templomjárási gyakoriság – hároméves korcsoportok szerint, 1997–2000

A templomba sosem járók aránya minden korcsoportban egy kicsit magasabb, mint az előzőben. Gyorsabb változást az 55 év felettieknél figyelhetünk meg.

A görbékből és az idézett számokból is jól látható, hogy a felekezethez nem tartozás vonatkozásában még van egy kitapintható különbség a fiatalok és a középkorúak között – ami vélhetőleg annak tudható be, hogy a fiatalok már olyan évtizedekben születtek és nőttek fel (a hetvenes és nyolcvanas években), amikor a szülők olyan erősen szekularizált életmodellt követtek, hogy a családok jó részében már nem adódott át az információ, hogy a család vallását nem gyakorló katolikusnak vagy protestánsnak tekinthető.

A templomjárási gyakoriságot és a vallásossági öndefiníciót mutató görbékből viszont kitűnik, hogy *a fiatalok* – tekintsük a fiatalság határát akár a 25. akár a 30. életév környékén – *és a középkorú nemzedék között nem húzódik határ*. Határ a 46. életév és az 58. életév környékén van. Azaz: nemcsak azt jelenthetjük ki, hogy fiata-

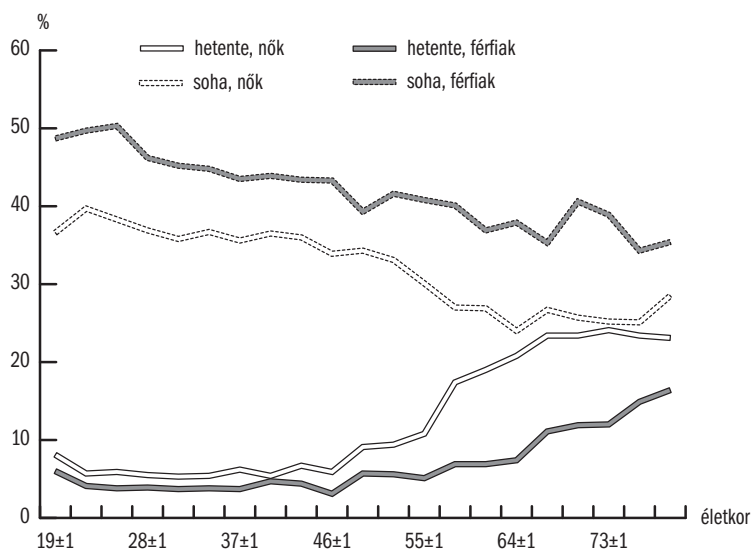
³⁵ A vallásossági öndefiníció kategóriája nem lineáris változó, de minthogy ordinális, ezért egy korábban kidolgozott módszerrel lineárisra alakítható. (A módszer lényege, hogy a vallásosságot az értékek összetársadalmi megoszlása szerint egy 0 és 1 közötti skálán helyezük el.) A lineárisra alakítás során a nem vallásos értékhez 0,131-t, a nem tudom értékhez 0,284-et, a maga módján vallásos értékhez 0,585-öt, az egyház tanítását követő értékhez 0,934-es értéket rendelve összesített vallásossági mutatót hoztunk létre, mely a 19 éveseknél 0,43-at mutat, majd tendenciaszerűen növekedni kezd, ha kisebb ingadozásokkal is. A görbe egyetlen ponton válik meredekebbé: az 55 évesek körében még csak 0,50-et mutat, az 58 évesek körében pedig már 0,54-et. Az összesített mutató alapján tehát ismételtelen csak az 58 körüliek körében találhatunk jelentős különbséget. Lásd: <http://nagy-peter-tibor.uni.hu/t/10008.xls>

lok nincsenek, mert a fiatalok és a 30–46 évesek hasonlatosak, hanem még azt sem állíthatjuk, hogy a következő határpont a középkor és öregkor határán húzódna.

Itt érdemes megjegyeznünk, hogy az egyes generációkhoz kapcsolódó nemi viselkedés különböző.

5. ábra: Templomba hetente illetve sosem járók hároméves korcsoportok szerint – férfiak, nők

A templomjárás gyakoriság és a nemi hovatartozás összefüggése arra világít rá, hogy míg a szekularizált végponton a férfiak és nők közötti távolság a fiatalok felé közeledve megmarad, addig az egyházas végponton a 45–47. életévig a férfiak és a nők adata igen közel van egymáshoz – azután viszont „szétágazik”. A magasabb életkor a nőknél sokkal inkább együtt jár az egyházas vallásossággal, mint a férfiaknál.³⁶ A férfiak és a nők adatai kb. azon a ponton válnak szét, ahol a vallásosság „növekedése” kezdődik. Feltételezhetjük tehát, hogy a középkorú nők férfiakénál nagyobb vallásossága áll a növekedés mögött.

A középnemzedéken belüli törésekre tehát mintha találtunk volna magyarázatot, de ifjúságszociológiai szempontból továbbra is nagy kérdés marad, hogy a 19 év körüli nemzedéknek³⁷ a huszonéves fiataloktól és középkorúaktól elütő, azoknál

³⁶ <http://nagypetertibor.uni.hu/t/100011.xls>

³⁷ Az Ifjúság 2000 és 2008 szerint 38 illetve 42 százalék a templomba sosem járók aránya, viszont 8 és 4 százalék a hetente járóké. Ezt mégsem lehet egyszerűen összevetni a lakossági mintánk adataival, mert az Ifjúság 2000 és 2008 kérdőív írói szükségesnek tartották hozzátenni „Milyen gyakran jár egyházi, vallási közösségi szertartásokra (mise, istentisztelet)” kérdéshez, hogy leszámítva a családi eseményeket (esküvő, temetés, keresztelés)? Minthogy a fiatal embereknek elég nagy valószínűséggel vannak olyan testvérei és unokatestvérei, akik a közelmúltban tartottak esküvőt – ez a kérdésfeltevés megváltoztathatja az arányokat. Hiszen még a magukat nem vagyok vallásos kategóriába sorolók között elérte a 30 százalékot azok aránya akik valószínűsítették, vagy biztosra mondták, hogy lesz (vagy volt) egyházi esküvőjük. <http://www.szmi.hu/images/dok/ifj kutatatas/ifjusag2008.pdf> 127. lap

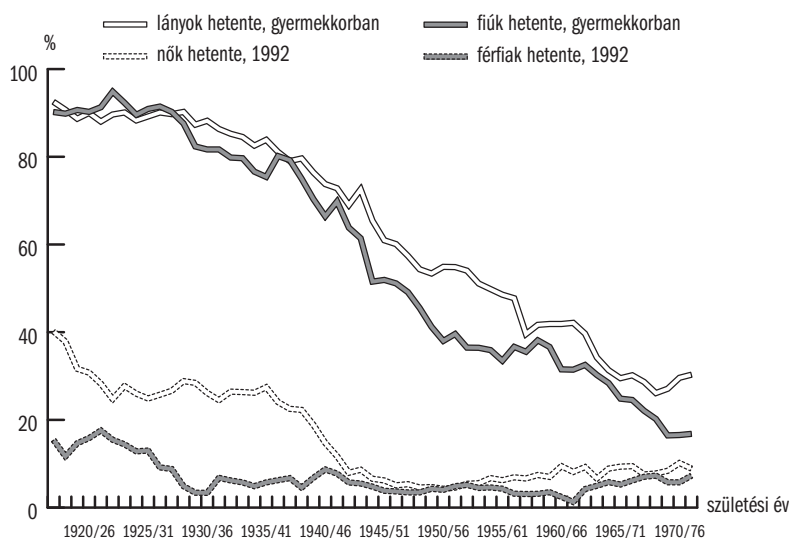

mindenképpen intenzívebb vallásossága minek tudható be. De ezt már érdemes a harmadik kérdésfeltevésünkre adott válasszal egyidejűleg megvizsgálnunk.

Generáció vagy korcsoport?

Utolsó kérdésünk, hogy az évek előrehaladtával ugyanaz az életkori csoport vallásossága megváltozik-e? Azaz „generációként” viselkedik-e egy-egy időpont egykor fiatal csoportja? Az igazán korrekt válaszhoz egy követéses vizsgálatra lenne szükség, de ilyen tudomásom szerint ma Magyarországon nem áll rendelkezésre. Ezért két másik megoldással kell próbálkoznunk. Előkerestünk egy olyan vizsgálatot, mely a gyermekkor szocializációs hatásokra külön is rákérdezett.³⁸

6. ábra: A nemek szerepe a heti templomjárásban születési csoportok szerint gyermekkorban és felnőttkorban, 1992

Az ugyanahhoz a születési csoporthoz tartozó férfiak és a nők *gyermekkor*i vallásos szocializációja nyilvánvalóan hasonlós. A fiúkra és a lányokra egyformán kötelező volt 1949-ig az iskolai hittan. A visszaemlékezések is azt tükrözik, hogy legalább is a 1945 előtt született nemzedék tagjait nemüktől független mértékben járatták legalább hetente gyermekmisére, gyermekistentiszteletre. Ennek ellenére az akkori fiatalok az 1992-es vallásszociológiai megfigyeléskor nemileg erősen elváló mértékben járnak hetente templomba.³⁹ Kijelenthetjük tehát, hogy az 1945 előtt született nemzedék – tehát akik 1963 előtt fejezték be középiskolai/szaktanulmányi tanulmányaikat – annak ellenére, hogy nyilván fiatalon nemzedékké formálódott, 45 év feletti vallásszociológiai állapotát mégsem a *hasonlós gyermekkor*, hanem a gender-specifikus felnőttkori szocializációs helyszínek (a férfiak esetében sokkal

38 TDATA-c80 Társi Mobilitás 1992, kutatásvezető Róbert Péter.

39 <http://nagy-peter.tibor.uni.hu/t/10022.xls>

inkább szakmunkás munkajelleg, sorkatonaság, ingázó kétlakiság, a lányok esetében a családi szerepkörök) határozzák meg. Mi több a következő nemzedéket az jellemzi, hogy már némiképp eltér a fiúk és a lányok vallásos neveltetése – vélhetőleg azért, mert a fiúk az apjuk, a lányok az anyjuk szokásait követik gyermekként is –, ennek ellenére 1992-re e nemzedékekben a férfiak és nők „vallásszociológiai állapota” összecsúszik, annak logikus következményeként, hogy e nemzedékben már általánossá válik a nők munkavállalása.

Másik eljárásunk feltételezi, hogy két különböző időpontban, de azonos elvek szerint végzett mintavételes eljárás hasonló csoportokat fog az egyes születési csoportokból formálni, így azok összehasonlíthatóak lesznek. Az 1997 és 2000 közötti felvételekből épített mintát összevetettük a hasonló méretű 2000 és 2003 közötti mintával.⁴⁰ *A későbbi mintában magasabb a templomba sosem járók aránya.* Ha csak a globális szám állna rendelkezésünkre, akkor a néhány százalékpontos különbséget mintavételi ingadozásnak tarthatnánk. De mint az ábrán is látható, a különbség egyes egymás mellett álló korcsoportoknál több százalékpontot jelent és mindig ugyanabba az irányba mutat. A véletlent tehát kizárhatjuk – annak ellenére, hogy a két felmérés között igen kevés idő, mindössze három év telt el.

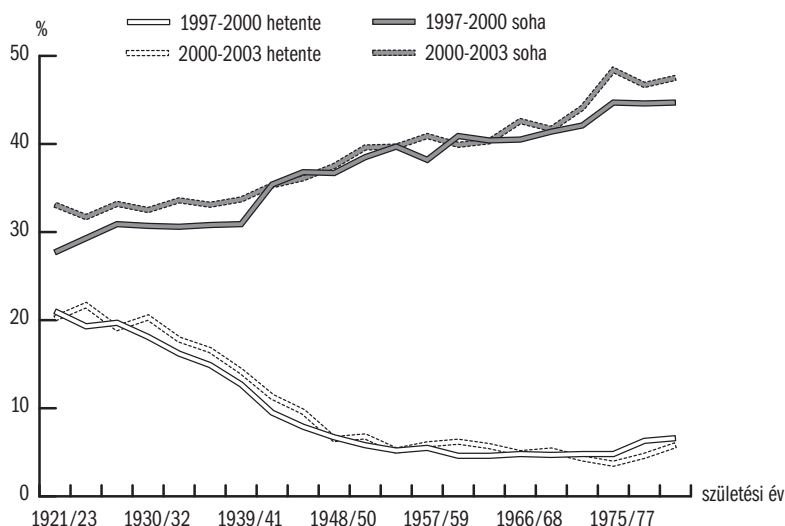
Az 1940 előtt születettek vonatkozásában lényegesen szekularizáltabb a három évvel később megfigyelt népesség, s igaz ez a 70-es években születettekre is. Ha viszont, a másik végpontot, a hetente templomjárókat vizsgáljuk meg, *nem az ennek megfelelő összefüggést* tapasztaljuk, azaz az idősebb népesség körében a későbbi időpontban egyértelműen magasabb a heti templomjárók aránya, mint a korábbi-ban. Azaz: az idősebb – 1946 előtt született – nemzedék vonatkozásában a társadalom polarizálódóban van: mind a sosem járó, mind a hetente templomjáró emberek aránya növekszik. Nem szabad elfelejtenünk természetesen, hogy *nem tényleges megfigyelésről* van szó, hanem a megkérdezettek *nyilatkozatáról*. Amit tehát kijelenthetünk, az csak az, hogy az idősebbek körében nőtt azoknak az aránya is, akik úgy látják magukat, vagy azt a képet akarják magukról sugallni, hogy hetente járnak templomba és azoké is, akik úgy látják, azt sugallják, hogy soha. Talán nem tévedünk, hogyha e polarizációt összefüggésbe hozzuk azzal, hogy a templomjárás kinyilvánítása *politikai markerré vált*. Érdekes ellentmondás, hogy a templomjárás politikai marker szerepe az időtengely mentén nő, azaz az idősebbeket egyre inkább jellemzi, hogy politikai állásfoglalásuk és templomjárási gyakoriságuk összefügg – ezzel szemben a fiatalokat egyre kevésbé jellemzi ez. Hiszen 1998-ban a fiatalok között erősen felülreprezentált a jobboldal, amennyiben a 25 év alattiak 72 százaléka, a 26–30 év közöttiek 70 százaléka jobbra szavaz, míg az idősebb kor-

40 A nagyszámú omnibusz kutatást ismét a Tárki adatbankja bocsátotta rendelkezésemre. Külön köszönet Sági Matildnak. A 2000 decemberi az első és a 2003 decemberi az utolsó. Ezek: TDATA-E37; TDATA-E46; TDATA-E95; TDATA-E98a; TDATA-E98b; TDATA-E98c; TDATA-F06; TDATA-E50; TDATA-E54; TDATA-E57; TDATA-E61; TDATA-E76; TDATA-E78; TDATA-E82; TDATA-E84; TDATA-F17; TDATA-F56; TDATA-F59; TDATA-F60; TDATA-F61; TDATA-F21; TDATA-F25; TDATA-F27; TDATA-F34; TDATA-F37; TDATA-F40; TDATA-F52; TDATA-F62; TDATA-G12; TDATA-G14; TDATA-F63; TDATA-F64; TDATA-F65; TDATA-G04; TDATA-F69; TDATA-F66; TDATA-F80.

csoportokban ez az érték 50 és 60 százalék között van. Az idősebb jobboldali szavazók körében a heti templomjárás 1,4-szerese a korcsoport⁴¹ átlagának – a fiataloknál már csak 1,17-szerese annak. A templomba sosem járó baloldaliak aránya szinte pontosan ugyanilyen mértékben különbözik nemzedékük átlagától, úgy a fiatalok, mind az idősebbek körében.⁴²

A tény, hogy az 1980-as években születettek körében a két megfigyelési időpont között csökkent a heti templomjárók aránya, s növekedett a sosem járóké, arra utal, hogy – ahogy ezt fent már hipotézisként megfogalmaztuk – a gyermekkori vallási szocializációt éppen elhagytak még egy kicsit intenzívebben járnak templomba, majd (fiatal felnőttek között élve) vallásos viselkedésük belesimul a szélesebb értelemben vett korcsoport átlagába. *Ez lehet tehát a 19 éves kori speciális adat magyarázata is.*⁴³

7. ábra: Templomba hetente illetve sosem járók születési csoportok szerint két egymást szorosan követő megfigyelési időpontban

A jelenség további ellenőrzése céljából egy másféle összehasonlítást is végeztünk. Ismét elővettük az 1992-es vizsgálatot. Ezt vetettük össze a TÁRKI 2002-es omnibusz kutatásaiból készült (közel 16 ezres) adatbázissal. Az 1992-es adatbázis méretei miatt egy kissé más technikát alkalmaztunk: 7 éves csúszó-átlagokat készítettünk.⁴⁴ Az eredmények megerősítik az előző grafikonon látottakat. Azok, akik a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején születtek 1992-ben voltak fiatalok, 10

41 Ebben az esetben csak azok, akik szavaztak.

42 <http://nagypetertibor.uni.hu/t/10017.xls>, <http://nagypetertibor.uni.hu/t/10019.xls>, Khi teszt szerint az 1998-as szavazás alapján három politikai táborat állapítunk meg, és hároméves születési csoportokat használunk 1922-es születési csoporttól kezdve szignifikáns összefüggés van a templomlátogatási gyakorisággal.

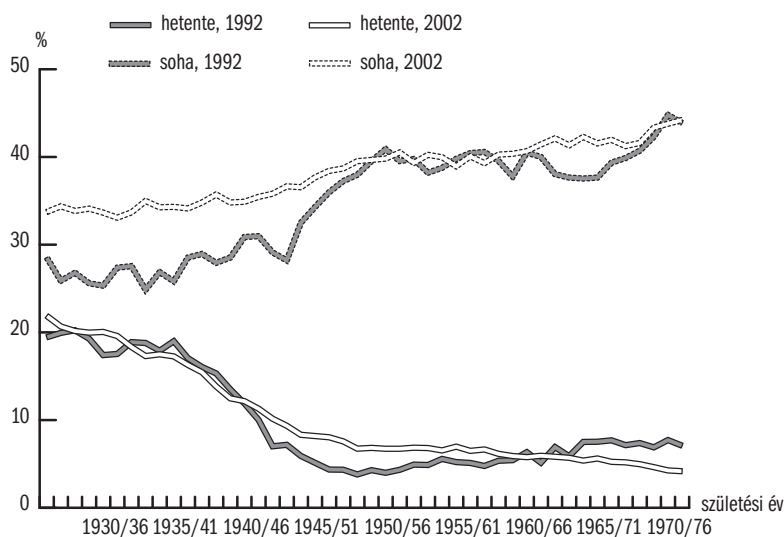
43 <http://nagypetertibor.uni.hu/t/10013.xls>

44 <http://nagypetertibor.uni.hu/t/10020.xls>

évvel később egy kicsit nagyobb arányban mutattak szekularizált magatartást (egy kicsike csoport, a legutolsó években születettek kivételével). A középnemzedéken *belül* a fiatalabbak szekularizációja csökkent, az idősebbeké szinten maradt. A két görbe között a legjelentősebb elválás az 1948 előtt születettekénél látható: az idősebb emberek tíz évvel későbbi állapotukban nagyobb arányban lettek templomba nem járók. A tíz esztendő alatt gyakorlatilag *minden korcsoportban* növekedett a heti templomjárók aránya, tehát ez az összehasonlítás is a társadalom polarizálódási folyamatát mutatja. És ez az összehasonlítás is megerősíti, hogy akik 1992-ben voltak fiatalok, azok akkor kicsit vallásosabbak voltak, mint a néhány évvel idősebbek, majd 10 év alatt belesimultak az átlagba.

8. ábra: Templomba hetente illetve sosem járók csúszóátlaga szerint két egymástól tíz évre lévő megfigyelési időpontban – hét éves születési csoportokban

Az 1992-es felmérés adatai szerint a valamiféle gyerekkori vallásos neveltetésben, hitoktatásban⁴⁵ részesültek körében egészen fiatal felnőtt korban 20 százalék alatt maradt azok aránya, akik sosem jártak templomba, a néhány évvel idősebbek körében ez eléri a 25 százalékot, tehát közelíti a középnemzedék átlagához. Az Ifjúság 2000 szerint azok közül az egész fiatalok közül, akiket saját bevallásuk szerint vallásosan neveltek, csak 4–5 százalék mondta azt, hogy sosem jár templomba, az idősebbek közül már 9 százalék.

* * *

⁴⁵ Templomi hittan, iskolai hittan, gyermek-mise járás, vallásos neveltetés a szülők, a nagyszülők, vagy valaki más részéről.

Összességében tehát megállapíthatjuk:

a) A fiatalokat érő tudatos szülői, egyházi stb. szocializációs hatások átmenetileg – 19–21 éves korig – éreztetik hatásukat a vallásos viselkedésben, de a felnőtt társadalom közege, a felsőoktatás, a munkahely, a párválasztás az új referencia csoportok némiképp szekularizálóan hatnak a fiatalokra.

b) A felnőtt társadalom, mint szocializációs közeg az elmúlt évtizedekben elég erősnek bizonyult ahhoz, hogy a gyerekkori vallási szocializációs hatásokat átalakító, nemileg és foglalkozási szempontból rétegzett felnőttkori vallásosságot hozzon létre.

c) 1998 táján a húszas éveikben lévő fiatalok harmincas-negyvenes éveikben lévő polgártársaikhoz hasonlítanak – az intenzív vallásosság szempontjából tehát „nincsenek” mint generációs csoport. Ugyanezt a mannheimi értelemben vett nemzedék-fogalomra átfogalmazva: a Kádár-korszak második felében és a rendszerváltás utáni évtizedben fiatalkorukat élők hasonlatosabbak egymáshoz, mint a Kádár-korszak első és második felének fiataljai.

d) A templomba sosem járás illetve a deklarált nem-vallásosság szempontjából viszont a húszas éveikben lévő fiatalok különböznek pl. a negyvenes éveikben lévő középkorúaktól – több közöttük a szekularizált. Azaz: mindazon elméletekkel szemben, melyek a szekularizáció megtorpanásáról szólnak, a fiatal nemzedékben növekszik a nem vallásosak, vagy legalábbis templomba rendszeresen nem járók aránya.

e) Az évek múlásával a társadalom világnézeti polarizációja növekszik, a Nyugat-Európára jellemző posztmodern-individuális vallásosság helyett a vallásosság-nem vallásosság politikai marker szerepe növekszik meg.

f) Figyelmeztetnünk kell az olvasót, hogy a fentieket nem lehet jelen idejű állításnak tekinteni. Adataink segítségével csak 2002-ig, 2003-ig követhettük a folyamatokat, eltolódásokat. Semmit nem mondtunk arról a nemzedékről mely 2003 után vált felnőtté. Az pedig végképp nem állapítható meg, hogy 2010 után az egész politikai színpad jobbratolódása a vallásosság politikai marker szerepének növekedésével vagy csökkenésével fog-e járni. Mindkettőre van ugyanis példa a magyar történelemben: a Horthy rendszer konszolidációja, s a kormányzó párt megerősödése a világnézeti nyomás szinten maradásával, a Kádár rendszer konszolidációja a világnézeti nyomás csökkenésével járt együtt, a szocialista párt nagyarányú választási győzelme 1994-ben puhította a párt világnézeti arcukat. Izgalmas kérdés, hogy a kétharmados többségben lévő jobboldali elit abból a tényből, hogy választói közege – 2002-höz, 2006-hoz képest – főképp szekularizált emberekkel gyarapodott, azt a következtetést vonja-e le, hogy előző saját kormányzati ciklusához képest csökkentenie kell a kormányzás világnézeti arcukat, vagy ellenkezőleg, azt hogy a politikai pálfordulásokat követően az emberek tömegeinél azt megerősítő és azt tartóssá tévő világnézeti pálfordulásokra lehet számítani és építeni.

NAGY PÉTER TIBOR

IRODALOM

- ANDORKA RUDOLF (1997) *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris.
- BIRÓ ZSUZSANNA HANNA (2002) Tanárok a 2002/2003-as tanévben. *Educatio*, No. 2. pp. 293–301.
- CSÁKÓ MIHÁLY (2004) Ifjúság és politika. *Educatio*, No. 4. pp. 535–550.
- HARCSA ISTVÁN & TOMKA MIKLÓS (1994) Felekezeti viszonyok és a vallásgyakorlás néhány jellemzője. *Társadalmi Riport*, No. 1. pp. 396–435.
- HORVÁTH PÁL (1996) Vallásszociológia és szekularizáció. *Iskolakultúra*, No. 2. pp. 105–111.
- KELLER TAMÁS (2010) Változás és folytonosság a vallásossággal kapcsolatban. *Statistikai Szemle*, No. 2. pp. 141–153.
- KOVÁCS ANDRÁS (2000) Vallás és a vallásosság a mai magyar egyetemisták körében. In: NAGY PÉTER TIBOR (ed) *Oktatáspolitikai és vallásszabadság*. Budapest, Új Mandátum.
- KOVÁCS ESZTER & PIKÓ BETTINA (2009) Vallásosság a magyar középiskolások körében. *Társadalomkutatás*, No. 1. pp. 27–48.
- LAKI LÁSZLÓ (2008) Vallás. *Új Ifjúsági Szemle*, No. 1. pp. 90–92.
- MARIÁN BÉLA & SZABÓ ILDIKÓ (1998) A pártok szavazótáborainak érzelmi, ideológiai profilja. *Magyarország politikai évkönyve*, No. 1. pp. 728–746.
- MANNHEIM, K. (1969) A nemzedéki probléma. In: HUSZÁR T. & SÜKÖSD M. (eds) *Ifjúságszociológia*. Budapest.
- MARTOS TAMÁS, KÉZDY ANIKÓ, ROBU MAGDA, URBÁN SZABOLCS & HORVÁTH-SZABÓ KATALIN (2009) Újabb adatok a kritika utáni vallásosság skála alkalmazásához – elmélet és módszer. *Magyar Pszichológiai Szemle*, No. 4. pp. 643–669.
- MOKSONY FERENC & HEGEDŰS RITA (2006) Társadalmi integráltság, kultúra, deviancia: a vallás hatása az öngyilkosságra Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, No. 4. pp. 3–18.
- MOLNÁR ADRIENN & TOMKA MIKLÓS (1989) Ifjúság és vallás. *Világosság*, No. 4. p. 246.
- MURÁNYI ISTVÁN (2004) Fiatalok vallásos szocializációja és előítéletessége. *Educatio*, No. 4. pp. 583–594.
- NAGY PÉTER TIBOR (2006) Világnézeti nevelés az ötvenes évek Budapestjén. *Educatio*, No. pp. 566–592.
- NAGY PÉTER TIBOR (2006) Az egyháziak, az egyházak és az oktatás – nemzedékek vallásossága. In: MAJSAI TAMÁS (ed) *Évkönyv I. Bp.*, WJLF-Wesley János kiadó. pp. 153–194. lásd még: <http://nagypetertibor.uni.hu/sz/2006a.htm>
- NAGY PÉTER TIBOR (2002) Katolikus és protestáns nemzedékek a szocialista korszak végén. *Világosság*, No. 8–9. pp. 84–96.
- NAGY, PETER TIBOR (2010) Education and religiosity in Budapest at the Millenium. Social compass. *International Review of Sociology of Religion*, No. 1. pp. 60–82.
- ÖRKÉNY ANTAL & SZABÓ ILDIKÓ (2002) Társadalmi értékminták, politikai orientációk. *Educatio*, No. 3. pp. 404–430.
- PUSZTAI GABRIELLA (2009) Középeurópai utas – A vallásszociológiai vizsgálatok hozzájárulása a poszt szocialista átalakulás megértéséhez. *Szociológiai Szemle*, No. 1. pp. 83–96.
- ROSTA GERGELY (2007) Ifjúság és vallás – 2004. *Új Ifjúsági Szemle*, No. 1. pp. 39–47.
- SZÁNTÓ JÁNOS (1998) *Vallásosság egy szekularizált társadalomban*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- SZEMERSZKI MARIANNA (2006) A nem állami felsőoktatási intézmények hallgatói. Budapest, OFI. (Kutatás közben.) <http://ofi.hu/kiadvanyaink/kiadvanyaink-konyvesbolt-konyvesbolt/kutatas-kozben/269-szemerszki-nem>
- TOMKA MIKLÓS (2006) Az ifjúság és a vallás. *Új Ifjúsági Szemle*, No. 1. pp. 65–72.
- TOMKA MIKLÓS (2006) Az ifjúsági vallásosság három évtizede. *Új Ifjúsági Szemle*, No. 2. pp. 5–19.
- TOMKA MIKLÓS (2009) Vallásosság Kelet-Közép-Európában. Tények és értelmezések. *Szociológiai Szemle*, No. 3. pp. 64–80.

Az „ifjúság” csak egy szó

Interjú Pierre Bourdieu-vel

A Les jeunes et le premier emploi (A fiatalok és az első munkahely) című könyvben megjelent interjút Anne-Marie Métaillé készítette, Párizs, Association des Âges, 1978. pp. 520–530. Az interjú szövege újra megjelent a Pierre Bourdieu rövidebb írásait, interjúit közreadó *Questions de sociologie* (Szociológiai kérdések) című kötetben. Párizs, © Editions de Minuit, 1981, illetve 2002, pp. 143–154.

Minthogy folyóiratunk eddig csak a papíralapú közléshez kapott engedélyt a francia kiadótól, interneten a szöveg egyelőre nem olvasható.

Ifjúsági szervezetek és önkormányzatok kapcsolata

A tanulmány* célja, hogy áttekintse, milyen jellegzetességei vannak az önkormányzatok és a civil ifjúsági szervezetek közötti kapcsolatnak, együttműködésnek az észak-alföldi régióban. Elsősorban azon folyamatok bemutatását tűztük ki célul, melyek során az önkormányzati feladatok civil ifjúsági szervezetek részvételével valósulnak meg, vagy a kötelezően ellátandó feladatot az önkormányzat nem saját intézményrendszerén belül, hanem – civilekkel kötött ellátási szerződés keretében – a feladatot „kiszervezve” valósít meg.

Kutatásunk során a fiatalok szervezett aktivitásának szervezetszociológiai megközelítésére teszünk kísérletet, azzal a szándékkal, hogy feltérképezzük az észak-alföldi régió sokszínű, nehezen áttekinthető ifjúságszervezeti palettáját, hogy megismerjük a különböző szervezetek céljait, társadalmi funkcióját, kapcsolati hálóját, egy lehetséges Regionális Ifjúsági Stratégia vázának megalapozása reményében.

Jelen kutatás keretei között a 15–29 éves fiatalok olyan csoportjait tekintjük ifjúsági szervezetnek (szakszervezetek, egyházi-, vallási szervezetek, sportegyesületek, klubok, civil szervezetek, művészeti csoportok, társadalmi-, politikai szervezetek...), méretüktől, taglétszámuktól függetlenül, melyek tevékenységüket a közösen megállapított célok érdekében, a fiatalok önkéntes és aktív részvételével, önállóan nyilvántartásba vett jogi személyként végzik. Amelyek vagy valamilyen felnőtt szervezethez kapcsolódva, annak a szolgálatában állva tevékenykednek, vagy valamely – alulról jövő – kezdeményezés érdekében intézményesülnek, s hozzájárulnak a korosztály társadalmi szerepvállalásának, participációjának ösztönzéséhez.

Elemzésünk térbeli keretét az észak-alföldi régió szolgál, különös tekintettel a három megyeszékhelyre: Debrecenre, Nyíregyházára és Szolnokra. Meggyőződésünk ugyanis, hogy bár nagyon fontos az országos stratégiaalkotás, az ifjúság ügye helyben dől el, s ezért a lokális sajátosságokat figyelembe vevő, a helyi szinten jelentkező, valós problémákra választ adó megoldásokra van szükség.

Abból a feltevésből indulunk ki, hogy az önkormányzatok és ifjúsági szervezetek kapcsolatának alakításában jelentős szerepe van, kellene, hogy legyen az ifjúsági referensnek, akinek tevékenységét jellemzően a helyi lehetőségek és körülmények alakítják.

Az empirikus adatok összegyűjtésére 2006 és 2008 tavaszán került sor kvalitatív és kvantitatív kutatási módszerek ötvözésével. A kvantitatív vizsgálat során nem került sor mintavételre, mivel az adatgyűjtést teljes körű vizsgálatnak terveztük. Az észak-alföldi régió 32 településének ifjúsági referenseit sikerült bevonnunk a vizsgálatba. A regionális empirikus vizsgálat második részében 17 véletlenszerűen kiválasztott nonprofit ifjúsági szervezet vezetőjével készítettünk strukturált interjút. Az interjúalanyok kiválasztásánál elsődleges szempont volt, hogy kapcsolatban álljanak Debrecen, Nyíregyháza illetve Szolnok Megyei

---

* Készült a Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola, Neveléstudományok programja keretében.

Jogú Város önkormányzatával. A kapcsolatot meglévőnek tekintettük, ha a szervezet pályázott az önkormányzat támogatási alapjai közül (civil-, ifjúsági-, sport-, kulturális alap) valamelyikre, vagy az önkormányzattal közművelődési megállapodást illetve ellátási szerződést kötött, illetve kapcsolatban állt az önkormányzat ifjúsági referensével.

Mint kutatásunk azt jól bizonyítja, az ifjúság ügye lokális szinten három szereplő szoros együttműködésének eredője. Ez a három pillér az ifjúsági szervezet, az önkormányzat és maga az ifjúsági referens.

Kutatásaink nyomán kirajzolódni látszik a „tipikus ifjúsági referens” képe, aki középkorú nő, házasság, gyermeket nevel, főiskolai végzettséggel rendelkezik, eredeti szakmáját tekintve pedagógus, szerény nyelvtudással. Munkahelye az adott település polgármesteri hivatala, feladatát teljes munkaidőben, határozatlan idejű munkaszerződéssel, de nem önálló munkakörben látja el. Kötődik saját települése civil társadalmához, maga is tagja valamilyen egyesületnek, alapítványnak, ennek ellenére személyes kapcsolata a többi szervezettel elenyésző és meglehetősen korlátolt. Úgy tűnik, hogy a tipikus ifjúsági referens nem tekinthető politikailag fajsúlyos személyiségnek saját településén, a helyi politika formálásában túl sok szerepe nincs. Munkájuk nem tűnik túlzottan hatékonynak, inkább bizonytalanoknak nevezhető. Sokan „jobb híján” kerülnek ebbe a pozícióba, nem túl elkötelezettek és nincsenek tisztában saját szerepvállalásuk lehetőségeivel. Nem látszik kibontakozni az az összekötő szerep, amely felbecsülhetetlen jelentőséggel bírna az önkormányzat és a civil ifjúsági szervezetek együttműködése szempontjából.

Ezt bizonyítja az a tény is, hogy ugyan az önkormányzatok bizonyos része, az ifjúság helyi önszerveződésének elősegítése céljából alkalmaz ifjúsági referenseket, azonban a referensek feladat- és munkaköre, valamint szerepük az ifjúsági szolgáltatások rendszerén belül szabályozatlan, tevékenységüket jellemzően a helyi lehetőségek és körülmények, valamint a referens személyisége, kapcsolatai alakítják.

Az önkormányzatok viselkedése is sok esetben felemás, sok az esetlegesség az ifjúsági referens alkalmazása kapcsán, az ifjúsági koncepció meglétét illetően is. A referensek foglalkoztatása, működésük finanszírozása az önkormányzatok önként vállalt feladatai közé sorolandó, a munkakörök létrejöttét központi pályázati támogatás segítette, ezért a többségében határozott idejű foglalkoztatás. A helyi ifjúságpolitika nem átgondolt, inkább fellángolások jellemzik, s a települési ifjúsági koncepciók elkészítése elsősorban a politikai szándék meglététől függ.

Kutatásaink alapján kirajzolódik – az ifjúság ügyének harmadik pilléréként – a „tipikus ifjúsági szervezet” képe is. Ezek szerint az észak-alföldi régió tipikus ifjúsági szervezetei több éves (2–15 év) múltra tekintenek vissza, s a csoport tagjai már a bejegyzést megelőzően is együtt dolgoztak. Elsősorban a kultúra, művelődés illetve a sport területén működnek – a kelet-közép-európai trendeket követve – s a szakmai munkát a működéshez kapcsolódó területen dolgozó szakember irányítja. Tevékenységük során igyekeznek hiánypótló vagy modellértékű rendezvényeket szervezni és szolgáltatást nyújtani. A szervezet elsősorban pályázatokból tartja fenn magát, vállalkozás vagy magánszemély csak csekély mértékben támogatja, regionális hatókörű és a vezetőség társadalmi munkában végzi feladatát. A tipikus ifjúsági szervezet kapcsolatai a helyi önkormányzatokkal esetlegesek, nem rendelkeznek ellátási szerződéssel, önkormányzati feladatot nem látnak el.

Az önkormányzat, az ifjúsági referens valamint a civil ifjúsági szervezet kapcsolatában jól elkülöníthető típusok rajzolódnak ki a régióban, mely kapcsolatok mélységét és intenzi-

tását az önkormányzatok részéről a politikai szándék – az, hogy létre hoz-e és működtet-e intézményeket, fontosnak tartja-e az ifjúsági koncepció megalkotását a településen, foglalkoztat-e ifjúság referenset – az ifjúsági referensek részéről a képzettség és a kapcsolati háló, az ifjúsági szervezetek oldaláról pedig az érdekérvényesítő képesség határozza meg.

Ennek megfelelően a három szereplő kapcsolatában, az észak-alföldi régióban a következő típusokat különböztettük meg: szoros, gyümölcsöző kapcsolat, intenzív együttműködés: az ifjúsági referens képzett és kiterjedt kapcsolati hálóval rendelkezik, így sok ifjúsági szervezettel tartja a kapcsolatot, akiknek jó az érdekérvényesítő képessége és minden tőlük telhetőt megtesznek céljaik érvényesítése érdekében, s ez párosul az önkormányzat politikai szándékával valamint az ifjúságpolitikai koncepció meglétével. Laza kapcsolat: az ifjúsági referens többé-kevésbé képzett és lelkiismeretesen igyekszik felvenni és tartani a kapcsolatot a helyi ifjúsági szervezetekkel, lehetőségeihez mérten segíti őket, azonban ez nem párosul az önkormányzat koncepcióalkotó-, valamint politikai szándékával, felszínes. S végül ad hoc jellegű kapcsolat, főként az önkormányzat saját intézményrendszerén belül: az ifjúsági referens kapcsolati hálója nem túl kiterjedt, képzettsége sem szakirányú, kapcsolata esetleges az amúgy is rossz érdekérvényesítő képességű ifjúsági szervezetekkel, s az önkormányzatnál sem jelentkezik a politikai szándék, a koncepcióalkotás szintjén sem érdekli az ifjúság.

Azon előfeltevésünk, mely szerint a legtöbb ifjúsági szervezet nem kínál alternatív értékeket, cselekvési lehetőségeket a fiatal korosztályok számára beigazolódni látszik a kutatás eredményeinek tükrében. A fiatalok, úgy tűnik, laza, strukturálatlan helyzetben érzik magukat otthonosan, s inkább összegyűlnek egy-egy koncert, vagy party kedvéért, mint hogy ifjúsági szervezetekbe tömörülve váltsák meg a világot. Létezhetnek persze olyan összejövetelek, melyek egy-egy téma, egy-egy ügy mentén képesek nagyobb számú fiatal ad hoc jelleggel megmozgatni, ám ettől még nem válik belőlük közösség.

A fiatalok szervezeti hovatartozásukat tájékoztató pontok köré rendezik, ám ezen tájékoztató pontok között szinte egyáltalán nem szerepel a politika. A szervezetek s programjaik nem igazán vonzóak a fiatalok számára. A fiatalok többsége egyáltalán nem is keresi velük a kapcsolatot s ez annak is köszönhető, hogy a civil ifjúsági szervezetek tevékenységét – ma még – az indokoltnál kisebb figyelem és nyilvánosság övezi, az általuk szervezett programok nem igazán hatékonyak. A fiatalok ugyan lehet, hogy részt vesznek egyes rendezvényeken, az események azonban nem feltétlenül érintik meg őket, a résztvevőket sok esetben az érdektelenség jellemzi.

Az ifjúsági szervezetek szinte kivétel nélkül kiterjedt szakmai, civil kapcsolatokról számoltak be. Saját szakterületén minden szervezet igyekszik felvenni és tartani a kapcsolatot más civil szervezetekkel, a területen működő intézményekkel. Természetesen vannak alkalmi, programokhoz kötött kapcsolatok, mint ahogyan vannak hosszú távú, nagy intenzitású együttműködések is. Több szervezet kiterjedt nemzetközi szakmai kapcsolatrendszerrel számolt be – bár ezt a kijelentést érdemes bizonyos fenntartásokkal kezelni – azonban igen csekély mértékben állnak kapcsolatban az önkormányzatokkal, s ezeket a kapcsolatokat is jobbra ők maguk keresik, nem a másik fél. A civil ifjúsági szervezetek többsége megalakulásától kezdve igyekszik jó kapcsolatot ápolni az önkormányzattal, bár a kapcsolódás igencsak esetleges, hiszen ahogyan arról a szervezetek vezetői beszámoltak, bár örülnének neki, a Hivatal egyáltalán nem keresi velük az együttműködés lehetőségét. Mindössze információval és évente egy-két alkalommal kiírt pályázatokkal támogatják

őket, és az is előfordul – noha igen kevés esetben –, hogy közhasznú vagy közcélú munkások biztosításával igyekeznek segíteni a szervezet munkáját.

Viszonylag kevés jele van annak, hogy a civilek és az önkormányzatok, az ifjúsági referensek közreműködésével közös ügyekben vennének részt. Nem is csodálkozhatunk ezen akkor, amikor az ifjúsági referensek jelentős részének nincs közvetlen kapcsolata a civil társadalommal. (Minél nagyobb egy település annál valószínűbb, hogy a referens több civil szervezetnek is tagja, kisebb településeken azonban előfordul, hogy egyetlen szervezetben sem tevékenykedik.) Sok esetben valószínűsíthető, hogy nem rendelkeznek kellő mennyiségű információval, nem elég tájékozottak saját településük adottságait tekintve sem, s munkájuk sok esetben elvész az önkormányzati bürokrácia útvesztőjében.

Az ifjúsági szervezetek elsősorban azon önkormányzati feladatok ellátásában vállalnak szerepet, ha egyáltalán szerepet vállalnak, melyek amúgy is a profiljukba illeszkednek. (Meg kívánjuk jegyezni, hogy igen kevés azon szervezetek száma, melyek tiszta profillal rendelkeznek, s kétség kívül ez is gátat szab az önkormányzatokkal való együttműködésüknek.) Ilyen területek a sport a kultúra-művelődés és a szabadidő. Várakozásainkkal ellentétben legkevésbé a környezetvédelem területén kapcsolódnak be az önkormányzati feladatellátásba a civil ifjúsági szervezetek, és elhanyagolható a közreműködésük az oktatás valamint a gyermek- és ifjúságvédelem területén is.

Azt látjuk tehát, hogy az önkormányzat és a civil ifjúsági szervezetek kapcsolata gyerekcipőben jár, ami nagyrészt annak köszönhető, hogy az önkormányzat nem tekinti partnernek a civileket, főleg, ha ráadásul még fiatalok is, s az együttműködés lehetőségét csak az egyik fél, tudniillik a civilek keresik. A két szektor közötti összekötő, koordináló szerepet az ifjúsági referenseknek kellene betölteniük, azonban próbálkozásaik mindeközéig nem vezettek jelentős sikerre. Úgy tűnik, hogy a két fél együttműködéséből hiányzik a konszenzus, a közmegegyezés, az önkormányzat szempontjai nem tisztáztak és hiányzik belőlük a szándék. Az igen kevés meglévő kapcsolat sem feltétlenül a szakmai érdekek mentén szerveződik, s féltő, hogy egy idő után a civil ifjúsági szervezetek – beleunva a próbálkozásokba – inkább csak a civil együttműködésre helyezik a hangsúlyt, mint ahogyan erre már tettek utalásokat a szervezetek vezetői.

Az ifjúsági szervezetek vezetői, tisztségviselői előbb vagy utóbb várhatóan feladják a küzdelmet. Tevékenységüket sok esetben igen csekély figyelem és nyilvánosság övezi, munkájukat sem anyagilag sem erkölcsileg nem ismerik el, s így legyen valaki bármily elkötelezett és elszánt, a motiváció egy idő után megszűnik.

A társadalom feladata, hogy teret nyisson az ifjúság felé akár egyénenként, akár szervezetekbe tömörülve. Jelen kell lenni a fiatalok életében. A fiatalok igénylik az állandó jelenlétet. Lehet, hogy egyeseknek csak arra van szükségük, hogy legyen egy hely, ahol focihatnak, mások viszont igénylik, hogy a társadalom esélyteremtő módon viszonyuljon hozzájuk, és ne csak akkor tűnjön fel az életükben, ha választások közelednek. Az esélyeknek természetesen több szintje van. Elemi szükséglet a lakhatás, étkezés, iskoláztatás, azonban legalább ilyen fontos a szerveződés is. A fiatalokban komoly igény van a különböző közösségi programok, a szórakozási lehetőségek iránt, s az igényeiket kielégítő intézményi keretek megteremtését elsősorban a helyi önkormányzat feladatának tartják. A civilek ebben segíthetnek, de nem úgy, hogy rátelepednek az ügyre, nem öncélúan és nem politikai érdekek által vezérelve, hanem a fiatalok szükségleteit szem előtt tartva. Ehhez viszont elengedhetetlen a folyamatos szakmai segítség.

Az elmúlt évtized során fokozatosan erősödött a nonprofit szervezetek szolgáltatási funkciója és növekedett azon közösségi feladataik köre, amelyek ellátása hagyományosan az állam feladata. Bizton állíthatjuk, hogy a magyar nonprofit szektor a nyugat-európai modell felé közeledik, és meggyőződésünk, hogy a civil szféra kiépülésének, növekedésének, befolyásának kulcsa az, hogy mennyire lesz képes élni az információs társadalom kínálta új lehetőségekkel, elsősorban az egymás közötti információ- és tapasztalatcsere nyújtotta lehetőségekkel. Ha képes kihasználni a természetéből adódó rugalmasságot, szabad mozgásteret, kreativitást, akkor az állammal, a gazdasággal és a politikával azonos súlyú, megkerülhetetlen társadalomszervező erővé léphet elő nemzetközi, országos és helyi szinten egyaránt.

Ami pedig az ifjúsági referenseket illeti: a jövőt illetően lehet okunk némi optimizmusra, hiszen a kormány 2009 októberében elfogadta a Nemzeti Ifjúsági Stratégiát és 2010. január 13-án a Stratégia 2010–2011-re vonatkozó Cselekvési tervét, mely szerint elő kell készíteni az önkormányzatok gyermek és ifjúsági feladatainak és az azokat ellátó tisztviselők (ifjúsági referensek) hatáskörének szabályozását. A feladat felelőseként a Cselekvési terv a Szociális és munkaügyi minisztert jelöli meg, 2011. december 31-i határidővel. Reményeink szerint ezen túlmenően a feladatok mellé sikerül forrásokat is rendelni, s talán ennek legmegfelelőbb formája a normatív támogatás lehetne. Konkrét feladatok és hatáskörök, valamint a megvalósításukhoz szükséges források birtokában, talán az ifjúsági referensek munkája is hatékonyabb lehet.

Csiha Tünde

A felsőfokú tanulmányok hatása a munkaerőpiaci reintegrációra

A szakmai karrierút megszakítása a gyermekszülés és gyermeknevelés idejére hátránnyal jár, mivel az otthon töltött évek alatt megkopnak a képességek, a megszerzett tudás elavulttá válik, illetve a kompetenciák sérülése mellett a munkaerőpiaci reintegrálódás bizonytalansága jelenti a munka világának rizikófaktorát. A tudás erodálásának elkerülését, és ezzel együtt az aktív munkavállalói létbe történő sikeres visszatérés lehetőségét biztosíthatja a gyermeknevelési ellátás idején folytatott tanulás. Érdeklődésünk egyrészt arra irányult, milyen jellegű döntési stratégiák vezethetik el a kisgyermeket nevelő hallgatókat az egyetemek és főiskolák padjaiba, milyen megfontolásból döntenek a diploma megszerzésének szükségesség mellett az inaktív időszakban. A másik kérdésünk a tanulmányok kimeneti szakaszára fókuszálva azt vizsgálja, milyen megtérülésre számíthatnak azok a nők a munkaerőpiacon, akik a szülést követő években felsőfokon képezték magukat, milyen módon befolyásolta az újonnan megszerzett felsőfokú végzettség a munkapiaci reintegrációjukat, és azt követő munkavégzésüket. Jelen tanulmány az utóbbi kérdéskör egy szeletét kívánja bemutatni olyan munkavállalók körében végzett vizsgálat alapján, amelynek során az inaktív éveik alatt felsőfokú tanulmányokat folytató, de azóta újból munkába állt nőket kerestünk meg. A megkérdezettek a Debreceni Egyetem és a Nyíregyházi Főiskolai egykori hallgatói voltak, és legalább egy évet töltöttek el a gyermekgondozási díj (gyed) vagy gyermeknevelési segély (gyes) igénybevétele után a mun-

kaerőpiacon friss diplomásként. A kutatás survey-jellegű kérdőívvel történt kérdezőbiztosok közreműködésével, a nehezen elérhető populáció tagjait (n=119) hólabda módszerrel kutattuk fel 2009-ben.

Sikeres és kevésbé sikeres befektetők

A kutatás során felkeresett nőket megkérdeztük a munkába történő visszatérésük körülményeiről, a korábbi munkahelyen tapasztalt változásokról, az új állás keresésének eredményességéről, az új végzettségének munkaerőpiaci hasznosításáról, az újbóli munkába állás magánéletre gyakorolt hatásairól. A felsőfokú tanulmányok megszerzését követő reintegráció során tapasztalt munkaerőpiaci változások mérésére szolgáló változók szolgáltatották az alpját az alminták létrejöttének.¹ A változókat súlyoztuk, és összegeztük aszerint, hogy a válaszadó a korábbi munkahelyére tért vissza, vagy új állást keresett, majd az átlaghoz képest elfoglalt hely szerint két értéktartományra osztottuk a mintát. Az átlag feletti értéktartományba tartozókat *sikerés befektetők*nek neveztük el, ami jelzi a tanulmányok sikeres hasznosítását, a tanulásba történő befektetések első megtérüléseit a munkaerőpiacon. A másik almintát a *kevésbé sikeres befektetők* nevet kapta, amely csupán a megkérdezés pillanatának állapotát tükrözi, hiszen a reintegráció óta eltelt időszak túlságosan rövid ahhoz, hogy sikertelen befektetésekről beszélhessünk, ezért az almintát teljes neve az „egyelőre megtérülést még fel nem mutató, kevésbé sikeres befektetők” lehetne. Az 1. táblázatban összefoglaltuk a diploma munkaerőpiaci hasznosításának lehetségeit mérő változók alapján létrehozott alminták jellemzőit, a visszatérés iránya szerint elkülönítve.

1. táblázat: A sikeres és kevésbé sikeres befektetők jellemzői

A munkába való visszatérés iránya	Sikerés befektetők	Kevésbé sikeres befektetők
Korábbi munkahelyre visszatérők között	előléptették fizetésemelést kapott	változatlan körülmények között dolgozott tovább, nem változott a pozíciója és a feltételek
Új munkahelyen elhelyezkedők között	kedvezőbb munkafeltételek között dolgozhatott tovább új végzettségének megfelelő munkakörben dolgozik új végzettségének megfelelő a jövedelme megfelelő munkakörülmények munka és család összeegyeztethetőbbé vált	elbocsátották a megszerzett végzettség nem jelentett előnyt
Korábbi munkahelytől függetlenül	felfelé irányuló mobilitás egyéni megítélés szerint piacképes a diplomája	lefelé irányuló mobilitás egyéni megítélés szerint nem piacképes a diplomája

¹ Az alminták kialakításához felhasznált változók: előléptették fizetésemeléssel, előléptették fizetésemelés nélkül, jobb munkafeltételek között dolgozhatott tovább, változatlan körülmények között dolgozott tovább, nem vették figyelembe a diplomát, elbocsátották, az új állása új végzettségének megfelelő munkakört biztosít, az új állása új végzettségének megfelelő fizetést biztosít, megfelelő munkakörülmények, munkaidő, munka és család összeegyeztethetőbbé vált, az új diploma megkönnyítette vagy nem az álláskeresést, az általa elvégzett szak megkönnyítette vagy nem az álláskeresést, a tanulmányok előtti és utáni foglalkozásában vagy/és beosztásában felfelé/lefelé irányuló (vagy változatlan) mobilitás valósult meg, egyéni megítélés szerint (nem) piacképes a diplomája.

A minta nagyobb hányada (63 százalék) a sikeres befektetők közé tartozik, 76 fő esetében történtek olyan kedvező változások a munka világába való visszatérést követően, amelyek összefüggésbe hozhatók a diploma megszerzésével. Ez a magas arány önmagában komoly eredmény, és azt mutatja, hogy a szándékolt karriertörés időszakában végzett tanulmányi befektetések a sikeres elhelyezkedésen túl egyéb hozadékokkal is járnak, amelyek egy része rövid időn belül jelentkezett a reintegrálódást követően. További 45 válaszadó esetében (37 százalék) ez egyelőre még nem mondható el, de a korábbi pozíciók megtartása, és a lefelé irányuló mobilitás elkerülése tulajdonképpen sikeres reintegrációként értékelhető, és várhatóan később történik meg a stagnáló karrierszakaszból való kimozdulás.

A munkapiaci sikeresség szerint kialakult két csoport demográfiai háttérmutatóiban nem találunk lényeges különbséget. A férfi társak iskolai végzettsége szinte azonosnak mondható, mindkét csoportban a férfiak közel fele felsőfokú végzettséggel rendelkezik, és alig több mint egytizedük alacsony végzettségű. A válaszadók édesanyjainak képzettségi összetétele szintén egyezik, itt kevés diplomást találunk (14–15 százalék), 45 százalék körüli mindkét csoportban az érettségizett anyák aránya, s ettől alig kevesebb az alacsony végzettségűeké. Az édesapák esetében árnyaltabb az összetétel: alacsonyokon ugyan mindkét almintában 48 százalékos részarányt találunk, viszont a kevésbé sikeres befektetők apáinak 42 százaléka, a sikeres befektetők apáinak 33 százaléka rendelkezik középfokú végzettséggel, a diplomás apák aránya azonban a sikeres csoport tagjainál magasabb (20 százalék, szemben a 9 százalékkal).

Mindkét csoportba tartozó nőknek jellemzően két gyermeke van, a kevésbé sikeresek között mindössze hat százalékponttal magasabb a háromgyermekesek aránya; a gyermekszám – amely a munkavállalási hajlandóságra hatással van² – a reintegráció sikerességét esetünkben nem befolyásolta. Az újbóli munkavállalásra a lakóhely típusa sincs meghatározó befolyással, a sikeresek között valamennyivel (7 százalékkal) több nagyvárosi lakost találunk, és kevesebb a kistelepüléseken élők aránya (6 százalékkal). A további demográfiai háttérváltozókra sem mutatható ki szignifikáns összefüggés vagy erős korreláció. Úgy tűnik tehát, hogy a munkaerőpiaci sikerességre a demográfiai háttér nincs erőteljes hatással, annak ellenére, hogy társadalmi és kulturális tőke kiaknázását és felhasználását várják a fizetett munka világában.³

A tanulmányi eredményesség és a munkapiaci sikeresség

A családi háttér hatását ezek után kizárhatjuk, de feltételezzük, hogy az iskolai eredményesség és a munkaerőpiaci sikeresség között kapcsolatot fogunk találni, gondoljunk a magasabb tőkefajttákkal rendelkező, eredményes tanulók munkaerőpiaci pozicionálási lehetőségeire. Ennek a hipotézisnek a felülvizsgálatához az előbbiekben létrehozott alminták kiválóan megfelelnek, hiszen pontosan a munkaerőpiaci sikeresség szerint hoztuk létre őket; a tanulmányi eredményesség mérésére a kérdőív azon blokkját használhatjuk fel, ahol az inaktív életszakaszban végzett tanulmányokra kérdeztünk rá. Feltételezzük, hogy azok esetében, akik a munkaerőpiacon a reintegráció után tapasztalták a tanulási megtérülések első jeleit, a tanulói évek alatt kimutatható egyfajta tanulmányi előny. Ezt

² Nagy Gyula (2001) A nők gazdasági aktivitása és foglalkoztatottsága. *Statistikai Szemle*, No.1. pp. 35–55.

³ Blaskó Zsuzsa (2002) Kulturális reprodukció vagy kulturális mobilitás? *Szociológiai Szemle*, No. 2. pp. 3–27. Róbert Péter (2001) *Társadalmi mobilitás. Tények és vélemények tükrében*. Budapest, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó.

az előnyt keressük az intézmény- és szakválasztás viszonylatában, a nyelvtudás terén, a diplomaszerezés körülményeiben, és a diploma minősítésében.

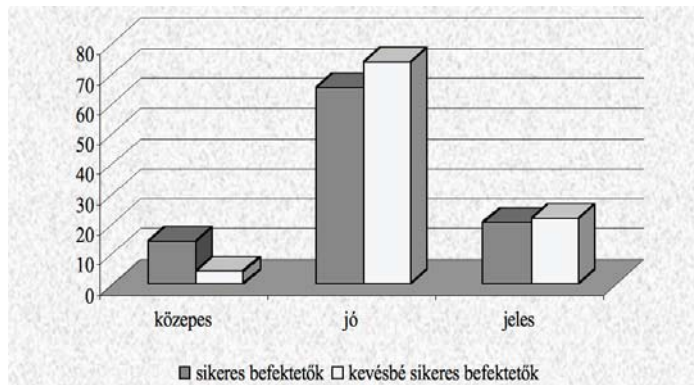
A felsőfokú intézményt tekintve a Debreceni Egyetem egykori hallgatói kerültek nagyobb súllyal a mintába (70 százalék), a Nyíregyházi Főiskolát a válaszadók mintegy harmada képviseli. A sikeres befektetők háromnegyede a Debreceni Egyetemen végzett, a másik csoportban az arányuk kisebb (61 százalék), a nem szignifikáns eltérés jelzi az egyetemi végzettség jobb hasznosíthatóságát a munkaerőpiacon, de esetünkben nem magyarázó erejű. A karonkénti megoszlást tekintve nem találunk lényegi különbséget, mindkét csoportban legnagyobb arányban bölcsészhallgatók kerültek, a sikeres befektetők között valamennyivel magasabb a két intézmény természettudományi karain végzettek aránya. Érdekes módon magas számban jelennek meg a sikeresek között az óvodapedagógusok és az egészségügyi kar abszolvtjait, akiket az oktatási, szociális és egészségügyi szféra válságos helyzete miatt inkább soroltunk volna a másik csoportba, ahol azonban éppen a nem idegondolt gazdálkodástudományi (NYF) és jogi (DE) kar képviselői találhatók valamennyivel magasabb arányban. Lehetséges, hogy az utóbbi két karon megszerezhető, piacképesnek vélt szakmák túltelítettek, vagy hosszabb távon térülnek meg, még a korábban felsorolt karok hallgatói, akik jórészt az állami szféra alkalmazottjai, a korábbi pozíciójukhoz képest korábban léphettek előre új besorolásuk szerint. A szakonkénti megoszlás alátámasztja ezt a vélekedést, a javarészt tanári pályához köthető szakok (pl. magyar, idegen nyelvek, biológia), valamint az óvodapedagógia, szociálpedagógia, diplomás ápoló szakok egykori hallgatóinak legnagyobb része a sikeres befektetők csoportjában jelenik meg, még a jogászok, művelődésszervezők a másik oldalon (kivételt képez a gazdálkodási szak). A sikeres befektetők nemcsak objektív mércével mérve bizonyultak sikeresebbnek a szakválasztás terén, minthogy az adott szakma megszerzése kedvezőbbben pozícionálta őket a munkapiacon, hanem a válaszadók egyéni meglátása is erre mutat rá. Ez derül ki arra a kérdésre adott, szignifikáns összefüggést mutató válaszból ($p=0,004$), ami az egykori szakválasztásra kérdezett rá: a sikeresek csoportjába tartozók háromnegyede utólag is helyesnek érzi döntését, ma is ugyanerre a fakultásra iratkozna be, még a másik csoport fele másik szakot választana. A szöveges válaszban a „jól választók” a diplomában szereplő szak gyakorlati életben való hasznosításával, a munkahelyi elvárásokkal, a korábbi alapképzettségének hasonlóságával indokolja döntésének helyességét, és örvendetes módon számos esetben megjelenik az intellektuális kibontakozásra utaló érdeklődés, a szakma szeretete is. A szak iránti csalódottságban többnyire a szakmában történő nehéz elhelyezkedés ténye fogalmazódik meg, de több válaszadó megemlíti a képzésben tapasztalt hiányosságokat.

A tanulmányi eredményességet befolyásolhatta a gyermekgondozási időszakot megelőző iskolai végzettség jellege. A két almintába azonos, fele-fele arányban kerültek az inaktív életszakasz előtt diplomával nem rendelkezők és a diplomások, az alapképesítés tehát nem befolyásolta a tanulási befektetések megtérülését. A korábbi felsőoktatási tapasztalatok, vagy azok hiánya azonban összefüggésbe hozható a tanulmányi eredményességgel és a megtérüléssel. A felsőfokú végzettséggel korábban nem rendelkezőket megkérdeztük, nem érezték-e hátránynak a felsőoktatási tapasztalatok hiányát, azt gondolván, hogy ez negatív módon befolyásolta a tanulmányaikat; elgondolásunk azonban nem igazolódott, mindkét csoport tagjai nagy arányban (85–90 százalék) elutasították, hogy emiatt hátrányt szenvedtek volna. Hasonlóképpen a korábban is diplomás válaszadókról

azt feltételeztük, hogy a felsőoktatásban töltött időszak alatt szerzett jártasság segítette az újabb oklevél megszerzését, ez viszont mindkét csoport közel 80 százalékában bizonyosodott. A válaszadók indoklása két területre koncentrálódik, az egyik a formális tudás: „előzetes tudással rendelkezett”, „a korábban megszerzett tudásra építhetett”, „ismerte a tananyagot”, a másik az informális tudás: „tudta, hogyan tanuljon, ismerte az oktatási rendszert”, „tisztában volt a követelményekkel, vizsgákkal”, „tudta, mi a feladata a szorgalmi és vizsgaidőszakban, ismerte a könyvtár használatát”, „megfelelő rutint szerzett”. Úgy tűnik tehát, hogy az általunk megkérdezett elsődiplomás felnőtt hallgatók a kvalifikációs egyenlőtlenség hátrányát nem érezték, a többedik diplomájukat szerzők viszont előnyben érezték magukat a nem diplomás társaikhoz képest. A munkaerőpiaci sikerességre azonban ez nem volt jelentős hatással, hiszen mindkét csoportban közel azonos eredményeket kaptunk.

A tanulmányi és munkapiaci eredményesség összefüggését vizsgáltuk az intézmény- és szakválasztás, illetve az alapvégzettség szempontjából, ezek alapján azonban nem vonhatunk le általános konzekvenciát. Nagyobb magyarázóerőt várunk a tanulási eredményesség objektív mutatójának, a diploma minősítésének vizsgálatától, feltételezve, hogy a munka világában jobban teljesítők a tanulásban is jeleskedtek. Az 1. ábra azonban megcáfolja ezt a vélekedésünket, és láthatóan a várakozásunkkal ellentétes kép rajzolódik ki.

1. ábra: A diploma minősítése a befektetési megtérülések sikeressége szerint, százalék

A kevésbé sikeres befektetők diplomájának átlaga (4,17) valamennyivel magasabb, mint a sikeresek csoportjéé (4,06). Egyik csoport tagjai között sem találunk olyat, aki elégséges eredménnyel zárta felsőfokú tanulmányait, a közepes diplomák is kis számban jelennek meg, de meglepő módon a sikeresek csoportjában magasabb arányban (14 százalék szemben a 4 százalékkal). A négyes érdemjegyet tartalmazó oklevelek a kevésbé sikeresek birtokában vannak nagyobb arányban (74–65 százalék), a jelessel diplomázottak aránya csaknem azonos (21–20 százalék). A nem szignifikáns eredmények azt jelzik, hogy a rövid távon mért megtérülések nincsenek összhangban a tanulási befektetések minőségével, amennyiben a tanulmányi időszakot lezáró dokumentum minősítését minőségnek tekintjük. A kérdőívben rákérdeztünk a felsőfokú tanulmányok megkezdésének évére, az államvizsga évének és a diplomaszerezés évének pontos idejére. A válaszok alapján kiderül, hogy mindkét csoportba tartozók azonos, kétharmados arányban szerezték meg diplomájukat közvetlenül az államvizsga évében, a többiek a nyelvvizsga hiánya miatt

egy-két évvel később tudták ezt megtenni. A csoportok között e tekintetben tehát nincs eltérés, de a válaszadók egyéni meglátása szerint jó nyelvismerettel a sikeresek bírnak nagyobb arányban (92 százalék), a másik csoport tagjai közül kevesebben állítják ugyanezt (79 százalék). Állami nyelvvizsgát a két almintá tagjai azonos hányadban szereztek (60 százalék körül), és mindkét esetben tíz százalék alatti a több dokumentált nyelvtudással rendelkezők aránya. A tanulmányok megszakítása terén sem találunk érdemi különbséget, mindkettő csoportban tizenöt százalék körüli azok aránya, akik halasztottak, ezt legtöbbször családi okokkal, ezen belül újabb gyermek születésével indokolták.

A tanulmányok időszak vizsgálata során megállapítottuk, hogy a tanulás terén nyújtott teljesítmény és a munkaerőpiacon elért eredmények között kevés érdemi összefüggés áll fenn, s az is ellentétes az előfeltevésünkkel. Hipotézisünkben azt állítottuk, hogy a tanulásban jobban teljesítők korábban aratják le az első megtérüléseket a munkapiacra, ezzel ellentétben a sikeres befektetők rosszabb tanulónak bizonyultak, még a kevésbé sikeres befektetők jobb eredményekkel büszkélkedhetnek. Ezek után megkíséreljük a tanulás iránti attitűd feltérképezését, hogy választ kapjunk arra a kérdésre, a tanulmányoknak milyen szegmense hozható összefüggésbe a munkapiaci szerepléssel.

Tanulási attitűd és eredményesség

A tanulási attitűd vizsgálatának nehézségét az okozza, hogy a beállítódás általánosan közvetlenül nem megfigyelhető, csak következtetni lehet rá.⁴ A belső motívumok (pl. tudásvágy, érdeklődés, kíváncsiság) jelenléte feltételezi a tanuláshoz való pozitív viszonyt, ezért ezeknek az indítékoknak a kisgyermeket nevelő tanulónál történő megjelenésére hangsúlyozottan figyelünk. A külső ösztönző tényezők a vizsgált populációknál ugyan csak lényegesek, mivel a szándékolt karriertörést követően a munkaerőpiaci kihívásoknak próbálnak megfelelni. A két motivációs kategória között nem kívánunk értékkülönbséget tenni, annál is inkább, mivel nem lehet élesen elválasztani, sőt, egyéb kategorizálási lehetőség is létezik, ahol ezek egymásba játszanak.⁵ Az egykori hallgatóktól megkérdeztük, hogy a felsőfokú tanulmányoknak milyen kedvező hatását látták megmutatkozni a fizetett munka világába történő visszalépésüket követően, az eredményeket a 2. ábra mutatja. A belső motivációt tükröző szakmai érdeklődés a sikeresek csoportját jellemzi leginkább, de a felsőfokú tanulmányok továbbélése mindkét csoportban megmutatkozik, hiszen magas (60 százalékos feletti) a szakmai érdeklődésre és az önképzéshez való viszonyulásra adott magas pontszámok aránya. A tanulmányok megkezdéséhez vezető motivációkban hasonló eredményeket kaptunk, a sikeresek általában belső indítékoktól (pl. szakmai érdeklődés, a tanulás szeretete) vezérelve jelentkeztek a felsőoktatásba a gyermekgondozási időszakban, a másik almintánál a diploma megszerzése és a munkapiaci előnyök domináltak. A reintegrálódást követő időszakra vonatkozó, a munka világához kapcsolódó változók esetében a sikeres befektetők csoportjába tartozó nők érzékeltették erősebben a tanulás hatását, a befektetések megtérülését meghatározónak vélik a jövedelmi viszonyukban, a pozíciójuk megtartásában vagy javításában, a családi életre is ható munkakörülmények vál-

4 Halász László (1979) *Az attitűd pszichológiai kutatásának kérdései*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

5 Maróti Andor (2002) Motiváció. In: Benedek András, Csoma Gyula & Harangi László *Felnőttoktatási és képzési lexikon*. Budapest, Magyar Pedagógiai Társaság – OKI Kiadó-Szaktudás Kiadó Ház. Reiss, Steven (2004) Multifaceted nature of intrinsic motivation: The theory of 16 basic desires. *Review of General Psychology* 8. 3. pp. 179–193.

tozásában. Fontos eredményünk, hogy az általunk objektív munkapiaci tényezők alapján létrehozott sikeres befektetők csoportjának tagjai szubjektíve a munkaerőpiaci sikeresség eredőjét a tanulási befektetésekből látják, tehát a munkaerőpiacon történő előrelépések szorosan összefüggnek a tanulmányi befektetésekkel.

2. ábra: A tanulmányok hatása a munka világra az egyes csoportokon belül, százalék

* sign.=0,05-0,01, ** sign.=0,01-0,001

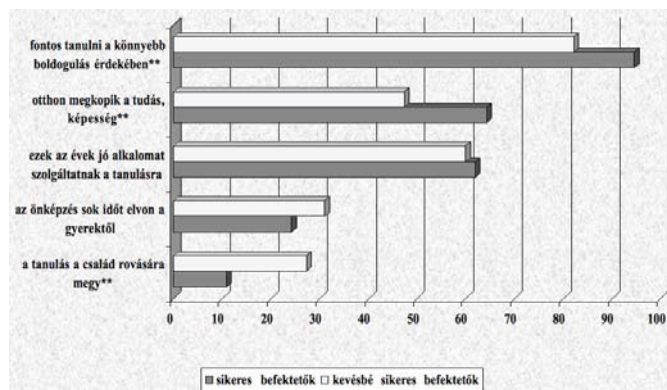
A női szerepköröket figyelembe véve (esetünkben tanuló felnőtt, fiatal anya, majd munkavállaló), a felsőfokú tanulmányokat és azok hatását vizsgáló kérdőívünkben igyekeztünk megjeleníteni a kisgyermeket nevelőket érintő területeket, így a tanulás és a munka mellett a tanulásnak a családi és közösségi életre gyakorolt hatását is érintettük. A gyermekgondozási időszak alatt végzett felsőfokú tanulmányokról szóló döntésben a beruházások között számolni kellett a családjának szerepkör átmeneti módosulásával, a tanulás miatt fellépő, a családot érintő idő- és energiavesztéssel. A családi megtérülési oldalon ugyanakkor jelentkezhet a magasabb végzettségből adódó magasabb jövedelem és pozíció mellett a kedvezőbb munkafeltétel, a rugalmasabb munkaidő, amit jellemzően a magasabban kvalifikált nők igényelnek.⁶ A megtérülési oldal javára írható a munkaerőpiac biztonságosabb (újabb) elhagyása és az állás megtarthatósága, amely az iskolai végzettséggel párhuzamosan növekszik.⁷ A kérdőívünkre válaszoló nők életük egy fontos szakaszát, a szülést követő éveket megosztották a gyermek nevelése, valamint az egyetemi vagy főiskolai tanulmányok között. A kérdéseink között szerepelt ennek az időszaknak mérlegelése az újbóli munkaerőpiaci szerepvállalás távlatából, az inaktív életszakaszban folytatott tanulás megítéléséhez különböző állításokkal való egyetértésüket vagy egyet nem értésüket kellett kifejezniük a válaszadóknak (3. ábra).

6 Pongrácz Tiborné & Tóth István György (eds) (1999) *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Budapest, TÁRKI-Munkaügyi Minisztérium Egyenlő Esélyek Titkársága.

7 Lakatos Judit (2001) Visszatérés a munkaerőpiacra a gyermekgondozási idő után. *Statisztikai Szemle*, No. 1. pp. 56–63. Dobossy Imre (2000) A munka és a család összhangja – a családi értékek és aggodalmak közötti kapcsolatok elemzése. In: Pongrácz Tiborné & S.Molnár Edit: *Család és munka – értékek és aggodalmak a rendszerváltozás után*. Budapest, KSH-NKI. pp. 42–69.

3. ábra: Az inaktív életszakaszban folytatott tanulás megítélése az egyes csoportokon belül, százalék (n=119)

** sign.=0,01-0,001

A munkaerőpiactól távol töltött évek alatt végbemenő tudás és kompetencia gyengülés tényével leginkább a sikeres befektetők értenek egyet, de a másik csoport közel fele is hasonlóan vélekedik. Az eredményekből visszaköszön az a korábbi sejtésünk, miszerint a sikeres befektetők érzik leginkább a tanulás fontosságát, és belső indítékoktól vezérelve kezdték meg tanulmányaikat, és szintén ők hangsúlyozzák erőteljesebben az inaktív életszakaszban végzett tanulás jelentőségét is. A munkavállaló nők több mint kétharmada néhány év elteltével összességében úgy gondolja, hogy az inaktív életszakaszban is fontos tanulni a későbbi munka világában való könnyebb boldogulás érdekében. Ezt az állítást – nem meglepő módon – leginkább a sikeres befektetők osztják, akiknek a felsőfokú tanulmányok következtében a „könnyebb boldogulás” első jelei már megmutatkoztak. Azzal azonban már kevesebben értnek egyet (mindkét almintá 60 százaléka), hogy a szülést követő évek erre, még ha fontos is, valóban jó alkalmat szolgáltatnak. Ennek a vélekedésnek mélyebb megértéséhez a kérdőívben szereplő nyitott kérdés vizsgálatával jutunk közelebb, amely arra vonatkozott, hogyan élte meg visszatekintve a válaszadó és családja a tanulmányok időszakát. Az elemzés során a válaszokat három kategóriába kódoltuk, ezek a kategóriák a *problémamentes*, a *tolerálható* és a *terhelt* neveket vették fel. A *problémamentesek* kategóriájába azon válaszadók véleményei kerültek, akik egyáltalán nem érezték a kisgyermekesként végzett tanulmányok hátrányát a családi életben, esetleg pozitív hatásokról is beszámoltak, például: „nem volt különösebben megterhelő”, „könnyen vették az akadályokat”, „mindenkinek jót tett, a gyerek egy napot a nagyival töltött, beleláltak a kismama munkájába”, „kiszakadt a mindennapi robotból”, „nagy volt az összefogás, férje tehermentesítette a családdal kapcsolatos teendőknél”, „alapvetően pozitívan, közös döntés volt, közösen viselték a nehézségeket”. A tanulási időszakot *tolerálható* módon meg tapasztaló nők utaltak a nehézségeikre, de azokat áthidalhatónak tartották: „nehéz volt, de minden családtag és rokon segítőkész volt”, „a férje sokat segített, de voltak nehezebb időszakok”, „voltak nehézségek, de azok a mindennapokban is vannak”, „nehéz volt, de együtt döntöttek, ő éjjel tanult, a családtagok pedig sokat segítettek”, „sok szervezést, türelmet igényelt, fárasztó volt, de megérte a jobb körülményekért”. Azok számára, akiknek igen *terhelt* volt ez az életszakasz, a család és tanulás kapcsán csupán negatív élményeik

maradtak fenn: „nehezen, minden háttérbe szorult, férj, gyerek, az is megfordult a fejében, hogy otthagyja az iskolát”, „legnehezebben ő élte meg, rengeteget tanult éjjelenként, fáradt, ideges és feszült volt”, „a konzultációk idejére a szüleikhez költözött, ilyenkor mindenki nehezen alkalmazkodott, a csecsemőnek megterhelő volt az utazás is”, „örökös veszekedés zajlott a gyerek felügyelete miatt, lelkiismeret-furdalás gyötörte, hogy a gyerekek törést okoz”, „a gyerekek megéreztek a vizsgaidőszak alatti feszült állapotát, a háztartást ilyenkor elhanyagolta, ami a férjét zavarta”, „kiborult, a szoptatást hamar abbahagyta, a gyermek pedig az anyósát hívta először anyának”.

Az eltérő visszaemlékezéseket takaró kategóriák közt közel hasonló arányban oszlanak meg a válaszadó nők, a problémamentesek a minta 37 százalékát, a tolerálható időszaként minősítettek 33 százalékát, a terhelt élményeket szerzők 30 százalékát teszik ki. Az alminták között kisebb eltérést tapasztalunk, a sikeres befektetők vélik leginkább úgy, hogy ők és környezetük problémamentesen haladtak át ezen az életszakaszon (43 százalékuk, szemben a kevésbé sikeresek 22 százalékával), ugyanakkor valamennyivel alacsonyabb arányban gondolják, hogy a családra egyáltalán nem hatott negatívan a tanulás (28 százalék, a másik csoport esetében 32 százalék). Az inaktív életszakaszban végzett felnőttkori tanulást jól toleráló környezet a kevésbé sikeresek csoportjában jelenik meg magasabb arányban: 43 százalék, még a sikereseknél 28 százalék. A közel hasonló eredmények tehát alátámasztják az előző diagramon látott eredményt, ahol a gyermekgondozással töltött éveket mindkét csoport hasonló arányban vélte kevésbé alkalmasnak a tanulásra, ennek háttérbe pillanthattunk a visszaemlékezések felidézése során. Figyeljük meg azonban, hogy a néhány idézett mondat alapján is jól látszik a segítő környezet befolyása a nők tanulásának családi kihatására: számos válaszban megjelenik elsősorban a férj, másodsorban a szülők és egyéb rokonok segítsége vagy annak hiánya, amelyek erősen befolyásolják a tanulás és családi élet kapcsolatát. Nem véletlen, hogy a segítő személyek és a tanúlással töltött évek hatása között legerősebb korreláció a válaszadó nők szülei és társai esetében adódik, a házastárs szerepvállalása a nő karrierútjában meghatározó jelentőségű.⁸ Kérdéseink között szerepelt a különböző családtagok, rokonok és egyéb személyek tanulmányok alatti segítségnyújtásának mértéke, ezt a skálát felhasználva kiderül, hogy a legtöbb segítséget nem azok kapták, akik problémamentesnek érezték ezt az időszakot, hanem azok, akik jól tolerálták azt, a legkevesebb támogatásban pedig a terhelt évekről beszámoló válaszadók részesültek. Érdekes, hogy a tanulmányok és a család összefüggésében a sikeres befektetők nem bizonyultak szignifikánsan problémamentesebbnek, a 3. ábrán látható családi vonatkozású változók tekintetében azonban jelentősebb az eltérés a két almintá között: a kevésbé sikeres befektetők érzik leginkább úgy, hogy a tanulás a család rovására megy, és a gyermekkel töltött időszaktól fosztja meg az anyát. Úgy tűnik, hogy az inaktív évek alatt folytatott tanulást a kevésbé sikeres befektetők általánosságban problémásabbnak, veszélyesebbnek ítélik meg a családi éltre vonatkozó negatív hatások miatt, azonban személyes tapasztalataik ezt kevésbé támasztják alá.

Kutatásunkban olyan munkavállalókat vizsgáltunk, akik a gyermekgondozási évek alatt felsőfokú tanulmányokat folytattak, s időközben újra munkába álltak. A munkapiaci megtérülések alapján kialakított almintákat alakítottunk ki, és vetettük össze, feltételezve, hogy a munkaerőpiaci sikeresség összefüggésbe hozható a származással, valamint a

⁸ Cseh-Szombathy László (2000) A házastársi konfliktusok előfordulásának gyakorisága és a konfliktusok társadalmi forrásai. In: Schadt Mária (ed) *Családszociológia*. Pécs, Comenius Bt.

tanulmányi eredményességgel. A munka világában tapasztalt sikerességre a demográfiai háttér nem volt erőteljes hatással, a tanulmányokat illetően pedig várakozásunkhoz képest eltérő eredményeket kaptunk. Hipotézisünkben ugyanis az szerepelt, hogy a munkában sikeresebbek a tanulás terén jobban teljesítettek; ezzel ellentétben a sikeres befektetők hallgatóként kevésbé eredményesek voltak, még a kevésbé sikeres befektetők jobb eredményekkel zárták tanulmányaikat. A sikerességet magyarázó szignifikáns eredményre találtunk a tanulási döntésben meghozott szakválasztás terén, a sikeresek csoportjába tartozók háromnegyede ugyanis helyesnek ítélte egykori döntését, a másik csoport fele azonban másik szakot választana. Egyéb tanulmányi teljesítményre vonatkozó, meghatározó különbséget nem mutatkozott a két csoport között, ezért a tanulási attitűdben kerestük tovább a megtérülések különbözőségének okát.

A tanulás iránti hajlandóságban és a tanulóshoz való viszonyulásban számos lényegi eltérést találtunk a két minta között, s ezen különbségek nyomán eltérő attitűdök rajzolódtak ki. A sikeres befektetők a tanulmányokat megelőzően és azt követően meghatározó primer motivációval rendelkeztek, amelyek – a kevésbé sikeres tanulmányi teljesítmény ellenére – olyan erős hatással bírtak, hogy a munkaerőpiacon a szakmai munkásságba való bekapcsolódás során számos hozamot eredményeztek. Az ideiglenesen inaktív életszakaszban végzett tanulás fontosságát a sikeres befektetők szignifikánsan jelentősebbnek érezték, és jobban összeegyeztethetőnek vélték a kisgyermek nevelésével és egyéb családi teendőkkel. A tanulmányok munkaerőpiaci beválthatósága a vizsgált időszakban a sikeres befektetők csoportjában funkcionált, ezt mutatták az objektív adatok (pl. jövedelememelkedés, pozícióváltás a reintegrációt követően), és ezt láttuk a válaszadók szubjektív véleménye alapján kirajzolódni a tanulmányok hatásának a munkapiaci megtérülésekre vonatkozó elemzésében. A sikeres befektetők a reintegrációt követő munkapiaci sikereket (pl. anyagi helyzet, előrelépés, munkahely megtartás) ugyanis a gyermekgondozási időszak alatt végzett tanulmányokkal indokolták, de ezen túlmenően, a szakmaiságban rejlő eredményeket (pl. bekapcsolódás a szakmai munkába, továbbképzéseken való részvételi hajlandóság, szakmai érdeklődés) is szignifikánsan ők ítélték inkább a tanulmányok kedvező hatásának. A kevésbé sikeres befektetők, akik elsősorban éppen a várható munkapiaci megtérülések miatt kezdték meg (jó eredménnyel elvégzett) tanulmányaikat, a sikeres elhelyezkedésen túl egyelőre egyéb megtérüléssel nem számoltak.

Engler Ágnes

A tanítói pálya elnöiesedésének történeti előzményei

Kutatásunk célja a magyarországi középfokú tanító- és tanítónőképzés expanziójának feltárása az 1828 és 1945 közötti időszakban. Az intézetek által kiadott értesítők, a miniszteri jelentések, és statisztikák alapján az intézmények számának, területi elhelyezkedésének meghatározása, a tanulólétszám növekedésének vizsgálata volt fő feladatunk. A kutatás során azonban válaszokat találtunk a pálya elnöiesedésének lehetséges okaira is, melyeket az alábbiakban szeretnénk bemutatni.

Ahhoz, hogy a tanítónői túltermelés problémáját megértsük egészen a 19. század végéig vissza kell tekintenünk. Ekkor nem volt Magyarországon a nőnevelés fellendülésének megfelelő, elegendő számú leánynevelő intézet, ezért sok szülő leánygyermekét – jobb hí-

ján – tanítónőképző intézetbe íratta be. Később ez a gyakorlat hagyománnyá vált, mivel a középiskolai végzettség a nőknél nem annyira volt presztízskérdés, mint a férfiaknál. A nők tekintélyének nem ártott, ha nem gimnáziumot végzett, hanem „csak” tanítónőképzőt. Így aztán még a legjobb családok által is keresett iskola volt, ahová magas rangú állami tisztségviselők, és értelmiségiek szívesen írárták be leányaikat. Ezek a leányok pedig már a gyermekszobából hozták magukkal a kulturálapozottságot. Meg kell jegyeznünk, hogy a férfi képzők esetében nem így volt, ezért a középiskola fölénye egyértelműen kimutatható a tanítónőképzőkkel szemben.

Az 1868. évi 38. tc. szerint a férfiak és a nők egyenlő jogokkal vesznek részt a népoktatási intézményekben való tanulásban, és egyenlő eséllyel tölthetnek be tanítói állást is. A tanítónőképzők valamint az ott tanulók számának alakulása ettől az évtől dinamikus növekedést mutat. Míg 1868-ban 119 tanulója volt összesen 5 képzőnek, addig 1880-ban 1283 tanulót találunk összesen 16 tanítónőképzőben. Látható tehát, hogy az iskolák számának növekedése nem követi a létszám növekedését. Míg 1868-ban az egy iskolára jutó átlag 23,8 fő volt, addig ez a szám 1880-ban 80,2. Az egy iskolára jutó növendékek átlaga az évek során tovább emelkedett.¹

A jelenség több okkal is magyarázható. A tanítói állások betöltésére az oklevelet szerzett férfi tanítók száma nem volt elegendő, tanítóihiány volt az országban. Ezért a miniszter maga rendelkezik arról, hogy leányok, és kisebb fiúk tanítására a községek okleveles tanítónőket alkalmazzanak.²

A növekedés gazdasági okokra is visszavezethető. A magyar úri középosztály helyzete 1867 után megváltozott, sokan elszegényedtek, hivatalnoki pályára léptek. Leányaik jövőjéről úgy tudtak gondoskodni, hogy megfelelő kereső szakmát igyekeztek számukra biztosítani. Ennek a célnak pedig tökéletesen megfelelt a tanítónőképző. A családok szerkezetében és mindennapi feladataiban beállt változások tovább erősítették a folyamatot. Míg a század közepéig a családokban a nők elsősorban a házi és házkörűli munkákkal voltak elfoglalva, s ebből a tevékenységből a nő rokonok is kivették részüket, addig a megváltozott körülmények miatt ezek a munkák feleslegessé váltak az iparosodásnak köszönhetően. Így házon kívül kellett kereső pályán elhelyezkedniük. A családalapítás időpontja a társadalmi fejlődés következtében egyre inkább kitolódott, és megnövekedett azoknak a nőknek a száma, akik vagy nem akartak, vagy körülményeik miatt nem tudtak férjhez menni, vagy csak akkor volt rá lehetőségük, ha munkába állással tudták biztosítani saját jövőjüket. Ezek a nők nagyrészt a tanítónői pályát választották.

Az egész világon rohamosan terjedt női egyenjogúsági mozgalom, mely támogatta a nők tanulását, munkába állását, jogi és társadalmi egyenlőséget biztosított számukra. Mindezek a körülmények a tanítónőképzés erőteljes fejlődéshez vezettek. 1880-ban már olyan magas volt a tanítónőképzésben résztvevők száma, hogy a miniszter megszorító rendelkezésekkel próbálta korlátozni a további létszámnövekedést.

1881-től 1894-ig az emelkedés megszűnik, sőt, kisebb visszaesés tapasztalható. Ennek hátterében azok a miniszteri rendelkezések állnak, melyek a tanítónőképzőkbe való felvételt megszigorították,³ a segélyezéseket pedig csökkentették.⁴ Ám ezek a rendelet csak

1 VKM statisztikák alapján.

2 VKM 9312/1874. sz. rendelete.

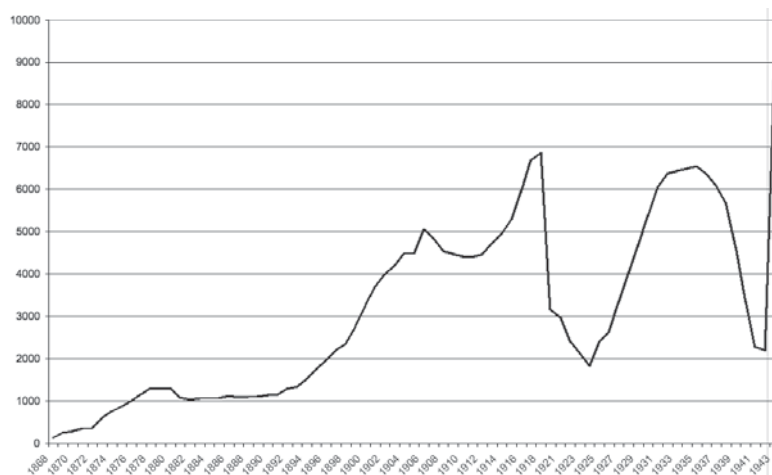
3 VKM 15584/1880. sz. rendelete a tanítónőképzőkbe felvehető növendékek számának korlátozásáról.

4 VKM 24161/1880. sz. rendelete a segélyek szigorításáról a tanítónőképző intézetekben.

ideig-óraig tudták a növekedést megállítani. Hiába korlátozták a tanítónőképzőkben az osztályok létszámát,⁵ hiába követeltek nyilatkozatot a növendékektől, hogy a képesítést követően legalább öt évig a tanítói pályán köteles működni, ellenkező esetben a képzés teljes összegét köteles az államnak visszatéríteni.⁶ A tanítónőképzők számának szaporítását a közhangulat követelte.

1. ábra: Tanulólétszám alakulás a tanítónőképző intézetekben, 1868–1943

Forrás: VKM statisztikák alapján.

1894-től a növekedés 1908-ig kiugró. Az 1908 és 1913 között tapasztalható visszaesés oka, hogy ebben az időben nyílt meg a leányok számára a lehetőség a kereskedelmi iskolai tanfolyamokon való részvételre, illetve a leánygimnáziumok ebben az időszakban jönnek létre. Ez az ingadozás azonban csak rövid ideig tartott, és 1918-ig, amikor a megszállt területeken álló tanítónőképzőinket elvesztettük a növekedés tovább tart. Az első világháborút követően a tanítónőképzésben résztvevők száma az 1924-es mélypont után egészen a második világháborúig egyenletesen növekszik.

1920 után élesebb lett az ellentét a férfi képzők és a női képzők tanulószáma alakulásában. A férfi képzők elnéptelenedését elsősorban az alacsony presztízs okozta, mely a tanítói hivatással járt. Az iskolatípussal szemben megerősödött az érettségit adó középiskolák népszerűsége, mely egyetemi továbbtanulásra is feljogosított.

A tanítónőképzőkbe nem kellett a növendékeket kedvezményekkel, ösztöndíjakkal, tandíjmentességgel becsalogatni. A szülők nem csak anyagi okokból küldték ebbe az iskolatípusba gyermekeiket, hanem abból a meggyőződésből, hogy amit itt tanul a lánygyermek az nem fölösleges. Hasznát veszi, ha tanítónőként kíván dolgozni, de akkor is javára válik, ha háziasszonyként csak saját gyermekeit kell felnevelnie. Ezért aztán sokak szerint nem lehetett az országnak elég tanítónőképzője. Ennek az elvnek köszönhetően sorra nyitották az új tanítónőképző intézeteket, szerte az országban. 1918 és 1932 között összesen 16 új alapítású tanítónőképző intézet nyitotta meg kapuit a Trianon után megmaradt területen, míg férfi képzőből összesen 4.

⁵ VKM 15580/1884. sz. rendelete a tanítónőképző intézeti osztályok létszámának korlátozásáról.

⁶ VKM 11996/1891.sz. rendelete a képesítést nyert tanítónők nyilatkozási kötelezettségéről.

1. táblázat: Új alapítású tanítónőképzők 1918–1932

Település	Fenntartó	Jelleg	Alapítás éve
Kecskemét	református	női	1918
Kisvárd	római katolikus	női	1918
Cinkota	állami	női	1919
Esztergom	római katolikus	női	1922
Győr	római katolikus	női	1926
Dombóvár	római katolikus	női	1927
Miskolc	római katolikus	női	1927
Miskolc	izraelita	női	1928
Nyíregyháza	református	női	1928
Baja	római katolikus	női	1929
Zalaegerszeg	római katolikus	női	1929
Zsámbék	római katolikus	női	1929
Budapest VI.	római katolikus	női	1930
Székesfehérvár	római katolikus	női	1930
Budapest II.	római katolikus	női	1931
Budapest XI.	római katolikus	női	1932

Forrás: Saját kutatási adatok alapján.

Az a tendencia, hogy a tanítónőképzésben a római katolikus fenntartásúak vannak többségben, ezzel az iskolanyitási hullámmal megerősödött. A két református tanítónőképző megnyitását a leszakadt területeken maradt képzők pótlásával magyarázták, az izraelita képző pedig az egyetlen volt az országban.

A számos tanítónőképző nyitását avval magyarázták, hogy kívánatos lenne, hogy az alsóbb osztályokban kizárólag tanítónők tanítsanak, így a gyermek az anyai kézből olyan kézbe jutna, ahol az anya és az iskola a legtermészetesebb harmóniában találkoznak össze.

A tanítónőképzők szaporodásának 1926–1932-ig tartó hullámát egy mindeztidáig páratlan mértékű iskolaépítési akció is indokolta. Klebelsberg Kúnó 1922–1931 között állt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium élén. Trianon után a még a dualizmus korában épített magyar nyelvű, állami fenntartású iskolák az új országhatárokon kívül rekedtek. A tankötelesek számához viszonyítva kevés iskolaépület maradt, így az 1868. évi népoktatási törvényt képtelenség volt betartani. A hiányok pótlására iskolákat kellett építeni. A 3475 tanterembe pedig tanítókat kellett képezni. Ennek köszönhetően az állástalan tanítók elhelyezkedési lehetősége jelentősen könnyebb volt ezekben az években. Mivel a természetes apadás ebben az időszakban egyetlen alkalommal sem emelkedett 5 százalék fölé, ezért az új iskolák nyitása a férfi tanítók elhelyezkedési problémájának megoldását jelenthette. Fontos kiemelni, hogy elsősorban a férfi tanítók számára hirdették meg ezeket az állásokat, mert ezekben az években többször is elhangzott az a vád a tanítónőképzőkkel kapcsolatban, hogy a munkaerőpiacon egyre nagyobb számban jelentkező tanítónők elveszik a férfi kollegáik elől az állásokat.

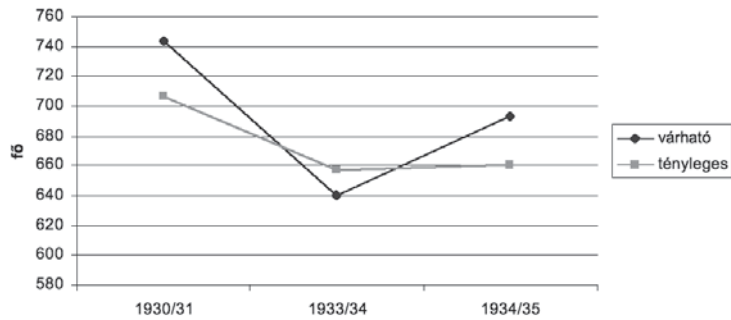
A statisztikai elemzés azonban érdekes képet mutat. Mivel a végzendők száma évről-évre csökken, és a tanyasi iskolaépítési akció pedig felemészti a munkaerő-felesleget, valószínűsíthető az adatok alapján, hogy a megmaradó szám nem elegendő a természe-

tes apadás pótlására. Így hosszú távon nem lehet tanítói munkanélküliségről beszélni a férfiak esetében.

2. ábra: Oklevelet szerzett tanítók számának várható és tényleges alakulása

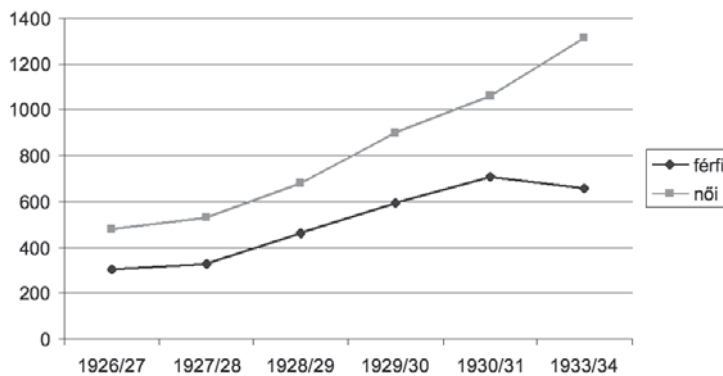
Forrás: VKM statisztikák alapján.

A várható változó meghatározásához az ötöd évfolyamra beiratkozott végzős növendékek számát használtuk fel az 1930/31. tanév adatai alapján, mégis eltérés található a tényleges és várható változó értékei között. A ténylegesen végzett férfi tanítók száma alacsonyabb, mint a beiratkozott ötöd évfolyamosoké, melynek magyarázata a lemorzsolódás: 4 százalékos lemorzsolódást nyugodtan elfogadhatunk. Ám az 1933/34. tanévben azt találjuk, hogy a végzett növendékek száma meghaladja az évfolyamra beiratkozott növendékek számát. Ennek két oka lehet:

Egyrészt a lemorzsolódók felzárkózása lehet a magyarázat, akik ilyen-olyan okokból egy-két évvel később képesítődnek, mint évfolyamtársaik. Másfelől ebben az időszakban a középiskolai tanárok körében gyakori a tanítói oklevél megszerzése, mivel ennek kritériuma mindössze egy egyszerűsített különbözeti vizsga volt.

Hogy a tanítónőképzőket ért szemrehányásokat megértsük, érdemes megvizsgálnunk az oklevelet szerzett növendékek számának alakulását mindkét nem esetében.

3. ábra: Oklevelet szerzett növendékek száma, 1927-1934

Forrás: VKM statisztikák alapján.

Az 1926/27. tanévben a férfiaknál csupán 56 százalékkal több tanítónő szerzett oklevelet, s ez a tendencia nem is nagyon változik, hisz mindkét nemnél növekedést tapasztalhatunk egészen az 1930/31. tanévig. Az 1933/34. tanévben már erős eltérés mutatkozik. Ekkor az oklevelet szerzett tanítónők száma 1312 fő, a férfiaké 657 fő (!) ami azt jelenti, hogy a férfiaknál 99,69 százalékkal több tanítónő szerzett oklevelet. A tanítónői túlermelés tehát számadatokkal egyértelműen bizonyítható. A kérdés az, hogy mi lett az állástalan tanítónőkkel.

Az állásba nem jutottak nagy százaléka – kb. 20–25 százalék az értesítők szerint – nem is akart tanítani. Bár a tanítónőképző intézetet elvégezte, de tanítónői állásra sohasem akart pályázni. Emellett a Budapestten végzetek általában nem akartak Budapestről elmenni. Évi 200–250 fő végzett a fővárosban, ahol a természetes apadás évi 50–60 fő volt ekkor. Ezekből az adatokból arra lehet következtetni, hogy évente kb. 1700–1800 tanítónő maradt állás nélkül, beleértve azt a 20–25 százalékot, akinek nem is célja az elhelyezkedés, valamint a korábbi évfolyamok állás nélkül maradt tanítónőit is.⁷

Természetesen a helyzet normalizálására megoldást kellett találni, mivel 1937-re már annyira komoly volt a helyzet, hogy a társadalom egésze számára nyomasztóvá vált. Az állástalan tanítónők szervezkedésbe kezdtek, és megalapították *Magyar Állástalan Tanítók Országos Egyesülete* néven érdekvédelmi szervezetüket.

A VKM ekkor komoly lépésekre szánta el magát. A tanítónövendékek számának csökkentése érdekében elrendelte, hogy a tanító- és tanítónőképző intézetekbe felvett növendékek számát az utánpótlás tényleges szükségleteihez kell méretezni. Ennek értelmében az 1937/38. iskolai évtől kezdve az állami tanító- és tanítónőképzők I. osztályába 30 növendéknél többet nem lehetett felvenni, s az osztálylétszám a későbbiekben sem emelkedhetett. Ezeknek a növendékeknek nagy részét az internátusban kellett elhelyezni, s addig nem volt engedélyezhető bejáró növendék felvétele, amíg az internátusban szabad hely volt.⁸ Ennek a rendeletnek egyetlen hibája, hogy csak az állami képzők létszámát szabályozza, az egyházi fenntartású intézetek felvételi gyakorlatát nem. Azonban a 20. század első felére jellemző, hogy az egyházak, az általuk fenntartott minden iskolatípusban – így a tanítóképző intézetekben is – az állami fenntartású iskolákra vonatkozó rendeleteket magukra nézve kötelezőnek tekintették. Ennek bizonyítékai az értesítőkben egyértelműen fellelhetők.

A miniszter kénytelen volt korlátozni a tanítói oklevél megszerzésének egyéb lehetőségeit is. A korábbi gyakorlat szerint az okleveles középiskolai tanárok az I–V. osztály tantárgyaiból tett különbözeti vizsgálat valamint a tanári oklevél szaktárgyainak figyelembevételével redukált képesítő-vizsgálat alapján szerezhették meg tanítói oklevelüket. 1937-ben az oklevél megszerzésének ezt az egyszerű módját megszüntette a VKM. Az indoklás szerint a tanító munkájának eredménye nem annyira intellektuális tudásától függ, mint inkább sajátos tanítói lelkületétől. A magasabb szintű ismeretanyag, amit a középiskolai tanár hoz magával, nem ellensúlyozhatja a gyermekekkel való bántó tudás és a gyermekek életkori sajátosságainak megfelelő lelki beállítódás hiányát. Ezeket pedig elsősorban a tanítóképző-intézeti gyakorlóiskolákban való szakmai gyakorlatokon sajátíthatták el a növendékek. Ezért azok a középiskolai tanárok, akik mégis tanítói diplomára vágytak, a

⁷ Az értesítők statisztikai adatai alapján.

⁸ VKM 18438/1937. sz. rendelet.

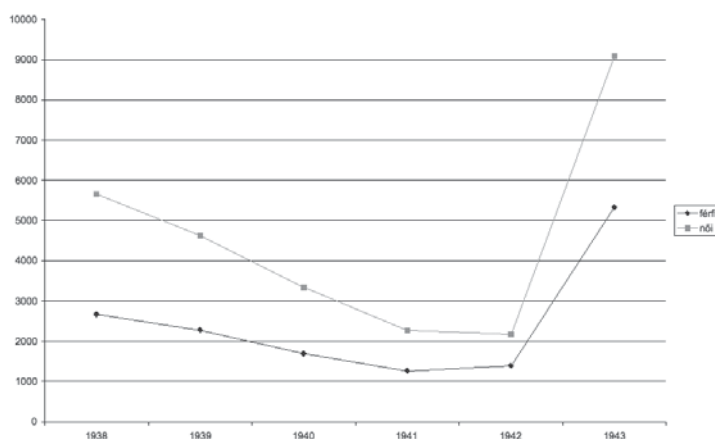
rendelet értelmében az I–III. osztály szaktárgyaiból különbözeti vizsgát kötelesek tenni, és a IV–V. osztályt rendes tanulóként kellett elvégezniük.⁹

Ezzel a középiskolai tanári oklevél értékét a tanítóképző-intézetekbe való felvételkor az érettségivel tették egyenlővé, ami igen népszerűtlen intézkedésnek bizonyult, bár kétségtelen, hogy a tanítói túltermelés problémáján segített.

Hasonlóan jártak azok a jelentkezők is, akik érettségi után jelentkeztek tanítóképzőbe. Ők szintén csak a IV. osztályba voltak felvehetőek rendes tanulóként, de amíg a középiskolai tanárok mentesülhettek az internátusban lakás alól, addig az érettségivel felvettek számára ez kötelező volt.¹⁰ Végül a probléma megoldását az iskolatípus reformjával kívánta a minisztérium megoldani, egészen újszerű módon. 1938-ban a tanítóképzés gyökeres átalakítására került sor, mely megszüntette az 1923 óta működő ötosztályos tanítóképző intézeteket, s helyette a négyéves líceumok, és az erre épülő két évfolyamos tanítóképző akadémiák létrehozását rendelte el.¹¹

Az oktatásügyi kormányzat reményei szerint az új típusú iskola helyreállítja az egyensúlyt azáltal, hogy az érettségi megszerzése után kevesebb lesz az akadémiai fokozaton továbbtanuló nők száma.

4. ábra: Tanulólétszámok alakulása a férfi és női képzőkben, 1838–1943

Forrás: VKM statisztikák alapján.

1938 szeptemberében már a líceumi tanterv szerint indult meg a jelöltek képzése a korábbi tanítóképzők első évfolyamán. A tervek szerint a következő tanévekben a II. és a III. osztály is líceumi tanterv szerint halad, s a IV. líceumi osztály elvégzése és a sikeres érettségi vizsga után, a jelölt a kétéves tanítóképző akadémia első évfolyamán folytathatta tanulmányait. Az átmeneti időszakban egymás mellett működtek a terv szerint a régi képzős és az új líceumi osztályok, fokozatosan megszüntetve a régi képzési formát. A II. világháború ebbe is beleszólt: a katonai szolgálat bevezetése miatt tanítóhiánnyal küszködött az ország, s ezt a helyzetet súlyosbította volna az akadémiai fokozat beindítása, mivel a

9 VKM 54524/1936 sz. rendelet.

10 VKM 524/1936. sz. rendelet.

11 VKM 109.680/1938. sz. rendelet.

középfokú képzők megszüntetése után egy évig nem került volna ki tanító az akadémiákról. Ezért 1941-ben a kormány átmenetileg úgy rendelkezett, hogy a líceum III. osztályát végzetek a tanítóképző intézet IV. osztályában folytathatták tanulmányaikat, majd az V. évfolyam elvégzését követően képesítővizsgálatra bocsátották őket. A líceumot teljes mértékben a tanítóképző szolgálatába állították, a népiskolai tanítási módszerek hangsúlyozásával történt az egyes tárgyak oktatása.

A létszámadatok csak 1943-ig állnak rendelkezésünkre. Ettől az évtől kezdve több intézet nem jelentet meg értesítőt tekintettel a háborús helyzetre, és a minisztérium sem adja ki szokásos éves jelentését. Az 1938 és 1942 közötti adatokon azonban jól látszik a csökkenés. Az 1943. évi kiugró adat a területi visszacsatolásokkal visszatérő képzőknek köszönhető.

Neszt Judit

A környezeti edukáció alkotmányos és társadalmi alapjai

Az alkotmány 10. §-ának környezetjogi relativizálása

A környezetvédelemről szóló 1995. évi LIII. törvényünk 54–55. §-aihoz fűzött törvényhozói indoklás megfogalmazza, hogy „a környezeti ismeretek iskolarendszeren kívüli és belüli terjesztése, fejlesztése stratégiai jelentőségű állami feladat”. A stratégiai szintre emelt ökoedukáció a környezetvédelem nemzetgazdasági jelentőségéből kiindulva határozza meg a környezeti oktatás társadalmi funkcióját. Az indoklásban olvasható még, hogy „az egyes nevelési, oktatási és képzési szinteknek megfelelő ismeretanyagra vonatkozó tartalmi követelményeket és a szintek közti koordinációt a Nemzeti Környezetvédelmi Program, illetve a Nemzeti alaptanterv végrehajtásában való állami közreműködés biztosítja”. A harmadik hazai Nemzeti Környezetvédelmi Program (NKP-III) a 2009-től 2014-ig tartó időszakra szól. Akcióprogramjai között első helyen szerepel a környezettudatos gondolkodás elősegítése. Ezen belül a környezeti nevelés, oktatás és szemléletformálás szintén az első helyen áll. A Nemzeti Környezetvédelmi Program a környezetvédelmi tervezés alapja. Hatévente kell megújítani, és az Országgyűlés hagyja jóvá (*Környezetvédelmi tv. 40. § (1) bek.*). A Programban foglaltakat az ország társadalmi-gazdasági tervének meghatározása, a gazdaságpolitikai döntések kialakítása, a terület- és településfejlesztés, a regionális tervezés, valamint a nemzetgazdaság bármely ágában megvalósuló állami tervezési és végrehajtási tevékenység során érvényre kell juttatni (*ibid. (4) bek.*).

Az NKP-III értelmében egy Környezeti Tudásláncot kell kiépíteni, amely a bölcsőtől a síríg tartó környezetvédelmi edukációt tenne lehetővé. A Zöld Óvoda, az Ökoiskola, az Erdei Óvoda és az Erdei Iskola már működik Magyarországon. A BISEL a Biotic Index at Secondary Education Level, azaz a Biotikus Index a Középszintű Oktatásban rövidítése. A BISEL program létrehozásáról 2001 januárjában állapodott meg a Környezetvédelmi Minisztérium, a GREEN Pannónia – amely az amerikai GREEN környezeti oktatási hálózat magyarországi szerve –, a Magyar Szakképzési Társaság, valamint a Földművelési és Vidékfejlesztési Minisztérium Képzési és Szaktanácsadási Intézete. 2001 márciusában indult el a program. Létrejötték a GLOBE-iskolák is, melyek a GLOBE nemzetközi kör-

nyezeti oktatási-nevelési program hazai szerveződései. A Duna Ismerettár, azaz a Danube Box országos környezetvédelmi versenyeken az általános iskolások és a középiskolások saját kategóriájukban versenyezhetnek. „A folyók nem ismernek politikai határokat, így a Duna-medencében minden emberi beavatkozás hatással van a part menti lakosokra. Ezért a közös és felelősségtudatos bánás alapelve ma még inkább érvényes, mint bármikor” – írja önmagáról a Danube Box. Mindez megfelel a környezetvédelmi törvény 55. §-ában foglaltaknak, és az ahhoz fűzött indoklásnak, miszerint „az állam a környezeti nevelés és oktatás feladatrendszerének megvalósításában kezdeményezően működik együtt a munkából részt vállaló szakmai szervezetekkel és környezetvédelmi egyesületekkel”. Környezetvédelmi törvényünk alkotmányerejű törvény, így komplex és általános követelményeket ír elő, amelyek konkrét végrehajthatóságát alsóbb szintű jogszabályok határozzák meg. A környezetvédelmi társadalmi szervezetek és a lakosság környezetvédő szakmai szervezetei közelebről meghatározott környezeti nevelési célok eléréséhez kapcsolódnak a környezetvédelmi végrehajtás állami és helyi önkormányzati mechanizmusaira. A civil szervezetek és a professzionális szerveződések nem foglalkozhatnak általánoságban a környezeti edukációval, mivel ehhez nincs elegendő anyagi forrásuk és emberi erőforrásuk. Kiemelkedő segítők lehetnek azonban egy-egy közelebről meghatározott területen. Például az állatvédők a kutyák, macskák, papagájok otthon tartásához adhatnak tanácsokat. Az orvosok a szabad téri sportolás előnyeit és veszélyeit mutathatják be. A természetvédelmi örök a kiránduló iskolai osztályok figyelmét hívhatják fel a védett természeti területen szokásos és szabályos viselkedésre; elmagyarázhatják, miként lehet felismerni hangjukról vagy tollazatukról például a védett madarakat; mit szabad felvenni a földről az erdőben. A hulladékgazdálkodással foglalkozók a szelektív hulladékgyűjtés gyakorlati hasznáról beszélhetnek. És megvan a környezetvédő civil jogászok lehetősége a környezetvédelem szabályainak ismertetésére. Persze kinek-kinek az életkorához mért szavakkal, világos és közérthető mondatokban. A környezetvédelem iránt elkötelezett művészek versben, fotón, festményen, dalban, szoborban küldhetik el a tanulóknak az általuk fontosnak tartott üzenetet. Így gyúrhatják át a társadalom környezetvédelmi tudatát, kezdve a kicsiktől.

Ady Endre gondolata („Dunának, Oltnak egy a hangja...”) újból és újból felmerül a történelem során. Akárcsak a Duna Ismerettár kapcsán. Ady idején geopolitikai kérdésként, ma ökopolitikai kérdés gyanánt. És jobb is, ha a környezeti politizálás nemzetköziesítésére helyezzük a hangsúlyt, míg a politikum egyéb szféráit igyekszünk távolabb tartani magunktól. A politikai aktivitás a zöld gondolkodás mentén haladva természetes úton is helyes irányt vesz. A társadalmi gondok végső soron környezeti eredetűek. És ezt nemcsak a szociális ökológia hívei gondolhatják így. Emberi jogi felfogásban a természeti kincsek a nemzetek tulajdonában állnak. Alkotmányunk 10. §-ának (1) bekezdése így szól: „A magyar állam tulajdona nemzeti vagyon”. A természet azonban nem ismer államhatárokat. A legtöbb természeti kincsen két vagy több nép (pl. a föld méhének kincsei), olykor népek százai osztoznak (pl. a levegőkincs). A pozitív jogot magához hajlítja a természetjog. Amely környezeti belső jogot a törvényhozó hatalom kodifikál, az a valóságban számos külső környezetjogi hatás alatt kell, hogy működőképes maradjon. A belső környezetjog tipikusan a szomszéd államok jogrendje alatt nyög vagy virágzik. A környezeti szomszédok, tehát akikkel együtt kell használni a természeti környezet kincseit, saját érdekszempontjaikat igyekeznek érvényesíteni. Ez súrlódásokhoz vezethet, de mindenképpen rela-

tivizálja az alkotmány 10. §-ában írt abszolút jogot. Végső soron pedig a nagypolitika a környezeti elemekre terheli az országok közötti gondokat. Ez viszont így sehogy sincs jól. Hazánk harmadik Nemzeti Környezetvédelmi Programjának szellemében ezeknek a felesleges, de annál környezetveszélyesebb konfliktusoknak a rendezését is fontos tanítani. A környezeti érdekek közös szemlélete a nemzetközi együttműködés mentén alakul. A közös környezeti-természeti érdekekből kiemelkedő nemzetközi környezetvédelmi közérdeket minden, a környezetében érintett államban közérdekként érdemes beépíteni a jogrendbe. Azt, hogy egy-egy ország milyen jogágakban helyezi el ezt a közérdeket, és milyen szankciórendszerrel alkot annak védelmében, a helyi sajátosságok szerint, országról országra érdemes meghatározni. Közös tényállások megfogalmazására sor kerülhet, de azt, hogy ezek a tényállások csak a közjogba vagy a magánjogba is bekerülnek-e, illetve, hogy rendel-e a konkrét ország valamely kényszerítő szankciót a diszpozíciókhoz, nehezen lehetne országhatárokon átnyúló jelleggel meghatározni. A nemzetközi léptékben megfogalmazott jogok és kötelezettségek testre szabása minden állam saját joghatósága alatt kell, hogy megtörténjen, külön-külön. A környezetvédelem az általános jogi, társadalmi és gazdasági felelősség horizontális szabályain túl a környezetvédelmi felelősség különös részében, az egyes környezetvédelmi alstruktúrák – mint a levegővédelem, talajvédelem, vízvédelem stb. – kapcsán is megfogalmazásra kerül. A környezeti nevelés és oktatás kérdésköre a szektorális környezetjog ágazati törvényeiben újra és újra előkerül (természetvédelmi, állatvédelmi, kémiai biztonsági, hulladékgazdálkodási, erdővédelmi, vadvédelmi törvény stb.).

Az NKP-III kimondja azt a mindenki számára látható realitást, hogy „a magyar lakosság kevésbé érzékeli a fogyasztás és a fenntarthatóság összefüggéseit, kivéve a médiában gyakran szereplő ügyeket (pl. szelektív hulladékgyűjtés)”. A környezetvédelem átmedia-tizált formában jut el a lakossághoz. A lakosság döntő többsége – és a „döntő” szó alatt a környezethasználói döntéseket értem – nem rendelkezik pontos környezetszakmai ismeretekkel, ellenben a gyakran félrevezető, már-már „a fogyasztó megtévesztésének” büntető törvénykönyvbeli tényállását¹ súroló reklámokból, televíziós vásárlási műsorablakokból tájékozódik. Természetesen a kereskedelmi célú reklámok zöme tiszteletben tartja a környezetkárosításra ösztönzés tilalmát. Mindazonáltal a társadalmi rendeltetésű reklámok közt kevés a zöld reklám, és a kereskedelmi célú reklámokban megjelenő zöld megközelítés sem igazán környezetvédő. A vállalkozások reklámtevékenysége alapvetően profitorientált, és ez a profit gazdasági jellegű. A környezet haszna még mindig – a környezeti-természeti kataklizmák tudatosítása ellenére is – elsikkad az egyéni haszon fontossága mellett.

A környezeti oktatás nem lehet a politika reklámarca

A környezetvédelmi törvény 54–55. §-aihoz fűzött indoklás értelmében „a környezeti oktatás állami feladatainak ellátása a művelődésért és közoktatásért felelős miniszter ágazati irányítói jogkörének fenntartása mellett a környezetvédelmi miniszter kezdeményező részvételével és aktív támogatásával történik”. A környezetvédelemért felelős miniszter

¹ Aki az áru kelendőségének felkeltése érdekében nagy nyilvánosság előtt az áru egészségre és környezetre gyakorolt hatása tekintetében valótlan tényről állít, vagy valós tényről megtévesztésre alkalmas módon mutat be, illetve az áru egészségügyi és környezeti hatásairól megtévesztésre alkalmas tájékoztatást ad, a fogyasztó megtévesztésének tényállását realizálja, amit a törvény két évig terjedő szabadságvesztéssel, közérdekű munkával vagy pénzbüntetéssel rendel szankcionálni (Btk. 296/A. §).

nem feltétlenül csak a környezetvédelmet irányítja, és az sem szükséges kellék, hogy a mindenkor magyar kormányban legyen olyan minisztérium, amely nevében viseli a „környezetvédelem” kifejezést. Lenni kell ellenben olyan miniszternek vagy – megosztott hatáskörrel – olyan minisztereknek, akik a környezetvédelem irányítását ellátják.

A környezetvédelmi és vízügyi miniszter feladat- és hatásköre szerteágazó. Mindig fennáll a veszély, hogy a környezetvédelem a szakminisztérium reklámarcaát mutatja majd. Ezzel a problémával több zöldjogi miniszterünk is szembetalálta már magát. Legtöbbjük azonban sikerrel túl tudott lépni a látszatpolitizáláson, és komoly eredményeket ért el – többek közt – a környezeti oktatás terén is. A zöldjogi szakmát vezette már MDF-es, szocialista, kisgazda és liberális politikus egyaránt. A környezetvédelemben próbálta ki magát eddig talán a legtöbb hazai párt. Nem beszélve az önmagukat zöldpártokként definiáló szerveződésekéről, melyek eddig csekély sikert értek el a választásokon. A környezeti nevelés és oktatás ügye – úgy tűnik – pártsemlegesen fejlődik. A harmadik Nemzeti Környezetvédelmi Program kiemeli az *Educatio* folyóirat szerepét ezen a téren. De a többi oktatásszakmai folyóirat, valamint a jogi, szociológiai, gazdasági és más tudományos lapok is tág teret biztosítanak a zöld szemlélet formálásának. Hazai irodalmunkban a környezetvédelem igen korán megjelent. Azt kell mondani, politikai kurzusoktól függetlenül. Természetvédelmi tárgyú ismeretterjesztő írások hazánkban már a 19. században is napvilágot láttak. (Voltaképp – *lato sensu* – évezredekkel ezelőtt is, bár ez a vonal inkább a bölcsülethez köthető.) A környezetvédelem a második világháborút követően robbant be a hazai sajtóba. Ne felejtjük, hogy első környezetvédelmi törvényünk a 20. század hetvenes éveiben született, míg természetvédelmi törvényünk már a század harmincas éveiben is volt. A műemlékvédelem és a természetvédelem már a 19–20. századi legiszlációban összekapcsolódott: az 1881. évi XXXIX. törvénycikk (műemlékvédelem) és az 1935. évi IV. tc. (természetvédelem) révén. Ez a kettősség a mai napig észlelhető a hazai és a külföldi jogi szemléletben is.

A környezetvédelmi ismeretek terjesztése a szemléletalakítással kezdődött. A környezetvédelem oktatásba integrálásához meg kellett teremteni az alapot. Az alapozás a zöld gondolat általános meg- és elismertetésével vette kezdetét. A zöld ismeretek ma is jobban terjednek az iskolák falain kívül, ha ez az önkéntes részvételt jelenti. Az állampolgári participációs jogok megismertetése, a természet- és társadalomtudományi informálás azonban iskolai oktatás keretében késztermékként nyújtható át. Környezetvédelmi törvényünk 54–55. §-ának indoklása szerint „a környezeti tudatformálás iskolarendszeren kívüli fejlesztését elkülönített állami pénzforrásból is támogatni kell”. A környezeti oktatás állami támogatása nem jelentheti a környezetvédelem ügyének etatizálását. A környezeti nevelésben-oktatásban részt vevő civil szervezetek megfelelő szubvenciók segítségével tudnak a felszínen maradni. Társadalmi szerepvállalásuk olyan relevanciával bír, amely indokoltá teszi, hogy a központi büdzséből, illetve az önkormányzatok költségvetéséből kellő támogatáshoz jussanak. A környezeti oktatás terén az állam és a helyi önkormányzatok funkciója – ma még legalábbis – elsődleges, de a politikai harcokban és viszályokban a környezeti oktatással pártérdekből érvelni nem volna etikus. Különösen azért nem, mert alkotmányunk 3. §-ának (3) bekezdése értelmében „a pártok közhatalmat közvetlenül nem gyakorolhatnak”.

Ugyanezen alkotmányparagrafus (2) bekezdése fogalmazza meg, hogy a közösségi akarat pártmunkával megváltoztatható, és – hozzá kell tenni – a pártok tevékenysége nyomán

változik is. A pártok aktív részesei a lakossági akarat formálásának és kinyilvánításának, így nem az a fő cél, hogy kikerüljenek a környezetvédelemből és a környezeti oktatásból. Inkább a szerénység mint erkölcsi kategória kell, hogy beépüljön a politika szakszókészletébe. A felső hatalom részéről megnyilvánuló szerénység fogalmi párja a választói preferencia. A környezeti oktatás állami és municipális előmozdítása a közszféra által gyakorolt szerénység révén teljesedhet ki. Az így megalapozott jó hírnévvel pedig már bármely szervezet – legyen bár politikai vagy civil szervezet – jogszerűen és etikusan élhet.

A környezeti oktatás színvonala minden országban jóléti mutató. Minél fejlettebb civilizációs kultúrával találkozunk, annál fontosabbnak tartja a lokális kormányzat a környezeti előrelátást. A környezetvédelmi kultúrához hozzá tartozik a környezeti célok megfogalmazása, és a célállapot eléréséről való gondoskodás. A környezeti előrelátás a környezeti edukáció keretei közt épül be a társadalmi rendszer egészébe. A bölcsőtől a sírig tartó nevelés, oktatás, művelés, képzés a társadalmi-gazdasági rendszer működtetésével inherens.

A környezeti edukáció mint jog és morál

A tanítás és tanulás szabadsága (*alkotmány 70/G. §*) az egészséghez (*alkotmány 70/D. §*) és az egészséges környezethez való alkotmányos jog (*alkotmány 18. §*) lencséjén át módosult képet mutat. A tanuló kötelessége nem az, hogy az oktató személyes álláspontját, adott esetben környezeti világnézetét eltanulja, és alkalmazza. A tanuló kötelessége, hogy kérdezzon és tanuljon. A tanítást végző személy feladata pedig, hogy adekvát válaszokat adjon. Ehhez a tanítás és tanulás szabadságának extenzív felfogása szükséges. Közoktatási törvényünk értelmében a pedagógus joga, hogy a tanított ismereteket, a tananyagot, a nevelés és tanítás módszereit megválassza (*19. § (1) bek. b) pont*), ugyanakkor nem kényszerítheti a diákot, hogy saját világnézetét és értékrendjét szajkózza (*ibid. d) pont*).

Az egészséghez és a környezethez való jog edukációja olyan többletismereteket igényel, melyeket még csak a ma felnövő oktatónemzedék tanulhat szaktól független, általános jelleggel és korszerű, naprakész információk alapján a felsőoktatás falai közt. Be kell tehát vonni az oktatásba minden lehetséges – tudományosan és oktatásszakmai szempontból auditált – szakembert. A környezeti oktatás szervezése és vezetése az ismeretek minél szélesebb spektrumból történő begyűjtését irányozza elő. Az ismeretek érkehetnek az oktatási rendszeren kívülről is. Alkotmányunk 18. és 70/D. §-a korlátokat – de jogszerű, igazságos és arányos korlátokat – szab az alkotmány 70/G. §-ában koncipiált tanítás- és tanszabadságnak. Az alapjogi szemléletű társadalomirányításhoz hozzá tartozik, hogy bizonyos alapjogok elvehetnek vagy hozzátehetnek valamennyit más alapjogokhoz. Nem is annyira jogcsökkenésről vagy jognövekményről van ilyenkor szó, hanem az alapjogok gyakorlati érvényesüléséről. Azaz voltaképp nem az alapjog szenved csorbát vagy nyer többletértelmet, hanem a joghasználó és környezethasználó elképzelései, joghoz fűzött esetleges dereisztikus elvárásai racionalizálódnak. A társadalom joghoz való viszonya sokszor távol jár a gyakorlati realitástól. A racionalizálódás közege pedig a mindenkori anyagi valóságra épülő civilizációs közeg.

Természetvédelmi törvényünk, az 1996. évi LIII. tv. és környezetvédelmi törvényünk, az 1995. évi LIII. tv. fogalmi rendszerében az ember nem mint természeti érték fordul elő, hanem mint a természetvédelmi jogi kultúrát megteremtő személy és személyösszesség. A környezet- és természetvédelem oktatásakor azonban figyelmet kell fordítani az ember

által létrehozott civilizációs környezetekre is, valamint az ember jogteremtő tevékenységére, és az ember-környezet viszonyrendszerre. A jog kiemeli az embert a környezetvédelmi védett jogi tárgy köréből, és valamiféle környezetjogon kívüli tényezőként határozza meg, jóllehet a környezetvédelem alapvető célja, hogy egészséges környezetet biztosítson az emberiség számára. A környezeti oktatásban az ember jogalanyiságot kap: jogosult lesz a környezeti edukációból részesülni, és kötelessége lesz tanulni a környezeti ismereteket. A társadalom környezeti oktatását mégis inkább az egyes tanulók jogaként érdemes leírni, semmint kötelezettségeként. A kötelezettség a környezet megismerésére és védelmére irányuló egyéni morális késztetésben nyilvánul meg, melyet jogi szankciókkal nem lehet igazán hatásosan kikényszeríteni.

A környezeti edukáció jogi és etikai részletekből áll össze. A jogi partikulusok a törvényekben, rendeletekben, nemzetközi szerződésekből, valamint az állami irányítás egyéb jogi eszközeiben jutnak el a környezethasználókhoz. A környezeti edukáció etikai normái az individuális morál szűrőjén át érik el a környezetükkel élőket. Az etikum nincs konkrét közvetítő formához kötve, mint a jog, így a környezet megismerésére többféle norma vezet rá a tanulókat, a lakosságot. A jogi kényszerítő erő is a környezeti tanulás és művelődés irányába mutat, de a felülről érkező erkölcs mellett a munkahelyi közösség etikai beállítottsága, a család hozzáállása, az adminisztratív ügyintézés helyszínei, a kulturális vagy sportközösségek véleménymódosító effektusai, a média autoritása és a hozott vagy helyben képzett társas toposzok is részt vesznek a környezeti szemlélet, a környezeti edukáció iránti fogékonyság kialakításában.

Összességében véve az oktató által, saját példáján keresztül kínált etikus környezeti magatartás nagyobb hatással bír a környezeti nevelésben, mint bármely jogi eszköz. A környezeti oktatás, nevelés és művelés alkotmányos jog: a környezetvédelmi alkotmányerejű törvényben fektette le a jogalkotó. Mint minden jognak, ennek is megvannak a kötelezettjei. A kötelezett pedig elsősorban az állam és a helyi önkormányzatok.

A környezeti oktatás graduális átrendeződése

A környezetvédelmi jog oktatása a környezetvédelem oktatásának jogi keretei közé tartozik. A környezetvédelem komplex jogterületként került definiálásra, így eleinte csaknem minden jogi kari tanszék oktatta, mígnem önálló tanszéket kapott. A környezetvédelmi jog talán túlságosan is későn jutott el a tudományos kutatók asztalától az egyetemekig és a főiskolákig. Igaz, ez hasonlóképpen volt a gazdasági és a szociológiai felsőoktatás esetében is. Legkorábban talán a természettudomány integrálta a környezettudományt az oktatás felső szintjén. A környezetvédelem a gazdasági oktatásban a szociológiai és a jogi edukációt megelőzve jelent meg. A környezetjog aránylag hosszú ideig a jogi karok mostohagyermeké volt: sokáig csak látens jelleggel létezett a tananyagban. A jogi karokon még ma sincs mindenhol környezetvédelmi jogot a nevében viselő tanszék. A formalitásnak azonban kevés a jelentősége: a környezetvédelmi jog oktatását valamely tanszék vagy tanszékek magukhoz vonják, és a többi kari oktatási egység tangenciálisan foglalkozik a zöld joggal.

Van, ahol a környezetvédelmi jog közigazgatási jellegét hangsúlyozzák ki, van ahol a környezeti büntetőjogot. Máshol a környezetvédelmi alkotmányjoggal, vagy a nemzetközi és az európai uniós környezetjoggal foglalkoznak. Megint másutt a környezetvédelmi magánjoggal és a munkajogi környezetvédelemmel. Az oktatói létszám csekély, így a zöld

jog oktatását nagymértékben meghatározza a zöld jog iránt elkötelezett oktató személyes érdeklődése, kutatási eredményei. A környezetvédelmi jog oktatását a zöld joggal foglalkozó tudományos kutatók kezdeti lépései határolták be. A 20. század hetvenes-nyolcvanas éveiben folyt környezetjogi elméleti vizsgálódások, külföldi szabályozási példák bemutatása, valamint a meglévő hazai jogesetek elemzése jelölte ki azt az utat, amelyen a mai környezetjogi oktatás jár. Hasonló útkeresés és iránydetermináció zajlott a többi tudományágban is, időben egymástól valamelyest elcsúsztatva.

A környezetvédelmi oktatás jeles személyiségei mára iskolákat teremtettek maguk köré. Csaknem minden ilyen iskolának megvan a saját tankönyve, amelyre a helyi oktatást alapozzák. A környezetvédelmi tárgyú felsőoktatási tankönyvek szakkönyvekkel egészülnek ki, de az egyes iskolák között is erőteljes kommunikáció zajlik. A környezetvédelmi oktatás egységesítésére jelenleg nem látszik esély. Talán nem is volna helyes az uniformizálás egy új és még képlékeny területen. Az iskolák egymás közti aktív információcseréje mégis koherens hazai környezeti oktatást és produktív szakmai párbeszédet eredményezhet.

A környezeti oktatás felsőfokon egészen mást jelent, mint az alap- és középfokú oktatásban-nevelésben. Itt már a pedagógia helyét az oktatással vegyes tudományosság veszi át. Szakspecifikus oktatásra, ehhez pedig komoly, mérhető kutatási eredményekre van szükség. A környezeti felsőoktatást természetesen az alap- és a középfok alapozza meg. A hallgatók kiválasztódása azonban már a középfokú oktatás kapujában elkezdődik. A felsőoktatásba jobbra azok kerülhetnek be, s így a felsőfokú környezetvédelmi oktatásból is azok részesülhetnek, akik gimnáziumi vagy szakközépiskolai végzettséget szereztek. Közülük is csak egy megválogatott, kiemelkedő tudással rendelkező csoport kerülhet be az egyetemek egy-egy szakára. Ezért az általános, a globális környezeti kultúrát helyi szinten közvetítő környezeti tudás átadása az alapfokú oktatásra nehezedik. A középiskolák már a felsőfokú tanulmányok előkészítésén fáradoznak. Az átfogó környezeti műveltséget tehát alapfokon kell megszerezni. Ez viszont sokszor túl nagy terhet ró az általános iskolákra, így a környezetvédelem lokális lakossági szerveződései jól kiegészíthetik az iskolában szerzett környezeti ismereteket. Az életből vett példákat, gyakorlati tapasztalatokat mutathatnak be, ami segít a környezetvédelem iskolában szerzett elméletét feldolgozni. Az aktivizált elméleti tudás közelebb viszi a környezethasználóvá váló tanulókat a környezetjog használatához is: azaz a környezettudatos és jogtudatos életvitel hétköznapiakba integrálásához. Ekként az érettségig el nem jutó társadalmi szereplők is kivehetik részüket a környezetvédelem bölcsőtől a síríg tartó tanulásából és műveléséből. Így maradhat a környezeti oktatás alapfokon is *superlativusban*, és a környezeti felsőoktatás *gradus positivusban*.

Az alapjogias környezetszemlélet a környezeti műveltség „sine qua non”-ja

A környezetvédelem alapjogi szemlélete Magyarországon az 1949. évi XX. törvényben kihirdetett alkotmány (a „szétlani alkotmány”) 1972. évi reformjában kulminált. Az alkotmány 1972. évi I. törvénnyel megalkotott 57. §-ában konstitucionalizált jog a lakosság egészségének védelmét az emberi környezet védelme útján kívánta megvalósítani. Ez a gondolat a ma hatályos alkotmányszöveg 70/D. szakaszában is megtalálható.

Az alapjogi szemlélet a környezetvédelmi szakirodalmat is ebbe az irányba vitte el, illetve a szakirodalom követte a nemzetközi környezetvédelmi törekvések alkotmányos igényű posztulálását. Ez a fajta szemlélet egészen a közelmúltig detektálható a hazai ju-

riszprudenciában és a kodifikációs termékekben. Az új polgári törvénykönyv zöld jogi rendelkezései is a környezetvédelem alapjogias felfogását tükrözik. Az állampolgárok kollektív környezeti alapjogának polgári jogi eszközökkel való védelme, az állati jogok mélyökológiai szintű kodifikálása, a zöld jogi közérdekű kereset lehetőségére való utalás Ptk.-ba foglalása, mind a környezetvédelem jogágakat átfogó, egységes és összefüggő megjelenítését mutatják. A környezetvédelem mint alkotmányos érték nem köthető kizárólag a közjoghoz, de erősen közjogi jellege a környezetvédelmi magánjogban is észlelhető. A környezeti oktatás jogismertető része nem korlátozódhat a közjogi eszközök bemutatására. Az eddig sokszor elhanyagolt, figyelmen kívül hagyott magánjogi lehetőségek – a környezetvédelem közjogi karakterének aláhúzása mellett – szintén helyt kell, hogy kapjanak az átfogó környezetvédelmi oktatásban.

A környezetvédelem alapjogi felfogása sokat segített a közvélemény transzformálásában. A környezetvédelem ügyének elterjedése, a fenntartható fejlődés igényének, a jövő generációk védelmének és a környezettudatosság követelményének társadalmi beágyazódása jelentős mértékben ezen alapjogi szemléletnek köszönhetően válhatott valóra. A végrehajtás pedig az egyes jogi alágak és jogterületek feladata, de végső eszközként ott van az alkotmányjogi panasz intézménye is (1989. évi XXXII. tv. 48. §).² A környezeti alapjog érvényesítésének minősége az érvényesítésben részt vevő személyek környezeti műveltségének függvénye.

Julesz Máté

---

² A környezethez fűződő alkotmányos jog megsértése miatt az Alkotmánybíróságtól lehet remediumot kérni, ha a jogsérelem alkotmányellenes jogszabály miatt következett be, és semmilyen más jogorvoslati lehetőség nem vezetett eredményre.

SZEMLE

ÁTMENETEK – FIATALOK A GLOBALIZÁLT VILÁGBAN

Mind gyakrabban hallani olyan vélekedéseket, hogy az iskola és a munka közötti átmenet az utóbbi időben problematikussá vált Magyarországon.* Modernnek vélt, valójában végletesen leegyszerűsített nézetek szerint a legfőbb baj az oktatásban keresendő, ahol a diákokat nem készítik fel kellőképpen a dolgozó hétköznapokra, aminek köszönhetően a fiatalok egyre kevésbé képesek megfelelni a munkapiaci követelményeknek. A recept egyszerűnek tűnik: pontosan fel kell térképezni, mik is a munkavállalók elvárásai, s az oktatás/képzés ennek megfelelő változtatása, kiigazítása után jóformán zökkenőmentessé tehető a fiatalok számára nehéz időszakot jelentő átmenet a munka világába. A bajok az említett feltérképezésnél kezdődnek: hamar kiderül ilyenkor, hogy mennyire ismeretlen terület a hazai oktatás számára a munkapiac, mennyire hiányosak vagy esetlegesek a kapcsolatok a két szféra között. Még a témában megszólaló szakemberek is csak néhány felmérés eredményeire támaszkodhatnak, de az is előfordul, hogy a tetszetősnek tűnő vélemények vagy akár egész elméletek mögött néhány személyes élmény húzódik csupán.

Nem kizárólag hazánkban találkozunk a jelenséggel – elég fellapozni a nagyobb európai uniós vagy egyéb nemzetközi szervezetek oktatáspolitikai kiadványait: hemzsegek bennük az olyan szófordulatok, mint „gyakorlatorientált képzés” vagy a „munkapiaci igényeknek megfelelő”, esetleg „piacképes oktatás”. S nemcsak a szakképzésre gondolunk, de például a bolognai folyamat indoklása, sőt egyszerű ismertetése sem képzelhető el nélkülük. Persze a jobbító szándék vezérelte, a *status quón* változtatni akaró oktatáspolitikát inkább jellemzi a normatív, mint a pusztán

* A recenzió a TÁMOP 3.1.1–7.1.6 (*A tanulás és a munka világa közötti átmenet vizsgálata tanulói pályakövetéssel*) keretében készült.

leíró vagy magyarázó megközelítés; fontosabb a *Sollen*, mint a *Sein*. Nincs ezzel semmi baj, még ha közvetlen következménye is, hogy globalizálódó világunkban az elérni kívánt állapotot tükröző narratívák egyre jobban hasonlítanak egymásra, hogy hivatalnokok és szakértők gyakran szinte szó szerint ugyanazt szajkózzák Budapesten, mint Tallinnban vagy Madridban.

Azonban nem is annyira ez ellen, mint inkább egy másfajta leegyszerűsítés ellen emelik fel szavukat a 2009-ben megjelent, *Transitions from School to Work* c. kötet szerzői. Állításuk szerint az iskola és a munka közötti átmenetet vizsgáló eddigi kutatások túlnyomó többsége egyedüli eseményként tekintett a jelenségre, és ennek megfelelően önállóan is vizsgálhatónak tartotta. Nincs jól ez így, vélik a kutatók, a munkába való átmenet nem független egyéb átmenetektől (elköltözés a szülői házból, párkapcsolat, gyerekvállalás), érdemlegesen csak azokkal együtt szabad vizsgálni. Nem véletlen tehát a címben szereplő többes szám: nem átmenetről, hanem átmenetéről írnak a szerzők.

Nemcsak a téma bővítésére van azonban szükség. Annak ellenére, hogy az interdiszciplinaritás fontossága általánosan elismert, és a többszintű megközelítés kívánatosnak tartott, ez a tényleges kutatásokban ritkán valósul meg. A közgazdászok magyarázatul a kereslet és kínálat fogalmát hívják segítségül, illetve megmaradnak annál az elképzelésnél, hogy a fiatalok *homo oeconomicus*-ként viselkednek, hogy minden cselekedetük racionális megfontolásokon nyugszik. A szociológusok a társadalmi struktúra szerepére, kulturális variációkra, intézményekre fektetik a hangsúlyt. A pszichológusokat pedig természetesen az egyén érdekli, az egyéni adaptáció és fejlődés. A felek közötti párbeszéd, netán közös tudományos munka azonban – a nem tagadott hasznosság ellenére – meglehetősen ritka.

Mind a kutatás tárgya, mind a használt módszer tehát változtatást igényel. Van azonban még

valami, ami talán még ezeknél is fontosabb, és szintén újragondolást igényel. A szerzők szerint ugyanis eljárt a nagy narratívák, a nagy magyarázó elméletek felett az idő. Bármennyire meggyőzőek legyenek is a nagyobb szocializációs elméletek, és szükséges az ismeretük, ezek, az egyszerűség kedvéért globalizációként fémjelzett korszakunkban, ha nem is elavultnak számítanak, de feltétlenül kiegészítésre szorulnak.

Kockázati társadalmunkban (*Beck*) dominál az életutak heterogenitása. Az egyén egyre gyakrabban kényszerül arra, hogy önálló döntéseket hozzon. Egyre kevésbé követhet korábbi mintákat, alkalmazhat jól bevált recepteket, így sokszor egyedül marad, hiszen életpályája jelentősen eltérhet a szüleitől, akiktől emiatt kevés segítségre számíthat. Standardok híján az átmenet élettervezési paradoxont (*planning paradoxon*) eredményez: kitaposott utak helyett állandóan az önálló tervezési kényszer. A fiatalnak magának kell meghoznia az életét érintő fontosabb lépéseket, ezek következménye azonban sokszor kiszámíthatatlan. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy azért a hagyományos (standard) átmeneti minták sem tűntek el véglegesen, ma is megvannak, még ha változtak is.

A *Transitions from School to Work* egy 16 tanulmányból szerkesztett kötet, amely öt részre oszlik. Az első rész két írása egy elméleti keret felvázolására tett kísérlet. A másodikban a munkapiacnak a hetvenes évek óta tapasztalható makroszintű változásaiba nyerünk betekintést; a harmadik az egyéni döntéshozatalok vizsgálatára fekteti a hangsúlyt. A negyedik fejezet a különböző átmenetekkel és összekapcsolódásukkal foglalkozik; végezetül az utolsóban az oktatáspolitikai beavatkozási esélyeinek szentelt írásokat olvashatjuk. Az összes tanulmány ismertetése természetesen meghaladná e recenzió terjedelmi korlátait, ennek ellenére remélem, hogy a következőkben bemutatott néhány írás elegendő lesz ahhoz, hogy az olvasó képet alkothasson a könyvről.

Mary Corcoran és *Jordan Matsudaira* két amerikai survey, a CPS (*Current Population Survey*) és a PSID (*Panel Study of Income Dynamics*) adatbázisát használta fel közös tanulmányában. Az adatok azt mutatják, hogy az utóbbi évtizedekben egyre nagyobb azok aránya (főleg a feketék között), akik nem rendelkeznek stabil munkahellyel. Ennek egyik magyarázata makroökonómiai jellegű (globalizáció, technikai fejlődés, az ipari szektor jelentőségének csökkenése, a szol-

gálató szektor növekedése stb.). További lényeges tényezők között említi a szerzőpáros a bebörtönzött magas arányát (ez különösen a feketék között ölt óriási méreteket Amerikában), a kötelező tartásdíjat (ami miatt sokan inkább lemondanak egy bejelentett munkahelyről), a szakszervezetek súlyának gyengülését, illetve a szakszervezeti tagok számának csökkenését, az emigránsok számának emelkedését. A szerzők azonban nemcsak strukturális okokat vélnek a változások mögött. Szerintük az attitűdök és a normák is átalakulóban vannak: egyre nagyobb arányban találni olyan fiatalokat, akik nem szívesen vállalnak főállású munkahelyet, hogy ily módon elkerüljék magukat, akik nem vagy csak később akarnak a felnőtt világ részévé válni.

Andreas Walther két nagyobb európai projekt kvalitatív kutatásainak eredményeire támaszkodik: *Youth Policy and Participation* (YOYO), 2001–2004; *Families and Transitions in Europe* (FATE), 2001–2004. Az intézményi szereplők hajlamosak az átmenetet az iskolai végzettség megszerzésére, valamint a munkapiaci belépésre leszűkíteni. Innen egyenes út vezet oda, hogy az eredményességért, illetve a kudarcért az egyént teszik felelőssé, az egyént, aki maga hozza meg a továbbtanulással, álláskereséssel kapcsolatos racionális döntéseit. Ez a felfogás az átmenettel foglalkozó vizsgálatokban is gyakran megjelenik, amikor leginkább azt kutatják, hogy „ki milyen messzire viszi”. Az átmenet ilyen lineáris felfogását tagadja a szerző, aki szerint az átmenet/átmenetek ennél jóval komplexebb folyamatnak tekintendők. Kedvenc metaforája a jojó, ami az átmenet töredezettségére, meg- vagy visszafordíthatóságára utal.

A német újraegyesítést követően erősen megnőtt a munkanélküliek száma és aránya. Ez első hallásra nem túl meglepő, hiszen a volt NDK-ban hivatalosan nem voltak munkanélküliek, de a régi tartományokban is egyre kevesebben találnak munkát. Nemcsak a munkanélküliség emelkedése változtatta meg azonban a munkapiacot és ezáltal a dolgozóképes lakosság helyzetét, hanem az ún. prekárius vagy bizonytalan állások (átmeneti munkák, határozott szerződések stb.) utóbbi években megfigyelhető egyre erőteljesebb növekedése is. Mindez természetesen kihat a munka egyéni megítélésére. Tanulmányukban *Christian Ebner* és *Jutta Allmendinger* a munkahellyel kapcsolatos szubjektív vélemények változásait vizs-

gálták az ország két részében. A biztonságos munkahely iránti igény (materialista érték), ami közvetlenül a *Wende* után élesen különbözött a volt NSZK és a volt NDK területén, mára kiegyenlítődött – két ellentétes folyamatnak köszönhetően. A kelet-német fiatalok közvetlenül a rendszerváltás után nagyon nagy jelentőséget tulajdonítottak egy biztonságos állásnak. Azóta ez az elvárás – a kutatók mérte adatok szerint – csökkent (megszokás?, beletörődés/rezignáció?). Nyugaton a biztonságos állás fontossága a betölthető álláshelyek csökkenésével párhuzamosan nő, azaz a kínálat korrelál a fontossággal, a tulajdonított értékkel („kincs, ami nincs”). Ezzel ellentétben viszont nem találtak a szerzők különbséget a kelet-és nyugat-német fiatalok között az általuk poszt-materialistának nevezett értékek („az állás legyen érdekes”) megítélésében: jelentőségük mind a régi, mind az új tartományokban nőtt a megfigyelt időszakban, 1992 és 2006 között.

Svájcba kalauzolja az olvasót *Marlis Buchman* és *Irene Kriesi*. Az alpesi országban nagyon korai az iskolai szelekció, a diákok többsége számára lényegében már a hatodik osztály után eldől, hogy szakmát fog-e tanulni a későbbiekben, vagy felsőfokon tanul tovább. A szerzők a COCON (*Competence and Context*) longitudinális vizsgálat adataiból indultak ki, amelyben első körben 15 és 21 éves fiatalokat kérdeztek meg 2006-ban. A mintából kiválogatták a lányokat, s leginkább azt nézték meg, hogy az ún. nem tradicionálisan női szakmákra jelentkezők milyen jellemzőkkel írhatók le. Legfontosabb tényezőnek a szülők iskolai végzettsége bizonyult: minél több iskolát végzett a szülő, annál nagyobb valószínűséggel választott a lányuk valamilyen nem kimondottan női szakmát. Hasonló hatást találtak a szerzők, amikor azt nézték meg, hogy milyen jelentőséget tulajdonítottak a szülők lányuk előrehaladásának a matematikában: minél fontosabbnak vélték lányuk számára (is) a matematikát, annál kevésbé döntött gyermekük egy női foglalkozás mellett. A szerzők – előzetes hipotézisükkel ellentétben – viszont fordított hatást találtak az édesanya foglalkozása és a gyermek választotta szakma között: a hagyományosan női szakmát űző édesanyák lányai között gyakrabban vannak olyanok, akik valamilyen férfi vagy legalábbis nem női pálya mellett döntöttek (az édesanya foglalkozása tehát számukra, úgy tűnik, negatív mintaként funkcionál).

Ingrid Schoon, Andy Ross és Peter Martin szerint is elhibázott a fiatalok felnőtté válását csupán egy átmenetre (pl. az iskola és a munka közöttire) leszűkíteni. A folyamat megértése egyéb párhuzamosan zajló, a fiatalok számára nem kevésbé lényeges történések/változások feltárását is igényli. A globalizáció beköszöntötte nem feltétlenül jelenti a hagyományos életpályák megszűntét, újakra való felcserélését. Sokkal inkább jellemző a régi és új minták egyidejűsége, a stabilizáció és destabilizáció párhuzamossága. A társadalmi háttér fontossága mellett a szerzők nemek közötti különbségekre is felhívják a figyelmet. A fiatal nők átmenete diverzifikáltabb képet mutat – egyeseknél a gyermekvállalás miatt gyakoribb a részmunkaidős vagy átmeneti jellegű foglalkozás, másokra a „férfi” karrierminta követése jellemző.

Jessica L. Garrett és Jacquelynne S. Eccles írásának kiindulópontja, hogy nemcsak különböző átmenetek léteznek, de egy-egy átmenet sem tekinthető egy adott társadalmi intézmény egyszerű felcserélésének egy másikra (pl. iskola-munkahely, egyedüllét-házasság). A szerzők az ún. MSALT-adatbázisból (*Michigan Study of Adolescent Life Transitions*) indultak ki, és a fiatalokat öt szempont szerint vizsgálták (iskola, család, kortárs csoport, partnerkapcsolat, munka). Klaszteranalízis után öt nagyobb csoportot különítettek el: „későn érők” (*late bloomers*), „randizók” (*daters*), „dolgozók” (*workers*), „kialakult személyiségek” (*well-rounded adolescents*) és „korán kezdők” (*early starters*). Azok a fiatalok, akik minden energiájukat egyetlen területre összpontosítják (pl. csak a munkára vagy csak a párkapcsolatra koncentrálnak), kevésbé képesek azokat a szolid alapokat megteremteni, amelyek szükségesek egy zökkenőmentes átmenethez. Ennek megfelelően a „dolgozó” és a „randizó” a két leginkább problematikus típus. A „kialakult személyiségek” mind az öt területen jól teljesítenek. A maradék két típus két-három területen jól teljesít, a többit viszont egy ideig elhanyagolja (pl. a „későn érők” jól tanulnak, vannak barátaik, de a munka vagy a szexuális kapcsolat még nem érdekli őket [annyira]). Ennek ellenére hiba lenne a felnőtt korba való átmenetnek ezeket a különböző típusait egy sikeres/nem sikeres dimenzió mentén leírni. Inkább arról van szó, hogy az átmenet nem egységes, többféle változata létezik, egyik sem tekinthető az „igazi”-nak, az „egyedül kívánatos”-nak.

Módszertanilag is érdekes *Barbara Schneider* vizsgálata, hiszen a Csíkszentmihályi kidolgozta SEM-et (*Experience Sampling Method*) használta. A fiatalok egy héten keresztül egy speciális karórát viseltek, amely naponta nyolc alkalommal jelzett. Minden ilyen alkalommal a résztvevőknek ki kellett tölteniük egy kérdőívet (időpont; hely; jelenlévők; saját érzések, gondolatok). Az egyik kérdésben arra kellett válaszolniuk, hogy az éppen végzett tevékenység inkább munka vagy inkább játék számukra – esetleg mindkettő, vagy egyik sem. E kitöltött lapok alapján a kutató négy típust különböztetett meg: „dolgozó”, „tunya” (*idler*), „játékos” és „stratégia”.

A kutatásba bevont személyeket nyolc évvel később újra felkeresték. A legmeglepőbb az volt, hogy a tinédzserként megállapított jellemzők időtállóan bizonyultak. Így például a dolgozók és a stratégiák inkább űztek olyan tevékenységet, amelyet kihívásnak és hasznosnak tekintettek, míg a tunyák önbecsülése alacsonyabb volt, munkájukat kevésbé tartották kielégítőnek.

Katariina Salmela-Aro egy eddig inkább más területekről (pl. a szociális szakmák) ismert jelenséget, a kiégést (*burning out*) vizsgálta az iskolákban. Az iskolai kiégést három dimenzió mentén határozza meg: kimerülés/elfáradás; cinikus attitűd az iskolával szemben; alkalmatlanság érzése. Nem szindrómaként értelmezi a jelenséget, hanem egy, a gyengétől a súlyos formáig terjedő kontinuumként képzei el. Írásában, ezzel eltérve a többi tanulmánytól, nem a munkába állás problémájával foglalkozik, hanem a komprehenzív oktatással (ez Finnországban az első kilenc évet jelenti) és az ezután következő időszak közötti átmenettel. Az iskolai kiégés – kutatása szerint – jobban érinti a lányokat és a sikerorientált tanulókat. Meghatározó szerepe van ezenkívül a kortárs csoportnak, valamint az iskolai környezetnek (léghő, tanárok hozzáállása). Végezetül Salmela-Aro az iskolatípus fontosságát emeli ki: a diákokkal szemben nagyobb elvárást támasztó középiskolákban (*academic track*) elterjedtebb a jelenség, mint a szakképző intézményekben.

Karina Weichhold tanulmányának megírásához a PsycINFO adatbázist használta fel. Három fontosabb megfigyelést vélt rögzítésre érdemesnek. Először is meglehetősen kevés publikáció foglalkozik a munkahelyi elhelyezkedést segítő projektek vizsgálatával. Másodsor, a legtöbb program evaluációja nem tudományos standar-

dok használatával történt, s hiányzik a megfelelő elméleti háttér is, amely megkönnyíthetné hatékonyságuk összehasonlítását. Harmadszor, az írások zöme szelektív, csak bizonyos csoportokkal (fogyatékkal élők, hátrányos helyzetűek) foglalkozó programok evaluációjáról számol be. Utóbbi nem meglepő: segítséget az iskola és a munka közötti átmenet megkönnyítéséhez leginkább az alacsony képzettségűek vagy képzettség nélküliek, illetve a különböző veszélyeztetett csoportok tagjai igényelnek. A szerző azonban felhívja a figyelmet arra, hogy nagy társadalmi változások, munkapiaci átalakulások idején (s az utóbbi évtizedek feltétlenül ilyennek tekinthetők) szelektív intervenciók helyett – vagy mellett – szükség lehet átfogó, sokakat vagy akár mindenkit bevonó programokra.

Érdekes írásokat tanulmányozhat az olvasó, ha kezébe veszi a kötetet, feltétlenül ajánlható mindenkinek, akit érdekelnek a fiatalok problémái a mai világban, aki szeretne többet megtudni a fiatalok szocializációjáról, a munkába állás körülményeiről, az egyéni stratégiákról. Más kérdés, hogy a vállalt és egyedül lehetségesnek tekintett elméleti és módszertani eklekticismusnak, illetve a tárgyalt témák szerteágazó sokaságának köszönhetően a tanulmányok kevésbé alkotnak egységeset. Hiányzik a lánc, amire felfűzhetnénk a szemeket. Ezt persze a szerkesztők, akik szerint mára lejárt a nagy narratívák ideje (persze azt is mondhatnánk: éppen ez korunk meghatározó narratívája), valószínűleg szándékosan nem is akarták. Bármennyire szimpatikus legyen is azonban ez a leegyszerűsítések elleni beállítódásuk, a hiányérzet megmarad.

(*Ingrid Schoon & Rainer K. Silbereisen: Transitions from School to Work. Globalization, Individualization, and Patterns of Diversity. Cambridge University Press, 2009, New York. 388 p.*)

Tomasz Gábor

AZ IFJÚKOR ÁTMENETEI
– A TÁRSADALMI BEVONÓDÁS FOLYAMA-
TAI ÉS A SEBEZHETŐSÉG MINTÁI A GLO-
BALIZÁLT VILÁGBAN

A kötet legfőbb célja annak elemzése és bemutatása, hogy miképpen zajlik a globalizáció korában a fiatalok átmenete a felnőtt létbe, miképpen hatnak a globalizációs folyamatok különféle formái a fiatalokra a világ egyes térségeiben. A kötet szerkesztőit (René Bendit és Marina Hahn-Bleibtreu) a megértés teljességének szándéka vezérelte, ezért izgalmas sokszínűség jellemzi a könyvet: a tanulmányok a fiatalok oktatási és munkaerőpiaci helyzete, állampolgári szerepvállalásai, a nem formális tanulási módok, az aktív participáció, a kulturális-kommunikációs létmódok, életstílusok, és az ifjúságpolitika tematikájában születtek.

A kötet alapanyagát egy 2006 decemberében Bécsben rendezett konferencia adta, azonban a szerkesztők arra kérték a szerzőket, hogy előadásai összegzése után egy komplex kérdéssort is megválaszoljanak, úgy, hogy elsősorban országukkal kapcsolatos, különösen fontosnak tartott témákra, fejleményekre koncentrálnak. A főbb kérdések a következők voltak: Mi a globalizáció, és milyen hatást fejt ki a jelen társadalmaira, az ifjúságra, ifjúságkutatásra és ifjúságpolitikára? Milyen státuszt élvez az ifjúság a globalizáció folyamatában? Mindezek tekintetében milyen szerepet játszik a formális oktatás, a kvalifikáció és a munkavállalás? Milyen potenciál rejlik a nem formális, informális tanulási folyamatokban a munka világába való átmenet során? Mekkora jelentőséggel bír a fiatalok részvétele különböző önkéntes szolgálatokban? Milyen kapcsolódási pontok fedezhetők fel az ifjúsági kultúrák, az új technológiák és a demokratikus polgári öntudat között? A globalizáció kontextusán belül mennyire tekintenek az ifjúságra mint társadalmi erőforrásra? Milyen lehetséges kapcsolódási pontok a nemzetközi szintű ifjúságpolitika és az ifjúságkutatás között?

A könyv először is egy szélesebb perspektívát kínál az ún. globalizációs komplexum megértéséhez, majd, ennek ismeretében, áttekintést nyújt az ifjúság életéről, a fiatalokat érő kihívásokról Ausztrália, Ázsia, Európa, Latin- és Észak-Amerika térségeiben.

A kötet első fejezetében (*Fiatalok és jövő – felnőtt globalizáció és társadalmi változás kontex-*

tusában) René Bendit (*Az ifjúság jelene és jövője – ifjúságkutatás és ifjúságpolitika kihívásai*), majd a Német Honvédelmi Egyetem professzora, Walter Hornstein (*Ifjúság, ifjúságkutatás és politika a globalizációs folyamatban*) a globalizáció általános elméleti keretét rajzolja meg, illetve a fiatalok helyzetét vázolja fel a gazdasági-társadalmi modernizációs folyamatok közepette. Munkájuk során megkísérik olyan kategóriák meghatározását, amelyek segítségével az ifjúságpolitika és az ifjúságkutatás szerepe és feladatai a globalizált világban sikeresebben megvitathatók, hozzájárulva ezzel új, releváns kutatási kérdések és elméleti megközelítések megfogalmazásához.

A második részben (*Átmenet a tanulás világából a munka világába – kapcsolat az átmenet és az ifjúsági mobilitás között*) különböző országok kutatóinak elméleti és gyakorlati eredményei következnek. Andy Biggart (*Queen's University, Belfast*), Andy Furlong és Fred Carmel (*University of Glasgow*) például azt mutatja be, hogy a fiatalok átmeneti időszaka elnyúlik és összetettebbé válik, ami nagyobb sebezhetőséghez, marginalizációhoz és kirekesztéshez vezet. Az oktatás és a munka közötti, fiatalok választotta (korábban lineárisnak és előre megjósolhatónak leírt) átmenetek mára fragmentálódtak. A korábban normálkal szegélyezett életutat (mely az életeseemények lineáris egymásutánosságával volt jellemezhető) felváltotta a választott életrajz, melyben a kockázatok kezelése a napi praxis részévé válik. A szerzők kiemelik, hogy az átmeneti időszak megnövekedésével egyre fontosabbá válik a kutatás számára a hosszmetzeti megközelítés. Ehhez azonban gyakran nehéz a megfelelő adatok begyűjtése, amelyek egyszerre fedik le a „részt” és az „egészt” (teljes életszakaszt). A Skócia nyugati részén gyűjtött longitudinális adategyüttesek prezentálásával a szerzők megkísérik leírni a modern kori átmeneti időszakra jellemző komplexitást, és feltárni e komplexitás implikációit a munkaerőpiaci integráció kapcsán.

Johanna Wynn (Melbourne-i Ifjúságkutató Központ) érdeklődésének homlokterében az ausztrál fiatalok átmeneti időszaka áll. Wynn szerint az 1970 utáni generációk élcsapatát azok a kilencvenes években felnőtt fiatalok alkotják, akik egy „új felnőtttség” kialakításával befolyásoltak az utánuk jövő generációkat – ez a generáció jelölte ki az új prioritásokat, az új fiatal felnőtt mintákat. A szerző a fiatalok oktatáshoz és munkához

való viszonya átalakulásának elemzésén keresztül oda jut, hogy az oktatás egyszerre vált alapvetőbbé az átmeneti időszak, és marginálisabbá az átmenet végkifejlete szempontjából, ezért a lényegi kérdés az, hogy mennyire képesek az egyes társadalmi csoportok kiaknázni az oktatásban rejlő lehetőségeket. Wynn arra a következtetésre jut, hogy a politika és a különféle programok túl lassan reagáltak a társadalomban zajló változásokra, és a fiatalok szolgálata érdekében át kell gondolni az oktatási rendszert, változtatva annak szerepén és hozzáidomítva a posztindusztériális, multikulturális Ausztráliában felnövő fiatalok életéhez.

Latin-Amerika fiataljai világának átalakulását analizálja *Ana Miranda* (Argentína), aki egyrészt bemutatja, hogyan tolódott ki egyre későbbi életkorra a fiatalok munkavállalásának kezdete, másrészt pedig feltárja azokat a foglalkoztatást érintő hatásokat, amiket a kilencvenes évek neoliberális strukturális reformjai idéztek elő. E tanulmány központi gondolata az, hogy a neoliberális reformokból következő, a társadalmat polarizáló folyamatok elsősorban az alacsony jövedelemmel rendelkező fiatalokra, és köztük is a nők helyzetére, voltak a legsúlyosabb hatással. Ez a fiatal generáció a munkalehetőségek beszűkülésével megtapasztalta a hosszú munkanélküliség mindennapi terhét.

A következő tanulmányban a budapesti Oktatókutató és Fejlesztő Intézet ifjúságkutatója, *Gábor Kálmán*, két kérdésre keresi a választ: 1) hogyan írható le a magyar fiatalok oktatásból a munka világába való átmenete az átalakult oktatási rendszer kontextusában (különös tekintettel a közép- és a felsőfokú oktatás expanziójára), a kelet-közép-európai társadalmi-gazdasági rendszerváltás folyamánként a kilencvenes években; 2) milyen irányban változnak az átalakulás hatására a magyar fiatalok lehetőségei az új keretek között? A szerző vizsgálja a születésből (osztály szerinti származás), lakóhelyből, etnikai hovatartozásból fakadó egyenlőtlenségeket, amelyek nem szűntek meg létezni az oktatási rendszer expanziójával.

Marc Molgat (University of Ottawa, Kanada) az átmenet időszaka és a mobilitás közötti kapcsolatot kutatja Quebec tartomány fiataljainak migrációs folyamatait vizsgálva. A szerző nem hagyja figyelmen kívül az ún. „Velcro-ifjúság”-ot („tépőzáras fiatalok”), a „Mama szálló” lakó-

it (értve rajtuk azokat, akik egyre idősebb korukig élnek együtt szüleikkel), ám kiemeli, hogy továbbra is magas azon fiatalok száma, akik tízes éveik végén, húszas éveik elején költöznek el szüleiktől, és ha ezekhez hozzáadjuk az egyedül vagy szüleikkel bevándorló fiatalok számát, akkor a fiatalság belső és külső migrációjáról alkotott kép drámaian megváltoztatja a fiatalság mint „Velcro-generáció” képzetet.

A könyv harmadik részének (*Az önkéntes szolgálatok nem formális és informális tanulási folyamataiban rejlő potenciál a fiatalok munkaerőpiaci átmenete során*) lelegején *Lynne Chisholm* (Innsbrucki Egyetem, Ausztria) a „tanulási kontinuum újrafelfedezése”-ről értekezik, illetve annak implikációiról az élethosszig tartó tanulás és oktatás kapcsán. Chisholm kiemeli, hogy az élettartam társadalmi rekonstrukciójával, illetve a fiatalság kereteken belüli pozicionáltságával egyetemben a tanulási kontinuum komoly elméleti-gyakorlati kihívást jelent oktatás- és ifjúságkutató számára egyaránt. Chisholm tanulmányának alapvető felismerése, hogy a tudáskategóriák rég kijelölt határai, propozicionális és tapasztalati ismeretek mindennapi használatának módjai eltolódnak, illetve felpuhulnak.

E fejezet következő tanulmányában *David M. Hansen* (University of Kansas, USA) empirikus megközelítést olvashatjuk. A szerző hangsúlyozza, hogy az USA-beli kutatások azt mutatják, a kamaszok tanrenden kívüli közösségi tevékenysége megmutatkozik például a tanulmányi eredmény és a magatartás javulásában, valamint erősebb polgári elkötelezettségben. Hansen szerint azonban eddig nem sok figyelmet fordítottak a tevékenységeken belüli fejlesztési formák leírására vagy annak felmérésére, hogy azok miben térnek el egymástól a különböző programokban, ezért saját kutatásaira hagyatkozik ennek kiderítésére: az itt bemutatott, tizenegyedik évfolyamos kamaszok körében végzett kutatása a szervezett ifjúsági tevékenységeken belüli fejlesztések megismerését célozza.

Young-Kyoon Park (Nemzeti Ifjúságpolitikai Intézet, Szöul) a koreai fiatalok önkéntes szolgálat alatti informális tanulási folyamatait vizsgálja. A szerző áttekinti a koreai önkéntes szolgálat történetét, jelenkori helyzetét, és adatokat közöl a fiatalok részvételi hajlandóságáról. E fejezet záró tanulmányában *Dina Krauskopf* (San José Egyetem, Costa Rica) az önkéntesség, az in-

formális tanulás és a fiatalkori fejlődés viszonyrendszerét elemzi.

A kötet negyedik fejezete (*Részvétel és állampolgári öntudat*) a fiatalok és a különféle társadalmi aspektusok viszonyára fókuszál (politikai aktivitás, állampolgári öntudat, szabadidő, kirekesztés). *Wolfgang Gaiser* és *Johann de Rijke* (Német Ifjúsági Intézet, München) az öt évenként folytatott német ifjúsági vizsgálatok adatait elemzi írásában, de figyelemmel kíséri különböző európai komparatív vizsgálatok adatait is. Mindezek eredményeképpen kimutatják, hogy a fiatalokra vonatkozóan a „nincs türelmük a politikához”, „unják a politikát” és az „individualizálódtak” címkék jórészt túlzott leegyszerűsítések. Az empirikus adatokon nyugvó analízis során egy összetettebb kép tárul fel: a politikai aktivitásra és véleménynyilvánításra való alapvető hajlandóság egyértelműnek tűnik (kiemelik, hogy rengeteg fiatal ragadja meg az alkalmat, hogy hangot adjon politikai nézeteinek), ám rendszerességről aligha beszélhetünk. Nem csoda tehát – jegyzi meg –, hogy a tradicionális szervezetek iránti érdeklődés csökken. Másrészt az újabb szociális mozgalmak iránti affinitás és elkötelezettség viszonylag stabil. A részvétel formái nemtől, iskolázottsági szinttől és regionális hovatartozástól (pl. korábbi NSZK vagy NDK) függenek.

José Machado Pais (Lisszabon) a fiatalok, az állampolgári státusz és a szabadidő viszonyrendszerét elemzi. A döntésekbe való aktív bevonódás témakörét egészen közel hozza a kulturális tevékenységek témaköréhez, egy olyan szférához, ahol a fiatalok sokkal inkább jelen vannak. Az ifjúsági kultúra némely megnyilvánulásának figyelembevételével egy sajátos empatikus állampolgár-fogalom szociológiai jelentését járja körbe, amelyben a részvétel és a kivonulás társulhat a szabadidő különböző formáival, amelyek nyomában az emancipáció vagy az elidegenedés látni formái járnak.

Rosana Katia Nazzari (Paraná, Brazília) a társadalmi tőke szerepét vizsgálja a fiatalok politikai szocializációja szempontjából. A tanulmányban a brazíliai ifjúság olyan történelmi-társadalmi konstrukcióként jelenik meg, amelynek profilját a megzabolázatlan globalizáció és az ország autoritáriánus-demokratikus hibrid politikai berendezkedése rajzolja meg.

A következő tanulmány szerzője *Oscar Dávila León* (Valparaiso, Chile), aki egy 2006-ban indult

középiskolai diákmozgalom keretein belül vizsgálja a fiatalok részvételének kérdését a demokratikus döntéshozatalban. Az ifjúság aktív participációjával kapcsolatos társadalmi elvárásokat veti össze a részvételi lehetőségekkel. A szerző véleménye szerint a jelen helyzet feszültnek mondható, mivel a tradicionális struktúrák és a fiatalok participációjának társadalmi-politikai helyzetértékelése nem veszi figyelembe a ifjúság szociológiailag megrajzolt kontúrjait. Ez a feszültség akkor válik kitapinthatóvá, amikor a felnőttek a fiatalok új kulturális-társadalmi részvételi formáival kerülnek szembe, amelyek radikálisan különböznek a tradicionális struktúráktól. A vizsgált mozgalom Chile társadalmi rendjének ellentmondásait teszi láthatóvá, különös tekintettel a társadalmi és oktatási egyenlőtlenségekre.

A kötet ötödik fejezetének (*Ifjúsági kultúrák és új technológiák használata*) kezdő tanulmányában *Manfred Zentner* (Bécs) a posztmodern ifjúsági kultúrák fontosságára mutat rá a fiatalok társadalmi élete vonatkozásaiban. Zentner szerint a ma fiataljai olyan ifjúsági kultúrákban élnek, amelyek biztosítják számukra a mindennapi élet kereteit, és ezeket jobban elfogadják a társadalom, mint a korábbi szub- és ellenkulturális jelenségeket, mert amíg azok a társadalmi rend és normák elleni tiltakozás eszközeinek bizonyultak, a mostaniak nem. Az ellenkultúra fogalma azért problematikus, mert egy közös, mainstream kultúra társadalmi létét feltételezi. Ám egy posztmodern korban mindenki, így a felnőttek is megválaszthatják a maguk különféle életstílusait, tehát az egyetlen, a vezető, a domináns kultúrának lealkonyult a nyugati társadalmakban, helyére pedig különféle kultúrák kerültek. Az ellenkultúra fogalma tehát értelmét veszítette, ám az olyan kultúrák, amelyek nem általánosan elfogadottak, tehát a felszín alatt maradnak – azaz a szubkultúrák – továbbra is léteznek. Ráadásul a modern és posztmodern társadalmak egyre toleránsabbak lesznek: szinte minden elfogadható. Egy ifjúsági kultúra részesének lenni nem a felnőtt társadalommal szembeni ellenállásként mutatkozik meg, hanem sokkal inkább egy párhuzamos társadalom részeként.

Sergio Balardini (Buenos Aires) tanulmányában a fiatalok életének egy másik dimenzióját írja le és értelmezi, ami a digitalizáció, mobilitás, új kommunikációs és barátkozási formák témaköréhez köthető. A szerző kiemeli, hogy ma már a kamaszok számára a mobiltelefon teljesen

mindennapos dolognak számít, nem jelent többet egy sportcipőnél. A fiatalok virtuális fotótárakat nyitnak, és közömbösítik a különbséget privát- és közzsféra között. A gyerekek és kamaszok (digitális bennszülöttek) a függetlenség új terére lelnek a virtuális világban, ami nagymértékben különbözik a felnőttek (digitális bevándorlók) világától. E két világ közötti hasadék mélysége pedig egyre inkább nő.

A hatodik rész írásai a sebezhetőség, a társadalmi kirekesztés témáit járják körül. *José Antonio Perez Islas* (Mexikó) szerint a latin-amerikai országokban felgyorsult a gazdasági, társadalmi, politikai változások egyidejű folyamata, miközben az autoritáriánus struktúrák és beszédmódok továbbélésével nem nyílt meg az út egy nyitottabb, demokratikusabb társadalom felé. A szerző, akinek fő célja, hogy bemutassa az új ifjúsági pályákat, egy 2005–2006-os átfogó nemzeti ifjúsági vizsgálat adataira támaszkodik.

Ngan-Pun Ngai és *Chai-Kiu Cheung* (Hong Kong) egy komparatív vizsgálatban 825 marginalizálódott (bandatag) fiatalot kérdezett meg Hong Kong, Guangzhou és Shanghai városában. Kutatásuk legfontosabb felismerése, hogy az erkölcsi nézetek minden esetben társadalmi ellenőrző faktorként működnek – nehezítve, esetleg megakadályozva a bandába kerülés folyamatát.

A könyv hetedik, záró fejezete nemzetközi ifjúságpolitikai irányelvek áttekintése. Az Európa Tanács és az Európai Bizottság munkatársa, *Hans Joachim Schild*, az *Európai ifjúságpolitika és ifjúsági partnerség* című program tapasztalatait összegzi. Az európai dimenziótágítja, a spanyol-amerikai ifjúságpolitika elemzésével, *Eugenio Ravinet Munoz* (a Spanyol-amerikai Ifjúsági Szervezet főtitkára), amikor tanulmányában arra a kérdésre keresi a választ, hogy miképpen javítható a politikacsínálók, kutatók és ifjúságsegítők közötti kapcsolat. A szerző arra a következtetésre jut, hogy amikor problémaként néznek a fiatalokra, a kutatások részrehajlóan tükrözik vissza a társadalom fiatalokkal kapcsolatos negatív nézeteit. Az olyan kifejezések, mint romboló magatartás, konfliktus, politikai apátia, lemorzsolódás, kockázatos viselkedés által determinált tematikákkal párhuzamosan a kutatási témák is jelentősen problémacentrikussá válnak. A szerző végkövetkeztetése szerint az ifjúság sokszor jelentkezik problémaként, és csak nagyon ritkán mint esély vagy mint erőforrás.

Az ifjúkor átmenetei – a társadalmi bevonódás folyamatai és a sebezhetőség mintái a globalizált világban című kötet nemcsak az ifjúságkutatással foglalkozók számára lehet hasznos olvasmány, hanem az ifjúságpolitika, az ifjúsági munka, az oktatás és a jóléti intézmények területén dolgozó szakembereknek is, ugyanakkor az ezen területek iránt érdeklődő tágabb olvasóközönség is haszonnal forgathatja.

(*René Bendit – Marina Hahn-Bleibtreu [eds]: Youth Transitions – Processes of Social Inclusion and Patterns of Vulnerability in a Globalised World. Barbara Budrich Publishers, 2008, Opladen; Farmington Hills. 379 p.*)

Jancsák Csaba

KELET- ÉS NYUGATNÉMET FIATALOK AZ ÚJRAEGYESÍTÉS UTÁN – FOLYAMATOK ÉS PERSPEKTÍVÁK

A folyamatos társadalmi és gazdasági átalakulások következtében egyre nagyobb igény mutatkozik a fiatalok szocio-kulturális fejlődésének megfigyelésére, a hosszú távú politikai és ökonómiai folyamatoknak az egyén szintjén való értelmezésére.

Hogyan közelednek egymáshoz a második világháború után évtizedekig kettészakított ország új generációi, a német fiatalok az újraegyesítés óta? Miként befolyásolják a politikai, gazdasági és társadalmi tényezők ezen viszonyok struktúráját; az iskola, a szakképzés, a munkába állás, – a szülői ház elhagyásával – az egzisztenciateremtés és családalapítás folyamatainak alakulását? Ezekre a kérdésekre válaszol a *Martina Gille* által szerkesztett kötet, amely a Német Ifjúságkutató Intézet (DJI) ifjúságkutató sorozatának újabb darabjaként jelent meg 2008-ban. A fejezetek szerzői – szociológusok, szociálpedagógusok és politológusok – elsősorban Németország újraegyesítésének társadalomtudományi aspektusait vizsgálják, de előkerülnek pedagógiai és pszichológiai szempontok is. A reprezentatív kutatások a 16 és 29 év közötti fiatalok életkörülményeit, politikai orientációját és társas kapcsolatainak alakulását mérik, lehetővé téve ezáltal a fejlődési tendenciák elemzését és összehasonlítását.

A szövetségi állam – történelem alakította – területén olyan egységesülési folyamat indult meg, amelynek működése leginkább egy mély tál szélén eleresztett golyó mozgásához hasonlítható, mely horizontálisan és vertikálisan – a fizika törvényeit követve – keresi a súlypontot, előre ki nem számíthatóan bejárva a tál jellegzetes pontjait. Míg az 1990-es években a rendszerváltás és a stabilizáció, a legyőzhetetlennek tűnő strukturális különbségek kérdése, 2000 után egyre inkább a globalizáció folyamata áll a kelet és nyugat közötti diskurzus középpontjában.

Németország „összenövése” következtében a fiatal felnőttek életkörülményei gyökeresen megváltoztak az elmúlt húsz évben. A párkapcsolatok és a családalapítás szempontjából a volt nyugat-német tartományokban ugyan nem történt számottevő változás, de a kelet-német területeken folyamatosan csökken a családalapítási kedv. A családi közösségek, párkapcsolatok megélésének formáit sokszínűség jellemzi. Ez párhuzamba vonható a társadalom strukturális változásaival. A párkapcsolati életforma, valamint a gyermekvállalás az iskolázottság és az életkor függvényében keleten és nyugaton igen eltérő képet mutat. A gyermekkor kitolódása például keleten még mindig nem öltött olyan méreteket, mint nyugaton.

Az egyre magasabb iskolai végzettség megszerzése a fiatalok meghosszabbodásához vezet, ami a német fiatalok teljes populációjára jellemző, nem csak a felsőoktatásban részt vevőkre. A fentiek eredményeképpen egyre kevesebb a pályakezdő, valóban dolgozó fiatal.

Az oktatáspolitikai egyre nagyobb közönséget ér el. Igen nagy kihívást jelent a munkaerőpiac változó igényeinek megfelelően fejleszteni a képzési lehetőségeket. Az érettségizettek és a főiskolát végzettek száma trendszerű, nagyságrendi növekedést mutat az egész szövetségi állam területén – különösen a keleti tartományokban élő nők körében. Az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező, kétkezi munkát végző fiatalok itt ritkábban tudnak elhelyezkedni, mint nyugaton. Az egykori kelet-német tartományokban bevezették a nyugati oktatási-képzési rendszert. Ennek eredményeképpen a szakmunkás képesítéssel rendelkezők, illetve a képzések bármely területéről kimaradtak száma folyamatosan csökken.

A tartós munkanélküliség veszélye egész Németország területén elsősorban az édesanyák, va-

lamint az alacsony képzettségű fiatalok körét fenyegeti. Munkalehetőség hiányában az egykori NDK-ban jelentősen megnövekedett az általában alacsony iskolai végzettséggel rendelkező háztartásbeli nők száma. Empirikus vizsgálatok bizonyítják, hogy a munka kulturális megítélésekor még ma is gyakran kevésbé kvalifikáltként kezelik a női munkaerőt.

Az életpálya intézményesített keretei: a szülői ház elhagyása, a családalapítás és a munkavállalás Németországban társadalmi normarendszerek szerint történik. A közösség által meghatározott, az életkor szintjének megfelelő állapot és az egyén önképe függetlenedik egymástól: a kor még mindig normatív jelentőséggel bír, a szubjektív életkor azonban egyre fontosabb tényezővé válik.

A társadalom összetételének változásai következtében nem szabad arról elfeledkezni, hogy a szocializációs folyamatban alapvető fontosságú az egyén és a közösség fejlődésének és viszonyának kiegyensúlyozottsága. Ez a jól működő társadalom alapja, figyelembe véve az egyénnek a családdal és a nagyobb közösségekkel való együttélésének értékeit és eredményességét.

Gille tanulmánya az egyéni értékek változását vizsgálja 1990 óta. Az individualizáció, szekularizáció, a szakképzés és általános képzés elterjedése, valamint a technika rohamos fejlődése következtében jelentős érték- és értékrendváltozás jellemzi a modern európai típusú társadalmakat. Az új értékek az egyénre koncentrálnak, ebből következően elutasítják az altruizmust vagy az autoritást, úgymond egoisztikusak. Ez a változás természetéből fakadóan multidimenzionális. Bizonyos közösségi értékek vesztese mellett „értékképződést” mutat az egyéni felelősségtudat, kreativitás és aktivitás növekedése, az önmeghatározás formálódása.

A szerző *értéktipológiát* befolyásoló faktoroknak tekinti az önmegvalósítás, a felelősségtudat, a kötelességtudat és a hedonisztikus életvitel összetevőket. A tipológia alapján az értékorientáció egy- és többdimenzionális értékváltozás összehasonlításával is vizsgálható. Tehát nem csupán arról beszélünk, hogy a régi értékek eltűnnek, és újak lépnek a helyükbe; inkább a régi és az új értékek sokféleségének alakulásáról, társulásáról, egyidejű elfogadásuk lehetőségeiről van szó. A *materialista* és a *posztmaterialista* elképzelések között Németország egészére jellemzően egyre nagyobb jelentőségre tesz szert egy „kevert típus”,

amely együttműködésre, felelősség- és a biztonság tudatra törekszik. A tradicionális és konvencionális értékek (teljesítmény, segítőkészség) fontossága nő Németországban. Ezzel szemben egyes konzervatív politikai minták – mint például az idegengyűlölet – elfogadása fokozatosan csökken.

A férfi és a női szerep értelmezése is változóban van. Az oktatás kiterjesztése, az emancipáció, illetve a munkaerőpiac lazulása mind hozzájárulnak a hagyományos *férfi és női szerepek* felbomlásához. A reálbérek általános csökkenése miatt az egzisztenciához szükséges anyagi javak megteremtésére gyakran két kereső személyre van szükség a családban. A rendszerváltás előtt az NSZK-ban általában a férfi biztosította a családfenntartó keresetét. Az NDK-ban a kétkeresős családmodell volt a jellemző. Így ma az ott élő fiatal nők számára a karrier és a családalapítás összeegyeztetése nem csupán vágyálom, hanem saját szülei és nagyszülei generációkon át működő családi modellje.

A fiatal párok leggyakrabban egységes munkamegosztással tervezik a családi menedzsment, valamint a munkahelyi kötelességek terheinek viselését. Ennek sikerességét viszont sok esetben közösségi problémák akadályozzák: úgymint merev munkaidőbeosztás, óvoda hiánya, a nők korlátozott karrierépítési lehetőségei. A fiatal kelet-német nők gyakrabban foglalnak állást az egyenlőség elve mellett, mint a nyugatiak.

Az általános német közvélemény szerint a nyugati tartományokban mára már megvalósult a multikulturális együttműködés a bevándorlókkal, ami a keleti területekre még nem jellemző. Fokozatosan csökken az idegengyűlölet. Ehhez nagyban hozzájárul az oktatási rendszer céltudatos – demokratikus és szociális kompetenciák fejlesztésére irányuló – törekvése, valamint az egyéni értékrendszer átalakulása és a társadalmi életben való aktivitás is. Az újraegyesítés óta folyamatosak a viták a politikai és társadalmi participáció összefüggésében. Különbség mutatkozik a keleti és nyugati fiatalok tényleges politikai tevékenységében, főleg a nők alulreprezentáltságának terén. Nyugaton az oktatás-képzés, a különböző szervezetek, egyházak nagy hangsúlyt fektetnek a közösségi élet gyakorlására. Az egyesületi tagság az egyes területeken viszonylag stabil, ami szintén a társadalmi-politikai aktivitás irányába terel.

A kötet jól felépített, igen széles, tablószerű összképet mutat a fiatalok szociális és gazdasági helyzetének alakulásáról Németország egykori keleti és nyugati részein a rendszerváltás óta. Az elméleti megközelítésen túl empirikus vizsgálatok eredményeinek logikus egymásra épülése és rendszerezett összehasonlítása jellemzi a tematikát. A könyv táblázatokkal és diagramokkal segíti a megértést, kiválóan használható másodlagos irodalomként. A kiadvány hiánypótló a társadalomtudományok terén, valamint további kérdéseket vet fel a fiatalok rendszerváltozás utáni helyzetének kutatásában, például a politika és a multikulturalitás témakörében.

(Martina Gille [Hrsg.]: *Jugend in Ost und West seit der Wiedervereinigung. Ergebnisse aus dem replikativen Längsschnitt des DJI-Jugendsurvey. /Schriften des Deutschen Jugendinstituts, Jugendsurvey; 4/*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2009, Wiesbaden. 311 p.

Tamás Zsófia

OKTATÁSÜGYI KÖRKÉP EURÓPÁBAN

Európa jelenlegi oktatásügyi helyzetének megértése céljából aligha találunk átfogóbb kötetet, mint a német szerkesztők fáradozásai nyomán készített *Die Bildungssysteme Europas* c. kézikönyvet. Ez a harmadik kiadás (*a Die Schulsysteme Europas és a The Education Systems of Europe után*), a szerkesztők azonban kiemelik, hogy ez a kötet nem azonos az előző két kiadással, hanem azoknak átdolgozott, bővített változata. Már az új cím is arra hívja fel az olvasó figyelmét, hogy jelen alkalommal nem csupán az egyes országok iskolarendszeréről, hanem egy szélesebb perspektívából szemlélt oktatásügyi állapot megrajzolásáról van szó. A neveléstudomány, az oktatáspolitikai szakemberei minden bizonnyal értik az új címválasztás szükségességét. Akik azonban nem a szakma művelői, ebből még valószínűleg nem sejtik, hogy a következőkben az európai oktatásügyi helyzetet annak megváltozott kontextusai között, az élethosszig tartó tanulás elkerülhetetlen következményeivel együtt tárgyalják a szerzők.

A kötet szerkesztői a különböző európai országok oktatásügyi szakértőit kérték fel országuk oktatásügyének rendszerszintű leírására. Az országokat bemutató tanulmányok belső logikája a német koncepciót követi, vagyis a történeti szemléletet. Az egyes országokban jelentkező kihívások kiemelt szerepet kapnak a különböző oktatási modellek megkonstruálása során. A történeti gyökerek bemutatása után megjelennek az oktatás szinterei, szintjei, célkitűzései, valamint azok a szereplők, akik a jelenlegi oktatási helyzet irányításáért, haladásáért felelnek. A múlt és a jelen rögzítését követően a szerzők lehetséges irányvonalak megadásával továbbgondolásra adnak alkalmat. Az áttekinthetőséget segíti, valamennyi tanulmány esetében, a mellékletként megjelenő, az adott ország iskolarendszerét bemutató ábra.

Hazánkat *Rébay Magdolna* és *Kozma Tamás* ismerteti. A magyar oktatási rendszert ők is a történelmi és társadalmi keretfeltételek megadását követően mutatják be. A szerzők az 1868-as népiszkolai törvénytől származtatják a modern magyar oktatási rendszer kialakulását. A rövid történeti leírás az Európai Unióhoz való 2004-es csatlakozással zárul, mely a jelenlegi oktatáspolitikai célkitűzéseket, törvényi szabályozást, irányítást, finanszírozást és a magániskoláztatás lehetőségét napjainkban is meghatározza. Ezt követően jól differenciált képet adnak az iskolarendszerről, úgyhogy a külföldi olvasó számára az iskolafokok hierarchiája könnyen áttekinthetővé válik. A leírást a szerzők – a többiekhez hasonlóan – a nehézségek, az aktuális viták és fejlődési lehetőségek felvázolásával zárják.

A különböző tanulmányok olvasása közben elsősorban a sajátosságok domborodnak ki. Egy-egy ország megoldási kísérlete, még ha egyéni válaszként tűnik is fel, egy tendencia részeként jelenik meg a kutató számára. Különös tekintettel kell lennünk a posztkommunista országok, a kelet-közép-európai térség felzárkózásával létrejövő változási folyamatokra, melynek hazánk is közvetlenül érintett szereplője. A bevezető írásban *Wolfgang Hörner* a kötet kiemelt céljaként említi az európai oktatási rendszerek sajátos egységének hangsúlyozását, valamint azt, hogy az integrálódó országok oktatási rendszerei is átalakuláson mennek keresztül.

Hogyan mutathatjuk be Európa oktatásügyét jelen könyv alapján? Az Egyesült Királyság, Fran-

ciaország, Németország, vagy épp hazánk oktatási helyzetének ismertetésével? Nem csupán országtanulmányokról van szó. A könyv összehasonlító funkcióval is rendelkezik. Az egyes leírásokból levonhatjuk a következtetést, hogy mi vezethet a sikeres iskolarendszer megvalósításához. Fellelhetjük azokat a kritériumokat, melyek a hasonló múlttal rendelkező országokra jellemzők, valamint láthatjuk azokat a speciális hátráltató tényezőket is, amelyek csak egy-egy ország esetében jelentkeznek. Az országelemzéseket olvasván világossá válik, hogy a különböző iskolarendszerek sok esetben azonos fejlődési trendeket követnek. A hasonló törekvések, kihívások, az európai kontinenshez való tartozás nem egymástól lehatárolt fejlődési utak előrevetítését jelzik.

Kétségtől, Európa oktatásügyének fejlődése egy összehasonlító, elemző munkában mutatkozna meg leginkább. Bár *Gert Geißler* az oktatás helyzetét nemzetközi kontextusban tárgyalja (rámutat az európai térség történeteinek sajátos összefonódására, fejlődési ívére), de írása inkább a többi tanulmány bevezetésének, mintsem mélyreható elemzésnek tekinthető.

A szerkesztők jelen esetben lemondtak a történeti, valamint a nemzetközi összehasonlító elemzésről. Egy következő nagyszabású munka eredményeként azonban tervezik, hogy az európai országok oktatásügyét megismerve a hasonlóságok és a különbségek rögzítésére, bizonyos perspektívák felmutatására is vállalkoznak. A kiadó célja a továbbiakban is az marad, hogy – túl az egyes országok bemutatásán – Európa oktatásügyének globális szemléletéhez járuljon hozzá.

Már ez a kötet is bizonyítja, hogy az európai egység nemcsak gazdasági vagy térségi szinten határolható körül, hanem kulturális (kultúrtörténeti, ideológiai) alapon is, melynek legfontosabb eleme az iskola. Iskolán ellenben már nemcsak az elemi, középfokú és felsőfokú képzést kell értenünk, hanem az oktatásügy minden olyan szektorát, ahol képzés megjelenik. A szerkesztők a képzés fogalmát a maga komplexitásában, ellentmondásos voltában ragadják meg. A képzést már történeti szempontból is paradox jelenségként értelmezik. Magában foglalja a felvilágosodás következményét: az iskola univerzalizmusát, kiépülését s ezáltal az állam által előírt program megvalósítási célját. Másrészt azonban a képzés, oktatás előtérbe kerülése visszavezethető a nemzetállamok 18. századi kialakulásához

is, amikor az oktatás a nemzeti, vagyis az egyedi jelleg megerősítésének lett fontos eszköze. A szerkesztők állítása szerint ez a két irányba mutató törekvés ma is hasonlóképp van jelen, az oktatás kettős funkciót lát el. Az univerzális értékek és a nemzeti identitás egymásmellettségéről ötven ország oktatási rendszerén keresztül bizonyosodhatunk meg. Az univerzális és a partikuláris e sajátos dialektikájával a szerzők korunk európai oktatásügyének egyik legfontosabb mozzanatára világítanak rá.

A szerkesztők érdeme tehát, hogy az európai országok oktatási helyzetét egy kötetbe rendezik, s megteremtenek egy olyan hálózatot, melyen ke-

resztül az oktatáspolitikai szakértői érintkezhetnek egymással. A kötet tulajdonképpen lehetőséget ad az európai diskurzusra: európaiak szólnak európaiaknak saját hazájukról, saját hazájukból. A harmadik kiadást, az oktatáspolitikai egyik jelentős kézikönyveként, minden német nyelvben jártas érdeklődő élvezettel forgathatja.

(Hans Döbert, Wolfgang Hörner, Botho von Kopp u. a. [Hrsg.]: *Die Bildungssysteme Europas. / Grundlagen der Schulpädagogik*; 46/. Schneider Verlag Hohengehren GmbH, 2010, Baltmannsweiler. 867 p.)

Bicsák Zsanett Ágnes

SUMMARY

YOUTH

Peter Somlai: Changing youth. The first part of this study outlines the history of youth since the age of the “Sturm und Drang”. Since the 1980s, sociologists have been seeing a growing segregation between youth in an underclass and a new, “post-adolescent” generation. The second part of the study explores the new patterns of this generation. The author argues that changes corresponds to the development of a post-industrial society; it is a second demographic transition, the changing world of learning and work, a transformed ‘coupling’ and family relations, along with transitions in values and attitudes.

Timea Tibori: Saying no? Yes, that’s right. Based principally on data obtained from youth studies carried out in Hungary, this paper seeks to answer questions relating to what tendencies are observable in the lifestyles (learning, consumption, leisure activities), the conception of culture and the mobility of young people. The author gives special attention to activities having low frequency, and comes to the conclusion that the separation of the “self”, the shifts in responsibility and the avoidance of problems have become more dominant among young people. In the lifestyle of youth, change and permanence are present *simultaneously*, causing significant degrees of differentiation within their own grouping.

Istvan Muranyi: Leisure time activity and the mental status of students. The article by Istvan Muranyi is based on an online survey carried out in 2009 with N=1571 students from Debrecen University. The primary aim of the research was to characterise the lifestyles and leisure time activities of students, though the questionnaire additionally contained questions concerning one’s mental condition. The results show that individual and passive activities (Internet using, TV and video watching) dominates the lifestyle of students; cultural activity is characteristic of only a few. The mental status of students is a major factor in widespread depression and personal network and partnership-related troubles.

Veronika Bocsi: Fault-lines. Student values in institutions of higher education in a region which borders upon three countries. The aim of this study is to analyse the value preferences of full-time students with the help of a regional database which extends itself over three countries (Hungary, Romania and the Ukraine). Beyond mapping students’ value systems, we seek to reveal how particular socio-cultural variables shape persons’ mental/cognitive structures and attitudes – for example, which group of students can be characterised as having predominantly material

values, and which would have post-material values. Finally, we make an attempt to model the joint incidence of single values, and we then develop any components (for instance altruist, religious, self-centred-material etc.) with the help of a factor analysis.

Zsuzsa Veroszta: The social responsibility of higher education in the value systems of students. In a student assessment of higher education value-variables, social responsibility factors regularly produced the lowest averages, and among the value-groupings created as the result of student survey only persons with a detrimental educational-socio-demographical background showed some sensitivity towards the social aspects of higher education. Based upon an analysis of Bologna-relevant documents of the student organisation of European higher education (European Students' Union – ESU), we can say that the student organisation's opinions concerning social aspects is consistent: higher education is considered to be one of the public services, something available to everyone equally. Examining the development in time of the equality of opportunities and fairness – comprehensively, the social aspects – we experience a constant presence and strong amplification. The dominance of aspects of social responsibility can be seen, in detail, in documents from the student organisation. It appears that the strong representation of these factors – and major critics when it comes to implementation – can both be connected to student organisations in the creation of the European Higher Education Area.

Istvan Fabri: Employment motivations for university and college students. The study analyses the employment motivations of Hungarian university and college students using the results of questionnaire surveys conducted between 2000 and 2010 as well as the application and admittance database related to the same time period. Respondents are generally optimistic about employment opportunities. The vast majority of students intend to find jobs in their chosen professional field after graduation. In the case of some larger fields of study (e.g.: humanities, social sciences, economic sciences) though, some have partially departed from their original professional vision (although they are still in a minority); only a few plan to “leave the profession” completely, though this cannot be explained by the often – wrongly – mentioned lack of marketability of the majors affected. The economy and education have changed immensely in recent decades, which on the one hand offers more opportunities for young adults but also demands higher levels of adaptability from graduates. An important conclusion from the study is that research related to the career tracking of graduates may not be relevant at the level of fields/areas of study, which often cover very different study programmes; what is primarily the issue here is the level of given majors.

Anna Imre: Student and learning pathways in the 90's. Anna Imre describes – with the help of an analysis of a database for 8000 young people of between 15–29 years of age in 2000 – the changes of secondary education and the impact of these on students' pathways in the 90s. The changes in this decade have transformed the struc-

tures of secondary education – and have additionally altered students' pathways. This paper outlines the typical routes and transitions of the different age groups and of groups with different educational attainment levels. One conclusion from the paper is that besides increased participation in education system, non-formal ways of learning also have a significant role to play in later successes.

Anita Horkai: Connections. Narratives of youth's social relations. In 2006 and 2007 we undertook qualitative research and we studied youth cultures with regional aspects in North-East Hungary. The expansion of education provides opportunities for more and more students to take part in higher education – and this affects the character of youth cultures; we can observe those processes in Hungary too, which were a peculiarity in Europe beforehand. We have been able to establish via interviews experiences that there are generational differences and, because of these, generational problems can be found among youth cultures. As in 1999 there are many paradoxes and contradictory explanations, and this is why it is important to make use of semantic interviews when doing research into young people. Our interviewees had a very narrow social network; the smaller the town they live in, the smaller the social capital they have. The conscious developing of social capital is not a characteristic of college or university students – thus, they become lonelier in the mass education system. Relations with their parents have a stability as the main emotional and material support comes from them; young people have a respect for their parents – so they are not revolvers, and if they mentioned a model for their life it was their parents' life.

Peter Tibor Nagy: Are there young ones? Peter Tibor Nagy offers two competitive hypotheses: 1) The values of young (aged 18–30) people differ from the average of society, as persons in their 30s and 40s are like the average but not like the youngest generation. 2) They differ from the average, but they are similar to the next generation (i. e. people just a little older). Thus the dividing line is not between the young and middle-aged generations, but between the middle-aged and older ones, or somewhere within the middle-aged one. If the second hypothesis true: “the young” as a real social category does not exist. Data relating to the sociology of religion – based on several different databases – shows that the second hypothesis more reliable than the first one.

E SZÁM ÁRA 930 FT

EDUCATIO KIADÓ

AZ OKTATÁSKUTATÁS LEGÚJABB EREDMÉNYEINEK ELSŐDLEGES
FORRÁSA PEDAGÓGUSOKNAK, A TÖRVÉNYHOZÓ ÉS VÉGREHAJTÓ
HATALOM SZAKÉRTŐ ÉS ÉRDEKLŐDŐ KÉPVISELŐINEK, ÉS MIND-
AZOKNAK, AKIKET AZ OKTATÁS PROBLÉMÁI FOGLALKOZTATNAK.

TÁRSADALOM ÉS OKTATÁS

HRUBOS ILDIKÓ (szerk.) (2004) A gaz-
dálkodó egyetem

POLÓNYI ISTVÁN (2004) A hazai okta-
tás gazdasági jellemzői a 20–21. szá-
zadfordulón

LUKÁCS PÉTER & NAGY PÉTER TIBOR
(szerk.) (2004) Oktatáspolitikai.

Válogatás a hazai szakirodalomból
KOZMA TAMÁS (2005) Kisebbségi ok-
tatás Közép-Európában

KARÁDY VIKTOR (2005) A Francia
Egyetem Napóleontól Vichyig

KARÁDY VIKTOR (2005) Francia felső-
oktatás – francia társadalom

KOZMA TAMÁS & RÉBAY MAGDOLNA
(2006) Felsőoktatási akkreditáció
Közép-Európában

BAJOMI IVÁN (2006) Konfliktusok és
konszenzusképzés az oktatásban

HAVAS GÁBOR – LISKÓ ILONA (2006)
Óvodától a szakmáig

SÁSKA GÉZA (2007) Rendszerek és vál-
tások

SÁSKA GÉZA (2007) Közműveltség és
magántudás

KUTATÁS KÖZBEN

TÓT ÉVA (2006) A munkavégzéshez
kapcsolódó informális tanulás

POLÓNYI ISTVÁN & TÍMÁR JÁNOS
(2006) Oktatáspolitikai és demográfia

FEHÉRVÁRI ANIKÓ & LISKÓ ILONA
(2006) Az Arany János Program ha-
tásvizsgálata

FEHÉRVÁRI ANIKÓ – GYÖRGYI
ZOLTÁN (2006) Kiút a gödör-
ből: Az Országos Foglalkoztatási

Közalapítvány KID-programja

SZEMERSZKI MARIANNA (2006) Ifjú-
ságszolgálat a felsőoktatásban

HRUBOS ILDIKÓ – TOMASZ GÁBOR
(szerk.) (2007) A bolognai folyamat
intézményi szinten

ZOLTÁN GYÖRGYI (ed): Give a
chance ...

ZOLTÁN GYÖRGYI (ed): Giving Oppor-
tunities, Leaving Disadvantages

LISKÓ ILONA – FEHÉRVÁRI ANIKÓ:
Hatásvizsgálat a HEFOP által tá-
mogott integrációs program kere-
tében szervezett pedagógus-tovább-
képzésekről

KERESSE KIADVÁNYAINKAT A KÓDEX KÖNYVESBOLTBAN (HONVÉD U. 5),

KERESSE A KÖNYVTÁRAKBAN,

VAGY RENDELJE MEG KÖZVETLENÜL A KIADÓTÓL:

EDUCATIO KIADÓ, 1051 BUDAPEST, DOROTTYA UTCA 8.

